

Nakladnik: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu

Za nakladnika: Branislava Baranović

Recenzenti: Doc. dr. Pavel Gantar – Univerza v Ljubljani; Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

Dr. sc. Mina Petrović – Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Projekt:

Akteri društvenih promjena u prostoru

Financijer projekta i knjige:

Ministarstvo obrazovanja, znanosti i sporta Republike Hrvatske

Voditeljica projekta:

dr. sc. Dušica Seferagić

© 2012. Institut za društvena istraživanja u Zagrebu

ISBN 978-953-6218-48-6

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 810720

Urednice: Anđelina Svirčić Gotovac i Jelena Zlatar

***AKTERI DRUŠTVENIH PROMJENA
U PROSTORU; TRANSFORMACIJA
PROSTORA I KVALITETE ŽIVOTA U
HRVATSKOJ***

INSTITUT ZA DRUŠTVENA ISTRAŽIVANJA U ZAGREBU
Zagreb, 2012.

Međuregionalni znanstveno-stručni skup (okrugli stol)
održan u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu,
16. prosinca 2011. godine:

***AKTERI DRUŠTVENIH PROMJENA
U PROSTORU; TRANSFORMACIJA
PROSTORA I KVALITETE ŽIVOTA U
HRVATSKOJ***

INSTITUT ZA DRUŠTVENA ISTRAŽIVANJA U ZAGREBU
Zagreb, 2012.

SADRŽAJ

Dušica Seferagić UVODNO IZLAGANJE	9
--	---

I. sesija izlaganja

Anđelina Svirčić Gotovac AKTERI DRUŠTVENIH PROMJENA U PROSTORU (2007-2011)	11
Ognjen Čaldarović URBANO PLANIRANJE NEKAD I SAD – TRANZICIJSKO DRUŠTVO I NJEGOV URBANIZAM	29
Tihomir Jukić STRATEŠKI PROJEKTI U KONTEKSTU PROVEDBE URBANISTIČKIH PLANOVA – KOMPARACIJA HRVATSKIH I EUROPSKIH ISKUSTAVA	39
Sreten Vujović AKTERI PREDUZETNIČKIH GRADOVA U IGRI MOĆI – PRIMER SRBIJE	51
<i>Diskusija nakon I. sesije izlaganja</i>	63

II. sesija izlaganja

Saša Poljanec-Borić DRUŠTVENA DIOBA PROSTORA U TRANZICIJI: TIPOLOGIJA NEGATIVNIH SMJEROVA I MOGUĆE DRUŠTVENE POSLJEDICE	67
Ljubinko Pušić RASPRODAJA GRADOVA U SRBIJI KAO POSLEDICA DRUŠTVENIH PROMENA U PROSTORU	83
Ksenija Petovar PROFESIONALNA UDRUŽENJA KAO AKTER U DONOŠENJU PLANSKIH ODLUKA O PROSTORU	99
Franc Trček REGIONAL DEVELOPMENT AND LIMITS OF LOCAL AUTHORITIES: CASE OF LJUBLJANA'S URBAN REGION	115
Srečko Pegan PLANIRANJE PROMJENA U PROSTORU	131
<i>Diskusija nakon II. sesije izlaganja</i>	141

III. sesija izlaganja

Gojko Bežovan UPRAVLJANJE PROMJENAMA U POST-SOCIJALISTIČKOM GRADU – PRIMJER GRADA ZAGREBA	159
Valentina Gulin Zrnić TRANSFORMACIJE NOVOZAGREBAČKIH PROSTORA	171
Marina Nenković-Riznić KVALITET ŽIVOTNE SREDINE NA NOVOM BEOGRADU U KONTEKSTU UPRAVLJANJA KOMUNALNIM OTPADOM	189
<i>Diskusija nakon III. sesije izlaganja</i>	209

IV. sesija izlaganja

Lana Slavuj PRILOG RAZUMIJEVANJU SLOŽENIH FAKTORA KOJI UTJEČU NA SVAKODNEVNU KVALITETU ŽIVOTA U SUSJEDSTVIMA GRADA RIJEKE	217
Sonja Leboš KULTURA PROMJENE	235
Vedran Prelogović i Aleksandar Lukić AKTERI I KONCEPTI RAZVOJA BICIKLISTIČKOG PROMETA U ZAGREBU	255
<i>Diskusija nakon IV. sesije izlaganja</i>	265
Dušica Seferagić ZAVRŠNA RIJEČ	267

Dr. sc. Dušica Seferagić

Uvodno izlaganje

Dobrodošli na Okrugli stol *“Akteri društvenih promjena u prostoru. Transformacija prostora i kvalitete života u Hrvatskoj”*.

Pozdravljam sve prisutne: kolegicu iz Beograda Marinu Nenковиć Riznić, kolegu iz Novoga Sada Ljubinka Pušića, kolege Marjana Hočevara i Franca Trčeka iz Ljubljane. Neki kolege nisu mogli doći iako su imali najbolju namjeru (Vladimir Braco Mušič iz Ljubljane, Ksenija Petovar, Sreten Vujović i Mina Petrović iz Beograda). Također, pozdravljam kolegice i kolege iz drugih gradova Hrvatske: Zadra, Rijeke, koji su se najavili na Okrugli stol. Potom pozdravljam sve naše goste iz Zagreba, koji su se odazvali našem pozivu, sve one iz drugih institucija (fakulteta, instituta, zavoda i sl.), te slobodne pojedince.

Zahvaljujem se svima koji su nam pomogli u organizaciji Stola: Zadružnom savezu na gostoprimstvu i prostoru, “hladnom pogonu u IDIZ-u”, te Ministarstvu znanosti, obrazovanja i sporta koje je financiralo naš projekt. Naravno, zahvaljujem se timu istraživača na projektu “Akteri društvenih promjena u prostoru” A. Hodžiću, A. Svirčić Gotovac, B. Krištofiću te J. Zlatar koji su ostvarili ovaj projekt, a potom i organizaciju Stola.

Ovo okupljanje pokrenuto je istraživanjem “Akteri društvenih promjena u prostoru” (2007-2011) u IDIZ-u. O sadržaju i rezultatima istraživanja reći će više Anđelina Svirčić Gotovac nakon uvodnoga slova.

Začetak istraživanja počeo je našim prijedlogom projekta Ministarstvu znanosti, obrazovanja i sporta 2006., a utjelovio se na prošlom Okruglom stolu “Mreža naselja u umreženom društvu” čiji se drugi dio zvao “Akteri društvenih promjena u prostoru” iste godine. Okrugli stol objavljen je u Sociologiji sela 171/1, 2006. Na tom su Stolu sudjelovali brojni izlagači (Z. Mlinar, M. Hočevar, S. Vujović, K. Petovar, M. Vujošević, Lj. Pušić, A. Petak), te brojni diskutanti koji su nam pomogli u razumijevanju i koncipiranju naše osnovne teme o akterima. Objavili smo i niz drugih tekstova na različite teme, ali uokvirene glavnom temom projekta.

Otada je prošlo pet godina i istraživanje se privodi kraju. U međuvremenu su i drugi kolege radili na sličnim temama. Promijenile su se društvene okolnosti, promijenio se prostor sam, a promijenili smo se i mi. Neki su otišli, neki su došli.

Što razlikuje Okrugli stol iz 2006. i ovaj s kraja 2011.?

Nakana organizatora Stola, nakon istraživanja pri kraju, bila je da uvedemo neke novine:

- uz uvažene kolege s kojima dugo komuniciramo, povezali smo se i s novim suradnicima,
- uz sociologe, pokušali smo uključiti i predstavnike drugih znanstvenih, stručnih i inih disciplina koje se bave prostorom, bilo kroz teoriju, istraživanja, pisanje, a povrh svega aktivnostima i akcijama,
- održati i razvijati odnose s drugim zemljama u kojima se događaju isti ili slični procesi i djeluju isti ili slični akteri.

Ukratko, suradnja, interdisciplinarnost i internacionalnost, dakle kontinuitet i promjene cilj su ovoga Okruglog stola.

Tema našega Okruglog stola ozbiljna je i zahtjevna. Ona se može istražiti samo dijelom tek poput vrha ledenoga brijega u hrvatskom i bliskim društvima. Međutim, nama je stalo do toga da svatko može rabiti one instrumente kojima raspolaže i njima polučiti određene rezultate u društvu i prostoru. Hvala.

1. sesija izlaganja

Dr. sc. Anđelina Svirčić Gotovac

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Hrvatska
e-mail: svircic@idi.hr; angelinasg@gmail.com

Akteri društvenih promjena u prostoru (2007-2011)

1. Uvod

Lijep pozdrav svima, gostima i izlagačima, kojima se ujedno i zahvaljujemo jer su se odazvali pozivu na sudjelovanje na ovom Okruglom stolu s temom *Akteri društvenih promjena u prostoru. Transformacija prostora i kvalitete života u Hrvatskoj*, organiziranom upravo s idejom povezivanja i interdisciplinarnosti struka oko navedenih aktualnih i važnih tema. Izlaganje koje slijedi predstaviti će neke od važnijih i zanimljivijih nalaza dobivenih u proteklom istraživačkim godinama u okviru projekta *Akteri društvenih promjena u prostoru*, koji je vodila dr. sc. Dušica Seferagić u suradnji s grupom za sociologiju prostora Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu (mr. sc. Alija Hodžić, mr. sc. Branimir Krištofić, dr. sc. Anđelina Svirčić Gotovac i dr. sc. Jelena Zlatar). Projekt je financiralo Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta RH. Istraživački dio rada na projektu provodio se putem terenskih istraživanja kvalitativnoga tipa koncipiranih kao studije slučajeva. Istraživanja su provedena kroz godine 2007., 2008., i 2009. Urbani primjeri su Zagreb i Novi Vinodolski, a ruralni primjeri su Povlja na otoku Braču, odnosno Lovinac u Ličko-senjskoj županiji. Metode kvalitativnoga tipa koje su korištene u studijama slučajeva su analiza diskursa, analiza sadržaja i intervjui (polustrukturiranoga tipa). Osim njih, prethodno je analizirana potrebna dokumentacija i sekundarna literatura.

Postojeći društveni kontekst u kojem se Hrvatska danas nalazi, a on je prvenstveno tranzicijski i postsocijalistički, čini tematiku društvenih aktera posebno aktualnom. Novonastale društvene promjene utječu na načine djelovanja i ponašanja društvenih aktera, kako nekih novih tako i onih starih. Iz toga slijedi da njihovu važnost i djelovanje ne možemo odvojiti od nastalog procesa restrukturiranja društva i društvenih odnosa, odnosno promjenu suvremenoga društva danas. Ono je u korelaciji s globalizacijom i svim onim procesima koje iz globalizacije slijede, odnosno tranzicijom u našem slučaju. Cjelokupni je prostor (i urbani i ruralni) u tranziciji doživio brojne i značajne

promjene, i u smislu fizičkih transformacija, ali ponajviše onih socijalnih. Možemo reći da se socio-prostorno restrukturiranje odvija na globalnoj, nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini (Hodžić, 2010.). Neke od tih razina i njihove osnovne značajke pokušat će se pobliže objasniti na primjerima istraživanima tijekom spomenutoga projekta.

2. Pregled važnijih projektno-istraživačkih tema

2.1. Neke odlike suvremenoga društva

Jedna od odlika koju suvremenost pozitivno vrednuje je mobilnost kao takva, bilo horizontalna, bilo vertikalna, a važna je jer direktno utječe, ali i omogućuje promijenjeno djelovanje aktera u tranziciji. Poznato je da je mobilnost nekad bila drugačija nego što je danas, gledajući u kontrastu s tradicionalnim društvom. Danas je prvenstveno obilježavaju otvorenost, nestalnost i nesigurnost, za razliku od tradicionalnih obilježja zatvorenosti, statičnosti i stalnosti unutar društvenih procesa. Stoga je suvremeni svijet danas svijet globalno mobilnih, a njegov drugi i veći dio toga logosa je svijet lokalno vezanih aktera (Hodžić, 2010.). Svijetu lokalno vezanih aktera pripada i Hrvatska koja se kao prostor pokušava približiti tom dijelu globalno mobilnih aktera, sa specifičnim načinima integracije, djelovanja i uloga aktera u tom cjelokupnom procesu. U njemu nesumnjivo igraju veliku ulogu ekonomski uvjeti pojedinoga društva koji utječu na djelovanje aktera u aktualnom društvenom ustroju, tzv. novom kapitalističkom uređenju. Kako god nazvali tu postojeću i fleksibilnu akumulaciju kapitala, neosporno je da je utjecala na transformaciju hrvatskoga prostora i dovela ga u dijelom proturječnu situaciju. Jedna od najvažnijih transformacija bila je transformacija u ekonomskoj sferi i radnom procesu, a nazvana je delokalizacijom radnih mjesta i fleksibilizacijom radnih procesa (Hodžić, 2010.). To prvenstveno znači da smo u izmijenjenim socio-ekonomskim uvjetima, koje, ukratko rečeno, unazad dva desetljeća u ovim tranzicijskim vremenima obilježavamo kroz drugačije društvene odnose, vlasničku strukturu, načine upravljanja, tipove zaposlenja itd. Tako danas, primjerice, u sve rjeđem obliku postoji tip redovitoga zaposlenja, a radni proces ne karakterizira više stalnost i stabilnost, već nestalnost i privremenost. Znači, suočavamo se s nestabilnošću na više razina jer su nova pravila igre u tijeku, a društvo često ne nalazi adekvatne načine prilagodbe. Koliko će im se uspjeti prilagoditi, ovisi i o procesu rada koje uvijek najjače utječe na društvo, ali ovisi i o ostalim, ne manje važnim, segmentima društva. Upravo se zato odlika fleksibilnosti povezuje s radnim procesom kao takvim, a ono je ovdje

samo djelomično prikazano i to kroz procese restrukturiranja suvremenoga društva kao dijela znatno šire teme.

Restrukturiranje socio-prostornoga tipa ovdje nas prvenstveno zanima jer nam govori koje su se promjene dogodile u samom prostoru, a definirali smo ih uz pomoć dobivenih istraživačkih rezultata. Postoji velik broj tipologija i klasifikacija koje smo koristili i prije istraživanja, i na koje smo se oslanjali u smislu teorijskog predloška, ali smo neke u zaključnim razmatranjima dijelom modificirali i primijenili na konkretne istraživačke slučajeve. Osnovna tipologija kojom smo se koristili i prema kojoj se može podijeliti društvo u cjelini je podjela na političke, ekonomske, stručne i civilne aktere, prema autoru Bassandu (2001.). Osim te podjele, postoje i još neke koje su u našim istraživanjima bile aktualne. Ovisno o pojedinom istraživačkom primjeru aktere smo dijelili, primjerice, na stare, nove, globalne, lokalne, jače, slabije, naddržavne, državne, uključene, isključene, mobilne, nemobilne itd. Sve su podjele analogne dobivenim istraživačkim nalazima. Prema tome, aktere se može smatrati i nositeljima društvenih procesa, a ovisno o moći koju imaju, i važnim činiteljima društvene svakodnevnice. Društveni akteri kao pokretači razvojnih procesa u prostoru najjednostavnije se mogu objasniti kroz dihotomnu podjelu na nove i stare, slabe i jake, urbane i ruralne, globalne i lokalne i sl. U svim segmentima društva postoji velik broj različitih aktera pa tako i u segmentu grada ili segmentu urbanoga. "Urbani fenomen sadrži složen sistem aktera, a svaki tip društva, kao i svaki tip urbanoga, sadrži *sistem hijerarhiziranih aktera* u smislu moći. Svakom sistemu odgovara jedna struktura moći" (Bassand, 2001.). Upravo je moć osnovna odlika pojedinoga tipa aktera koja određuje koliko će u konkretnom prostoru njegovo djelovanje na kraju ostaviti traga, bilo u dobrom ili lošem smislu.

2.2. Novi Vinodolski kao primjer manjega grada

Jedan od prvih primjera je primjer maloga grada ili manjega grada, Novoga Vinodolskog. Na navedenom primjeru prisutni su akteri koje smo nazvali novima jer su kroz novi društveni ustroj, tzv. novi kapitalizam specifičan za hrvatsko društvo prije svega, a onda i za svaki lokalni prostor u kojem se zbiva, novi akteri upravo u ovom slučaju posebno istaknuti. To su akteri koje svrstavamo u klasifikaciju glokalnoga (Seferagić, 2010.), što je poseban odnos globalnog i lokalnog ili njihov srednji put. "Ta pozicija nije dualna: ili-ili, niti je suprotstavljena. Nije niti kondicionalna: ako-onda. Ona je naprosto glokalna. Ovdje se, u prvom redu, radi o društvenom prostoru kao objektu istraživanja (ni posljedici, ni preslici društva) već elementu koji

ima samostalnu i samosvojnu ulogu – prostor je smješten u postsocijalističko društvo, na sumraku tranzicije i pojavi novog kapitalizma *in nascendi*. Sve su te promjene zasada nedovoljno strukturirane i kaotične, ali se smještaju u neki opći okvir koji i same stvaraju. Prostor je dakle ‘društveni prostor’ (društveno stvoren, društveno uvjetovan, društveno reguliran). Ljepote prirode ne tretiraju se, kao samosvojne (npr. ‘sunce i more’) već kao podloga društvenom djelovanju ili da se iskoriste ili zapostave – u društvima (post)tranzicijskoga perioda pa tako i Hrvatske, raspad socijalističkoga ustroja s glavnom ulogom države i njezinoga društvenog/prostornog planiranja proizveo je zbunjujuće i nedefinirane efekte. Ta zbrka u kretanju i promjenama otežava zadaću sociologiji, ali i samom društvu da se samo definira i organizira” (Seferagić, 2010.:225).

Rezultatima istraživanja potvrdili smo neke od pretpostavki, primjerice da je to grad čija je budućnost neizvjesna i vezana je za buduće djelovanje ovih aktera u prostoru. Hoće li njihovo djelovanje ići u smjeru razvoja ili će doći do neke vrste stagnacije, propadanja, odnosno nerazvoja toga prostora, ovisit će o brojnim preduvjetima. Ono što je ovdje očito prisutno, a poslije će se kao vodeća hipoteza pokazati i na ostalim primjerima, upravo je činjenica da je prostorno planiranje, urbanističko planiranje, ili urbanizam, kao proces, izgubio na značenju upravo zato jer je prevagnuo segment privatnoga kapitala, i s njim, naravno, čitav društveni ustroj koji ga je podržao (Seferagić, 2010.). Kapitalizam po sebi ne mora nužno biti prepreka očuvanju cjeline mjesta i javnoga interesa, ali je u ovom slučaju odnio prevagu nad javnim interesom. To znači da su investitorska ulaganja često bila ona koja su za interes imala parcijalni i privatni interes, bez osvrta na javni interes cijeloga naselja. Smisao urbanizma nije u potpunosti primijenjen pa se često događalo da se nije poštivalo sve njegove zakonitosti.

2.3. Općina Lovinac kao ruralni primjer

Drugi primjer je primjer općine Lovinac u Ličko-senjskoj županiji. Na tom primjeru vide se akteri ruralnog razvoja, odnosno njihov način djelovanja, koji je također ovisan o globalizaciji, lokalizaciji i tranziciji. Ova je općina u ratu teško stradala, što znači da je i njen prostor bio temeljito devastiran pa se u njega moralo potpuno iznova ulagati i mijenjati ga, te mu pomoći da zaživi (Krištofić, 2010.). Osnovna činjenica koja čini vitalnost jednoga mjesta je vitalna demografska struktura koja u ovom slučaju nije takva. Ona je deficitarna i karakteriziraju je procesi senilizacije i manjka najvitalnijega dijela stanovništva, radno aktivnoga stanovništva. Na drugoj strani pozitivna je činjenica

ipak bila da je demografska tranzicija donijela i nešto novo što je učinilo da se kroz participaciju lokalnoga stanovništva utječe na razvoj toga mjesta (Krištofić, 2010.). Na kraju se pokazalo da koliko god je to trebala biti pozitivna činjenica, kroz razvojne primjere koji su se odigravali u ovome naselju, ipak je došlo do stranačkih sukoba i neslaganja koji nisu išli u korist već na štetu lokalne zajednice. Ono što je specifično za ovaj primjer je pojava novih aktera koji se u drugim naseljima ne pojavljuju često, a to su Svjetska banka, USAID, UNDP, EU, institucije na razini Republike Hrvatske, Ličko-senjska županija, brojni profili stručnjaka, konzultanata, nevladinih organizacija i slično. Svi ti akteri tipični su za tranzicijski period i u principu se podrazumijevaju ako se određene razvojne projekte željelo realizirati na međunarodnoj razini. Možemo reći da se ovaj lokalni prostor pokušao uklopiti u globalne procese na principu hijerarhijskog lanca, između globalnoga i lokalnoga (Krištofić, 2010.). Projekt koji je trebao biti usmjeren na turistički razvoj mjesta nije dovršen jer se čekaju dodatna financijska sredstva. "Ovakav pristup regionalnom razvoju, gdje lokalni akteri predlažu ideje od kojih se formira baza projekata, a potom sami (odnosno njihovi predstavnici) biraju one koji će biti predloženi za financiranje, nov je za Hrvatsku i sličan nekim principima ruralnoga razvoja u EU. Riječ je o endogenom pristupu razvoju koji polazi od teritorija, područja (kraja), a ne od sektora. Ekonomska aktivnost orijentirana je tako da od dobiti što više koristi ima kraj u kojem se dobit ostvaruje, a razvoj se usredotočuje na potrebe, mogućnosti i perspektive lokalnog stanovništva" (Krištofić, 2010.:291).

Akteri koji bi za ovaj primjer ruralnoga tipa bili djelotvorni, u smislu pokretanja razvoja, nisu bili dovoljni. Stoga se, primjerice, čeka investiranje od strane Europske unije i određenih institucija kad im se priključi i Hrvatska.

2.4. Povlja na otoku Braču kao ruralni primjer

Slično djelovanje aktera i konceptualizacija toga djelovanja provlači se kroz sve istraživačke primjere koje je grupa za sociologiju prostora istraživala, pa je i primjer Povalja na otoku Braču jedan od takvih. To je ruralno naselje i relativno besperspektivno iako lokalno stanovništvo ima određene ambicije i interese kako bi razvoj njihovog mjesta trebao izgledati. Zbog parcijalnih i privatnih interesa razvoj se ni u ovom primjeru nije dogodio na zadovoljavajući način i s obzirom na inicijalnu uključenost samih aktera. Razvoj bi i u ovom primjeru trebao tražiti drugačije vrednovanje i samoga prostora i same zajednice da bi on išao, primjerice, u smjeru održivoga turizma koji se pokazao optimalnim za ovo naselje. "Koncept održivoga turizma identificira

se kao optimalni socio-ekonomski trend. On se smatra najpovoljnijim razvojnim scenarijem turizma u Povoljima jer na najbolji način iskorištava prirodne, kulturno-povijesne i infrastrukturne resurse mjesta, uzimajući pritom u obzir njegove prostorne kapacitete i identitet. Taj tip turizma treba artikulirati kako kroz oživljavanje postojećih kapaciteta mjesta (hotel, apartmani, škola itd.), tako i osiguravanjem dovoljno raznolikih sadržaja za turiste, čime bi se omogućilo proširenje turističke ponude izvan sezone. Pritom je važno očuvanje autentičnoga identiteta mjesta kroz krajolik, prehranu, kulturne i povijesne vrijednosti. Što se tiče aktera razvoja, treba napomenuti kako je privatna inicijativa izuzetno bitna, kako radi aktiviranja postojećih objekata tako i radi daljnjega ulaganja u turizam. Glavni problemi pri ostvarenju održivoga tipa turizma leže u nepostojanju turističkih sadržaja (od hotela kao najvažnijega turističkog kapaciteta preko dućana, kulturnih sadržaja itd.) i nedostatku konkretne lokalne inicijative (aktera) koji bi se angažirali oko njegovoga razvoja. No, potreban je angažman i viših razina vlasti, županija, države i sl. jer mala mjesta ne mogu sama nositi svoj cjelokupni razvoj i zato u njemu moraju sudjelovati i ostali važni čimbenici” (Zlatac, 2010.:269).

U socio-ekonomskom smislu to bi bio model za budućnost i za budući razvoj naselja, ali s obzirom na njegovu deficitarnu demografsku strukturu i većinsko staro stanovništvo, jasna je neaktivnost lokalnoga stanovništva. Kad se korelira ta činjenica s činjenicom djelovanja aktera privatnoga sektora, te zamrlosti procesa urbanizma i prostornoga razvoja, onda se vidi da to dovodi do stagnantnosti razvoja. Nedovoljna vitalnost ovoga, ali i mnogih malih mjesta u Hrvatskoj, u cjelini je nešto što je već duže vrijeme realno stanje o kojem bi se trebalo povesti računa.

2.5. Zagreb kao primjer većega grada

S obzirom na specifičnost Zagreba kao glavnoga i najvećega grada u Hrvatskoj, posebno su istraženi njegovi središnji i rubni gradski prostori. Studijom slučaja istražen je strogi centar grada kroz procese gentrifikacije, revitalizacije i urbane obnove, a širi prostor grada istražen je u odnosu na transformaciju prostora, ovisno o tipu gradnje (poslovne i stambene). Proces urbane obnove započinje prvenstveno obnavljanjem pojedinih četvrti i dijelova grada zahvaćenih propadanjem i starošću. Širi je proces od procesa gentrifikacije, koji se uglavnom očituje u uređenju i prestrukturaciji stanovnika atraktivnih središnjih dijelova grada (*inner city areas*). Može se dogoditi da se iz intencije uređenja i rekonstrukcije specifičnih gradskih područja, proces urbane obnove transformira u proces gentrifikacije (Svirčić Gotovac,

2010.:199). Gotovo posvuda gentrifikacija kao svjetski proces, a ovisno o periodu njenoga odvijanja, ima slične obrasce ili zakonitosti koji se ogledaju u kompleksnom i uzajamnom odnosu nekoliko grupa aktera koji su u nju uključeni. Od 1990-ih u većini zemalja svijeta povećana je uloga privatnih investicija i investitora koji preuzimaju veći dio financijskoga ulaganja, a time i odlučivanja o budućem izgledu gradova. Upravo je za navedeno dobar primjer grad Zagreb. Gentrifikacija se kao proces smatrao uglavnom vezan uz tržišta nekretninama razvijenih zemalja i njihovih vodećih gradova (tzv. *command-center cities*), ali danas poprima globalni oblik i postaje urbana strategija koja nadilazi liberalnu urbanu politiku, te obilježja sporadičnosti i lokalnosti (Smith, 2002.:427). Gentrifikaciju na području većine bivših socijalističkih zemalja (istočna i jugoistočna Europa) možemo nazvati i *postsocijalističkom gentrifikacijom* jer nije nastajala na jednak način kao u zemljama zapadne Europe i SAD-a, nego je imala specifične pravce razvoja nakon osamostaljenja tih zemalja i prihvaćanja novih načina ekonomskoga i političkoga djelovanja (Svirčić Gotovac, 2010.:201). U slučaju zagrebačkog centra grada proces gentrifikacije prije svega se odnosi na gradnju multifunkcionalnoga centra Cvjetni na Cvjetnom ili Preradovićevom trgu. Aktualna situacija oko te gradnje pratila se i istraživala u 2007., 2008., 2009. godini metodama kvalitativnoga tipa. Za ovaj primjer važno je istaknuti da je atraktivnost nekretnina u strogom središtu grada omogućila gentrifikacijske elemente. Uz atraktivnosti uvijek ide i profitabilnost, odnosno ekonomska korist određenih aktera, u ovom slučaju investitora, ekonomskih ulagača u spomenuti projekt. Njime se pokazalo kako se u procesu urbane obnove smanjila dosadašnja uloga države kao aktera, a povećala uloga pojedinih ili privatnih aktera. Nedovoljnom uključenosti državnih i gradskih institucija u procese uređenja i revitalizacije gradskoga središta omogućilo se novim akterima, tzv. stakeholderima i developerima, da postanu izrazito moćni akteri u urbanom prostoru. Često im se zbog pomoći gradskih institucija i određenih političkih aktera u smislu prilagodbe određenih planova njihovim parcijalnim interesima, primjerice GUP-a Zagreba, učinilo ustupke kojima su lakše dolazili do ostvarenja svojih ciljeva (projekata). Javni prostor kao što je pješačka Varšavska ulica u neposrednoj blizini Cvjetnoga trga, uzurpirana je i dijelom pretvorena u privatni prostor, te je postala ulazom u podzemnu garažu novoizgrađenoga centra iako su protiv takvoga rješenja godinama protestirali i pokušavali ga zaustaviti civilne udruge (prvenstveno Zelena akcija) i građani zajedno. Brojnim su akcijama pod motom spašavanja Varšavske ulice nastojali senzibilizirati javnost i stručnjake o ovom problemu i iako je došlo do njihovoga otvorenog protivljenja, pretvorbu

javnoga u privatno nije se uspjelo zaustaviti. “U *divljem kapitalizmu* novi akteri, investitori i istaknutiji političari (gradonačelnici) često djeluju uzajamno, spregom svojih utjecaja, ekonomskih i političkih. U periodu velikih sustavnih i strukturnih transformacija jednoga društva, kao što je trenutno hrvatsko društvo, jasno je da nekim akterima pogoduje ova nedefinirana situacija. Moć određenih aktera pokazuje se najvažnijom odrednicom i pokretačem društvenih promjena, pa i promjena u prostoru grada ne pitajući za posljedice. Takvim načinima djelovanja moćnijih aktera isključuju se oni manje moćni akteri, prvenstveno građani koji često nisu zadovoljni sadašnjim razvojem grada” (Svirčić Gotovac, 2010.:207).

Nove ekonomske i socijalne posljedice koje su utjecale na način života u središtu grada dovele su i do novoga vala procesa reurbanizacije i gentrifikacije. Ti su procesi proizveli negativne i pozitivne implikacije na život stanovnika Zagreba. Strogo središte grada postalo je još atraktivnije, posebno za novi imućniji (elitniji) sloj društva, u smislu stanovanja, ali i ekonomskoga investiranja. To je dovelo do prometne zagušenosti Zagreba, koja se nastojala riješiti gradnjom velikoga broja podzemnih garaža, čak i u najstrožem centru. Centar se Zagreba, umjesto u javno dostupni i pješački, pretvorio u centar zarobljen povećanim automobilskim i oslabljenim javnim prometom. U širem centru grada pak ne postoje gotovo nikakva ulaganja ili načini obnove i poboljšanja njegovoga izgleda. Paradoksalno je što se razvoj i napredak grada za većinu gradske vlasti ogleda uglavnom u razvijenoj prometnoj mreži i mreži garaža dok se ostali segmenti života grada i njegove ukupne kvalitete ostavljaju po strani. Razlog vjerojatno leži i u činjenici ojačane uloge privatnih inicijativa i privatnoga kapitala koji pokreću navedene procese ulaganja u grad, dok grad za velike investicije često nema dovoljno sredstava, što je tipično za tranzicijske gradove ili gradove u prijelaznim društvenim uređenjima, u koje spada i Zagreb. Stoga su ti procesi, kao parcijalni i nesustavni, karakteristični za širi društveni kontekst postsocijalističkih društava (Svirčić Gotovac, 2009.).

I na širem ili rubnom prostoru grada urbane su transformacije izazvale proturječne reakcije. Nastale promjene mogu se pratiti kroz tri tipa gradnje: a) gradnju trgovačkih centara, b) novih poslovnih zona i objekata, te c) gradnju podzemnih garaža. U zadnjih dvadeset godina došlo je do preizgrađenosti i stambenim i poslovnim objektima. Zagreb je postao pretrpan i trgovačkim centrima, kako u središtu tako i na periferiji, te podzemnim garažama, većinom smještenima u središtu grada. Preizgrađenost u stambenom smislu dovela je paradoksalno do smanjenja kvalitete života u širem gradskom prostoru. Razlog leži i u činjenici što proces stanogradnje nije

pratio kvalitetu stanovanja. Time se utjecalo na smanjenje kvalitete života stanovnika pojedinih novih i preizgrađenih zagrebačkih četvrti. Uz gradnju privatnoga tipa nije se ulagalo u infrastrukturne elemente opremljenosti naselja, prvenstveno u smislu tehničke i institucionalne opremljenosti. To znači da se nije gradilo prateće institucije nužne za svakodnevni život građana kao što su škole, vrtići, zdravstvene i kulturne ustanove, dječja igrališta, parkovi, zelene površine i slično. Stoga je kvaliteta života takvih naselja često neadekvatna.

3. Zaključne napomene

Kroz iznesene istraživačke primjere evidentno je da postoji izrazita neravnopravnost moći društvenih aktera u hrvatskom prostoru. Ta neravnopravnost odnosi se na veću korist moćnih aktera, uglavnom ekonomskih i političkih, dok su civilni i stručni akteri manje moćni, a u nekim situacijama čak i nemoćni akteri. Takva situacija nije problematična po sebi jer je i inače dio društvene zbilje, ali je problematično kada dovodi do problema ugroženosti javnoga interesa i javnoga prostora. Sudjelovanje javnosti u procesu planiranja i odlučivanja o prostoru u kojem se živi već je dugo vrlo slabo prisutno. Krajnje je vrijeme da se, i ovdje spomenute, tranzicijske pogreške isprave i konačno dade važnosti građanima i javnosti kada se radi o njihovoj neposrednoj životnoj okolini, ali i širem gradskom prostoru. Građani su i stanovnici susjedstva i stanovnici grada (ili sela) i imaju višestrukost vlastitih uloga. To nas sve zajedno obvezuje na sudjelovanje i trebalo bi nas se ticati kako se u određenom prostoru (gradu ili selu) živi. Tome u prilog ne ide postojeća i spomenuta stihijska i neplanirana gradnja, neki je nazivaju i točkastom gradnjom, kad se gradi po odabiru lokacije bez dodatnih sadržaja, a ne po dogovoru različitih struka i na način interdisciplinarnog planiranja. Nažalost, dolazi do toga da se osim građenja planirane zgrade, okolni prostor ne uređuje prema potrebama stanovnika. Zato neki autori tvrde, a naša istraživanja se slažu s tom tvrdnjom, da je došlo do smrti urbanizma u ovom tranzicijskom vremenu. Dakle, urbanizam kao proces utemeljen na interdisciplinarnosti u Hrvatskoj ne postoji. Ne postoji ni strategija prostornoga razvoja, što znači da su i ruralni prostori također zapostavljeni u smislu planiranja njihovoga razvoja. Stoga bi planiranju i brizi o prostoru trebalo dati veću vrijednost nego što je bila do sada. U prilog navedenim problemima i tezama koji su izdvojeni ipak samo djelomično, a zanimljivi su jer tište naš prostor, izdvojila bih i vizualizirala već rečeno putem nekoliko priloga, odnosno fotografija.

Slika 1. Zagrebačko novo naselje Lanište – Jaruščica

Izvor: <http://imageshack.us/photo/my-images/214/img48353vrbaninovi.jpg/>

Lanište – Jaruščica primjer je naselja očite gradske preizgrađenosti na rubovima grada. Inače, jedan je od novijih stambenih četvrti na jugozapadnom dijelu Zagreba, kojega obilježava čista stanogradnja i manjak infrastrukturne opremljenosti. To s druge strane znači, a važno je naglasiti, da gotovo sve nove četvrti na rubovima grada pritišću i ugrožavaju postojeće starije četvrti u smislu ispunjavanja njihovih svakodnevnih potreba. Primjerice, običan odlazak liječniku za stanovnike tih četvrti predstavlja veliki problem u smislu preopterećenosti liječničkih timova koje često kolidira sa smanjenom kvalitetom usluge. Društveni život nije nešto što se odigrava izvan našega svakodnevnog prostora, i stoga naša svakodnevica direktno utječe na našu ukupnu kvalitetu gradskoga života. Gradnjom ovakvih preizgrađenih gradskih četvrti može se reći da je Zagreb postao loš primjer kvalitete stanovanja.

Slika 2. Podsljemenska zona stambene gradnje

Izvor: http://www.jutarnji.hr/multimedia/dynamic/00239/zagreb_239471S1.jpg

Gornja slika 2. također je primjer zagrebačke preizgrađenosti u tzv. podsljemenskoj zoni, ali ne na način gradnje visokih zgrada već gradnje urbanih vila, kao primjera elitne privatne gradnje za stanovanje. Ona je specifična i problematična upravo zato što se susjedni prostor Parka prirode Medvednica, nauštrb toj stanogradnji, smanjivao, a zakonom je zaštićen. Zbog gradnje i nametanja privatnih interesa na kraju je došlo do narušavanja samoga Parka prirode, ali i ovoga dijela zagrebačkoga prostora.

Fenomen preizgrađenosti ogleda se i kroz poslovnu gradnju, a dobar primjer je Radnička cesta, ili tzv. zagrebački *city* u kojoj je sveprisutan suvremeni način gradnje (visoke zgrade staklenih pročelja) i gdje građevinski strojevi i kranovi neprestano rade, čak i noću (slika 3.).

I središte Zagreba je od ranih devedesetih godina bilo zagušeno poslovnom gradnjom naročito shopping-centara. Nakon gradnje u središtu Zagreba, gradnja shopping-centara se preselila na rubove i periferiju grada. Slika 4. pokazuje multifunkcionalni centar Cvjetni u središtu grada, koji se spominjao kao gentrifikacijski primjer i koji je u postsocijalističkom kontekstu specifičan za Zagreb. Inače, izgrađen je na mjestu nekadašnjeg kina *Zagreb*, a ulaz u podzemnu garažu je iz spominjane pješačke ulice, Varšavske. Ta dva nekadašnja javna prostora (kino i ulica) pretvorena su u privatni ili poluprivatni prostor, a ulaz u garažu vidi se na slici 5.

Slika 3. Zagrebačka Radnička cesta

Izvor: <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=787978&page=14>

Slika 4. Novoizgrađeni centar Cvjetni

Izvor: <http://www.centarcvjetni.hr/EasyEdit/UserFiles/Ivan%20-%20Fotke/H-noc.jpg>

Slika 5. Podzemna garaža uz spomenuti centar Cvjetni

Izvor: <http://www.rtl.hr/foto/369/ulaz-u-podzemnu-garazu-u-varsavskoj-ulici/?slika=50849#/foto/369/ulaz-u-podzemnu-garazu-u-varsavskoj-ulici/?slika=50849>

Osim spominjanoga Cvjetnog trga još su se neki gradski trгови obnavljali i uređivali, primjerice Kvaternikov trg, također u središtu Zagreba. I uz njegovo su uređenje važni akteri bili politički, odnosno gradska uprava, kao i u slučaju Cvjetni. Ta je rekonstrukcija i obnova trga poprimila kontekst neslavne, neuspjele i neprihvaćene, kako među građanima tako i u stručnim krugovima. Upravo je obnova Kvaternikova trga u suprotnosti s onim što trg po sebi jest, ili bi morao biti, prije svega otvoren, dostupan i živ. Danas je taj trg izgubio dio svoje nekadašnje živosti, što ga čini manje atraktivnim i manje prihvaćenim u javnosti (slika 6.).

Slika 6. Obnova Kvaternikovoga trga

Izvor: http://dalje.com/slike/slike_3/r1/g2008/m06/x31175220832994237_11.jpg

Kroz gore prikazane primjere na prostoru grada Zagreba stječe se dojam koliko je značajnih promjena doživio kako u prostornom, tako i u društvenom i ekonomskom smislu. Društvene promjene same po sebi ne moraju nužno biti negativne, ali su se u ovom slučaju često pokazale upravo takvima. Transformacijom prostora po načelu privatnoga vlasništva i privatnih interesa nije se ostavilo mjesta za interese javnosti ili interese struka, koji bi također trebali biti uključeni u proces promjena. Stoga se i organizacijom navedenoga Okrugloga stola (skupa) nastojalo makar dijelom utjecati ili ukazati na stvarne i potencijalne štete, a tiču se prostora u kojem živimo, kako se ne bi ponavljale i dalje. Nadamo se da će zamišljena zadaća ostvariti kakav-takav cilj.

Literatura

- Bassand, M. (2001). Za obnovu urbane sociologije – jedanaest teza. *Sociologija*, Vol. XLIII, br. 4.
- Hodžić, A. (2010). Mobilnost i socio-prostorno restrukturiranje. *Sociologija i prostor* 48, 187 (2):151-171.

- Krištofić, B. (2010). Krajolik s kapitalom u pozadini. O akterima promjena u ruralnom prostoru na primjeru općine Lovinac. *Sociologija i prostor* 48, 187 (2):273-300.
- Seferagić, D. (2010). Usponi i padovi Novog Vinodolskog (Proturječja globalnog razvoja – studija slučaja). *Sociologija i prostor* 48, 187 (2):223-246.
- Smith, N. (2002). *New Globalism, New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy*. Antipode, UK: Blackwell Publishers: 427-450.
- Svirčić Gotovac, A. (2010). Aktualni revitalizacijski i gentrifikacijski procesi na primjeru Zagreba. *Sociologija i prostor* 48, 187 (2):197-221.
- Svirčić Gotovac, A. (2009). *Utjecaj društvenih aktera na procese gentrifikacije i pauperizacije: primjer Zagreba*. Disertacija. Filozofski fakultet u Zagrebu, 180 str.
- Zlatar, J. (2010). Odrednice turističke djelatnosti u smjeru održivog razvoja – primjer mjesta Povlja na otoku Braču. *Sociologija i prostor* 48, 187 (2):247-272.
- <http://imageshack.us/photo/my-images/214/img48353vrbaninovi.jpg/> (listopad, 2011.)
- http://www.jutarnji.hr/multimedia/dynamic/00239/zagreb_239471S1.jpg (listopad, 2011.)
- <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=787978&page=14> (prosinac, 2011.)
- <http://www.centarcvjetni.hr/EasyEdit/UserFiles/Ivan%20-%20Fotke/H-noc.jpg> (listopad, 2011.)
- <http://www.rtl.hr/foto/369/ulaz-u-podzemnu-garazu-u-varsavskoj-ulici/?slika=50849#/foto/369/ulaz-u-podzemnu-garazu-u-varsavskoj-ulici/?slika=50849> (prosinac, 2011.)
- http://dalje.com/slike/slike_3/r1/g2008/m06/x31175220832994237_11.jpg (listopad, 2011.)

Prof. dr. sc. Ognjen Čaldarović

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatska
e-mail: ognjen.caldarovic@ffzg.hr

Urbano planiranje nekad i sad – tranzicijsko društvo i njegov urbanizam

1. Uvod

Sve vas lijepo pozdravljam. Ja sam Ognjen Čaldarović i već dugo godina predajem sociologiju grada, odnosno urbanu sociologiju. Na početku svoje karijere bio sam zaposlen kao urbani sociolog u Urbanističkom zavodu grada Zagreba. S obzirom da je taj profil zaposlenih ljudi gotovo u potpunosti nestao iz naše nomenklature zapošljavanja, moram reći da predstavljam jedan “relikt” jer sam nekad radio kao takav “profil”. Kao što je kolegica Svirčić Gotovac uvodno iznijela, a vjerojatno će i drugi sudionici ovoga zanimljivog Okrugloga stola, djelomično će biti izrečeno i u mom izlaganju. Većina nas će vjerojatno dijagnosticirati situaciju i dati obrise problema. U posljednjem dijelu svoga izlaganja pokušat ću dati osnovne sugestije na koji način bi se situacija mogla promijeniti. Najvjerojatnije ćemo se složiti oko njenih dimenzija, dubine i aspekata, ali ostaje da vidimo što možemo promijeniti i na koji način.

2. Tranzicijsko društvo i urbano planiranje

Sve navedeno bilo bi otprilike sadržaj moga izlaganja. Na prvom mjestu, mislim da bi bilo zanimljivo vidjeti koji su osnovni problemi urbanoga planiranja u tranzicijskom društvu, kako je to izgledalo recimo prije tranzicije (vidi Čaldarović, O., 1985.a, 1987., 1989.a, 1989.b), kako izgleda danas za vrijeme tranzicije, i kako će izgledati u perspektivi kroz recimo neku novu tranziciju. Što se tiče osnovnih problema u ovakvom tranzicijskom društvu, možemo reći da smo svi Mislim da su ova postsocijalistička društva zapravo stalno u procesu tranzicije, dakle neprekidno se mijenjamo, razvijamo najvjerojatnije svjesni toga što predstavlja temeljne probleme. Dakle, neosporno je da postoji nejednolik i neuređen razvoj gradova, nedostatak vizije urbanoga razvoja, a sljedeći problem koji je istaknula i kolegica Svirčić Gotovac je da se grado-

vi više ne grade kao cjeline nego se sve više konceptualiziraju kao dijelovi pojedinačnih “cjelina”, zapravo objekata ili mikroambijenata (vidi šire u Čaldarović, 1997.; 2001.; 2011.; Čaldarović, Šarinić, 2008.d; Čaldarović, 2007.). Gotovo je u potpunosti prestao postojati cjeloviti aspekt planiranja gradova i njihove realizacije, dakle (bivši) generalni urbanistički plan. Umjesto toga grade se pojedinačne cjeline, najčešće objekti koji su porazbacani po cijelom teritoriju nekoga grada. U tom je smislu suvremeni, tranzicijski grad sve više zbroj pojedinačnih objekata i ambijenata, situacija ili lokacija. Ne znam hoće li se svi složiti s tvrdnjom (a mislim da ipak hoće) da je urbano planiranje, ili prostorno planiranje, dugoročno, srednjoročno, kratkoročno i tako dalje, sve manje značajno jer se objekti “događaju” kao specifični ambijenti ili situacije (Čaldarović, 2004.a; 2004.b) koje su realizirane na temelju posebnih elemenata planiranja, zapravo odobravanja pojedinačnih projekata, a ne kao rezultat situacije u kojoj postoji jasna ideja gdje bi se neki objekt trebao graditi, s obzirom na njegovo uklapanje u postojeći ambijent, strukturu sadržaja itd.

Nemojte me optužiti što “zazivam” nedostatak države i njeno uplitanje u procese donošenja odluka i urbanoga planiranja. Ne mislim da je nama država jako potrebna, ali država je nekad, u prošlom sustavu, bila glavni i neupitan investitor, ako možemo tako reći. Ona je na neki način definirala što je to javna namjena prostora, kakvi se objekti mogu negdje graditi s obzirom na određeni interes. Implicitno ili eksplicitno definirala je i što je to javni interes koji je također nešto o čemu trebamo intenzivno razmišljati, razgovarati, o čemu sam već nešto i pisao (Čaldarović, 2006.a; 2007., Čaldarović, Šarinić, 2008.a; Čaldarović, 2008.b). Dakle, država je bila jedan akter koja je imala iza sebe snažnu *agency*, da upotrijebimo ovaj sociološki pojam. Mi znamo da su se oko preuređenja prostora Cvjetnoga trga u Zagrebu, odnosno izgradnje trgovačkog centra, profilirali različiti akteri, pri čemu su udruge Zelena akcija i Pravo na grad bili vrlo aktivni, ali su bili sa slabom moći, dok su s druge strane mnogo snažniji akteri bili investitori, specifična sprega politike i investitora (Čaldarović, 2007.; 2008.c; Svirčić Gotovac, 2010.) i gradska uprava. Oni su bili akteri s velikom snagom, daleko većom moći od predstavnika nevladinoga sektora, neovisno o tome na koji je način ta snaga bila postignuta. U tom smislu držim da je više ili manje centralizirana država, kao snažna *agency* (agencija), da tako kažemo, sigurno bila onaj strukturni element u ukupnom sistemu urbanoga planiranja koji je mogao kontrolirati, usmjeravati, određivati uz lokalnu autonomiju osnovne obrise cjelokupnom urbanom planiranju na svim razinama. Ne zazivam ja ovim što govorim “centralističko planiranje” ili priznavanje samo generalnoga urbanističkog planiranja (vidi u Čaldarović, 1985.a), da me ne biste krivo razumjeli.

Dakle, današnja situacija je prvenstveno označena (kako je i prikazano na ovom slajdu) s nejasnim određenjem, značenjem i oblicima definiranja javnoga interesa, koji se mora manifestirati u planiranju, uređenju i održavanju suvremenoga grada (Čaldarović, 1991.a, 1991.b). Možda je legitimno ustvrditi da još uvijek nemamo niti dovoljno razrađenu proceduru donošenja odluka uz pomoć koje bismo razradili, definirali, profilirali i implementirali ideje o tome što predstavlja javni interes u suvremenom gradu s nakanom da ga je u što većoj mjeri moguće ostvariti. Većina ljudi, stanovnika grada, kao što svi znate, uglavnom je pasivna (Čaldarović, 2005.), ne žele i stoga se ni ne mogu previše uključiti u profiliranje urbane politike naselja u kojima obitavaju. No, navedeno ne znači da se oni uopće ne žele angažirati, da ne žele da ih se pita za njihova mišljenja i stavove, da se ne žele aktivno organizirati u pitanjima uređena njihove svakodnevne života. Sadašnja pasivnost građana nije neka konstanta, ona se može i mora promijeniti u skoroj budućnosti. Pasivnost je latentna i privremena. Međutim, čim građani, stanovnici grada, osjete da imaju mogućnost utjecaja na profiliranje ciljeva izgradnje i transformacije svojih gradova, građanski će se aktivizam pojaviti i moguće ga je usmjeriti na konkretizaciju kako globalnih pitanja, tako i onih nešto nižih planova kakvi su prostori svakodnevnoga života, odnosno kvartovi u kojima stanovnici obitavaju. (Čaldarović, 2008.b; Čaldarović, 1996.; Čaldarović, 1985.b).

Dakle, “situacija pasivnosti”, “nesudjelovanja” i “mirenja sa sudbinom” u smislu da netko drugi treba odlučivati o “mojoj sudbini” i “mom gradu”, svakako će se izmijeniti. Nevjerojatna je činjenica, da nas sve podsjetim, da je građanska akcija protiv transformacije prostora Cvjetnoga trga u Zagrebu prikupila čak 54.000 potpisa koji gradsku administraciju i gradonačelnika¹, čini se, uopće nisu bili impresionirali. Naravno, takva stvarna i simbolička podrška akcijama nevladinih skupina i protivljenja bahatom i samosvojom ponašanju glavnoga investitora stvorile su solidnu osnovicu i za neke druge akcije do kojih će vjerojatno ponovno doći u nekoj drugoj prilici nedovoljno jasne procedure donošenja odluka o rekonstrukciji nekog dijela grada – Zagreba ili negdje drugdje.

U nastavku bih htio spomenuti još neke elemente koji govore o tome na koji se način urbano planiranje promijenilo u tranzicijskom društvu. Neki od procesa navedeni su na ovom slajdu. Na prvom mjestu, istaknuo bih proces privatizacija prostora i ambijenata, dakle ono što su naglasile i kolegice na

¹ Gradonačelnik je na pozive za uvažavanjem tih 54.000 potpisa navodno izjavio “Ja sam izabran na 4 godine, pokažite vaše raspoloženje na sljedećim izborima. Sada nemate pravo ništa poduzimati”. Najmanje što možemo zaključiti je “specifično shvaćanje demokracije” i parlamentarizma!

početku našega skupa, zatim porast onoga što nazivamo instrumentalni i/ili privatizirani prostori, porast broja nemjesta ili bezmjesta (Augé, 1995.), pojava novih “likova” – developera, privatnih investitora u procesu transformacije urbanoga okoliša te “osjećaj” o postojanju neke sprege između gradske uprave i investitorskih planova. U konkretnom primjeru Zagreba, o tome se često govori, postoje sumnje, ali se takva “sprega” kojom se zaobilazi normalna procedura donošenja odluka o urbanom planiranju ne može dokazati jer je, čini se, dobro prikrivena. Ako postoji neki princip donošenja odluka koji poštuje demokraciju, odlučivanje, poštivanje prava na protest, on je u ovom slučaju, moglo bi se reći, bio poremećen. Procedura, s obzirom na pojavu novoga aktera, privatnoga investitora koji “intervenira” u proces donošenja odluka možda još uvijek nije dovoljno potpuno i jasno definirana, te su primjeri na koje ukazujemo zapravo samo posljedica nesavršenosti sustava.

3. Kako je to sve izgledalo prije nekoliko desetljeća

S obzirom na rečeno, jasno je da u današnjem urbanom planiranju postoji jasna praksa izbacivanja i neuvažavanja javnosti u odlučivanja o gradu. Mi smo kao sociolozi vrlo svjesni te činjenice, kao i činjenice da u urbanom planiranju sve više nedostaju sociološke analize, sociološka problematiziranja, sociološke studije o potencijalnom učinku nekih urbanističkih zahvata. Danas se urbanistički projekti, da ne kažemo “planovi”, izrađuju s prigodnim analizama ili bez njih, što u svakom slučaju može imati utjecaj i na funkcionalnost projekta, stupanj njegovog uklapanja u postojeći ambijent kao i na niz drugih značajnih elemenata prihvatljivosti u urbanoj sredini. Nedostatak socioloških analiza i procjena za urbanističke planove koje su nekad bile izrađivane, a u čemu smo mnogi od nas ovdje koji sjedimo za ovim Okruglim stolom aktivno sudjelovali kada smo izrađivali sociološke analize različitih dimenzija – studije pojedinih naselja, sociološke analize pojedinih ambijentata, situacija, bespravne izgradnje, urbanih centara, novih naselja, i drugog, može samo konstatirati da toga više nema. Jedan je od najzornijih pokazatelja navedene situacije upravo nedostatak sociologa u urbanističkim službama. Mislim da više nema nijednog sociologa koji radi u urbanističkoj službi, a prije mnogo godina, tijekom 70-ih i 80-ih godina 20. stoljeća bilo je barem desetak na razini Hrvatske. S pogledom unatrag možemo konstatirati da je država kao specifičan “glavni akter” u bivšem socijalnom sustavu stvarno bila “centralni investitor”, da je tada postojalo dugoročno planiranje koje je imalo naravno i svoje manjkavosti i svoje prednosti (pretjerani deterministički aspekt, dugoročnost, nefleksibilnost i nepromjenjivost, specifično “kočenje” razvoja zbog

dugačke procedure izrade svih planova na različitim razinama), sve je to na neki način zaustavljalo i razvoj grada. No, s druge strane, generalno urbanističko planiranje je vrlo pažljivo tretiralo gradsko zemljište, kontroliralo njegovu korištenje, određivalo različite zone jedne ili druge namjene, odnosno imalo je, kao rezultat, svojevrsnu efikasnu kontrolu nad likom, dimenzijama i elementima razvoja grada.

Dakle, moguće je ustvrditi da su i generalno, i srednjoročno, i detaljno provedbeno planiranje imali niz i prednosti i manjkavosti, pri čemu mislim da bi nešto od toga bilo lijepo vratiti u praksu današnjega planiranja grada, nekakve ideje o jedinstvenosti i ukupnosti urbane sredine, te promišljanju sudbine grada u interdisciplinarnoj suradnji. Problem koji smo već donekle istaknuli je da su urbanističke službe i u prošlosti bile prilično birokratizirane, da je proces planiranja bio rastegnut u vremenu i zapravo vrlo spor (iako se ne bi moglo reći da je danas vrlo brz, izuzev u slučaju ako se radi o nekim snažnim investitorima) koji žele investirati sredstva u neki objekt, te na taj način mogu determinirati urbanističku situaciju, neovisno o tome kakvi su planovi u pitanju. Neke od karakteristika takvoga ranijeg urbanog planiranja su i nefleksibilnost, predeterminiranost, neuvažavanje situacije postojećega stanja, što znači da su se novi planovi crtali po postojećim kućama, kao i da je činjenica što ljudi žive u nekom prostoru, u Trnju ili negdje drugdje u Zagrebu, da je to zapravo nevažno, da je to njihovo stanovanje zapravo “privremeno”. I kolega Boško Budisavljević je još davno napravio jednu izvrsnu studiju pod naslovom “Grad za rušenje” (ne znam jeste li ste za nju čuli i imali je u rukama). U njoj je bila razrađena ideja da su mnogi dijelovi Zagreba, a u ovom slučaju područja Trnja, a u kojima ljudi desetljećima obitavaju, zapravo samo jedan privremeni “grad za rušenje”. Takav grad je dakle privremenoga statusa, kvalitete i predstavlja nešto što bismo mogli nazvati “negrad“, nešto što je privremeno i neugledno za “grad”. Dakle, opisana je i analizirana situacija gotovo potpunog neuvažavanja “postojeće situacije”, no koja nikada nije bila “prazna”, nego ispunjena sudbinama ljudi, kao i u drugim situacijama za koje se pretpostavlja da reprezentiraju “pravi grad”.

“Planiranje za budućnost” bio je moto urbanističkoga djelovanja prije nekoliko desetljeća, sve se novo stvaralo kroz “nova naselja”, a staro “nije valjalo”. Danas je drugačija orijentacija u urbanom planiranju i u mnogo razvijenijim zemljama nego li je to Hrvatska. Sadašnjica je najvažnija, upravo o njoj valja voditi računa, svaki dio gradskoga prostora ima svoju vrijednost. Sjećam se rezultata mnogih analiza substandardnih područja u Zagrebu, na primjer područja Trnja u kojem su lokalni stanovnici zapravo živjeli u privremenim situacijama i objektima, čekajući da “jednog dana” dođe trenutak rekonstruk-

cije i preseljenja.² Područje Trnja kao područje rekonstrukcije i revitalizacije u Zagrebu je zapravo izgradnjom prvoga većeg mosta preko rijeke Save zapravo “preskočeno” – pa i sada ne postoji plan, a ni mogućnosti njegove cjelovite rekonstrukcije, ona se događa postupno, kroz pojedinačne objekte i manje ambijente. Izgradnja na ledinama, u prostoru Novog Zagreba bila je važnija i nesumnjivo mnogo jednostavnija.

4. Današnjica i urbano planiranje

Što se tiče sadašnjice, vjerojatno najznačajniji i najinteresantniji fenomen je analiza postojećega općeg društvenog i ekonomskog okvira, te pokušaj analize urbanoga planiranja u njemu. Mnogi sadašnji globalni okvir života doživljavaju kao “divlji kapitalizam”, što je termin koji valja uzeti s rezervom, a tim se pojmom želi obilježiti jedan neusustavljen, nesređen, nedovoljno efikasan sistem koji se u nas razvija, te koji s obzirom na svoju “nedovršenost” omogućuje različite oblike “manevriranja”. Glavni je problem, po mom mišljenju, nedostatak planiranja grada kao cjeline, uz visoku razinu fleksibilnoga odlučivanja o elementima i gabaritima objekata za koje se odobrava izgradnja u gradu. Kolegica Svirčić Gotovac je spomenula jedan naziv takvoga planiranja, a ja ću ponuditi još veći broj naziva za tip planiranja koji se sve češće i sve više primjenjuje u nas. Kolege arhitekti i urbanisti znaju možda još veći broj naziva pa zajedničkim naporima možda možemo obogatiti našu novu terminologiju u vezi s urbanim planiranjem. “Projektno planiranje” (Čaldarović, 2007.; 2011.) s razlikovanjem na dva podtipa – “s vizijom” i “bez vizije”, a koje zapravo označava proces planiranja kojim se ne planira cjelina grada, nego se organizira realizacija pojedinačnih objekata – najčešće visokih zgrada ili mikro ambijenata. Vizionarsko projektno planiranje ipak razmišlja o budućnosti pretpostavljajući razne scenarije mogućeg uklapanja nekoga objekta u širi prostor grada, dok ono bez vizije uopće o tome ne razmišlja jer je prije svega koncentrirano na značaj pojedinačnoga projekta i/ili objekta. Tu smo bliže i pojmu planiranja koji se naziva “točkasto planiranje”, koje označava rješavanje pojedinačnih “točkica”, a ne urbanih cjelina. Nadalje, predlažem uvođenje još jednog pojma koji možemo vezati uz urbano planiranje – “objektno planiranje”, dakle planiranje pojedinoga ili pojedinih objekata (mislim da taj pojam još nisam čuo pa predlažem da ga možda uzmete u razmatranje). Osnovna

² Zanimljivo je da su mnogi tada bili pomireni sa sudbinom, da tako kažemo, pa je uobičajena rečenica bila sljedeća: “Nije važno što se planira rušenje naše kuće, samo nad recite kada će to biti? Svi to najavljuju posljednjih barem deset, dvadeset godina, ali nas zanima kada će to stvarno biti da možemo planirati budućnost”.

ideja je da će se “jednog dana” ti porazbacani pojedinačni objekti u prostoru grada “posložiti u odgovarajući *cluster*” pa će se realizirati, primjerice kao u Zagrebu, u prostoru Radničke ceste novi zagrebački *City*. On najvjerojatnije nije bio planiran, no, eto, sam od sebe je tamo nastao.

Dakle planiranje grada kao cjeline se pretvorilo u projektiranje grada, od projekta do projekta, pa je na taj način došlo i do negacije planiranja strukture sadržaja u gradu, u njegovim dijelovima pa zapravo više nitko ne zna koji sadržaji nedostaju, te gdje bi ih trebalo prostorno smjestiti. Dobar primjer je i bujanje trgovačkih centara gdje je vrlo teško ustvrditi da su planirani, projektirani i u svom prostornom rasporedu i u svojim kapacitetima. Kapitalizam u našem urbanizmu utječe na vrlo brze promjene strukture sadržaja – dosta je da prođete Ilicom u Zagrebu pa ćete vidjeti da se svakih desetak dana neka radnja zatvara, a otvara se neka druga. Trgovački centri se stvaraju “sami od sebe”, prema investitorovim zahtjevima. I konačno, znamo da javnost gotovo uopće nije uključena u urbano planiranje te da općenito postoji značajan deficit demokracije u odlučivanju o gradu.

5. Zaključak: kako i što dalje?

Ponudio bih jednu hipotezu, odnosno tvrdnju, i mislim da ćete se s njom vjerojatno složiti – mjesto privatnoga, korporativnoga investitora, u procesu urbanoga planiranja nije dovoljno jasno i precizno određeno, nisu određena strukturalna ograničenja, odnosno ne postoje (još) efikasni instrumenti ograničavanja investitorskih apetita institutom javnoga interesa. Primjer izgradnje “Prolaza Cvjetni” (sada samo “Cvjetni”) može dobro ilustrirati primjer gotovo potpuno izokrenutoga sistem donošenja odluka. Investitor je izrazio želju za gradnjom trgovačkoga centra, točno na njemu željenoj lokaciji, izjavio je da ima svoje arhitektae koji će napraviti rješenja, a povjerenstvo će, mimo javnoga natječaja, izabrati najbolje rješenje. Po mom sudu, radi se o izokrenutoj situaciji – umjesto da se u izgradnji nekoga sadržaja u najužem centru grada provedu složene analize prioriternih lokacija, sadržaja, objekata i svih drugih parametara, gradu se nameće određeni objekt, javnost se isključuju, a sve se događa u zatvorenim krugovima investitora, projekatana i gradske uprave. Stoga bi rekonstrukcija postojeće situacije morala uključivati stvaranje pravnoga i organizacijskoga okvira koji bi položaj privatnoga investitora stavio u okvire stanovitih ograničenja kontroliranih javnim interesom, pri čemu bi investicija i nadalje bila zanimljiva potencijalnom ulagaču, ali bi bila itekako korisna za grad u cjelini, manifestirajući i stvarne gradske potrebe i javni interes. Sadašnja situacija pokazuje da je investitor “neograničen” – neogra-

ničen u svojim apetitima i da može samostalno donositi odluke, te da svoje "apetite" uglavnom može realizirati bez obzira na to uklapa li se pojedinačni objekt ili ambijent u stvarni interes grada, građana, te predstavlja li manifestaciju javnoga interesa. Pojam privatno-javnoga partnerstva u izgradnji grada je svakako koristan i omogućuje manifestiranje javnoga interesa u gradogradnji, no i njega bi trebao staviti u odgovarajuće okvire koji će s jedne strane sankcionirati efikasno "apetite" privatnoga investitora, a s druge strane u najvećoj mogućoj mjeri manifestirati javni, opći interes. Investitor bi trebao doći na pripremljen, istražen teren, a gradska urbanistička uprava bi investitoru trebala ponuditi različite lokacije koje su unaprijed proučene i složene prema prioritetima. Dakle, urbanistička služba kroz gradsku skupštinu određuje gabarite intervencija, gdje, koliko i zašto. Princip "pozitivnoga ograničavanja" apetita investitora trebao bi funkcionirati u urbanom planiranju u bliskoj budućnosti.

Dakle, treba razmisliti o hijerarhiji odlučivanja, koji su prioriteti gdje bi privatni investitor mogao, i po želji grada, investirati. Potpuno je razumljiva želja investitora da oplodi kapital izgradnjom, no donošenje odluka o tome gdje, koliko i kako investirati, mora biti na odgovarajući način napravljeno uz usmjeravanje investitora na prioritetna područja grada, uz poštivanje svih zakona i postojeće strukture grada. U nekim slučajevima investitora bi se moglo kompenzirati, ali samo ukoliko bi to bilo u interesu grada kao cjeline. Kao što je vidljivo, postoji više varijanti koje možda zvuče pomalo optimistično i nerealno, ali mislim da bi se takve stvari mogle početi primjenjivati u perspektivi. Na taj način bi se i strategijski drugačije moglo koristiti gradski teritorij, a planski pristup mogao bi biti element urbanoga planiranja u kojem bi se kompletna struktura sadržaja nekoga grada mogla analizirati u drugačijoj optici.

Osnovni problemi i dalje se sastoje u tome kako realizirati novu praksu urbanoga planiranja, kakve nove zakone i pravila uvesti, te na koji način odrediti mjesto privatnoga poduzetnika u urbanom planiranju i odlučivanju u širem smislu. U svemu tome, najvažniji element je zaštita javnoga interesa, a manje izgradnja novih sadržaja, odnosno objekata. Proces bi morao uključiti i prethodne rasprave koje se trebaju provesti o tome. Na primjer, koliko investitor udovoljava javnom interesu, čime bi se zaštitio javni interes kroz proceduru, ali i osiguravanjem kontrole realizacije projekata, procjenama, zatim koliko se projekt uklapa u opći urbani plan pa i u cjeloviti sistem planiranja grada. Važan element u tom procjenjivanju je u provođenje procedure "socijalne prosudbe" (*social assessment*) (Čaldarović, 2004.b), koja bi dovela do spoznaja o tome kakve se sve posljedice, očekivane i neočekivane, mogu pojaviti od pojedine urbane intervencije. O procesu odlučivanja u vezi s iz-

gradnjom nebodera u Europi. Na primjer, 2004. godine održano je zanimljivo savjetovanje u Zagrebu, u organizaciji Zavoda za prostorno planiranje i uređenje grada, uz sudjelovanje niza stručnjaka i predstavnika upravnih struktura iz nekoliko najvećih europskih gradova. Zanimljivo je bilo upoznati se sa složenom procedurom donošenja odluka u kojoj su jasno postavljene granice izgradnje i naglašeno poštovanje javnoga interesa (posebno je značajna tzv. “bečka lista” kriterija odlučivanja o izgradnji nebodera na nekoj lokaciji u Beču). I konačno, ono što nam je vrlo važno za tranzicijsko društvo, za razvoj demokratizacije, uključivanje je širokoga spektra predstavnika civilnoga sektora i drugih aktera u proces urbanoga planiranja.

Zahvaljujem se na pažnji.

Literatura

- Auge, M. (1995). *Non-Places. Introduction to an Anthropology of Supermodernity*. London: Verso.
- Čaldarović, O. (1985a). *Urbana sociologija: socijalna teorija i urbano pitanje*. Zagreb: Globus.
- Čaldarović, O. (1985b). Teritorijalizacija etniciteta i problemi socijalne integracije. *Pogledi* 2: 155-166.
- Čaldarović, O. (1987). *Suvremeno društvo i urbanizacija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čaldarović, O. (1989a). Revitalizacija u sociološkoj perspektivi. *Pogledi* 19 (2):593-607.
- Čaldarović, O. (1989b). *Društvena dioba prostora*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo.
- Čaldarović, O. (1991a). Socialist Urbanization and Social Segregation. In: Simmie, J. i Dekleva, J. (Ed.). *Yugoslavia in Turmoil: After Selfmanagement*, London and New York: Pinter Publishers.
- Čaldarović, O. (1991b). Public Participation and Restoration in Historic Cities: The Case of Zagreb and Dubrovnik. In: Deelstra T. i Yanitsky, O. (Eds.) *Cities of Europe: The Public Role in Shaping the Urban Environment*. Moskva: Mezhdunarodnye otnoshenia Publishers.
- Čaldarović, O. (1996). Javni prostori i javnost grada: pretpostavke socijalne interakcije. *Čovjek i prostor* XLIII (3-5):86-88.
- Čaldarović, O. (1997). Residential Segregation and Integration: The Case of Zagreb (Dubrava). In: Švob, M. i Held, J. (Eds.). *Jugend zwischen Ausgrenzung und Integration. Theorien und Methoden eines internationales Projekts*. Zagreb and Tübingen: Institut za migracije i narodnosti, Institut für Erziehungswissenschaft.
- Čaldarović, O.; Podgorelec, B.; Brčić, C.; Švob, M. (2001). Integrationsprozesse in Zagreber Stadtteil Dubrava. In: Leiprecht, R. et al. (Eds.). *International Lernen-Lokal Handeln*. Frankfurt am Main-London: IKO-Verlag.

- Čaldarović, O. (2004a). Multiculturalism and Territorialization: an Example in Transitional Society (Croatia). In: Mesić, M. (Ed.) *Perspectives of Multiculturalism: Western and Transitional Countries*. Zagreb: Faculty of Philosophy & Croatian Commission for UNESCO.
- Čaldarović, O. (2004b). Neboderi u Zagrebu – najznačajniji sociološki aspekti. U: Mattioni, V. (Ur.). *Neboderi u Europi – Skyscrapers in Europe (international workshop)*. Zagreb: Gradski zavod za planiranje Grada i zaštitu okoliša.
- Čaldarović, O. (2005). Patterns of Urbanization and the Question of Multiculturalism and Territorialization: an Example in Transitional Society (Croatia). In: Eckardt, F. (Ed.) *Paths of Urban Transformation*, Frankfurt am Main: Europaeischer Verlag der Wissenschaften.
- Čaldarović, O. (2006a). Konceptualizacija prirode kao vrijednosti javnog dobra i aspekti njene valorizacije. *Revija za sociologiju* 37 (12):47-63.
- Čaldarović, O. (2007). Javni i privatni interes u urbanoj obnovi. *Oris* IX (43):74-79.
- Čaldarović, O.; Šarinić, J. (2008a). The Influence of Contemporary Communication Technology on Urban Milieu-Space, Places, Time. In: Plenković, J. (Ed.) *Society and Technology (Društvo i tehnologija)*. (Book of abstracts). Zadar: Croatian Communication Society (Hrvatsko komunikološko društvo).
- Čaldarović, O. (2008b). Filozofija kvarta. *Glas Trešnjevke* 6:17-21.
- Čaldarović, O.; Šarinić, J. (2008c). First Signs of Gentrification? Urban Regeneration in a Transitional Society: The Case of Croatia. *Sociologija i prostor* (181-182) 3-4:369-383.
- Čaldarović, O.; Šarinić, J. (2008d). Suvremena komunikacijska tehnologija i urbana sredina-prostor, mjesta, vrijeme. *Socijalna ekologija* XVII (4):331-343.
- Čaldarović, O. (2011). *Urbano društvo na početku 21. stoljeća: osnovni sociološki procesi i dileme*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Svirčić-Gotovac, A. (2010). Aktualni revitalizacijski i gentrifikacijski procesi na primjeru Zagreba. *Sociologija i prostor* 48 (187) 2:197-222.

Prof. dr. sc. Tihomir Jukić

Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatska

e-mail: tihomir.jukic@arhitekt.hr

Strateški projekti u kontekstu provedbe urbanističkih planova – komparacija hrvatskih i europskih iskustava

U postupku izrade i provedbe urbanističkih planova često se rabi naziv “strateški projekt”, tj. projekt od povećanoga interesa za grad. Međutim, kao vrsta projekta nije dio važeće službene nomenklature prostornih i urbanističkih planova. Riječ je o sveobuhvatnom planerskom instrumentu koji se koristi prilikom provedbe planova. Može se, ali i ne mora, koristiti, što ovisi o činjenici je li predviđen određenom razinom urbanističkoga plana. Osim izraza “strateški projekt”, u hrvatskom govornom području rabe se još i izrazi: “kapitalni projekt” ili “gradski projekt”. Cilj provedenih istraživanja bio je valorizacija *gradskih (urbanističkih) projekata* u Hrvatskoj, te određivanje smjernica u svrhu optimizacije njihove prostorno-planske učinkovitosti, a temeljem provedene komparativne analize iskustava europskih i hrvatskih gradova.

Plan cjelovitoga gradskog područja (npr. *GUP ili Plan velikoga grada*) u daljnjoj se razradi provodi kategorijom detaljnijih urbanističkih planova, a to su *Urbanistički plan uređenja (UPU)* ili *Detaljni plan uređenja (DPU)* nekoga područja.¹ Gradski strateški projekt koristi se kao planerski instrument provedbe urbanističkoga plana samo za važne dijelove grada. Prema važećoj definiciji GUP-a grada Zagreba, gradski se projekti izrađuju za zahvate u prostoru gdje je Grad partner u realizaciji, bilo da je vlasnik zemljišta, bilo da je već uložio ili će tek ulagati, kako bi stvorio novu gradsku kvalitetu (građevine javne i društvene namjene, parkovi, infrastruktura i sl.). Riječ je o načinu provedbe prilikom koje postoji zajednički interes privatnoga vlasnika i Grada, u cilju stvaranja nove vrijednosti za grad. Znači, Grad strateški odlučuje o određenom broju najvažnijih transformacija u gradu koje bi se trebale dogoditi i kontrolira ih od početka do kraja. U *Generalnom planu grada* ili *Planu velikoga grada*, u tekstualnom dijelu navode se gradski projekti i daju smjernice kako se provode. Kako ta kategorija nije zakonskim propisima određena,

¹ Zakon o prostornom uređenju i gradnji (NN br. 76/2007. do 90/2011.)

primjenjuje se od slučaja do slučaja, tj. od plana do plana.² U većini europskih zemalja, a i u nekim susjednim, primjenjuju se već desetljećima često korišteni instrument javno-privatnoga partnerstva.³

Nepotpuno određenje gradskih projekata u urbanističkom planiranju može biti razlog neadekvatne primjene. U urbanističkoj planskoj dokumentaciji za grad Zagreb dana je definicija za *gradski projekt* prema kojem: “... *gradski projekt čine složene aktivnosti u uređenju prostora od osobitog interesa za grad, u kojima se Grad javlja kao sudionik u realizaciji, bilo da je vlasnik zemljišta bilo da je već uložio ili će tek ulagati u novu gradsku infrastrukturu ili, općenito, u neku novu gradsku kvalitetu. Gradski se projekti izrađuju za zabvate u prostoru gdje je Grad partner u realizaciji, bilo da je vlasnik zemljišta bilo da je već uložio ili će tek ulagati kako bi stvorio novu gradsku kvalitetu, npr. građevine javne i društvene namjene, parkovi, infrastruktura i sl.*” (prema GUP-u grada Zagreba iz 2007.).

Za razliku od Zagreba u GUP-u Rijeke: “... *gradski projekti predstavljaju područja na kojima se događa bitan konceptijski pomak u prostornoj i urbanističkoj koncepciji grada, te stoga svojim prostornim, sadržajnim i lokacijskim potencijalom trebaju postati zamašnjaci gradskog razvoja, prepoznatljiv gradski landmark i generirati urbanu preobrazbu ukupnoga makroprostora.*”

1. Gradski projekti u prošlosti

Gradski projekt kao postupak u urbanističkom planiranju grada koristio se u Zagrebu u određenim organizacijskim vidovima i prije 2000. godine (npr. Arhitektonsko-urbanistički projekt “Zakladni blok”, gradski projekt Zagrebački velesajam, veliki gradski projekt Južni Zagreb, gradski projekti za vrijeme Univerzijade u Zagrebu, itd.). Sportska manifestacija *Univerzijada*⁴ bila je veliki pokretač promjena u gradskom prostoru, a podrazumijevala je uređenje javnih prostora središnjega dijela grada i gradnju građevina društvenoga sadržaja (kompleksa Cibona, Trga bana Josipa Jelačića...). S obzirom na različita vremenska razdoblja provedbe, društveno-ekonomske uvjete, različite postupke i veličinu područja u gradu, gradske projekte koji su prethodili nije moguće uspoređivati.

² Kategorija provedbe plana u vidu *gradskog projekta* koristi se samo za neke veće hrvatske gradove kao što su Zagreb, Split i Rijeka, ali s posve drugačijim pristupom. U GUP-u grada Osijeka uopće se ne koristi kategorija provedbe plana *gradski projekt*.

³ Zakon o javnom privatnom partnerstvu (NN br. 129/08. i 55/11.)

⁴ Sportska manifestacija *Univerzijada* održana je 1987. godine, a prethodile su joj opsežne pripreme koje su podrazumijevale i znatnu rekonstrukciju grada, a ne samo sportskih građevina.

2. Komparacija strateških gradskih projekata većih hrvatskih gradova

Sustavno istraživanje modela gradskih projekata provedeno je na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu, u sklopu znanstvenoga projekta⁵ i uz potporu Gradskog ureda za strategijsko planiranje i razvoj Grada Zagreba. Rezultati su bili neočekivani⁶ i otvorili su niz tema za diskusiju. Analizirani su gradski projekti u zagrebačkim Generalnim urbanističkim planovima (GUP-ovima) od 2003. do 2010. godine. Detaljno je evidentiran broj gradskih projekata koji se navode u tekstualnom dijelu te onih naznačenih u grafičkom dijelu plana⁷, pri čemu je rađena distinkcija između gradskih projekata iz 2003. i naknadno dodanih⁸. Projekti su analizirani u nekoliko kategorija: po veličini, po namjeni, prema vlasništvu zemljišta, prema obliku prostorne intervencije, te prema obvezama izrade detaljnije planske dokumentacije.

Pojam “gradskog projekta” po prvi puta spominje i detaljnije elaborira plan grada pod nazivom *Zagreb 2000+ Nova urbana strategija*⁹. Navedeno se može shvatiti i kao teoretsko razmatranje jer plan nije bio usvojen niti primijenjen u praksi. Kako bi se sagledali ciljevi i postupci realizacije gradskih projekata, u tekstu nacrtu plana pod nazivom *Zagreb 2000+ Nova urbana strategija* navodi se sljedeće: (... *Plan osigurava programe i izdvajanja prostore za tzv. gradske projekte na kojima se udružuju javni interesi i interesi privatnih poduzetnika, čime se izdvajaju pojedini gradski prostori kao područja strategijskih mjesta konsolidacije i urbane obnove na kojima će biti zadovoljene potrebe Zagrepčana i raspoloživog gradskog i privatnog kapitala*).¹⁰

⁵ “Preobrazba, identitet i održiv razvoj suvremenog hrvatskog grada” – projekt Ministarstva znanosti obrazovanja i sporta, projekt br. 054-0543089-3087 (voditelj tima prof. dr. sc. Tihomir Jukić, radni tim Tihomir Jukić, Mojca Smode Cvitanović, suradnici: Marina Smokvina i Marko Štuhec).

⁶ Jukić i Smode Cvitanović, 2011.

⁷ Uočena je znatna razlika između broja gradskih projekata navedenih u tekstualnom i grafičkom dijelu plana.

⁸ Distinkcija između gradskih projekata prvotno određenih 2003. godine i kasnije dodanih bila je potrebna radi komparacije istih i određivanja kriterija za njihov izbor.

⁹ Iako nije stupio na snagu Generalni urbanistički plan Grada Zagreba iz 2000. godine objavljen je u posebnom izdanju u knjizi ***(2000.), *Generalni urbanistički plan Grada Zagreba – Zagreb 2000+ Nova Urbana Strategija*, Gradski zavod za planiranje razvoja Grada i zaštitu okoliša, Zagreb

¹⁰ Jurković (2000.): Ovakav pristup planiranju grada doživio je odmah kritiku stručnjaka s Arhitektonskoga fakulteta (prof. dr. sc. Sonja Jurković): “...Cijela vizija GUP-a svedena je na gradske projekte u sustavu partnerstva. No, tako nepovezani gradski projekti, kao što je pokazano u prijedlogu, reproducirat će fragmentarni grad u kojemu se razlike neće isticati nego će se konfrontirati... Ovim se planom rješavanje prebacuje na nižu razinu detaljnog projektiranja”.

Tema gradskih projekata je i gradnja uz velike gradske ulice, postojeće/buduće trase javnoga gradskog prometa, uz željezničku prugu, projekti važni za ukupnu sliku o gradu – ekoprojekti, sportske rekreacijske zone, itd. Cijeli koncept provedbe sveo se na dogovor Grada i svih sudionika koji sudjeluju u projektu da se dobit od povećane vrijednosti i gradskoga prostora pravično raspodijeli svima koji su sudjelovali u stjecanju nove vrijednosti. Predlagao se i model po kojem se ostvarena dobit reinvestira u nove gradske vrijednosti. Na taj bi način gradski projekti omogućili Gradu da investira u javne sadržaje, koristeći se sredstvima od povećavanja vrijednosti gradskoga zemljišta.

Gradski projekt je, kao službeni postupak realizacije važećega Generalnoga urbanističkog plana grada Zagreba, prvi puta naveden u GUP-u grada Zagreba iz 2003.¹¹ U njemu se govori načelno o “gradskim projektima”, ne definirajući njihove točne lokacije.¹² Obuhvat predlaže Gradski zavod za planiranje razvoja grada i zaštitu okoliša, u suradnji s drugim gradskim institucijama. Određene su i teme gradskih projekata kao što su: stanovanje, afirmacija postojećih i novih gradskih poteza, gradnja uz planirane avenije i glavne gradske ulice i trase javnoga prijevoza šinskim vozilima, prenamjena stare industrije, javni sadržaji, površine za rekreaciju, novi gradski parkovi i zelene površine, kao i građevine javne i društvene namjene gradskoga značenja. Izmjenama i dopunama GUP-a grada Zagreba koje su slijedile 2006. i 2007. godine, unesene su značajnije izmjene koje su donekle negirale osnovnu ideju gradskih projekata. Naveden je veći broj gradskih projekata nejasnih kriterija odabira, izrazito usitnjenih i malih površina, najčešće na zemljištima privatnih investitora.

Tako se Izmjenama i dopunama GUP-a Grada Zagreba iz 2006. po prvi puta imenuju i nabrajaju gradski projekti i njihove lokacije.¹³ Iako je u GUP-u grada Zagreba (2003.) postojala obaveza da *Gradski zavod za planiranje razvoja grada i zaštitu okoliša* između ostaloga određuje za gradske projekte obveze za izradu detaljnih planova, ta se odrednica gubi u GUP-u grada Zagreba iz 2006. i samo se za neka područja određuje ta obveza. Za ostale gradske projekte ostaje obveza provedbe “javnoga anketnog urbanističko-arhitektonskog ili drugoga stručnog natječaja”, a što ni u kojem slučaju nije ekvivalent urbanističkom planu, s obzirom na zakonsko sudjelovanje javnosti u procesu donošenja odluka. U GUP-u iz 2007., nabrojeno je 57 gradskih

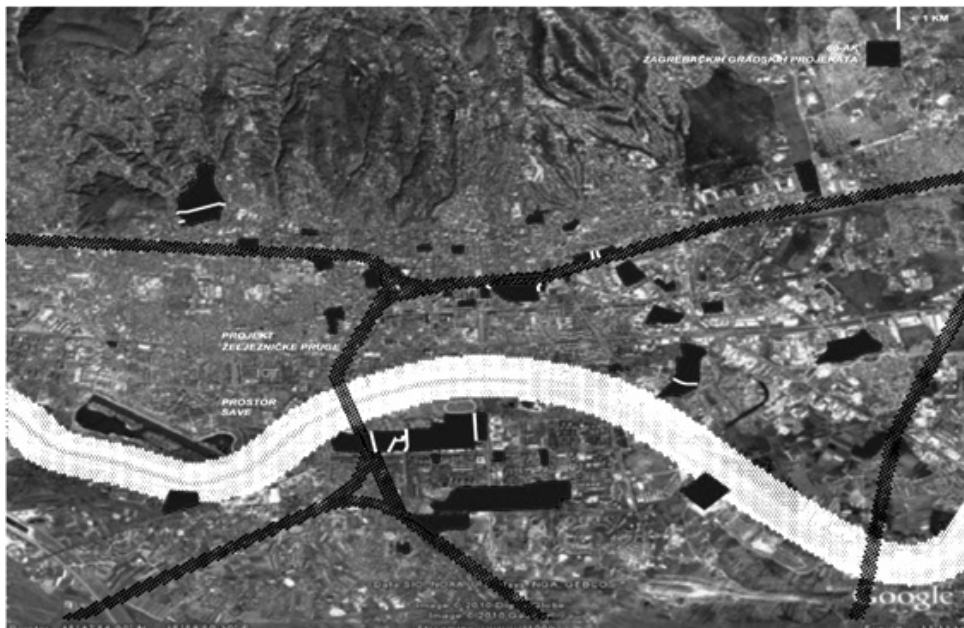
¹¹ U Odluci o donošenju GUP-a grada Zagreba iz 2003. u čl. 100 dani su parametri kojima se određuje izbor i provedba gradskih projekata.

¹² Obuhvat gradskoga projekta predlaže Gradski zavod za planiranje razvoja grada i zaštitu okoliša, u suradnji s drugim gradskim institucijama.

¹³ U prvom popisu nabrojeno je 35 gradskih projekata.

projekata.¹⁴ Određena obveza provedbe natječaja nije u potpunosti jasna. Anketni natječaj može se provoditi samo na razini određivanja programa, a arhitektonsko-urbanistički natječaj provodi se na projektnoj razini.¹⁵

Slika 1. Gradski projekti određeni GUP-om grada Zagreba iz 2007. – 57 projekata

Izvor: Jukić, 2010.

Izmjenama i dopunama GUP-a iz 2006. i 2007., između ostaloga, done-sene su i dvije sporne odluke. Jedna se odnosi na odrednicu da je jedan od vidova gradskih projekata i gradnja građevina viših od devet etaža bez obzira na namjenu, vlasništvo terena, lokaciju ili okruženje zgrade, a druga odluka je da se gradskim projektima proglašavaju i sve površine veće od 1,0 ha, a u vlasništvu države ili Grada Zagreba, odnosno trgovačkih društava i javnih ustanova u vlasništvu Grada. Prva je odluka sporna jer visina neke građevine sigurno ne bi smjela biti jedini kriterij za određivanje pojma gradski pro-

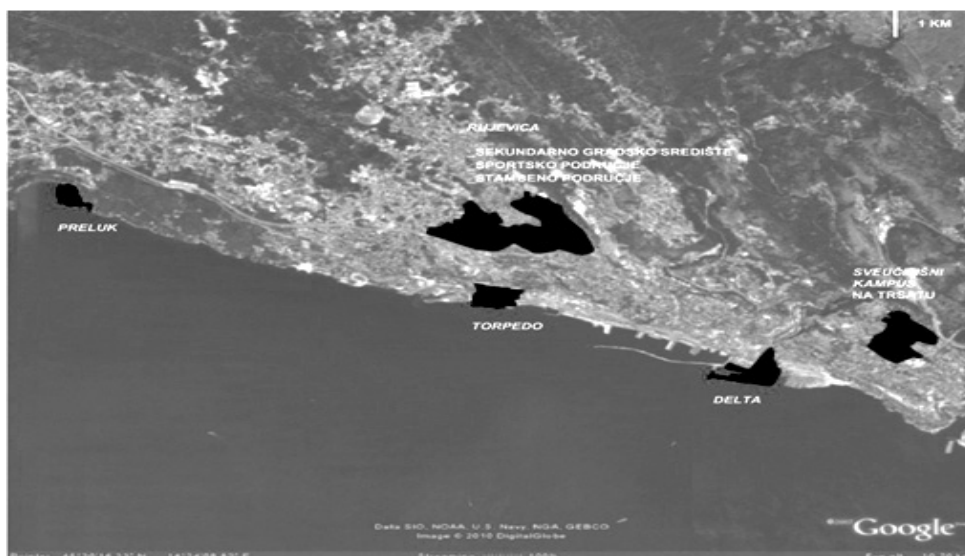
¹⁴ Osim 35 (61%) gradskih projekata iz prethodnog GUP-a, dodana su 22 (39%) nova gradska projekata, što ukupno čini 57 gradskih projekata.

¹⁵ Isto tako nije jasan pojam naveden u odredbama GUP-a što su to "...drugi stručni natječaji..." i odnosi li se to možda na postupak javne nabave.

jekt, kao niti kod druge odrednice vlasništvo ne bi trebalo biti jedini kriterij. Detaljno istraživanje gradskih projekata u GUP-u grada Zagreba provedeno je na temelju postojeće dostupne planske dokumentacije, te su donesene odluke što je potrebno mijenjati i na koji način odrediti kriterije za odabir gradskih projekata.¹⁶

Provedeno ispitivanje urbanističkih planova Zagreba, Splita i Rijeke upućuje na njihove međusobne razlike u koncipiranju gradskih projekata. Detaljnom analizom utvrđeno je da je koncept provedbe urbanističkih planova putem strateških projekata od grada do grada u potpunosti različit.¹⁷

Slika 2. Gradski projekti određeni GUP-om Rijeke iz 2007. – 7 projekata

Izvor: Jukić, 2010.

¹⁶ U sklopu istraživanja provedenoga na Arhitektonskom fakultetu analiza je obavljena prema sljedećim kriterijima:

- broj gradskih projekata
- naknadno dodani gradski projekti izmjenama i dopunama GUP-a
- površina područja definiranih kategorijom "gradski projekti"
- podjela gradskih projekata po veličini (mali <5 ha, srednji 5-20 ha, srednji 20-50 ha i veliki > od 50 ha)
- podjela gradskih projekata po namjeni prostora
- podjela gradskih projekata prema vlasništvu zemljišta
- podjela gradskih projekata po površini i obliku
- obveza izrade detaljnih planova i natječaja.

¹⁷ Jukić, T., 2010.

Gradski projekt u Rijeci¹⁸ predstavlja područja na kojima se događa bitan konceptijski pomak u prostornoj i urbanističkoj koncepciji grada. Navedena područja svojim prostornim, sadržajnim i lokacijskim potencijalom trebaju postati zamašnjaci gradskoga razvoja, prepoznatljiv “gradski *landmark*” i generirati urbanu preobrazbu ukupnoga makroprostora.¹⁹

Slika 3. Gradski projekti određeni GUP-om Splita iz 2006. – 11 projekata

Izvor: Jukić, 2010.

U Splitu strateški gradski projekti su²⁰ u načelu zahvati većega mjerila koji zadovoljavaju neke od kriterija, kao npr. da je promatrano područje posebno

¹⁸ GUP-om grada Rijeke iz 2007. navedeno je 7 gradskih projekata: Delta – lice grada prema moru, Sveučilišni kampus na Trsatu (s Kliničkim bolničkim centrom), Sekundarno gradsko središte Rujevica, Stambeno područje Rujevica, Sportsko područje Rujevica, Torpedo – kao dovršetak novoga obalnog *waterfronta* i Ugostiteljsko-turističko područje Preluk.

¹⁹ GUP grada Rijeke, 2007.

²⁰ GUP-om grada Splita iz 2006. navedeno je 11 gradskih projekata: Gradska luka – zapadna obala, Gradska luka – istočna obala, Gradski projekt Poljud, Gradski projekt Stari Hajdukov plac, Gradski projekt Brodarica, Gradski projekt Kopilica, Gradski projekt Duilovo, Gradski projekt Karepovac, Gradski projekt Meje, Gradski projekt Dračevac i Gradski projekt Sportski centar Istok.

vrijedno područje grada, kao i njegova namjena koja mora biti od interesa za grad. Ta izdvojena područja morala bi dati doprinos u slici grada, a same zahvate mora karakterizirati proces reurbanizacije prostora.²¹

Neki projekti to potvrđuju, a u nekima se dovodi u pitanje njihova opravdanost.

Suprotstavljanjem metoda planiranja triju najvećih hrvatskih gradova te njihovom komparacijom s relevantnim inozemnim urbanističkim praksama (London, Beč, Helsinki, Oslo), pokazuju se različite razine kvalitete pristupa razrade urbanističkih planova.

3. Komparacija strateških gradskih projekata nekih europskih gradova

Komparirajući gradske projekte u Hrvatskoj s onima u ostalom dijelu Europe, mogu se uočiti značajne razlike²². U različitim govornim područjima za gradske projekte koriste se različiti termini, kao što su na engleskom govornom području: *City project*, *City development project*, *City controlled project*, *Target area*, a na njemačkom govornom području često se rabi termin *Zielgebiet*. Većina europskih gradova svoje koncepte programa urbane obnove, rekonstrukcije i razvoja gradova, provodi i realizira kroz gradske projekte. Oni se rabe za ponovno oblikovanje gradskih središta, obnovu napuštenih područja, poboljšanje postojećega stanovanja, kao i izgradnju novih stambenih zona u blizini gradskih središta na zapuštenom, devastiranom ili neadekvatno korištenom području. Također se često primjenjuju i za rješavanje gradskih prometnih problema, uvođenje novih javnih sadržaja, artikulaciju kvalitetnih otvorenih gradskih površina, planiranje i podizanje novih parkova, kao i za povratak izgubljenoga identiteta.

Analizirajući gradske projekte uočavaju se sličnosti i razlike između pojedinih gradova. Za razliku od IBE²³ u Berlinu i nastojanja da se obnovi gradska

²¹ GUP grada Splita, 2006.

²² Podaci o gradskim strateškim projektima za neke analizirane gradove dostupni su i na internetskim stranicama:

- Zagreb, Strateški projekti; www.slideshare.net/tzombix/zagreb-strateski-projekti;
- Oslo, Gradski ured za planiranje obalnog pojasa; www.prosjekt-fjordbyen.oslo.kommune.no;
- Grad Helsinki, Ured za planiranje grada; www.hel.fi/hki/ksv/en/Etusivu;
- Grad Beč, 'Ciljana područja'; www.wien.gv.at/stadtentwicklung/projekte/zielgebiete

²³ Koncept rekonstrukcije gradskog središta Berlina s motom "stanovanje u središtu grada" detaljno je izložen u IBA – Internationale Bauausstellung Berlin '84'87, Projektübersicht, Berlin, 1987.

struktura s početka stoljeća i riješi socijalno stanovanje²⁴, u Barceloni se kreće od obnove infrastrukture i javnih prostora²⁵, a istovremeno Pariz²⁶ postaje najveće mjesto eksperimenta u gradskom prostoru. Komparirajući strateške (gradske) projekte u velikim europskim gradovima, uočavaju se različiti pristupi u njihovu definiranju i određivanju. Na primjerima Pariza²⁷ i Londona²⁸ ne može se govoriti o jedinstvenom sustavu gradskih projekata. Postoje potpuno različite kategorije gradskih projekata s obzirom na značenje koje imaju u gradskom prostoru, od nekoliko strateških, dugoročnih i važnih za razvoj grada, tematskih, vezanih uz određene probleme, do manjih, koji se realiziraju na razini gradskih četvrti. Prisutno je više desetaka gradskih projekata u svakom od ta dva grada.

Sustav gradskih projekata puno je jasnije postavljen u gradovima poput Beča²⁹, Helsinkija³⁰ i Osla³¹. Navedeni gradovi imaju manji broj jasno određenih i profiliranih gradskih projekata – Beč 13, Oslo 13, a Helsinki 16. Kod Osla je riječ o jednom strateškom megagradsom projektu Fjord City Plan³², koji se realizira kroz 13 zasebnih gradskih manjih projekata. Riječ je o gradskom potezu dužine 10 km, površine oko 225 ha. O veličini gradskih proje-

²⁴ Godine 1987. održana je posljednja velika Međunarodna izložba arhitekture IBA. Trebala je afirmirati središte grada kao mjesto stanovanja, odnosno odgovoriti na pitanje kako se zapuštene gradske četvrti mogu spasiti i obnoviti. *Die Bausstellung Berlin GmbH* (izložba arhitekture) osnovana je 1978. sa zadatkom pripreme izložbe arhitekture IBA na temu središta grada kao mjesta stanovanja koja bi razdvojenom Berlinu trebala, unatoč poznatim nedostacima modernoga urbanizma, dati ljudsku i umjetničku arhitekturu i određene procese kao model za obnovu grada.

²⁵ Tema preobrazbe grada i provedbe velikih gradskih projekata vezana je uz opredjeljenje stratega i planera Barcelone da "... umjesto beskonačnoga osvajanja periferije treba osvajati napuštene prostore unutar grada i reciklirati ih". Moto rekonstrukcije grada je "*brown fields vs. green fields*".

²⁶ ***(1980.) "Paris Projet – Schéma directeur d'aménagement et d'urbanisme de la ville de Paris", 19-20, Atelier Parisien d'Urbanisme, Paris

²⁷ Usporedno s procesima (projektima) sustavne urbane obnove, u Parizu se odvijaju akcije tzv. velikih gradskih projekata "*le grand projet*", koji također posredno utječu na rekonstrukciju četvrti u kojoj se nalaze. Riječ je o gradskim projektima značajnih građevina unutar postojećeg tkiva predstavljenim na potpuno suvremen, neuobičajen i nov način, koji podrazumijeva i podizanje novih perivoinih površina i saniranje neadekvatnih gradskih područja.

²⁸ ***(2007.), *Build Eco Cities in the Thames Gateway, i Set a Unifying Vision for the Thames Gateway*, "The Architectural Review", 1327, London

²⁹ Podaci o gradskim strateškim projektima Beča dostupni su u: *STEP 2005 – Stadtentwicklung Wien 2005*, Stadtentwicklung Wien, Wien

³⁰ Podaci o gradskim strateškim projektima Helsinkija dostupni su u: *Dynamic Helsinki – New Urban Development Projects*, City of Helsinki, Helsinki, 2009.

³¹ Podaci o gradskim strateškim projektima Osla dostupni su u: *Oslo: The Fjord City – Plans for Urban Development of the Waterfront*, Oslo Waterfront Planning Office, Oslo, 2008.

³² Fjord City Plan ostvarit će građevnu bruto površinu (GBP) ≈ 2.5 milijuna m² (50% stanovanje i 50% rad), tj. 12.000 stanova za 25.000-30.000 ljudi i radne prostore za 40.000-50.000 radnih mjesta te ≈ 100.000 m² kulturne namjene.

kata govore i podaci da je površina gradskih projekata u Helsinkiju oko 250 ha, a samo jedan od 13 gradskih projekata u Beču³³, Donaustadt, površine veće od 240 ha. Podjednako su zastupljeni stambena i poslovna namjena. Odabir područja vrši se s obzirom na stanje njihove aktualne ili pretpostavljene preobrazbe, čije su posljedice od širega utjecaja, bilo da je riječ o saniranju postojećih disfunkcija ili razvijanju novih mogućnosti.

Realizacija gradskih projekata u Rotterdamu, kao i transformacije istočnoga dijela Pariza, te projekti poput La Vilette i Secteur Massena – Seine Rive-Gauche u Parizu, traju već više desetljeća. Većina gradskih projekata u europskim gradovima su dugoročni, pomno planirani i kontrolirani, provode se etapno, većega su obima (planirano oko 2.500.000 m² u Oslu do 4.500.000 m² u Helsinkiju), a planirani su u načelu na dulje razdoblje (npr. 10-20 godina u Helsinkiju, do 30-50 godina u Oslu). Kod svih navedenih gradova izrazito su razvidni kriteriji odabira gradskih projekata, kao i gradski interesi u postupku javno-privatnoga partnerstva.

4. Zaključak

Uspoređivanjem metoda planiranja i provedbe planova putem strateških projekata za tri najveća hrvatska grada (Zagreb, Rijeka, Split), te njihova komparacija s relevantnim inozemnim urbanističkim praksama (London, Beč, Helsinki, Oslo), pokazuju različite stupnjeve zrelosti. Za razliku od Zagreba, na primjerima Splita i Rijeke detaljnije su određeni kriteriji odabira gradskih projekata. Za svaki od njih određene su i detaljne prostorno-programske smjernice i načini provedbe. Problem realizacije prisutan je u sva tri grada zbog nedostatka odgovarajuće političke podrške, izvora sredstava, i do kraja nerazrađenoga odnosa javno-privatnoga partnerstva (JPP-a).

Sukladni razvojnoj viziji i prostornoj strategiji, *strateški gradski projekti* jedno su od sredstava provedbe istih. Korištenjem dugoročnih i kratkoročnih gradskih projekata, ovisno o strategiji razvoja i planiranim sredstvima za njihovu realizaciju, moguće je optimalno planirati plansku provedbu zadanih postavki GUP-a. Put od planiranja do realizacije (vizija – strategija – gradski projekt) u planovima europskih gradova urbanističke tradicije planiranja, daje potvrdne rezultate. Kriteriji odabira *strateških projekata* u tom su slučaju jasni, a njihovi modeli usklađeni. Jasan je njihov program, mjerilo, prostorni i

³³ Grad Beč razvija se kroz urbanističke planove koji se noveliraju otprilike svakih deset godina. Plan *STEP 05 (Stadtentwicklungsplan 2005)* kao razvojnu strategiju definira 13 ciljanih područja (njem. *Zielgebiet*) – gradskih projekata koji bi, kao strateški locirane prostorno-programske intervencije, stvaranjem novih kvaliteta potencirali i usmjeravali daljnje transformacijske procese.

vremenski doseg, financiranje, kao i vođenje. Prostorne strategije gradova bez obzira na svoju specifičnost i različite tendencije razvoja, formiraju i različite sustave *gradskih projekata* koji često generiraju urbane preobrazbe širih razmjera od prostornih okvira njih samih.

Potrebno još jednom naglasiti da je za strateške projekte neophodno imati, a kako je to navedeno za Zagreb³⁴, jasno određene kriterije izbora gradskih projekata koji bi trebali dati u budućnosti novi impuls razvoju grada, a istovremeno imati i značajni utjecaj na lokalnu sredinu. Oni bi trebali biti jedan od osnovnih postupaka usmjeravanja kontrolirane provedbe preobrazbe grada. No, deklarirane stavove u GUP-u grada Zagreba trebalo bi provesti u praksi, a ne ostaviti ih samo u načelima plana, pa bi odabir gradskih projekata bio bitno različit od onih projekata koji su sada planom izdvojeni kao *gradski projekti*. Jedan od bitnih razloga današnjega odabira je i činjenica da se takvim odabirom većina deklariranih strateških projekata izuzima iz urbanističkih pravila koja vrijede za cijeli grad, ali ne i za gradske projekte.

Literatura

- Jukić, T. (2010). Gradski projekt kao postupak urbanističke strategije. *Čovjek i prostor*, 09-10 (676-677):64-65 (istraživački tim: Tihomir Jukić, Mojca, Smode Cvitanović)
- Jukić, T. i Smode Cvitanović, M. (2011). Zagreb – Gradski projekti, UDK 711.16(497.5 Zagreb)“00“, ISBN 978-953-6229-79-6, Zagreb (AF).
- Jurković, S. (2000). Osvrt na prijedlog novog Generalnog urbanističkog plana Grada Zagreba. *Prostor*, Vol. 8, No. 2 (20):275-8.
- Kolstø, S. (2004). *Oslo: The Fjord City! Building and Urban Development in Norway*. The Norwegian State Housing Bank
- (1980). “Paris Projet – Schéma directeur d’aménagement et d’urbanisme de la ville de Paris”, 19-20, Atelier Parisien d’Urbanisme, Paris
- (1987). *IBA – Internationale Bauausstellung Berlin ‘84’87*, Projektübersicht, Berlin
- (2000). *Generalni urbanistički plan Grada Zagreba – Zagreb 2000+ Nova Urbana Strategija*, Gradski zavod za planiranje razvoja Grada i zaštitu okoliša, Zagreb
- (2005). *STEP 2005 – Stadtentwicklung Wien 2005*, Stadtentwicklung Wien, Wien
- (2007). *Build Eco Cities in the Thames Gateway i Set a Unifying Vision for the Thames Gateway*, “The Architectural Review”, 1327, London
- (2008). *Oslo: The Fjord City – Plans for Urban Development of the Waterfront*, Oslo Waterfront Planning Office
- (2009). *Dynamic Helsinki – New Urban Development Projects*, City of Helsinki, Helsinki

³⁴ GUP grada Zagreba, 2003.

Prostorno-planska dokumentacija i zakonska regulativa:

Generalni urbanistički plan Grada Zagreba 2003., Službeni glasnik Grada Zagreba, 14/03, 8/06, 10/07

Generalni urbanistički plan Grada Zagreba 2007., Službeni glasnik Grada Zagreba, 16/07, 2/08, 6/08, 8/08, 10/08, 15/08, 19/08, 8/09, 11/09

Generalni urbanistički plan Sesveta 2003., Službeni glasnik Grada Zagreba, 14/03, 17/06, 3/07, 6/08, 1/09

Generalni urbanistički plan grada Rijeke, 2007. Rijeka

Generalni urbanistički plan grada Splita, 2006. Split

Zakon o prostornom uređenju i gradnji, (NN br. 76/2007. do 90/2011.)

Zakon o javnom privatnom partnerstvu (NN broj 129/08. i 55/11.)

Internetski izvori:

Zagreb, Strateški projekti; www.slideshare.net/tzombix/zagreb-strateski-projekti

Oslo, Gradski ured za planiranje obalnog pojasa; www.prosjekt-fjordbyen.oslo.kommune.no

Grad Helsinki, Ured za planiranje grada; www.hel.fi/hki/ksv/en/Etusivu

Grad Beč, 'Ciljana područja'; www.wien.gv.at/stadtentwicklung/projekte/zielgebiete

Statistički podaci:

www.epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home

www.mercer.com

Kartografske podloge:

Google Earth, 2010.

Skraćenice:

GUP – Generalni urbanistički plan

UPU – Urbanistički plan uređenja

DPU – Detaljni plan uređenja

NN – Narodne novine d.d.

JPP – Javno-privatno partnerstvo

IBA – Internationale Bauausstellung

Prof. dr. sc. Sreten Vujović

Filozofski fakultet u Beogradu, Odsek za sociologiju, Srbija
e-mail: sreten.vujovic@gmail.com

Akteri preduzetničkih gradova u igri moći – primer Srbije

Uvod

Smatramo da socioekološki pristup naseljima počiva na ravnoteži društvenoga razvoja i očuvanja životne sredine, zahtevajući istovremeno i jedno i drugo. Prema De Žardenu, OUNZ (Očuvanje utemeljeno na zajednici) pomena fokus zaštite od centralizovane državne uprave i kontrole ka lokalnoj kontroli u upravljanju. Drugim rečima, svaka adekvatna zaštita eko-sistema mora biti utemeljena u lokalnoj zajednici i mora voditi brigu o društvenim, ekonomskim i političkim potrebama lokalnoga sveta. Ovaj tekst se oslanja na nekoliko nalaza anketnoga istraživanja stavova predstavnika lokalne uprave o zaštiti životne sredine u Srbiji, koje je, u okviru Instituta za sociološka istraživanja FF u Beogradu, sprovedeno 2010. godine na uzorku od 232 ispitanika.

Usredsredićemo se na pitanja lokalne uprave u kontekstu decentralizacije, globalizacije i postsocijalističke transformacije, tragajući pritom za odgovorom na pitanje da li u našoj sredini danas postoje preduzetnički gradovi sa akterima, posebno socioekološkim, koji upražnjavaju razvojne strategije zasnovane na partnerstvu javnoga i privatnoga sektora, transformišući tradicionalna naselja gradskoga tipa u moderne **gradove-delatnike** ili **gradove – društvene kondezatore**, koji sažimaju sve relevantne društvene aktere koji u njima deluju. Pod društvenim akterima, sledeći Mišela Basana, podrazumevamo individu u i/ili grupu koja zauzima određeni položaj u društvu, pa otuda raspolaže različitim rasursima, koja brani određene interese ili vrednosti, oblikuje sopstveni identitet u interakciji sa drugima, te nudi projekte o razvoju grada i svakodnevnog života koje želi da realizuje (Bassand, 2001., Vujović, 2006.). Pritom treba istaći da urbani razvoj proističe iz strukture moći aktera. Grupisano posmatrano glavni akteri urbanih promena su: 1. političari, 2. privrednici, 3. stručnjaci za prostor i ekologiju i 4. građani/korisnici i NVO.

Navešćemo najpre razloge za decentralizaciju u smislu širenja lokalne autonomije prenošenjem ovlašćenja i odgovornosti sa nacionalnih tela (Hejvud, 2004.:305-306). Razlozi za decentralizaciju su: a) **participacija** (lokalna i regionalna vlast sudelotvornije od centralne u pružanju šanse građanima da učestvuju u političkom životu lokalne zajednice i time pomaže stvaranju obrazovanijih i obaveštenijih građana), b) **otvorenost** (institucije periferije su obično "bliže" građanima i osjetljivije na njihove potrebe), c) **legitimnost** (veća mogućnost da se odluke donete na "lokalnom nivou" prihvate kao razumne, a samim tim i legitime, dok se centralna vlast obično čini dalekom i geografski i politički), d) **sloboda** (budući da vlast obično kviri, postoji opasnost da je centralizacija pretvori u tiraniju protiv pojedinca, dok decentralizacija štiti slobodu tako što deli vlast i stvara mrežu kontrole i ravnoteže – lokalna vlast kontroliše vladu, ali se i međusobno nadgledaju) (Hejvud, 2004.:306-307).

O očuvanju životne sredine trebalo bi da stvaramo drugačiju svest koja se može lakše uklopiti kako u širi okvir društvene politike, tako i građanskih dužnosti, i to tako da je u neposrednoj vezi sa svakodnevnim odlukama koje donosimo. Životnoj sredini bi, ukratko, trebalo dati mnogo značajnije mesto u okviru prava i obaveza koji određuju ostale oblasti socijalnoga sistema i društvene odgovornosti – i uz sličan spoj sopstvenoga interesa i altruizma (Gidens, 2009.:194).

Da bi perspektivno i normativno gledano "naš grad" u sociološkom smislu bio "dobar grad", neophodno je da se svi zainteresovani akteri zalažu za: 1. neeksploatatorski odnos prema prirodi, 2. odgovornost gradskih uprava i lidera prema opštim dobrima, 3. razvojnu gradsku ekonomiju koja je u stanju da odgovori na sve potrebe ljudi, 4. adekvatnu zaštitu i obrazovanje, 5. otvorenu, tolerantnu, stimulativnu i egalitarnu društvenu strukturu, 6. građanstvo koje se poistovećuje sa pozitivnim gradskim životom i posvećuje se takvom životu i 7) relativno malu veličinu naselja ne bi li se omogućili svi pozitivni naponi i međusobna izbalasiranost naznačenih uslova (Pušić, 1997.:398). Razumljivo je da se ovoj idealno-tipskoj konstrukciji dobroga grada neki stvarni gradovi približavaju, a neki su, manje ili više, od nje udaljeni.

Prema "Novoj atinskoj povelji" iz 1998. godine problemi zdravlja i bezbednosti su od prvorazrednoga značaja. Ovi problemi su vezani za tri faktora: 1. društvene nemire – delinkvenciju, nasilje, netoleranciju, koji su povezani sa isključenjem, siromaštvom i radom na crnom; 2. prirodne i ekološke katastrofe i 3. opasnosti od uništenja kroz oružane borbe.

Iz socijalizma smo izašli jer on, kako tvrdi Lazić u knjizi "Čekajući kapitalizam", podrazumeva jedinstven politički, ekonomski i kulturni monopol, a toga danas nema, kako u celini društvenoga sistema, tako ni u jednom

njegovom podsistemu. Socijalizam je u Evropi doživeo slom. Mnogi su se prerano ponadali da su politički pluralizam i tržišna ekonomija utabane staze kojima će građani Istočne i Srednje Evrope pohrliti u društvo obilja i slobode. Suprotno tome, Srbija još prolazi kroz tegobnu postsocijalističku transformaciju, tačnije kroz “politički kapitalizam” (državni monopol u ekonomiji, nedemokratski politički poredak, državno i paradržavno nasilje). Da bi se iz tog oblika kapitalizma izašlo, neophodno je, veli Lazić, sadejstvo prosvetene elite i osvećenoga građanstva, od čega smo prilično daleko, pa se stoga nalazimo u zavisnom položaju u odnosu na centralni kapitalizam. Dok domaća buržoazija ne uspostavi i održi demokratski poredak, za Srbiju je danas važno članstvo u Evropskoj uniji, ili težnja za članstvom, jer ova nadnacionalna organizacija spolja nameće nužnost demokratskih političkih institucija (Lazić, 2011.). Demokratske institucije treba da postoje i na centralnom i na lokalnom nivou vlasti i da zavise od izbora i na druge načine izraženih zahteva pojedinaca i društvenih grupa, odnosno brojnih i raznih aktera. Primerice, poslednji domaći zakoni o lokalnoj samoupravi se prilagođavaju Evropskoj povelji o lokalnoj samoupravi.

Za vreme socijalizma, ali i pre njega, u Srbiji nismo imali lokalnu samoupravu, koja se baš odlikovala nekom demokracičnošću i koja je dovoljno marila za zaštitu životne sredine. Kao što se u državi i društvu odvijala polumodernizacija, nedovršena modernizacija, modernizacija bez modernosti (tržišta, dominacije privatne svojine, individualizma i racionalnosti), tako je i na lokalnom nivou postojala polumodernizacija bez ekološke modernizacije (industrijalizacija s akcentom na teškoj industriji, hipourbanizacija (deficit komunalne infrastrukture i brojnih gradskih servisa iz domena tercijarnoga sektora) i dr. I došli smo dokle smo došli. Ilustracije radi, većina anketiranih lokalnih upravljača smatra da je zagađenost životne sredine u Srbiji istovetna sa onom u zemljama u regionu, a da je znatno veća od zagađenosti u zapadnoevropskim zemljama. U Srbiji je najgore ekološko stanje u vezi sa deponijama i čvrstim otpadom, kanalizacijom i korišćenjem energije. I na nivou lokalnih zajednica, najgori ekološki segment jeste stanje deponija i otklanjanja čvrstoga otpada.

Prema sadašnjoj “Evropskoj povelji o lokalnoj samoupravi” osnova urbanoga razvoja sastoji se u neposrednoj participaciji građana u okviru lokalnih zajednica, koje same treba da uživaju određeni stepen finansijske autonomije i fiskalne nezavisnosti. Građani imaju pravo da budu konsultovani o svim krupnim projektima koji se tiču budućega razvoja lokalne zajednice. Urbani menadžment i planiranje treba da budu zasnovani na informacijama o svim aspektima i potencijalima grada i njegovim stvorenim kapacitetima i resur-

sima. Sve je to lepo i dobro, ali je, što se prakse tiče, često u sferi ideala. Povodom mnogo složenije i konfliktnije urbane stvarnosti u kojoj deluju razni akteri, izdvajaju se dva gledišta: 1. optimističko gledište, koje polazi od “dobre uprave” zato što pregovaranje u različitim smerovima omogućava da se sa efikasnošću pragmatično reše svi problemi; 2. pesimističko gledište, po kome postoje pregovori, ali se postavlja pitanje u čiju korist. Stanovnici i korisnici se ne konsultuju ili se to čini na kraju procedure (Bassand, 2001.:12).

Počev od 1970-ih godina, u poznom kapitalizmu postoji trend transformacije gradske uprave od menadžerstva ka preduzetništvu (Harvi, 2005.). S tim u vezi, postavlja se pitanje da li lokalne uprave pored svih izazova i protivrecnosti globalizacije, odnosno u uslovima urbane krize, imaju prostora za novu i veću političku ulogu nego ranije? Borha i Kastels, primera radi, smatraju da postoje tri glavna “polja” u kojima lokalne vlasti mogu efektivnije delovati u upravljanju globalnim silama. Prvo, gradovi mogu doprinositi privrednoj produktivnosti i konkurentnosti na lokalnom nivou tako što će se konkurentnost nove ekonomije oslanjati na produktivnu kvalifikovanu radnu snagu. Da bi ta radna snaga bila produktivna, potreban je valjan sistem obrazovanja za njihovu decu, dobar javni prevoz, kvalitetno stanovanje, dobar pravni i zdravstveni sistem i kulturni sadržaji (prema Gidensu, 2006.:608-609). Drugo, gradovi igraju važnu ulogu u obezbeđivanju sociokulturne integracije u onim slučajevima kada je efikasnost nacionalnih država u unapređivanju društvene kohezije ugrožena iz istorijskih, jezičkih ili nekih drugih razloga (prema Gidensu, 2006.:609). Treće, gradovi su važna središta političkoga zastupanja i upravljanja zato što imaju prednosti u odnosu na nacionalne države jer imaju veći legitimitet kod onih koje zastupaju i poseduju više fleksibilnosti i manevarskoga prostora (prema Gidensu, 2006.:608).

Preduzetnički grad podrazumeva proaktivnu promociju lokalnoga ekonomskog razvoja od strane lokalne vlasti u sadejstvu sa drugim akterima privatnoga sektora. Konkretnije, to znači sadejstvo sledećih komplementarnih činioaca: a) inovativnu saradnju javnoga i privatnoga sektora; b) privatizaciju, deregulaciju i decentralizaciju; c) vođenje računa o “vanekonomskim” faktorima (zdravstvo, obrazovanje, nauka, kultura...) i 4. alternativne strukture preduzetničkoga upravljanja.

Poslednjih godina na evropskoj i svetskoj sceni pojavljuju se gradovi kao politički, privredni i društveni delatnici. Pomenimo neke: Birmingham, Amsterdam, Lion, Lisabon, Glazgov, Barselona, Seul, Singapur, Bangkok ... U ovom kontekstu slučaj Barselone zaslužuje posebnu pažnju. Kada je 1988. godine u Barseloni pokrenut Ekonomski i društveni strateški plan Barselone 2000, okupio je mnoge državne i privatne aktere da učestvuju u stvaranju

zajedničke vizije plana i akcije za obnovu grada. Lokalna uprava Barselone sa još deset aktera, uključujući privrednu komoru, univerzitet, lučke vlasti i sindikate, nadzirali su implementaciju tri glavna cilja pomenutoga plana: a) uključivanje Barselone u mrežu evropskih gradova unapređivanjem komunikacijske i saobraćajne infrastrukture, b) poboljšanje kvaliteta života stanovnika Barselone i c) unapređenje konkurentnosti industrijskoga i uslužnoga sektora, uz istovremeno razvijanje sektora nove ekonomije.

Sa porastom značaja gradova u globalnom sistemu menja se i uloga koju imaju gradonačelnici. Tako gradonačelnici metropola mogu da obezbede oblik liderstva koji može biti od izuzetnoga značaja za unapređenje gradskih aktivnosti i podizanje međunarodnoga značaja grada. I u novijoj istoriji Beograda postoje u tom smislu zaslužni gradonačelnici, pa smatramo da je korak nazad to što danas više gradonačelnik ne može da se bira na neposrednim izborima, kao što je to nedavno na kratko vreme bilo moguće, nego se njegov izbor prepušta strančarenju.

Pored navedenoga, sa daljim širenjem procesa globalizacije raste i uloga gradova u rešavanju međunarodnih problema. Naime, mnogi problemi sa kojima se veliki gradovi suočavaju, povezani su sa globalnim pojavama, kao što su ekonomske integracije, migracije, tokovi prometa roba, novca, informacija, održivi razvoj, klimatske promene. Stoga se osnivaju regionalne i međunarodne mreže gradova, koje se mogu uključiti u oblike globalne uprave, koju sada sačinjavaju nacionalne države (Gidens, 2006.:612). U ovom kontekstu treba pomenuti procenu M. Kastelsa i M. Basana o tome da danas postoji 400 metropola koje čine armaturu umreženoga svetskog društva.

A sada, osvrnimo se na izazove preduzetničkoga upravljanja gradovima u postsocijalističkom periodu. Tačnije, osmotrimo ukratko srpsku tranzicionu gradsku problematiku u svetlu mogućnosti primene preduzetničke razvojne strategije gradova.

Naše istraživanje pokazuje da su lokalni upravljači kao najpoželjniji, od tri ponuđena, izabrali “mešoviti” razvojni model zaštite životne sredine, prema kome “razvoj treba da se odvija prema kriterijumima koji uvažavaju socijalne interese i tržišne interese privrede”, što se može označiti kao socijaldemokratski model (socijalna država, država blagostanja). Izdvojićemo samo jednu prepreku koja zasad otežava mogućnost ostvarenja ovakve razvijene strategije, a to je nedostatak barem jedne iole uticajne socijaldemokratske stranke na političkoj sceni Srbije. Međutim, i kad je reč o, po oceni ispitanika, najmanje poželjnom neoliberalnom modelu zaštite životne sredine, s jedne, i delovanju pojedinih stranaka, recimo, desnog centra, kao što je naprimer stranka Ujedinjeni regioni Srbije, s druge strane, onda je problem u vaninstitucio-

nalnoj moći političkih stranaka koje utiču na rad javnoga sektora, a posebno onih koje su poput URS izrazito klijentilističke. S tim u vezi, preporučljiva je departizacija i depolitizacija upravljanja komunalnom infrastrukturom i komunalnim uređenjem gradova, u smislu povećanja profesionalizma i odgovornosti (izbor direktora javnih preduzeća preko javnih konkursa ("da partijski kadrovi ne bi gušili opštine", što bi za početak trebalo da znači restrukturiranje javnih preduzeća. Ostvarenje ovoga prioriteta pozitivno bi uticalo na efikasnost kapitalnoga investiranja (*Održivi razvoj Srbije*, 2009.). Dodajmo, ilustracije radi, da je Nemačka razvojna banka (KfW) potpisala u ime vlade Nemačke sa Unicredit Bankom Srbije ugovor o kreditnoj liniji u iznosu od 11 miliona evra namenjenih za finansiranje infrastrukturnih projekata u opštinama u Srbiji. Zajedno sa ovom kreditnom linijom, ukupna podrška nemačke Vlade, preko KfW-a, za razvoj opštinske infrastrukture (vodovod, kanalizacija...) u Srbiji, dostigla je ukupan iznos od 100 miliona evra. ("Vreme", 1. decembar 2011, str. 42).

Lokalni upravljači, koje smo anketirali, najčešće su (67%) saglasni sa stavom da bi privatizacija nekih javnih komunalnih preduzeća omogućila da građani dobiju kvalitetnije usluge. Nešto manje često (61%) prihvataju stav po kome privatizacija nekih javnih preduzeća ne bi bila dobra jer bi privatni vlasnici više vodili računa o svom profitu nego o dobrobiti građana, a najređe (43%) prihvataju stav da privatizacija nekih javnih komunalnih preduzeća nije poželjna jer bi se tada još manje nego sada poštovali ekološki standardi. Međutim, na pomolu su određene inovacije koje idu u smeru makar delimičnoga partnerstva javnoga i privatnoga sektora u vidu mešovitoga vlasništva, ali sa dominacijom javnoga. Naime, Zakonom o komunalnim delatnostima propisano je da delatnost vodosnabdevanja, trolejbuskoga prevoza i groblja, ne može biti poverena nikom drugom osim javnim preduzećima ili privrednim društvima u kojima je većinski vlasnik, najmanje 51% kapitala, republika ili lokalna samouprava.

Na drugoj strani, naši ispitanici su kao najvažnije probleme kojima država treba da se bavi, od 17 navedenih, izabrali tri i rangirali ih na sledeći način: 1. nezaposlenost, 2. korupcija i organizovani kriminal i 3. privlačenje stranih investicija. Problem vezan za ugroženost životne sredine zauzeo je središnje mesto u nizu od 17 problema, tj. smatra se "osrednje" važnim. U kontekstu prva tri državna problema koji impliciraju strategije svakodnevnog preživljavanja većine građana, razumljivo je što je ugroženost životne sredine potisnuta na osmo mesto lestvice važnih problema kvaliteta života u Srbiji.

Kao glavne aktuelne probleme Srbije predstavnici "Transparentnosti Srbija" navode nedovoljnu reformu pravosuđa, kršenje antikorupcijskih zakona, va-

ninstitucionalnu moć političkih stranaka koja utiče na rad javnoga sektora, nejasan proces donošenja odluka, nepotrebne procedure i nedovoljne kapacitete organa koji vrše nadzor nad primenom zakona. Predsednik “Transperentnosti Srbija” V. Goati ističe da visok stepen korupcije onemogućava ekonomski razvoj i da upravo zemlje sa malim indeksom percepcije imaju “endemsku korupciju” (Politika, 2. decembar 2011, str. 2-3). U istom dnevnom listu piše: “Srbija na listi od 183 države deli 86. mesto sa Bugarskom, ali je iza Slovenije, Hrvatske, Crne Gore i Makedonije. Novi Zeland je najbolji, Somalija i Severna Koreja najgore” (Isto, 02. 12. 2011., str. 1).

Imajući na umu ove informacije i podatke, kao i ranija saznanja do kojih su došli sociolozi istražujući socioprostorne promene u postsocijalističkim gradovima, može se zaključiti da se razvoj partnerstva javnoga i privatnoga sektora u našim gradovima suočava sa sledećim preprekama: viši nivo korumpiranosti i delegitimizacije javnih institucija nego u liberalnim demokratijama, nizak nivo efikasnosti lokalne vlasti, slabost, odnosno nerazvijenost civilnoga društva i participativnih projekata, što smanjuje sposobnost ne samo lokalnoga stanovništva već i lokalne vlasti da se bori sa sve agresivnijim interesima privatnoga kapitala (Ferge, 1997.; Castells i Borja 1997., prema Petrović, 2008.:303).

Tvrdimo, dakle, da su neophodne promene u načinu upravljanja našim gradovima i to promene od “tradicionalnog” ka “preduzetničkom” tipu upravljanja. Novi tip upravljanja, ponavljamo radi isticanja, implicira: 1. javno-privatno partnerstvo, 2. orijentaciju svih aktivnosti prema tržištu, 3. preuzimanju dela rizika gradskih vlasti u odnosu na privatna investiranja, 4. participaciju države u operacijama sa nekretninama fazoniranjem adekvatnoga urbanog i kulturnog ambijenta. Važno je podvući da preduzetničko upravljanje gradovima ne znači “kraj istorije” gradova, već da je to u datim evropskim okolnostima zasad jedini realno mogući domašaj. Naime, dok se preduzetnički tip upravljanja dovršava, potrebno je promišljati alternativne strategije društvenoga i gradskoga razvoja.

Imajući u vidu akterski analitički pristup urbanim promenama, koji uključuje i socioekološke aktere, ukazaćemo na nekoliko glavnih trendova u delovanju glavnih aktera uočenih tokom socioloških proučavanja Beograda i nekih drugih gradova u procesu postsocijalističke transformacije: 1. političari oklevaju da uvedu potrebne inovacije u zakonskom i institucionalnom okviru, što značajno odlaže složenije procese urbane transformacije i ekološke modernizacije; 2. iako uticaj ekonomskih aktera dobija na značaju, politički voluntarizam pothranjuje korupciju uslovljavajući prilično haotični razvoj gradova, što ima za posledicu i ekološke rizike; 3. u uslovima usporene socioe-

konomske transformacije ilegalne strategije postaju sve zastupljenije, a reagovanje političara je dominantno reaktivno; 4. stručnjaci za prostor i ekologiju deluju u uslovima nedovoljne i neadekvatne pravne regulative, kao i niskoga stepena obaveznosti njene primene, što marginalizuje njihovu socioprofesionalnu poziciju; 5. uticaj građana na zdrav socioprostorni i ekološki razvoj grada je zanemarljiv, osim kumulativnoga efekta raširene prakse bespravne izgradnje, divljih deponija i svakodnevnoga ekološkog nemara (Vujović i Petrović, 2006.).

U oblasti upravljanja gradom i planiranja urbanoga razvoja nedostaju zakoni u skladu sa tržišnim principima poslovanja i demokratskim standardima odlučivanja. S druge strane, može se konstatovati i da pitanje kvaliteta zakona postaje irelevantno kada samovolja njihovoga tumačenja i primene nije sankcionisana. Pitanje režima, vlasništva nad građevinskim zemljištem i regulacije njegove upotrebe, i dalje ostaje otvoreno. Zadržavanje državne svojine nad gradskim zemljištem izloženo je kritici od strane domaćih i stranih ekonomskih aktera, planera i političara, ali još nema ozbiljnih pokušaja da se inicira proces njegove privatizacije, itd. Šta će doneti primena konačno usvojenoga Zakona o restituciji (2011.), još je rano da se saopšti.

Maločas pomenuti glavni akteri su hijerarhijski ustrojeni zavisno od njihovoga uticaja na urbane i druge resurse i njihovu upotrebu, odnosno prema stepenu moći kojom raspolažu. Između aktera u igri moći oblikuju se horizontalni i vertikalni interesni savezi. Češći su horizontalni interesni savezi između političara i privrednika, nego vertikalni savezi između političara i građana, mada se i oni dešavaju osobito u vreme predizbornih kampanja.

Naše istraživanje pokazuje brojne ambivalentnosti u stavovima lokalnih upravljača koji se tiču njihovoga odnosa prema građanima. S tim u vezi, evo jednoga od najzanimljivijih nalaza koji pokazuje da polovina lokalnih upravljača, koji su po definiciji najodgovorniji, smatra da njihovu lokalnu zajednicu najviše zagađuju građani, uz dominantan stav da se građani ponašaju "ravnodušno" i "bahato" prema zaštiti životne sredine. Na drugoj strani, velika većina anketiranih smatra da "lokalna vlast samo u saradnji sa građanima može postići dobre rezultate u zaštiti životne sredine". Međutim, otvoreno je pitanje je li reč o onim istim "ravnodušnim" i "bahatim" građanima i, ako jeste, da li su za razumno vreme mogući dobri rezultati u zaštiti životne sredine.

Zahvaljujući preživelistima iz socijalističkoga perioda, građani nisu dovoljno informisani o svojim pravima, dok lokalna politička elita i stručnjaci nemaju naviku uvažavanja javnoga mišljenja. Pored toga, socijalna restratifikacija, započeta još 1990. godine, uslovljava dugotrajnu nekonzistentnost socijalnih položaja i identiteta, te otežava prepoznavanje zajedničkih interesa građana,

što je jedan od ključnih preduslova kolektivnoga delanja. Treba pomenuti i efekat neispunjenih očekivanja, koji, u određenoj meri, uslovljava rezignaciju i političku pasivnost građana (Offe, 1996.: prema Vujović, Petrović, 2006.).

Na kraju, da odgovorimo na pitanje da li u mreži evropskih gradova sa izraženim identitetom, osmišljenim strateškim vizijama razvoja, akcionim kapacitetima pojedinaca i grupa, i nivoom kvaliteta života privlačnim kako za građane tih gradova tako i za došljake, ima i nekih naših **preduzetnički orijentisanih gradova**, odnosno **gradova-delatnika i/ili gradova-društvenih kondezatora**. Najkraći odgovor glasi – nema ih dovoljno. Optimistički gledano, postoji nekoliko velikih gradova, poput Beograda i Novog Sada, kao i manjih, poput Indije i Apatina, koji se približavaju modelu grada-delatnika time što njihove gradske vlasti saraduju sa privatnim sektorom iz zemlje i inostranstva u realizaciji raznih planova i projekata vezanih za komunikaciju, saobraćajnu i komunalnu infrastrukturu, za novu ekonomiju, kao i za ostvarivanje ideje i prakse “**kreativnih gradova**”. Sve navedeno je u cilju da se lokalni urbani prostori mogu nanovo zamisliti, podmladiti i dobiti nove namene unutar konkurentnoga globalnog okvira, i to prvenstveno razvojem fleksibilne kulturne politike i poznavanjem “činitelja” nove ekonomije, poput kulturne proizvodnje i potrošnje, mreža i samokritičnih identiteta (Tej, 2007.:349).

Što se tiče preduzetničkoga kapaciteta današnjega Beograda, u smislu realizacije projekata javno-privatnoga partnersta, u toku su sledeći projekti: a) javni prevoz, b) vodovod i kanalizacija, c) tretman i odlaganje čvrstog otpada (Bešević, 2011.:30-39). S druge strane, kada je reč o kapitalno-infrastrukturnim projektima treba pomenuti: 1. luku Beograd, 2. rekonstrukciju mosta Gazela, 3. završavanje mosta na Adi, 4. izgradnja mosta na Dunavu i 5. izgradnja beogradskoga metroa.

Indikatori napora Beograda da bude preduzetnički grad pokazuju se kroz ostvarenu želju da je naša metropola 2006. godine proglašena “Gradom budućnosti južne Evrope” i želju da postane “Evropska prestonica kulture 2020. godine”.

SIEPA, Agencija za strana ulaganja i promociju izvoza Republike Srbije, kandidovala je Beograd za ovu nagradu na takmičenju koje organizuje specijalizovano izdanje “Financial times” za strana direktna ulaganja (FDI – Magazine) i Beograd je 16. marta 2006. godine u Kanu proglašen za “Grad budućnosti južne Evrope”. Beograd se tako našao u društvu gradova koji su u dramatičnom razvoju ili imaju dugu poslovnu tradiciju. Pored Srbije, region južne Evrope obuhvata Sloveniju, Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu, Albaniju, Bugarsku, Rumuniju, Grčku, Tursku i mediteranska ostrva Kupar, Maltu, Sici-

liju, Korziku i Krit. Nešto ranije je Pariz bio izabran kao "Grad budućnosti zapadne Evrope", Brno istočne Evrope, i London kao "Grad budućnosti Evrope 2006/7"(Bešević, 2011.:46).

Projekat "Beograd u pripremi kandidature za evropsku prestonicu kulture 2020. godine" 07. 12. 2011. godine predstavljen je u Briselu pred Evropskim komesarijatom za kulturu i obrazovanje. Nakon višemesečnih konsultacija utvrđeno je da je u konkurenciji od 34 zemlje Beograd prvi po rejtingu za evropsku prestonicu kulture. Početkom 2012. godine će se znati koji grad će poneti ovu titulu.

Postoji dakle, nekoliko naših najperspektivnijih gradova koji imaju šanse da budu konkurentni akteri na evropskoj kompeticiji gradova-delatnika. Kao takvi oni imaju znatne šanse i za ekološki održiv razvoj. Međutim, usled piramidalne organizacije gradova i velike neravnomernosti u regionalnom razvoju ima, nažalost, prilično "običnih" gradova i varošica, naročito u istočnom i južnom delu Srbije, koji životare u sivilu sopstvene svakodnevice bez dovoljno preduzetnički orijentisane i efikasne lokalne elite i sa neizanteresovanim i neobaveštenim građanima. Rečju, više je gradova tranzicionih gubitnika nego dobitnika. Otuda smatramo da je preterano optimistična ili pristrana ocena velike većine predstavnika lokalne uprave, (80%) koji smatraju da njihova lokalna zajednica generalno ide u dobrom pravcu. Osim toga, danas ići u dobrom pravcu znači hitati jer smo zbog zakašnjenja mnogo toga propustili, uključujući i dobar deo ekološke modernizacije.

Budući da se u poslednje vreme, iz raznih unutrašnjih i spoljašnjih političkih razloga (neravnopravna igra moći između državnih i naddržavnih aktera), broj građana pristalica evropskih integracija u Srbiji smanjuje i da se sveo na oko 50% onih koji sanjaju Evropu, neophodnija je nego ranije proevropska epohalna nacionalna samosvest. Ona, pored ostaloga, znači da, ako hoćemo da nam evropski san postane java, nije dovoljna samo sreća nego i demokratska svest i praksa svih nas, jer budućnost, računajući i na onu socioekološku, onakva je kakvom je činimo.

Literatura

- Bassand, M.; Kaufman, V.; Joye, D. (2001). *Enjeux de la sociologie urbaine*. Presses polytechnique et universitaires romandes: Lausanne.
- Bešević, M. (2011). *Preduzetničko upravljanje u Beogradu: između normativa i prakse*. Diplomski rad, Filozofski fakultet u Beogradu: Odeljenje za sociologiju, Beograd.
- De Žarden R. Dž. (2006). *Ekološka etika – uvod u ekološku filozofiju*, četvrto izdanje. Službeni glasnik: Beograd.

- Gidens, E. (2006). *Sociologija*. Ekonomski fakultet: Beograd.
- Gidens, E. (2009). *Evropa u globalnom dobu*. CLIO: Beograd.
- Hejvud, E. (2004). *Politika*. CLIO: Beograd.
- Harvi, D. (2005). Od menadžerstva ka preduzetništvu: transformacija gradske uprave u poznom kapitalizmu. U: Vujović, S. i Petrović, M. (Ur.) *Urbana sociologija*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva: Beograd.
- Lazić, M. (2011). Čekajući kapitalizam – nastanak novih klasnih odnosa u Srbiji. Službeni glasnik: Beograd.
- “Održivi razvoj Srbije – naša zajednička budućnost. Nacionalna strategija održivog razvoja” (2009). Vlada republike Srbije: Beograd.
- Petrović, M. (2008). Savremeni koncepti razvoja grada – preduzetnički i postmoderni. U: Tomanović, S. (Ur.) *Društvo rizika: promene, nejednakosti i socijalni problemi u današnjoj Srbiji*. ISI FF: Beograd.
- Politika*, 2. decembar 2011. Beograd, str. 2-3.
- Pušić, Lj. (1997). *Grad, društvo, prostor*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva: Beograd.
- Tej, Dž. (2007). Kreativni gradovi. U: Hartli, Dž. (Ur.). *Kreativne industrije*. CLIO: Beograd.
- “Vreme”, podlistak: Vreme uspeha, 1. decembar, 2011. Beograd.
- Vujović, S. (2006). Akteri urbanih promena u Srbiji, Okrugli stol *Mreža naselja u umreženom društvu: društvene i prostorne promjene u nekim tranzicijskim zemljama*: Izlaganja i diskusije. *Sociologija sela* 171(1).
- Vujović, S.; Petrović, M. (2006). Glavni akteri i bitne promene u postsocijalističkom urbanom razvoju Beograda. U: Tomanović, S. (Ur.): *Društvo u previranju – sociološke studije nekih aspekata društvene transformacije u Srbiji*. ISI, FF: Beograd.

Diskusija nakon 1. sesije izlaganja

Nataša Lončar Butić (sociologinja, Zagreb): U vezi s akterima i promjenama u prostoru, spomenula bih samo nekoliko stvari. Naše društvo je još uvijek u tranziciji. U sveopćim promjenama, fleksibilnosti i mobilnosti, promijenile su se uloge aktera u prostoru, pojavili su se neki novi, i izgubile neke čvršće točke i uporišta u urbanističkom i prostornom planiranju. Mislim da nekoliko aktera i dalje ostaju uporišta u planiranju i regulaciji procesa u prostoru, s tim da bi trebali repositionirati svoju ulogu u promijenjenim uvjetima.

Jedan od tih aktera je država, i njena kako centralna tako i lokalna vlast. Ona se pokazala izrazito slabom u postavljanju jasnih pravila igre, a još više u provođenju vlastitih pravila, što su onda koristili ostali akteri. Njena uloga bi trebala biti čvršća, ne u smislu centralizacije, nego u smislu donošenja zakona, njihovog poštivanja, provođenja, i stvaranja osnovnoga regulacijskog okvira za upravljanje procesima u prostoru i njegovu zaštitu. Pri tome bi se trebao promijeniti odnos države prema struci i institucijama prostornoga planiranja, koje su ili sasvim devastirane ili ukinute, a također i prema građanima.

S devastiranjem institucionalne osnove prostornoga planiranja, struka, kao važan akter, našla se u svojevrsnom vakuumu bez mogućnosti cjelovitoga i kontinuiranoga sagledavanja prostora, svedena uglavnom na parcijalne zahvate prema željama raznih investitora. U gotovo anarhičnim uvjetima i njoj je trebalo vremena da se snađe i konstituiru u novom društvenom kontekstu. No, taj je proces počeo i ona će afirmirati svoju ulogu prije ostalih aktera. Pri tome je značajna uloga države u uspostavljanju samostalnih stručnih institucija koje bi se bavile kontinuiranim planiranjem, ukoliko se situacija želi promijeniti na bolje.

Građani kao akteri u planiranju prostora, bez obzira na to jesu li to prije bili, i kakvi su bili, sasvim su ukinuti. Oni postoje samo kao politički subjekt u smislu glasanja, a javnost na koju se poziva, jako je nedefiniran pojam. U odnosu na razne aspekte prostornih problema, djeluju pojedinačne udruge građana, ili interesne *ad hoc* grupe, što je važno, ali ne i dovoljno. Iziskivat će više vremena da se građani konstituiraju kao subjekt, postanu svjesni što se u prostoru događa, kao i svojih mogućnosti, svojega utjecaja i potrebe da djeluju. Oni su najslabija karika među akterima, i zato je potrebno omogućiti i njihov puno značajniji i neposredniji utjecaj kroz institucije jer su postojeća rješenja nedovoljna i birokratizirana, te obeshrabruju i one koji pokušavaju djelovati.

Marina Nenković Riznić (prostorni planer, Beograd): Poštovanje, moje ime je Marina Nenković Riznić. Dolazim iz Instituta za arhitekturu i urbanizam Srbije. Inače sam prostorni i urbanistički planer i imam neke opservacije i primere na lokalnom nivou, kao i pitanja za kolege, pa ako mogu od početka, onako kako je bio redosled izlagača. Prvo bih koleginicu Anđelinu pitala, bio mi je interesantan ovaj primer Povalja na Braču. Ako sam dobro zapisala, radilo se o razvoju održivoga turizma. Mi smo 2007. godine uz donacije Svetske banke radili projekat Fizibiliti, studija razvoja ruralne infrastrukture na Staroj planini u istočnoj Srbiji. Reč je o prilično demografski depresiranom području, sa stanovništvom čiji je prosek godina između sedamdeset i osamdeset. Mlađe stanovništvo uglavnom migirira u veće urbane centre i cela priča oko razvoja toga područja se odnosila na to da se te investicije Svetske banke usmere ka revitalizaciji postojećih objekata i izgradnji novih u funkciji održivoga turizma, s tom razlikom da se ti novi objekti u potpunosti prilagode tradicionalnoj arhitekturi. U navedenom smislu mislim da je učešće javnosti kao takvo (jer mi smo imali i participaciju i lokalne uprave i lokalnoga stanovništva) dovelo do toga da se na kraju mlađi ljudi iz urbanih centara vraćaju u sela i da razvijaju lokalni turizam. Dakle, mislim da postoje možda neki mehanizmi, koji opet zavise od investicija, da se na neki način taj održivi turizam razvije. To je bila više jedna opservacija i komentar.

Drugo moje pitanje je za gospodina Jukića, a odnosi se na gradski projekat i njegov položaj u hijerarhiji planova, budući da ne poznajem dovoljno hrvatsku legislativu. Po srpskom zakonu o planiranju i izgradnji, postoji tzv. urbanistički projekat, koji je, pretpostavljam sličan ovom dokumentu. Dakle, interesuje me gde se on nalazi – iznad, recimo, generalnoga plana, ili ispod, pa iz njega izlaze detaljni planovi ili...? Samo to ako možete.

Tihomir Jukić (arhitekt, Zagreb): Gradski projekt kao kategorija nije dio važeće službene nomenklature prostornih i urbanističkih planova. To je sveobuhvatni planerski instrument koji se koristi prilikom provedbe planova. Može se, ali i ne mora koristiti, to ovisi o činjenici je li urbanističkim planom predviđen. Plan grada (npr. GUP ili Plan velikoga grada) može se provoditi detaljnijim planovima, a to su Urbanistički plan uređenja ili Detaljni plan uređenja nekoga područja. Gradski projekt se koristi kao planerski instrument provedbe samo za Grad važne dijelove. Prema važećoj definiciji GUP-a gradski se projekti izrađuju za zahvate u prostoru gdje je Grad partner u realizaciji, bilo da je vlasnik zemljišta bilo da je već uložio ili će tek ulagati, kako bi stvorio novu gradsku kvalitetu (građevine javne i društvene namjene, parkovi, infrastruktura i sl.). To je način provedbe prilikom koje postoji zajednički interes

privatnoga vlasnika i Grada u cilju stvaranja nove vrijednosti za grad. Znači, Grad strateški odlučuje o jednom broju najbitnijih transformacija u gradu koje bi se trebale dogoditi i kontrolira ih od početka do kraja. U Generalnom planu grada ili Planu velikoga grada, u tekstualnom dijelu se navode gradski projekti i daju smjernice kako se provode. Kako ta kategorija nije zakonskim propisima određena, primjenjuje se od slučaja do slučaja, tj. od plana do plana. U većini europskih zemalja, a i u nekim susjednim, primjenjuju se već desetljećima, često koristeći instrument javno-privatnoga partnerstva.

M. Nenković Riznić (prostorni planer, Beograd): Mi imamo nešto što se zove urbanistički projekat pa sam pokušala da povučem paralelu da li je to to ili nije. Urbanistički projekat je detaljna razrada u okviru recimo detaljnoga urbanističkog plana ili regulacionoga plana. Nešto slično ovome, ali nije vezano konkretno, više investitorski.

Tihomir Jukić (Zagreb): Urbanistički projekt kao kategoriju plana imali smo u prošlosti i postojao je tada u zakonu kao najdetaljnija razina planiranja urbanih prostora. I većina naselja u Novom Zagrebu imala su tu kategoriju planova, no to je potpuno nešto drugo od gradskoga projekta. Urbanistički projekt je tada bio samo naziv za određeni plan, a kategorija "gradski projekt" podrazumijeva kompleksno provođenje koncepta određenoga gradskog segmenta u upravnom, ekonomskom pa i socijalnom smislu. U njega su uključeni različiti partneri i interesi od osmišljavanja projekta, izrade programa, arhitektonsko-urbanističkoga natječaja, izrade ekonomske podloge za realizaciju, do same realizacije projekta. Za pojedine gradske projekte velikoga obima i dugoga trajanja, osnivaju se i posebne organizacije za njihovu provedbu.

Gradskim se projektom, kako je danas određen GUP-om grada Zagreba, na neki način izuzimaju određena područja od pravila koja vrijede za cijeli grad. Iako je danas gradski projekt kontroliran i za njega se provodi arhitektonsko-urbanistički natječaj, kad se definiraju pravila, morao bi se provesti kroz detaljni, odnosno urbanistički plan kako bi se zadovoljila procedura javnosti i participacija građana. Danas se svi ne provode na način da javnost može odgovarajuće sudjelovati. Još jednom ponavljam da arhitektonsko-urbanistički natječaj nikako ne bi smio zamijeniti demokratsku proceduru provedbe plana. Znači, on je stvoren u jednoj dobroj namjeri, ali pomalo gubi onu ulogu koju bi morao imati. Većina velikih gradova ima samo nekoliko važnih projekata s jasnim programom od početka do realizacije. Često se osnivaju interdisciplinarnе institucije koje se isključivo bave njihovom provedbom. Kod nas se, nažalost, ne provodi na taj način. Detaljnim istraživanjem, koje

sam proveo na primjeru Zagreba, nazire se, s obzirom na vlasništva i značaj pojedinih projekata, činjenica da ne postoje jasna pravila za određivanje i provedbu gradskih projekata. Lako se može doći do zaključaka što bi trebalo mijenjati, pa je to i sugerirano gradskoj upravi i Gradskom uredu za strategijsko planiranje i razvoj grada, tj. naručiteljima navedenoga istraživanja.

Andelina Svirčić Gotovac (sociologinja, Zagreb): Osvrnula bih se na primjedbu i komentar kolegice Nenković-Riznić i primijetila kako ste vjerojatno mislili na primjer Lovinca i nove aktere oko toga slučaja. Mislim da vas zanima zašto nije realiziran taj projekt ili u kojoj je fazi trenutno, a s obzirom da u naselju živi većinom ruralno i ostarjelo stanovništvo. Mogu reći da na kraju nije bilo dovoljno financijskih sredstava i od projekta se zasada odustalo. Evo, molila bih i kolegu Krištofića da prokomentira projekt s obzirom da najbolje poznaje neke osnovne probleme jer je istraživao ovaj slučaj.

Branimir Krištofić: Nije se odustalo. Projektom za koji je dobiven novac od Europske unije predviđeno je da se pripremi dokumentacija za izgradnju turističke destinacije "Sveto brdo" i da se razminira dio terena. Sve navedeno je i učinjeno – dokumentacija je pripremljena i razminiran je dio terena kuda bi trebala ići glavna žičara. Međutim, realizacija nije dio projekta. Treba pronaći investitore, oko sto pedeset milijuna eura, što su veliki novci, a i privatni investitori se ne mogu naći. Sad svi čekaju strukturne fondove EU-a, a u međuvremenu oni mali projekti koje su radili, zamrli su. Naprosto je sve nekako izdahnuo.

Alija Hodžić (sociolog, Zagreb): Bio sam s kolegom Krištofićem u Lovincu i sudjelovao u tim razgovorima. Problem je u tome, kada se radi o mogućnosti realizacije te zamisli, bar tako ja mislim, što se u to (a radi se o velikim financijskim sredstvima) kao akter nije uključila država. U spomenutom slučaju planiranja u Srbiji, koliko sam ja informiran, pojavila se država. Ovdje se država kao akter nije pojavila kako treba, a sredstva koja se očekuju za realizaciju projekta, ne mogu realizirati akteri na lokalnoj razini, oni su mali igrači za to. Država tu kasni ili se nije dovoljno angažirala, i zato se taj projekt oteže. Ako država bude zainteresirana za to, ako ona bude tražila novac za realizaciju, sve bi vjerojatno moglo i krenuti kao na Staroj planini u Srbiji. Ali, ako se država u tome ne angažira, to će, kao mnogi projekti koji su zamišljeni u lokalnoj sredini, ostati tek zamisao lokalnih entuzijasta. I, nažalost, osim sukoba koji će se tu pojavljivati između raznih aktera, a oko sitnih zarada, ništa drugo neće se ni dogoditi.

2. sesija izlaganja

Dr. sc. Saša Poljanec-Borić

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, Hrvatska
e-mail: sasa.boric@pilar.hr

Društvena dioba prostora u tranziciji: Tipologija negativnih smjerova i moguće društvene posljedice

1. Uvod

Cilj je ovoga rada opisati osnovnu tipologiju tranzicijski uvjetovanih negativnih promjena u prostoru u Hrvatskoj, a svrha upozoriti na društvenu anomiju koju te promjene mogu proizvesti. Zbog toga se u ovom radu implicitno prihvaća teza da tranzicija kao dio modernizacijskoga procesa ima, osim funkcije društvene optimizacije, koja se može povijesno shvatiti kao njena "EU" funkcija, i "aleatorske" karakteristike (Županov, 2001.), koje često mogu imati i anomijska obilježja (Štulhofer, 1998.; Poljanec-Borić, 2004., 2007.). U uvjetima u kojima društvene znanosti na empirijskoj i teorijskoj razini već više od jednoga desetljeća raspravljaju o kraju tranzicije (Vedres i Csigó, 1997.; Carothers, 2002.) dok globalna istraživanja modernizacije pokazuju da proces može, u određenim okolnostima, znatno degradirati razvojni kapacitet nekoga društva (He, 2011.), nužno je iz perspektive društvenih znanosti otvoriti proces evaluiranja globalnoga tranzicijskog programa u nacionalnom kontekstu. Naime, Hrvatska je zbog odgođenoga pristupanja Europskoj Uniji bila dulje izložena spontanim tranzicijskim praksama. Ipak, nakon pozitivnoga ishoda referenduma o pridruživanju Hrvatska je, u političkom smislu, prihvatila dijeliti sudbinu Europske Unije. Zbog toga je, iz perspektive društvenih znanosti, opravdano otvoriti akademsku raspravu o tipologiji tranzicijski uvjetovanih promjena u prostoru na primjeru Hrvatske. Razložno je, naime, pretpostaviti da su, u Hrvatskoj, tranzicijskim programom uvjetovane negativne promjene u prostoru kristalizirale u društvene obrasce upravo zbog duže izloženosti zemlje deregulacijskom pritisku koji je bio uvjetovan stalno odgađanom integracijom. S druge strane, svijest o društvenim deficitima tranzicijskoga procesa možda može pomoći optimiziranju posttranzicijske konsolidacije. Ekonomska je kriza u Europi društvena činjenica s predvidivim posljedicama

nužne konsolidacije EU-a na nižoj razini ekonomske ravnoteže.¹ U tim je uvjetima racionalno očekivati da će konsolidacija ekonomskih, sigurnosnih i socijalnih predložaka, koji su kontekstualno pratili dosadašnji (povijesni) tranzicijski tok, podrazumijevati kako inkulturiranje pozitivnih učinaka tranzicijskoga procesa, tako i kritičko odbacivanje onih tranzicijskih praksi čije bi inkulturiranje bilo opasno za razvoj demokracije i socijalne kohezije u svim članicama Europske Unije. Zbog toga hrvatsko tranzicijsko iskustvo, sagledano iz perspektive sociologije prostora, može biti vrijedan doprinos u optimiziranju konsolidacijskih trendova u prostornoj politici u ujedinjenoj Europi.

2. Tipovi tranzicijske društvene diobe prostora² u Hrvatskoj

Promjena endogene prostorne matrice blagostanja. Danas je u Hrvatskoj, svima jasno da se konjunkturna socioekonomska kretanja ne odvijaju u Slavoniji. Naime, osim ratnih razaranja ovu je regiju, nakon procesa mirne reintegracije, zahvatila ekonomska depresija. Razlozi za to svakako leže u činjenici da je tijekom Domovinskoga rata upravo na ovom dijelu teritorija Hrvatska pretrpjela najveće ljudske gubitke i materijalna razaranja, ali i u činjenici da tranzicijski ekonomski algoritam koji se temelji na privatizaciji (Bishop, Kay i Mayer, 1999.) i kreditnoj ekspanziji (Cottarelli, Dell’Ariccia i Vladkova-Hollar, 2003.) ne pogoduje poljoprivredi i prehrambenim prerađivačkim industrijama, koje su tradicionalno oblikovale gospodarski identitet ove regije. Analize sociodemografske dinamike iz prve dekade 21. stoljeća pokazuje da Hrvatska gubi stanovništvo, pri čemu se neravnomjerno prazni (Živić i Pokos, 2005.), dok ekonomske analize potvrđuju da se, u tranzicijskim uvjetima, ekonomska aktivnost mjerena BDP-om diferencira na način da brže raste u Zagrebu i u nekim priobalnim županijama, nego u kontinentalnim županijama u Hrvatskoj (Račić i Aralica, 2007.). Napokon socioekonomske analize, koje kombinirano promatraju indikatore socijalne aktivnosti i rasta BDP-a, upozoravaju da se ekonomsko blagostanje i društvena dinamika

¹ Usporedi npr.: “U trećem je tromjesečju prošle godine hrvatsko gospodarstvo zabilježilo rast BDP-a od 0,7 posto u odnosu na isto tromjesečje 2010. Iako je po prvi puta od 2008. godine ostvaren porast BDP-a u dva uzastopna tromjesečja, raspoloživi podaci za posljednje tromjesečje ukazuju na ponovno smanjenje aktivnosti. Ekonomski institut, Zagreb, stoga je smanjio svoju procjenu rasta BDP-a za 2011. na 0,2 posto. Procjenjuje se da je gospodarstvo na prijelazu godine ušlo u novu recesiju, pa se u 2012. očekuje pad ukupne gospodarske aktivnosti od 0,3 posto. Stabilizacija ekonomija eurozone i prvi učinci reformi u domaćem gospodarstvu trebali bi omogućiti blagi oporavak u 2013., uz rast BDP-a od 1,0 posto” (Ekonomski institut, Zagreb: *Croatian Economic Outlook*, br. 49, 2012.).

² Koncept društvene diobe prostora prvi put je u Hrvatskoj tematiziran u: Čaldarović, O. (1989). *Društvena dioba prostora*, Sociološko društvo Hrvatske: Zagreb.

koncentrira uz zapadni granični položaj, te uz obalu (Poljanec-Borić, 2008.), donoseći empirijsku potvrdu da tranzicijska razvojna dinamika u Hrvatskoj proizvodi i teritorijalnu razvojnu diferencijaciju povijesnih razmjera. Naime, razlika u županijskim BDP-ima registriranim 2003. godine³ u Dubrovačko-neretvanskoj županiji u odnosu na Vukovarsko-srijemsku županiju pokazuje da Dubrovačko-neretvanska županija značajno prednjači nad Vukovarsko-srijemskom, usprkos činjenici da su obje bile pogođene ratom. Navedeno je jasni pokazatelj da je Slavonija u odnosu na primorsku Hrvatsku, posebno Dalmaciju, već rano nakon završetka tzv. Kosovske krize⁴ počela razvojno zaostajati. Ovaj regionalni razvojni "salto", koji je obilježio tranzicijsku društvenu diobu prostora, u oštroj je suprotnosti s društvenim procesima iz razdoblja druge hrvatske modernizacije (Rogić, 2000.), a obilježavali su ih suprotni trendovi kolonizacije/industrijalizacije Slavonije. Stoga je razložno pretpostaviti da će socio-ekonomska depresija koja ostaje naslijeđe tranzicije u Slavoniji biti još dosta dugo jak izvor pritiska na alociranje državnih poticaja u tu regiju. U uvjetima smanjenja javne potrošnje ovaj će pritisak nesumnjivo biti kontinuirani izvor političkih tenzija u odnosima centralnih i regionalnih političkih elita. U tom se smislu može zaključiti da je opisani slučaj promjene matrice blagostanja jasan znak da država, želi li utjecati na ravnomjeran razvoj hrvatskih regija, mora početi preuzimati obveze tzv. "razvojne države" (Leftwich, 1994.). Isto tako mora odabrati mjere kojima će kompenzirati negativne društvene posljedice, koje sa sobom donosi status "napuštene regije", a neminovno znače socioekonomsko "zaostajanje" velikoga dijela nacionalnoga teritorija, želi li utjecati na mijenjanje ovog negativnog trenda u Slavoniji. Pritom nema nikakve sumnje da će taj utjecaj u politekonomsom smislu morati imati elemente državne intervencije. Bit će, stoga, pitanje maksimalne političke umješnosti pomiriti potrebe državne intervencije s načelima "dobre uprave".⁵

Kako razrada ovoga velikog posttranzicijskog razvojnog problema daleko prelazi okvir ovoga rada, u nastavku će se opisati promjene u prostoru u dijelovima zemlje u kojima je tranzicija donijela rast blagostanja.

Brutalna gentrifikacija i obodna favelizacija. Na prostorima u kojima endogeni tranzicijski razvojni smjerovi pokazuju rast blagostanja (a to su uglavnom Zagreb te gradovi i sela uz jadransku obalu), očigledan je osobiti proces društvene diobe prostora – intenzivna gentrifikacija centra naselja/

³ Usporedi: Račić i Aralica (2007.)

⁴ Kosovska kriza je izraz za političku krizu koja je 1999. godine zbog ozbiljnoga kršenja ljudskih prava Albanaca na Kosovu te njihovoga protjerivanja na teritorij Makedonije, koje su provodile tadašnje srpske vlasti, dovela do intervencije NATO-a.

⁵ "Dobra uprava" hrvatski je prijevod engleskoga koncepta *good governance*.

grada i maksimalna dekomunalizacija urbane periferije. Znajući da je jedan od ključnih posljedica tranzicije rast Ginijeva koeficijenta nejednakosti unutar društvene strukture (World Bank, 2002.), razložno je zaključiti da prethodno spomenuti procesi gentrifikacije/dekomunalizacije, *de facto*, u prostoru, prikazuju načine na koje se tipično tranzicijsko društveno raslojavanje ugrađuje u naslijeđene naseljske strukture i inkulturira u institucije s intencijom da se pretvori u novi društveni ugovor. Međutim, kako proces ne teče glatko jer izaziva društveni otpor, te kroz kompromitiranje institucionalnih procedura kompromitira i pozitivni tranzicijski koncept učvršćivanja demokratskih procedura u društvu, opravdano je sociološki ga odrediti kao: brutalnu gentrifikaciju. Teorijski je lako pokazati da taj brutalni karakter procesa gentrifikacije omogućava korupto-kaotični institucionalni ambijent tipičan za tranziciju (Županov, 2001.; Poljanec-Borić, 2007.), koji izvire iz socio-kulturne podloge kulturološkoga i aspiracijskoga populizma (Rogić, 1990.). Nerijetko se, naime, ogromni zahvati promjene urbanističkih režima argumentiraju posve banalnim i/ili nevjerojatnim razlozima po kojima se izgradnja velikoga trgovačkog centra opravdava higijenskim razlozima “sanacije štakornjaka”⁶ ili se, pak, gradnja velikih polifunkcionalnih dvorana legitimira kao “nacionalni interes”.⁷ Pri tome nije problematičan samo karakter procesa brutalne gentrifikacije, nego i njegov smjer. Naime, smjer procesa jest pražnjenje centra od stalnoga stanovništva na način da se isprazne povijesne jezgre i da se potom te prazne ljuštore komercijaliziraju dok se, istovremeno, kroz prihvaćanje urbanističkih programa, koje karakterizira radikalna infrastrukturna i komunalna štednja, pune naselja na obodima velikih gradova. Time se namjerno zaobilaze suvremeni modeli obnove povijesnih jezgri velikih gradova, osobito karakteristični za kraj dvadesetoga stoljeća u Europi u kojima revitalizacija jezgri u prvom redu znači revitalizaciju funkcije stalnoga stanovanja

⁶ Usporedi: “Projekt koji je u svojoj konačnici **težak 108 milijuna eura** trebao bi biti gotov do 15. ožujka sljedeće godine, dok bi radovi u Varšavskoj trebali biti gotovi do Božića. ‘Imamo 180 dana i noći da završimo projekt’, istaknuo je Horvatinčić i dodao kako je postignut velik uspjeh s obzirom da je na području na kojem je izgrađen Cvjetni, bio ‘štakornjak’. Kaže da će njegov centar biti od javnoga interesa, zbog javne garaže i šetnice koja će biti otvorena 24 sata na dan, za razliku od zgrada koje je Horvatinčić opisao kao ‘štakornjak’. ‘Prije godinu dana ovdje je bilo kino Zagreb koje nije bilo posjećeno, niti je radila tiskara koju smo srušili. Sve je bilo u derutnom stanju, a mi smo stvorili novu vrijednost’, istaknuo je Horvatinčić.” (Izvor: <http://www.tportal.hr/vijesti/hrvatska/91213/Kvadrat-stana-kod-Hota-za-osam-i-pol-tisuca-eura.html>) (17. siječnja 2012.).

⁷ Usporedi: “Ovo je ljeto obznanjeno da je Hrvatska dobila domaćinstvo za Svjetsko rukometno prvenstvo 2009. Utakmice prvenstva održavat će se u Zagrebu, Zadru, Splitu, Osijeku, Varaždinu i Poreču. No, nastao je problem jer gradovi nemaju dovoljno vremena za pripremu novih dvorana koje jedan takav događaj zahtijeva. Srećom, u pomoć je uskočila hrvatska Vlada.” (Izvor: <http://www.index.hr/sport/clanak/grade-se-dvorane-za-svjetsko-rukometno-prvenstvo-2009/337017.aspx>) (17. siječnja 2012.).

i podizanje standarda komunalne opreme u cjelini povijesne jezgre. Tako se umjesto da se revitaliziraju, veliki gradovi u Hrvatskoj vidljivo polariziraju na *continuumu*: gentrificirani prazni *Grad* i dekomunalizirani gusto naseljeni *Protugrad*. Ovaj je proces najprisutniji u Zagrebu i Splitu u kojima pražnjenje gradske jezgre u odnosu na visoku gustoću naseljenosti u prigradskim naseljima upravo “bode oči”.⁸ Anomijske društvene karakteristike ovoga polarizirajućeg društvenog procesa unutar urbanoga tkiva koruptivna su konverzija javnoga prostora u gradskim središtima u privatno vlasništvo i namjerno zaobilazanje komunalnih dijelova urbanističkih programa u rubnim gradskim naseljima. Osim što je u ekonomskom smislu očita tendencija ovoga procesa neodrživi razvoj, u društvenom smislu ovaj je proces razoran u većoj mjeri nego što to pretpostavlja koncept dualnoga grada (Sassen, 2000.), te široko otvara vrata društvenoj segregaciji. Iako je namjera ovoga rada opisati glavne tranzicijske društvene procese u prostoru, a ne analizirati sve dimenzije svakoga pojedinog procesa, korisno je, na ovom mjestu, naznačiti da se prenamjena javnoga prostora u gotovim urbanističkim cjelinama, koje čine povijesne centre velikih gradova u Hrvatskoj, provodi na dva načina. Jedan je tranzicijski ugladeni institut “javno-privatnoga partnerstva”, u kojima javnu stranu projektnoga zadatka uglavnom čini plan da se, za potrebe privatnoga projekta, nepripadno prisvoje javne površine s visokom rentom lokacije ili, pak, konfliktno-interesnim povezivanjem poduzetnika i lokalne politike.⁹

S druge strane, komunalni se zaborav u novourbaniziranim obodnim dijelovima grada opravdava raskorakom između efikasnosti privatnika i neefikasnosti lokalnih javnih uprava, koje su zadužene za osiguravanje infrastrukture. Naravno, pri tome ostaje neobjašnjen problem dobivanja uporabne dozvole za objekte koji su izgrađeni u substandardnoj infrastrukturi, pa je očigledno da se radi o procesu koji se odvija uz aktivno ili prešutno odobravanje lokalnoga i nacionalnoga administrativnog aparata. Iz perspektive društvenih znanosti ovaj je proces osobito opasan jer na oba svoja pola, i onom gentrifikacijskom i onom getoizacijskom, uništava *genius loci*, umanjujući simboličku, tj. identitetsku vrijednost prostora. U uvjetima dezindustrializacije koja je karakteristična za postmoderno društveno stanje, u kojem se nalazimo (Inglehart, 1997.; Županov, 2002.), ovaj smjer kretanja razorno

⁸ Naime, pad stalnoga stanovništva u Donjem Gradu u odnosu na gustoću naseljenosti u Kozari boku, Stenjevcu i Sesvetama u gradu Zagrebu, te u Dioklecijanovoj palači u odnosu na naselja Pazdigrad i Sirobuja u Splitu, predstavlja danas tvrdi društveni činjenicu. Usporedi: Državni zavod za statistiku, Popis stanovništva 2011., rezultati za gradove Zagreb i Split.

⁹ Najpoznatiji takav slučaj u Hrvatskoj je projekt proširenja zapadne obale splitske Rive koji se provodi za potrebe podizanja vrijednosti imovine hotela Marjan.

djeluje na sveukupnu lokalnu ekonomiju usluga i doživljava, čime se pogoduje dugotrajnoj recesiji jer podupire pražnjenje gradskih jezgri i njihovu akulturaciju nadomještajući ga zakašnjelom inflacijom tzv. inscenirane autentičnosti (MacCannell, 1999.). Time se stimulira monosektorski i monokulturni razvoj i “plitka” lokalna turistička potrošnja¹⁰ na račun intergeneracijskoga interesa da se grad razvija kao složeno društveno tkivo. Naime, stalno obnavljanje multi-sektorskih kompetencija stanovništva nužno je kako bi se održala sposobnost da gradovi mogu supstituirati uvoz, što je u ekonomskom smislu vitalno za očuvanje konkurentnosti i društvene vitalnosti neke zajednice (Jacobs, 2007.). Zbog toga je proces brutalne gentrifikacije ekonomski i socijalno poguban i mora ga se političkim sredstvima zaustaviti i potom administrativno regulirati. S druge strane, usuglašeni (programirani) javno-privatni zaborav komunalnoga očituje se u maksimalnom iskorištavanju koeficijenta izgrađenosti pojedinačnih parcela u obodnim dijelovima velikih gradova, koji još uvijek poštuju kakve-takve urbanističke režime. Ova činjenica ima kao posljedicu substandardno opremanje cestovnom/prilaznom infrastrukturom te potpuno odsustvo izgradnje zajedničkih korisnih površina, kao što su pločnici, trgovi i parkovi, odnosno javnih zgrada, kao što su škole i ambulante (drastičan primjer ove situacije su zagrebačko naselje Kajzerica, te splitsko naselje Pazdigrad). Zabrinjavajuće je pritom da je npr. zagrebačka Kajzerica, koja je svojedobno bila potpuno neprilagođena životu obitelji s djecom,¹¹ bila glavna adresa za veliku kinesku zajednicu,¹² koja se krajem 20. stoljeća počela konstituirati u Zagrebu. Predvidljivo je stoga da će, nastavi li se tako graditi, socijalizacija stranaca koji će se pod globalizacijskim pritiskom početi doseljavati u velike gradove u Hrvatskoj nakon što Hrvatska uđe u Europsku Uniju, biti opterećena društvenim napetostima jer stranci neće imati gdje upoznati niti se priučiti na lokalne institucije kolektivne akcije (Ostrom, 2011.).

Zaključno valja istaći da je pravu razornu dimenziju gore opisanoga procesa moguće razumjeti tek kad se iz perspektive urbane sociologije sagledaju divlje izgrađene prigradske površine s vidljivo previsokom gustoćom naseljenosti, koje se sve više šire u mnogim naseljima u Hrvatskoj. Naime, ove

¹⁰ Ovdje se misli na potrošnju koja nema jaki, multiplikativni učinak.

¹¹ “Kajzerica je na super poziciji, sve je blizu, i centar i periferija i izlazak iz grada. Mana je to što se te nove zgrade rade stvarno jedna na drugoj, a cijena je jako visoka. Nema ni škole ni vrtića, nema ni parkića, ni knjižnice, ničeg nema. Samo zgrade. I poslovni prostori. Meni je to glavna mana. Ako imaš djecu ili planiraš imati, za njih neće biti baš nešto. Za odraslu djecu, super! Inače je kvart miran i tih.” (<http://www.forum.hr/showthread.php?t=365911>) (Komentar o Kajzerici, 28. rujna 2007.).

¹² Očita prisutnost kineske zajednice u Zagrebu pokazuje da je Zagreb već najmanje dekadu i pol uključen u proces globalizacije, i s njom povezanih migracija, a da tu tvrdu društvenu činjenicu ni lokalna politika ni lokalni planeri uopće ne artikuliraju kao razvojnu temu.

spontane društvene zajednice uopće ne posjeduju komunalni režim, nego predstavljaju autoregulirane stambene enklave u kojima je komunalna infrastruktura "iznuđena" zakonima fizike. Posve je opravdano ovaj tip urbanizacije prepoznati kao suvremenu europsku favelizaciju: razlika je samo u materijalima koje, sukladno podneblju i općoj razini ekonomske ravnoteže, stvara europski u odnosu na latinoamerički kontinent. Izraziti primjer ovakvih enklava su zagrebačko naselje Kozari bok i splitsko naselje Sirobuja. Zanimljivo je, pritom, da lokalni politički moćnici pokazuju očitu intenciju da pomire proces brutalne gentrifikacije s procesom divlje urbanizacije na način da ga inkulturiraju u središnji društveni projekt (Inglehart, 1997.) i tako ga politički legitimiraju. Ova latinoamerička tendencija najbolje se prepoznaje u svojedobnom populističkom pokušaju gentrifikatorski usmjerenoga zagrebačkog gradonačelnika da komercijalizaciju centra glavnoga grada legitimira slikama odlučnoga koračanja po lokvama zagrebačkih favela. Tu je također i recentni pokušaj splitskoga gradonačelnika da brutalnu gentrifikaciju zapadnoga dijela splitske Rive u uvjetima sve jasnije društvene segregacije grada simbolički sakralizira postavljanjem gigantskoga Isusovog kipa na vrh Marjana kopirajući tako u Splitu globalno poznatu vedutu Rio de Janeira. Navedeni primjeri samo dodatno potvrđuju jasnu intenciju populističkih političkih elita da se tranzicijska dioba prostora pretvori u novi društveni ugovor.

Kompromitiranje kontaktnih zona i smanjenje zaštićenih površina. Moda pražnjenja gradskih jezgri stvara sa svoje strane posebni pritisak na tzv. kontaktne zone, tj. dijelove gradova koji spajaju područja visoke rente lokacije sa zaštićenim prirodnim ili kulturnim dobrima. U hrvatskoj je sociologiji pojam kontaktne zone i njen društveni značaj ušao u fokus planerskoga interesa krajem osamdesetih godina prošloga stoljeća kroz radove prostornih planera i urbanih sociologa.¹³ Imajući u vidu istraženost i razumijevanje vrijednosti kontaktnih zona, bilo je razložno očekivati čvrsto reguliranje i nadzor gradnje u tim područjima. Umjesto toga, većina je gradskih kontaktnih zona u tranziciji samo nastavila tendenciju degradacije, koja je započela još u doba socijalizma. Drastičan primjer ove situacije je podsljemenska kontaktna zona u kojoj je, kroz koncept lokacijskoga planiranja tzv. "urbanih vila", kaotično urbaniziran najskuplji prostor u gradu Zagrebu. Kaotična urbanizacija podsljemenske kontaktne zone u kojoj predimenzionirane zgrade s ograđenim parkiralištima dominiraju nad skromnom infrastrukturom ne-

¹³ Koncept kontaktne zone osobito je ušao u akademski diskurs u studijama Zavoda za obnovu Dubrovnika, koji je osnovan nakon potresa u Dubrovniku 1979.

kadašnjega prigradskog naselja, trajan su tranzicijski pečat lokalnoj urbanoj deformaciji (Marinović-Uzelac, 2001.). Slični udari na kontaktne zone prisutni su i u Splitu u dijelu grada koji se "oslanja" na padine Marjana, ali i u ostalim primorskim gradovima u Hrvatskoj, osobito na mjestima gdje grad dosiže do pomorskoga dobra.¹⁴ Temeljni razlog za urbani kaos koji nastaje u kontaktnim zonama jest deficit kapaciteta regulatora da kontaktne zone preparcelizira i zaštiti, sukladno potrebama vremena i strateškim konceptima na kojima počiva planiranje gradova, te sukladno rastu rente lokacije koju u gradovima proizvodi proces tranzicije. Pritom, valja naglasiti da je deficit regulacije, koji je prirodni sistemski kôd tranzicije, usmjeren prije svega na jačanje tržišne dinamike. U prostornoj je politici, pak, on posve neprimjeren. Zato ne treba čuditi da je, u slučaju kaotične urbanizacije kontaktnih zona, potpomognut i koordiniranom akcijom špekulanata, usmjerenom na kompromitiranje postojećih/naslijeđenih režima zaštite te radikalnim smanjivanjem opsega i intenziteta zaštite. Radikalni primjeri takvih postupaka su: smanjivanje zaštićenoga područja Medvednice za 23 km¹⁵, do kojega je došlo zbog nekontrolirane gradnje u kontaktnoj zoni, koja se prelila i na Park prirode Medvednica, te bespoštedna turistifikacija i kompromitiranje režima UNESCO-ve zaštite Dioklecijanove palače u Splitu¹⁶, Trogiru te Starom gradu u Dubrovniku. Nema nikakve sumnje da je odgovor na ovaj problem ubrzano rehabilitiranje poznatih režima zaštite na svim navedenim i sličnim lokacijama u Hrvatskoj.

Rurbano razlijevanje i rurbano gentrificiranje. Iako su ova dva procesa paralelna u tranziciji, oni nemaju isti vremenski hod u slijedu društvenih promjena u Hrvatskoj. Naime, proces rurbanoga razlijevanja traje u Hrvatskoj već najmanje 60 godina, a njegov se početak može povezati s otvaranjem tzv. druge Jugoslavije prema Zapadu, nakon "Privredne reforme" iz 1965. godine. Analitički promatrano rurbano je razlijevanje sporedni dio procesa modernizacije hrvatskoga društva u drugoj polovici 20. stoljeća do kojega je došlo zato što je početkom sedamdesetih godina prošloga stoljeća jugoslavenski režim počeo vidljivo tolerirati privatno vlasništvo nad nekretninama (Poljanec-Borić, 1989.). Međutim, ovaj je proces koji traje već gotovo šest dekada, osobito uzeo maha na jadranskoj obali u najnovijem krugu

¹⁴ U manjim primorskim gradovima u Hrvatskoj uočljivo je da je kontaktna zona s pomorskim dobrom poprište "borbe katova" jer se u nedostatku pravila zoniranja svaki privatni vlasnik natječe da zapriječi pogled vlasniku u redu iza njega.

¹⁵ Usporedi: <http://dalje.com/hr-hrvatska/vlada-zbog-ilegalnih-vila-gusi-medvednicu/163189>

¹⁶ Osobito je zabrinjavajuće da se u posljednje vrijeme dolazi do zastrašivanja i prisilnoga iseljavanja preostalnih stanovnika Dioklecijanove palače, protiv čega sve glasnije progovara civilno društvo.

tranzicijom pospješenoga rurabanog razlijevanja, koji koincidira s povratkom Hrvatske na turističku kartu svijeta nakon mirne reintegracije Istočne Slavonije¹⁷ i završetka Kosovske krize.¹⁸ U njemu lokalne političke elite u suradnji s lokalnim i međunarodnim dobro umreženim akterima “napuhavaju” prihvatni kapacitet naselja do neviđenih razmjera. Tako se npr. nerijetko događa da se prostornim planovima naseljski kapacitet mijenja na način da raste i do deset puta, a da se nitko ne upita kakva je društvena održivost situacije u kojoj je stalno stanovništvo deset puta manje od broja povremenih stanovnika. Naime, iracionalno je pomisliti da se ovakvi planovi radikalnoga rasta naseljskoga kapaciteta mogu provesti bez stvaranja velikih društvenih troškova, jer povećanje prihvatnoga kapaciteta nekoga naselja i do deset puta, nužno mora proizvesti infrastrukturne troškove nadlokalnoga karaktera. Zbog toga je sasvim izvjesno da provođenje ovakvih planova u djelo zahtijeva “nadlokalnu institucionalnu podršku”, koja od napuhavanja lokalnoga kapaciteta mora napraviti državnu politiku kako bi se špekulantsko napuhavanje prihvatnoga kapaciteta pretvorilo o zakonski prihvatljiv razvojni okvir u obliku prostornoga plana. Kad napuhavanje prihvatnoga kapaciteta postane dio državne politike, nužno dolazi do sistematskoga kompromitiranja Studija utjecaja na okoliš koje, po Zakonu,¹⁹ moraju pratiti privatne i javne investicije za koje je odgovarajućom Uredbom²⁰ to propisano. S obzirom da se u 60 godina procesa rurabanoga razlijevanja na obali, ali i u naseljima u unutrašnjosti zemlje koja graniče s vrijednim, najčešće zaštićenim resursima, potrošio sav prostor u blizini naselja, tranzicijski je sustav nekritički primjenjujući deregulacijsku paradigmu na ponašanje u prostoru, razvio posebne načine da se kroz zakonodavnu proceduru opravda ponašanje, koje su ekonomisti već odavno kvalificirali kao “gutanje krajolika” (Krippendorf, 1975.). Tome su u mnogim zemljama služili zakoni koji su u sociologiji poznati kao *lex constructionis* (Sassen, 2008.), a u Hrvatskoj je primjer takvoga zakona Zakon o golfu. Osnovno obilježje toga zakona je unutrašnja inkompatibilnost njegovih temeljnih odredbi sa suštinom demokracije, pa ga je ta činjenica, povezana s upornošću civilnih udruga, napokon i srušila²¹ u situaciji kad je

¹⁷ Mirna reintegracija dovršena je 1997. godine.

¹⁸ “Kosovska kriza” završila je intervencijom NATO-a 1999. godine.

¹⁹ Zakon o zaštiti okoliša, NN 110/07.

²⁰ Uredba o procjeni utjecaja zahvata na okoliš (NN, 64/08; 67/09).

²¹ Zakon je srušen pod pritiskom civilnih udruga u vrijeme zatvaranja pregovora o pristupanju Hrvatske Europskoj Uniji, jer je europskim činovnicima nakon opetovanih prijava civilnih udruga postalo jasno da zakon kompromitira demokratski poredak u zemlji i zadire u stečena prava privatnih vlasnika, napose vlasnika poljoprivrednoga zemljišta.

Hrvatska došla do stvarne političke mogućnosti da dovrši pregovore o pristupanju Europskoj Uniji. O tome što bi se dogodilo da u pogledu primjene navedenoga Zakona nije došlo do sinergije između civilnoga pritiska odozdo i normativnoga pritiska odozgo, ne treba danas, na svu sreću, ni misliti. Međutim, valja istaći da je trajna posljedica političke mobilizacije oko usvajanja ovoga zakona visoka zgotovljenost projekta “Golf na Srđu”, koji je, u naravi, projekt razvoja poslovanja s nekretninama na strateškom prostornom resursu, dakle tamo gdje se ne smije graditi.

Ograđene zajednice i nestanak pristupa zajedničkim i javnim dobrima. Pojava ograđenih zajednica prisutna je kao tranzicijski rezidencijalni koncept i na kontinentu i u primorskoj Hrvatskoj. I dok je na kontinentu prvo takvo naselje, po uzoru na američka iskustva, izvedeno u Samoboru, pri čemu je koncept polurealiziran jer nisu zaživjele sve njegove dimenzije pa su neki vlasnici iskazali nezadovoljstvo načinom upravljanja naseljem,²² pojava ograđenih zajednica u primorskoj Hrvatskoj povezana je sa završetkom privatizacije. U tom je smislu danas pojava ovoga tipa naselja prisutnija u primorskoj, nego u kontinentalnoj Hrvatskoj. Naime, proizvodnja “ograđenih zajednica” nastaje u primorskoj Hrvatskoj na marginama privatizacijskoga procesa u kojima tzv. turistička naselja, koja su bila u sastavu nekadašnjih velikih hotelsko-turističkih poduzeća koja su se razvila u doba druge Jugoslavije (Mišetić, Rogić i Zimmerman, 2006.), počinju živjeti svoj vlastiti život u novim postprivatizacijskim uvjetima.²³ Ta turistička naselja koja su funkcionalno bila udaljena od hotela, koji su činili srž poduzeća, i po istoj logici, u načelu, dislocirana od naselja sa stalnim stanovništvom, bila su, po svom konstrukcijskom kodu, apartmanska. Privatizacijska reforma koja algoritamski podrazumijeva i usvajanje koncepta “podizanja vrijednosti imovine” u momentu kad se divestiranje²⁴ dovrši i kad se etablira novi konsolidirani privatni vlasnik, značila je u tim naseljima podizanje vrijednosti apartmana. Ostalo je jasno samo po sebi. Podizanje vrijednosti apartmana stvara dodatni pritisak na parcelizaciju zemljišta,²⁵ te napokon, u hrvatskom slučaju,

²² O tome više: Marjanović, V. (2007.), http://feral.audiolinux.com/tpl/weekly1/article_tisak.tpl?IdLanguage=7&NrIssue=1118&NrSection=1&NrArticle=15416 (16. siječnja 2012.).

²³ U Hrvatskoj su primjeri ovoga tipa konverzija bivšega TN Zagori kod Novoga Vinodolskog i TN Vrtovi sunca, koji se danas zovu Novi Resorts i Hotel Radisson Blue Spa & Dubrovački vrtovi sunca.

²⁴ Divestiranje znači prodaju dionica ili druge imovine. Radi se o tipičnom načinu provođenja privatizacija u ranoj tranziciji.

²⁵ Budući da su vlasnici preuzimali investicijski rizik na način da su divestirane apartmane iz turističkih naselja opremali kao samostojeće kuće, bilo je za očekivati da će od regulatora, tj. države, kad-tad zatražiti mijenjanje režima korištenja zemljišta, tj. preparcelaciju, koja će omogućiti da se novouređeni apartmani prodaju kao 1/1 nekretnine.

kroz Zakon o turističkom zemljištu,²⁶ zaokružuje proces privatizacije, ograđivanjem cjelokupnoga preparceliziranog naselja s podignutom vrijednošću imovine u ograđenu zajednicu. Iako sam proces posjeduje internu politekonomsku koherenciju, njegova klijentelistički programirana primjena proizvođa realni razvojni problem u lokalnim zajednicama jer legalizira ograđivanje pristupa pomorskom dobru koje je u nacionalnom pravnom režimu javno dobro. Problem je tim složeniji jer je poznato da gotovo cjelokupno zemljište koje se danas u gabaritima primorskih naselja nalazi u blizini mora, a koje se smatra pomorskim dobrom, nekad bilo privatno ili tzv. zajedničko dobro²⁷. Taj je tradicionalni vlasnički režim promijenjen tako da su ga privatni vlasnici ili donirali u javne svrhe ili su, pak, te površine (privatne ili komunalne) bile nacionalizirane, odnosno komasirane. Sjećanje na ove javne politike izaziva kod pojedinih društvenih grupa u Hrvatskoj izraziti otpor prema privatizaciji, koja omogućava zabranjivanje pristupa pomorskom dobru, jer se opravdano smatra da se time privatizacija proširuje u područje javnoga sektora koji bi i u tržišnoj ekonomiji morao ostati u pravnom režimu javnoga, odnosno zajedničkoga dobra (Stiglitz, 2000.). Doista, problem ograđivanja pristupa pomorskom dobru predstavlja nacionalni razvojni problem u onoj dimenziji u kojoj se ne vidi niti njegov kraj niti su vidljivi kompenzacijski mehanizmi koji ograđivanje jednoga dijela pomorskoga dobra kompenziraju otvaranjem novoga zajedničkog pristupa pomorskom dobru. Kako je dobar dio nacionalnoga identiteta povezan s kompetencijama vezanim za “život pokraj mora”, dok je tržišna vrijednost glavnine jadranskoga “privatnog smještaja”, koji predstavlja hrvatsku inačicu “narodnoga kapitalizma”, povezana sa slobodnim pristupom pomorskom dobru, ograđivanje pristupa pomorskom dobru predstavlja novi ozbiljan problem za socijalnu koheziju nacije. U uvjetima u kojima je predvidljiv završetak privatizacije brodogradilišta, koja tradicionalno zaposjedaju popriličan dio pomorskoga dobra, ograđivanje privatiziranoga posjeda, potencijal ograđivanja pomorskog dobra čini se danas u dereguliranim uvjetima u Hrvatskoj neograničen. Opravdano je stoga upozoriti da ovaj neograničen potencijal nosi u sebi kôd “segregacije”, koji daleko prelazi projektni zadatak privatizacije kao tranzicijske reformske politike jer je nespojiv s načelima socijalne kohezije na kojima počiva ekonomska regulacija u nacijama koje su danas članice Europske Unije.

²⁶ Ovaj Zakon čiju intenciju najbolje oertava njegov puni naziv: Zakon o turističkom i ostalom građevinskom zemljištu neprocijenjenom u postupku pretvorbe i privatizacije, objavljen je u Narodnim novinama 92/10.

²⁷ “Zajedničko dobro” je nešto drukčiji koncept od “javnoga dobra” jer je u supstanci potrošivo. O tome više u: Przeworski (2003.).

3. Zaključak

Čini se da je kroz ovaj kratki opis tipova promjena u prostoru, koji su nastali u tranziciji u Hrvatskoj, jasno pokazano da proces društvene diobe prostora koji je započeo u tranziciji eskalira prema novim, dosad nepoznatim oblicima društvene segregacije i s njom povezanoga ekonomskog raslojavanja društvene strukture, koji ugrožava kako socijalnu koheziju društva, tako i konkurentski potencijal lokalnih zajednica u cjelini. Naime, neke dimenzije procesa kao što su “brutalna gentrifikacija”, “rurbano razlijevanje”, “smanjivanje zaštićenih zona”, te “ograđivanje pomorskog dobra” jasno pokazuju da tzv. dinamične lokalne ekonomije, koje u nacionalnim razmjerima bilježe nadprosječnu razinu BDP-a, biraju prevladane razvojne politike koje se temelje na neodrživom komercijaliziranju, odnosno građevinskom eksploatiranju dijelova gradova i naselja koji imaju visoku rentu lokacije. Razlog tome je želja da se odabranim dijelovima tranzicijske elite omogući konvertiranje “javnih dobara” u javno-privatne ili sasvim privatne režime uporabe, koji u konačnici smanjuju vitalnost lokalnim ekonomijama. Također, izložena tipologija pokazuje da na suprotnim polovima gore opisanih dimenzija neodrživih procesa “gutanja krajolika” i brutalne gentrifikacije stoje tendencije gomilanja segregiranih paraurbanih enklava u kojima se uopće ne primjenjuje nacionalno zakonodavstvo povezano s regulacijom odnosa u prostoru, već naprosto prirodni zakon. U tom općem deficitu poticajnih i regulativnih urbanih i prostornih politika, nestaje u gradovima i naseljima osjećaj za institucije kolektivne akcije, a s njim “socijalno ljepilo” koje teritorij obilježava kao zavičaj. U nedostatku takvoga socijalnog ljepila hrvatski se veliki gradovi nalaze u problemu sveopće getoizacije, dok se ruralne zajednice suočavaju s problemom “gubitka karaktera naselja”. Naznačeni društveni procesi čine društvenu krizu u Hrvatskoj gotovo neizbježnom. Moguće ju je riješiti samo dobro razrađenim strategijama socijalne akcije koje moraju biti utemeljena na novoj, posttranzicijskoj politekonomskoj paradigmi i koje nesumnjivo kao središnji društveni projekt moraju postaviti i razvoj javnih dobara u tercijarnom i kvartarnom sektoru u identificiranim getoiziranim područjima. Također, brutalna se gentrifikacija te rurbano razlijevanje mora regulirati ponovnim uvođenjem instituta “zajedničkog dobra”, koji je nestao u procesu paradoksalne modernizacija, a kojega je tranzicija posve zanemarila kao razvojnu polugu i ključni instrument lokalne kolektivne akcije. Za nadati se da će integracijski pritisak i s njim povezan očekivani rast demokratske svijesti dovesti do bržega prepoznavanja opisanih problema u Hrvatskoj, te do ubrzanoga prijenosa naprednih europskih urbanih i prostornih politika u hrvatske institucije.

Literatura

- Bishop, M., Kay, J. i Mayer, D. (Ur.) (1999). *Privatization and Economic Performance*. Oxford: Oxford University Press.
- Carothers, Th. (2002). The End of the Transition Paradigm. *Journal of Democracy*, 13 (1):5-21.
- Cottarelli, C., Dell'Araccia, G. i Vladkova-Hollar, I. (2003). *Early Birds, Late Risers and Sleeping Beauties: Bank Credit Growth to the Private Sector in Central and Eastern Europe and the Balkans*. Working Paper 03/213, International Monetary Fund.
- Čaldarović, O. (1989). *Društvena dioba prostora*. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
- Ekonomski institut Zagreb (2012). *Croatian Economic Outlook* (49) Zagreb: Ekonomski institut.
- He, Ch. (Ur.) (2011). *China Modernization Report Outlook (2001-2010)*. Peking: China Center for Modernization Research, Chinese Academy of Sciences.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Jacobs, J. (2007). *Gradovi i bogatstvo naroda: zakonitosti ekonomskog života*. Zagreb: Metropress.
- Krippendorf, J. (1975). *Die Landschaftsfresser: Tourismus und Erholungslandschaft. Verderben oder Segen?* Bern.
- Leftwich, A. (1994). Governance, the State and the Politics of Development. *Development and Change* 25 (2):363-386.
- MacCannell, D. (1999). *The Tourist: A New Theory of the Leisure Class*. Berkeley: University of California Press.
- Marjanović, V. (2007). Plati da se rugam. *Feral Tribune*, veljača 2007. (Pregledano 16. siječnja 2012.) http://feral.audiolinux.com/tpl/weekly1/article_tisak.tpl?IdLanguage=7&NrIssue=1118&NrSection=1&NrArticle=15416.
- Mišetić, Rogić i Zimmerman, (2006). *Kuća pokraj mora. Povremeno stanovanje na hrvatskoj obali*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Marinović-Uzelac, A. (2001). *Prostorno planiranje*. Zagreb: Dom i svijet. NN, 110/07. NN, 64/08; 67/09.
- Ostrom, E. (2011). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Poljanec-Borić, S. (1989). The Symbolics of Second Homes. *Problems of Tourism*, 12 (1):25-37.
- Poljanec-Borić, S. (2004). Privatizacija hrvatske hotelske industrije: reforma i anomija. *Društvena istraživanja*, 13 (1-2):27-49.
- Poljanec-Borić, S. (2007). Od paradoksalne modernizacije do samoupravne postmodernizacije (Rasprava o suvremenom razvoju hrvatskog društva). *Društvena istraživanja* 16 (3):359-378.

- Poljanec-Borić, S. (2008). Razvoj Vukovarsko-srijemske županije u svjetlu socioekonomske tipologije endogenog razvitka u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja* 17 (1-2):3-26.
- Przeworski, A. (2003). *States and Markets: A Primer in Political Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Račić, D. i Aralica, Z. (2007). Regionalne razlike u Hrvatskoj: pokazatelji ekonomske razvijenosti županija, u: Horvat, Vedran (Prir.). *Forumi o regionalizaciji i održivom življenju* (str. 153-165). Zagreb: Fondacija Heinrich Böll.
- Rogić, I. (1990). *Stanovati i biti: rasprave iz sociologije stanovanja*. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
- Rogić, I. (2000). *Tebnika i samostalnost*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Sassen, S. (2000). *Cities in a World Economy*. London: Pine Forge Press.
- Sassen, S. (2008). Neither Global nor National: Novel Assemblages of Territory, Authority and Rights. *Ethics and Global Politics* 1 (1-2):61-79.
- Stiglitz, J. (2000). *Economics of the Public Sector*. New York and London: W. W. Norton & Company, Inc.
- Štulhofer, A. (1998). Krivudava staza hrvatske privatizacije. U: Rogić I. i Zeman Z. (Ur.). *Privatizacija i modernizacija* (str. 163-179). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Vedres, B. i Csigó, P. (1997). *Negotiating the End of Transition: A Network Approach to Local Action in Political Discourse Dynamics, Hungary 1997*, Paper prepared for the course "Social Network Analysis" of Duncan Watts.
- World Bank (2002). *Transition – the First Ten Years, Analysis and Lessons for Eastern Europe and the Former Soviet Union*. Washington, DC: IBRD/WB.
- Živić, D. i Pokos, N. (2005). Odabrani sociodemografski indikatori razvijenosti Hrvatske i županija. *Revija za sociologiju*, 36 (3-4):207-224.
- Županov, J. (2001). Industrijalizirajuća i dezindustrijalizirajuća elita u Hrvatskoj u drugoj polovici 20. stoljeća, u: Čengić Drago i Rogić Ivan (Ur.). *Upravljačke elite i modernizacija* (str. 11-37). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- <http://www.tportal.hr/vijesti/hrvatska/91213/Kvadrat-stana-kod-Hota-za-osam-i-pol-tisuca-eura.html> (17. siječnja 2012.)
- <http://www.index.hr/sport/clanak/grade-se-dvorane-za-svjetsko-rukometno-prvenstvo-2009/337017.aspx> (17. siječnja 2012.)
- <http://www.forum.hr/showthread.php?t=365911> (14. siječnja, 2012.)
- <http://dalje.com/hr-hrvatska/vlada-zbog-ilegalnih-vila-gusi-medvednicu/163189> (14. siječnja, 2012.)
- http://www.personal.ceu.hu/staff/Balazs_Vedres/papers/vedres.csigo.discourse.pdf (Pregledano 10. prosinca 2011.)
- <http://www.journalofdemocracy.org/articles/gratis/Carothers-13-1.pdf> (Pregledano 15. siječnja 2012.)

Prof. dr. sc. Ljubinko Pušić

Filozofski fakultet, Odsek za sociologiju, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
e-mail: pusic@eunet.rs

Rasprodaja gradova u Srbiji kao posledica društvenih promena u prostoru

1. Uvod

Ukoliko društvene promene razumevamo kao “proces u kojem se uspostavljaju novi oblici društvenih odnosa između pojedinaca i/ili društvenih grupa, u određenom vremenskom periodu” (Lazić, 2008.:3), tada je prirodno da i u onome što hoćemo da vidimo kao promene u prostoru iščitavamo takav sled stvari. U ovom trenutku mi smo se odlučili da posmatramo promene koje su nastale na/u prostoru Srbije tokom vremena svakovrsne tranzicije, a u odnosu na aktere koji determinišu te procese. Upravo stoga čini se da ima smisla podsećanje na teorijsko-metodološku mogućnost propitivanja promena u odnosu na veličinu struktura koje se posmatraju. Ako bi bila reč o poređenju između širih prostora/regija koje su tokom minulog dvodecenijskog perioda bile obuhvaćene ovim procesom, tada bi se svakako radilo o takozvanim “krupnim društvenim strukturama”. Kako su, međutim, komparativna istraživanja o problemima aktera društvenih promena u prostoru, a u odnosu na regiju dojučerašnjeg političkog istoka Evrope deficitarna, to radije ostajemo na nacionalnom, makro nivou, sa otvorenim mogućnostima poređenja studija slučaja; Srbije i Hrvatske, na primer.¹

Kada je reč o promenama koje su nastale na prostorima zahvaćenim složenom društvenom tranzicijom na prostorima dojučerašnjeg političkog istoka Evrope, onda ta slika promena nikako nije homogena. Ona se razlikuje na mnogo načina, upravo onoliko koliko su se razlikovala društva u periodima državnog socijalizma. Slika društvene zbilje u Istočnoj Nemačkoj, Bugarskoj, Srbiji ili Hrvatskoj, na primer, nikako nije bila istovetna. Ono što predstavlja najmanji zajednički imenilac u svim ovim sredinama jeste da je reč o temelj-

¹ O teškoćama poređenja transformacije gradova u tranzicijskom periodu na rečenim prostorima možda najbolje govori jedan od najviše citiranih naslova na ovu temu (Andrusz at al., 1996.), gde su analizom obuhvaćene samo države članice “ranijeg Sovjetskog bloka”.

nim promenama sistema, a ne o promenama u sistemu. Kako se, istorijski gledano, takve promene ne dešavaju često, nije se moglo ni očekivati da strukturne društvene promene budu modifikacija stanja koje je tranziciji prethodilo. Ono što je, međutim, “demoniralo” teorijsku pretpostavku da su ove promene radikalne, videlo se u pojedinim tranzicijskim sredinama poput, na primer, Srbije. Zapravo, bio je to pokušaj restrukturiranja zatečenih oblika društvene stvarnosti na način koji je, sad se to vidi, imao sve karakteristike nemogućeg projekta, odnosno zadatak da se obavi prividna konverzija nosilaca svih obeležja moći. Kada se jedan sistem sasvim jasno urušava, šta je prirodnije nego da takvu društvenu promenu prati promena sistema vrednosti, promena aktera i promena prakse. Pojam *tranzicije* u svojoj višeznačnosti često je korišćen kao svojevrsni alibi za mnoge promene vrednosti koje su nastupile. Svoj prilog tome dala je i sociologija koja je uočila da je reč o takvoj vrsti promena koje bi se mogle uporediti sa onim koje su obeležile svet tokom 19. veka, kad su mnogi društveni procesi dobijali nova značenja i sadržaj. Ovde je reč o mezo, a ne globalnom nivou promena, s obzirom da su bile ograničene na pojedine države, u ovom slučaju one koje su izašle iz ruševina višedecenijskog socijalističko-komunističkog projekta. Istina, ponekad se moglo učiniti kao da se u ovim tranzicijskim promenama oličavaju one od pre više od jednog veka; bar kad je reč o novoj fazi (nekontrolisane) urbanizacije i kompletne razgradnje koncepta o usklađenoj mreži naselja. “Kao rezultat te urbane implozije kapitala, ubrzala se migracija na liniji selo-grad, gradovi su se naglo uvećavali, velika seoska područja su deindustrijalizovana i razlike između sela i grada došle su do većeg izražaja”, pri čemu se mislilo na efekte “industrijske revolucije” (Tili, 1997.:20). Greše, međutim, oni koji proces društvenih promena razumevaju uvek kao nesumnjivo progresivan, odnosno takvim da akteri, čak i oni mimo čije volje se promene dešavaju, u njima prevashodno vide društveni napredak. Otud nije u pravu ni Č. Tili kad negira da nagla društvena promena stvara opštu napetost, koja sa svoje strane donosi alternativne forme besporetka kao funkciju raspoloživih izlaza (Tili, 1997.:24). Istina, besporedak ne mora da znači bezuslovnu pojavu čitave lepeza patoloških pojava, ali dovodi do takvih društvenih poremećaja iz kojih one mogu veoma lako da proizađu. Dovoljno je samo da uočimo recentno stanje kleptokratije i korumpirane države, pa da se nagla tranzicija u Srbiji označi kao besporedak. U slučaju za koji smo mi zainteresovani, tranzicija predstavlja zaista naglu promenu poretka i njena autarhičnost jeste osnova za besporedak i posledičnu proizvodnju mnogih društvenih anomija; svakako i za one vrste poremećaja koje se očituju u prostoru. Dovoljno je samo da se uoči kako je iz faze planskog društvo prešlo u fazu političkog kapitalizma i

takozvanog tržišnog urbanizma, pa da se shvati sva pomešanost ideja, koncepata, prakse i akcije.

Potpuno razumevanje karaktera društvenih promena koje su na delu u urbanim područjima u Srbiji, podrazumeva poznavanje opštih teorijskih postavki društvenih promena, društvenog razvoja i društvenih sukoba, tako da se na tom nivou nećemo zadržavati. Na ovom mestu nas interesuje drugi, mezo nivo posmatranja društvene urbane stvarnosti, onaj eksplorativni. Takođe se podrazumeva da je onaj prvi, deskriptivni nivo, neizbežan za identifikaciju problema urbanog razvoja i prepoznavanje društvenih aktera u urbanom prostoru, već apsolviran. Recimo to i jednostavnije: ko još danas nije prepoznao da su naši gradovi postali najtraženija roba za one koji su postali posednici moći, svejedno da li je reč o ekonomskoj, političkoj ili udruženoj moći? Stvari se isuviše dobro vide golim okom da bi neka posebno usmerena sociološka deskripcija to bolje uradila od laičke predstave. Ko još ne vidi do koje mere je grad postao medij uz pomoć kog se vlada? Ko još nije prepoznao da je grad najefikasnija, najsloženija i istovremeno najprofitabilnija ekonomska mašina?² Naravno, kao dokaz ovoga postoji obilje literature, i, konačno, istorijska praksa. Grad je oduvek bio mesto svakovrsnog ekonomskog postignuća naroda i, u krajnjem, civilizacija. Istovremeno, grad je oduvek bio polje manifestacija društvenih aktera koji su, budući subjektom, pokušavali da ostvare svoje “pravo na grad”.

2. Novi društveni uslovi, pojava novih i uloga “starih” društvenih aktera

Čini nam se sasvim prihvatljivim da se sistem unutar kog se posmatraju akteri društvenih promena u prostoru Srbije označi kao *politički kapitalizam*, bez obzira na nešto drugačiji kontekst unutar kog ga je svojevremeno promovisao M. Veber (Max Weber). U našem slučaju politički kapitalizam vidimo kao sistem koji je još uvek u fazi oblikovanja i koji ima nekoliko talasa. Prvi se dešava u vreme samih početaka tranzicije ranih devedesetih godina prošlog veka kada “ovakvo delovanje ‘političkih kapitalista’ ima sva obeležja delovanja mafije”. Prateći ovu pojavu, S. Vujović je odavno konstatovao kako su u “Beogradu prostorne posledice delovanja mafije, klijentelizma i korupcije višestruko negativne. Na ove pojave nisu bili imuni ni pojedini nosioci vlasti na republičkom, gradskom i opštinskom nivou koji su “brinuli” o građevinskom

² Setićemo se do koje mere je ovu vezu detaljno obrazložila Dž. Džejkobs (Jane Jacobs) u svojoj studiji *Gradovi i ekonomsko bogatstvo nacija* (Džejkobs, 2010.).

zemljištu, stambenom fondu, poslovnom prostoru, urbanizmu, arhitekturi, davanju različitih dozvola itd.” (Vujović, 2003.:144). Dakle, to je vreme kada su pojedinci svoju moć kapitalizovali (i) dobijanjem najekskluzivnijih gradskih lokacija; jasno, uz odgovarajuću i neproknjiženu materijalnu naknadu, kao i uz svesrdnu pomoć pojedinih aktera u društvenim promenama u prostoru koje prepoznajemo kao stručnjake, odnosno urbaniste.

Drugi talas “političkog kapitalizma” započeo je nakon “revolucionarnih promena” početkom milenijuma i još uvek traje. Kako? Na dva načina. Najveći broj aktera iz prvog talasa uspeo je da se “snađe” i da u deklarativno pro-demokratskoj vlasti pronade nove ili novo-stare partnere (takođe posjednike političke moći), koji su im omogućili trajanje uz ponovne diskontne uslove za zaposedanje najpovoljnijih gradskih lokacija za poslovne, trgovačke, stambene, servisne ili kakve druge namene. Sada u ovom poslu učestvuje znatno veći broj aktera nego u prvom talasu jer se povremenom smenom partija i stranaka koje učestvuju u vlasti, njihov broj umnožava. Na političkoj sceni Srbije nema nijedne političke stranke ili partije u čijim redovima se ne nalaze pripadnici prvog talasa političkog kapitalizma, oni “koji odranije znaju” kako se, zarad ličnih interesa, kapitalizuje grad. Dodatno, znatno je veći broj aktera na održavanju političkog kapitalizma u Srbiji koji, zahvaljujući svojoj trenutno oportunoj političkoj poziciji, kao kupci učestvuju u neometanoj diskontnoj rasprodaji grada. Sledeću grupu novih grupnih aktera predstavljaju same političke partije i stranke u Srbiji. Sve do jedne, u procesu privatizacije dojučerašnje društvene imovine, postale su vlasnici elitnih poslovnih i rezidencijalnih prostora za svoje potrebe. Upravo privatizacijom društvene imovine ovi akteri su pokazali do koje mere je odsustvo morala nova vrednost koju promovišu.

Nalazimo da je najplodotvorniji put u razumevanju funkcionisanja urbane problematike, pogotovo u sredinama sa dinamičnim društvenim promenama, dakle i u Srbiji, onaj koji ukazuje na delovanje društvenih aktera koji u tim procesima transformacija manje ili više aktivno učestvuju. Na tom tragu sledimo sistemski pristup obnovi urbane sociologije M. Basana (Michel Bassand) i opredeljujemo se za praćenje sleda ideja koje se odnose upravo na aktere u urbanoj stvarnosti (Basan, 2001.).

I pored toga što se u Srbiji u poslednjih dvadesetak godina dogodila prekompozicija aktera u kompletnom društvenom životu i s tim u vezi umnožio broj interesnih grupa koje su zainteresovane za promene u prostoru, nalazimo da je podela na četiri grupe aktera, onako kako tome pristupa M. Basan, sasvim delotvorna: (a) stručnjaci za prostor: arhitektae, urbanisti, inženjeri, itd., (b) ekonomski akteri, (c) politički akteri i (d) stanovnici, korisnici i građani. Dakle, reći će Basan, procesima urbane stvarnosti upravljaju akteri od kojih

neki upravljaju, drugi se opiru i osporavaju, a to još jednom znači da je urbana stvarnost veoma konfliktna... Kad kažemo da akter zauzima određeni položaj, on je očigledno obeležen tipom društva... Svaki tip društva, kao i svaki tip urbanog, sadrži sitem hijerarhizovanih aktera u smislu moći. Svakom sistemu odgovara jedna struktura moći. To je suštinski parametar urbane sociologije (Basan, 2001.:347).

Našu posebnu pažnju ovom prilikom zavređuje prva grupa aktera, odnosno stručnjaci za prostor ili, kako ih još možemo nazvati, oni koji su zaduženi za "institucionalnu proizvodnju prostora". Ovaj izraz nam se čini primerenim već i zbog toga što je reč o delatnosti i delatnicima koji manje ili više mogu da funkcionišu unutar pravno definisanog sistema, sa ulogama koje su na neki način (pred)određene. Ono što ih stavlja u prvi plan našeg interesovanja jeste činjenica da je gradski prostor, u skladu na novonastalom floskulom o "tržišnom urbanizmu", zadobio nova značenja, oblike i funkcije, te postao sastavni deo novog partijskog kapitalizma – upravo zahvaljujući njihovom delovanju.

Ponašanje političkih, ekonomskih i aktera u institucionalnoj proizvodnji prostora (stručnjaci za gradsko planiranje) u postsocijalističkoj transformaciji društva ima sve intencije održavanja *statusa quo* u odnosu na zauzete pozicije moći. Naime, najveći broj onih koji se mogu okarakterisati kao nosioci moći, "zaradio" je tu osobinu u predkapitalističkom društvu. U slučaju srpskog društva, gde su promene bile palijativne, mimikrične, nedosledne i selektivne, takvo generalno odvijanje imalo je za posledicu i pervertirane promene koje su se manifestovale na urbanom tkivu društva. Upravo društvenim promenama koje su se dogodile i traju, evo, već gotovo dve decenije, potvrdilo se pravilo da je grad najreprezentativniji otisak društva u prostoru. Šta to znači? Sva društvena postignuća, ali i sve društvene anomalije upravo na tkivu grada vrlo jasno se čitaju. Istovremeno, grad predstavlja "proizvođača" i akceleratora mnogih društvenih procesa, te nije fraza kada se kaže da ono što se nije dogodilo u gradu, kao da se nije dogodilo ni u društvu.

No, da vidimo dve stvari koje nam mogu pomoći da razumemo kako su se to ovi akteri našli na poziciji upravljača društvenim promenama u prostoru. Prvo, ko su uopšte (današnji) urbanisti i drugo, kako su se oni snašli u ovom celokupnom procesu društvenog probražaja koji je nastupio u Srbiji u poslednje dve decenije? Valja se na ovom mestu podsetiti da su mnogi, koji su se bavili promišljanjem uloge pojedinih aktera u oblikovanju prostora, upravo imali na umu one koji institucionalno "proizvode grad". Svakako ovde nije reč samo o urbanistima koji su nam danas pred očima, nego o temi koja odražava najšire društveno interesovanje i analitičko promišljanje od strane onih koji se, poput sociologa, bave kritičkim propitivanjem društvenog delanja.

Uvek i pre svega baviti se gradom, imati mogućnost da se predlažu, organizuju i doživljavaju realizacije, značilo je biti u neposrednoj blizini onih koji su imali moć. Političku, ekonomsku, religijsku; pojedinačnu ili sve zajedno, svejedno. To načelo, da je urbanista određena vrsta "servisa" vlasnika vladajućeg društvenog okruženja, nepromenljivo je. Otud i danas pojedini i povremeni naponi da se pokaže odvojenost urbaniste od sudbine koja je data društvenim okolnostima, u konačnom postaju utopijski. Utopijski može da zvuči i verovanje da se u zemljama sa nekonsolidovanom demokratijom, poput Srbije, društvo nalazi ispred onih koji poseduju moć, te da je na taj način društvena uloga urbanista jasno određena. To da "samo naoružan strpljenjem urbanist može imati uspeha u svom djelovanju, koje često ostaje nevidljivo, stoga i nepriznato, jer je njegov naručilac Društvo, a ne više Vladar" (Marinović-Uzelac, 1986.:59) predstavlja verovanje koje radije ostavljamo nekim istorijskim trenucima i, možda, idealnom tipu društva koje, kao što znamo, ne postoji. Čini se da kao konstanta stoji istina da "urbanist kao graditelj grada ne posjeduje samostalnu ulogu, jer je zavistan u odlučivanju od onih što stoje administrativno iznad njega, političara i ekonomista, i daju drugi smisao njegovim zamislima" (Supek, 1987.:13). Oduvek se posao urbanista odvijao u procepu između zadovoljstva naručioca i sopstvenog osećanja da prostor treba artikulirati na određen način. Razume se, definicija "naručioca" (takođe aktera društvenih promena u prostoru) može biti veoma različita, jer se kreće u rasponu od nosilaca političke i ekonomske moći, preko investitora, i preduzimača, po sve do do samih korisnika, odnosno građana. To je ujedno i redosled mogućnosti uticaja na karakter urbanističkog posla i krajnje rezultate urbanizma. Nije se, međutim, teško složiti da grad i samo gradsko društvo bolje funkcionišu ukoliko je prostor oblikovan tako da zadovolji poglede i vrednosti građana, a ne onih koji sa grupnih pozicija imaju ekonomske ili političke (a najčešće spregnute) interese ili je pak oblikovan tako da zadovolji aspiracije samih urbanista. Ukoliko je tačno da je urbanistička delatnost u najvećem delu svog istorijskog trajanja imala istinske probleme da prilikom artikulisanja prostora prepozna "opšti interes" ili "građanina", tada se ni u sadašnjem vremenu tržišnog urbanizma, to ne može očekivati. Da bismo bolje razumeli ovu nemogućnost, neophodno je da jasno prepoznamo sistem dominantnih društvenih vrednosti unutar kojih se oblikuje delatnost urbanizma i unutar kojih se profiliše profesionalni karakter samog urbaniste. Pri tome, ono što otežava ovakvu analizu je činjenica da lični vrednosni sistem, koji predstavlja unutrašnje polazište urbaniste kao kreativnog stvaraoca, sa jedne strane i društveni vrednosni okvir u kome se oblikovao urbanizam, sa druge strane, često mogu da budu u sukobu. Ono što, međutim, pojedno-

stavljuje teorijski okvir za ovakvu analizu je činjenica da vrednosno neutralni urbanizam ne postoji; kao što ne postoji socijalna jednakost u prostoru. Jedino još naivni politički aktivisti i pojedini urbanisti-planeri pokušavaju da u verovanju o prostoru kao ekonomski neutralnoj kategoriji, nađu dodatni smisao svog društvenog angažovanja. Ako se tome dodaju i čitavi spletovi vrednosnih sistema koji oblikuju određene društvene grupe, jasno je da se pred urbanizam postavlja prevelik i praktično neostvariv zadatak – zadovoljiti opšte i pojedinačne interese i pri tome ne narušiti izgrađene vrednosne sisteme (Pušić, 1997.:362). Ono što je ipak moguće zadovoljiti, to je izgrađivanje određene političke kulture planiranja.

Preduslov za dostizanje određenog nivoa političke kulture planiranja je otvoren tip društva i demokratizacija javnih poslova u koji svakako spada i urbanizam (Cullingworth, 1993.). Upravo ovo se u Srbiji nije dogodilo i zbog toga je urbanizam skliznuo u jeftino koketiranje s tržišnim zahtevima. A tržište se, kao i u svakoj istorijski poznatoj epizodi restauracije kapitalizma, ponaša po poznatom principu da grad planira onaj ko plaća. U takvim okolnostima nema mesta za mit o životu koji usmerava tehnokratija. Moć i interesi grade grad i usmeravaju njegov život. I većina odluka od kojih zavise urbani(stički) pravci razvoja, formiraju se po principu “ko plaća taj i odlučuje”. Ogoljavanje tehnokratskih poluga kojima se upravlja razvoj društva može da ide čak dotle da se ustvrdi kako ne postoje “neutralni eksperti” spremni da iskažu drugačiju viziju od one koja je upravljena novcem (Pušić, 1997.:262). Jesu li urbanisti u Srbiji u stanju da izrade takvu metodologiju planiranja koja će pomiriti zahteve za racionalnošću i pluralizmom gradskih potreba? Kako znamo da ne postoji vrednosno neutralna ljudska aktivnost, tako ni urbano planiranje nije moguće van moralnih nazora koji upravljaju modelom akcije. Izreka nastala u kapitalizmu “da se grad pravi za onog ko plaća račun” možda najrečitije govori o ograničenjima koja se pred urbaniste postavljaju. Realnost takve prakse prevazilazi značaj tipa društvenog sistema. Rečeno “pravilo” važi u praksi svih društvenih sistema. Onaj koji “plaća račun” ne mora biti privatna korporacija već to može biti država, lokalna vlast, pa čak i dominantna politička snaga, sve do partije na vlasti. Svi ovi naručioci poznati su u našoj praksi i urbanisti su se ravnali prema njihovim zahtevima, tek tu i tamo usmeravajući njihove ideje ka nečemu što je moglo da ima prizvuk opšteg interesa. Idilična slika o važnoj ulozi urbanista nestala je sa nestankom komandne politike i raspadom jedne jedine političke partije kao centralnog mesta odlučivanja. Ne smemo smetnuti sa uma (mada slutim da nisu baš retki oni koji bi olako odbacili ovu činjenicu kao nebitnu) da su direktori urbanističkih zavoda u svim gradovima u Jugoslaviji do njenog raspada, listom bili članovi

jedine vladajuće partije, odnosno Saveza komunista. Svako je uvek imao svog formalnog gazdu i to je takođe istorijsko pravilo, ma šta mislili o tome. Kada R. Pejser (Richard B. Peiser), profesor sa Harvarda, postavlja pitanje o tome ko planira Ameriku mi, ustvari, dobijamo odgovor koji bismo mogli da koristimo i kao objašnjenje za situaciju u našoj sredini. “Ni traga od onih slika pedesetih ili šezdesetih godina kada je ovo bilo atraktivno zanimanje. Šta se dogodilo s revnošću urbanističke misije? Da li se ona izgubila zbog toga što urbanisti imaju manje uticaja nego graditelji? Urbanisti više ne veruju u svoju profesiju. Oni su izgubili osobinu koja ih je primarno privukla ka planiranju, te su postali nadglasani od strane onih koji su ih učili da se dobre fizičke promene dešavaju samo kroz prilagođavanje političkim i ekonomskim institucijama. Urbanisti su izgubili svoje mesto zbog toga što su izgubili iluzije. Oni su otkrili da planiranje nema veliki uticaj na izgrađivanje Amerike, kako su verovali da ima. Bez obzira na snagu koju su urbanisti imali, odlučivanje o tome šta, kako i gde graditi imali su preduzimači. Oni su trasirali ulice i upravljali arhitektima koji su oblikovali javne prostore, trgovačke centre, poslovne prostore kao i sva mesta gde se ljudi okupljaju. Dakle, realizatori ili preduzimači su ti koji su, radeći u okvirima postojećih političkih i ekonomskih institucija, planirali i konačno izgradili Ameriku. I na kraju, ko planira Ameriku? Urbanisti nikada nisu imali takvu snagu koja bi im omogućila i dominantan uticaj na sferu izgradnje. Oni su bili gurnuti u situaciju onih koji reaguju na inicijative drugih, pre nego da sami budu u akciji. Urbanisti imaju istorijsku priliku da povećaju efekte svoje profesije i samim tim uticaj na izgrađivanje prostora. Da li će oni to uraditi, zavisi od toga da li će biti u stanju da ponovo otkriju pozitivne tradicije u urbanizmu koje su bile prve vodilje mnogih od njih. Urbanisti moraju da ojačaju svoj uticaj na izgled američkih gradova, ali istovremeno, da bi ostvarili svoje ciljeve, moraju da sarađuju sa onima koji imaju mogućnosti da prostor izgrađuju. Na pitanje ko planira Ameriku L. Vingo (Lowdon Wingo) je odgovorio: Ko je odgovoran za to što se gasi Amerika? Niko” (Peiser, 1990.).

Nakon političkih promena 2000. godine, zajedno sa jurišom na zauzimanje čelnih upravljačkih funkcija u javnim preduzećima, za političke stranke koje su participirale u vlasti od posebnog interesa su bili urbanistički zavodi, zavodi za izgradnju grada i komplementarna administrativna mesta u lokalnim organima upravljanja. Pozicija direktora ovih ustanova značila je obezbeđenje najdirektnijeg puta za realizaciju grupnih interesa posednika ekonomske moći koji su bili u vezi sa pojedinim strankama. To je ujedno bio i okvir unutar kog su se dešavala sva prilagođavanja novim društvenim uslovima. A šta je bilo sa stručnjacima za urbano planiranje i urbanističko projektovanje?

Metodologije planiranja pratile su, koliko su mogle, zahteve politički nekonolidovanog vremena. Pokušavajući da nađu svoj put između prakse koju su gradili godinama i izazova koje nisu razumeli, jer ih niko na to nije pripremao, priklonili su se preduzimačkom urbanizmu.³ Oni kao da su time javno saopštili da rasprodaja gradova može da počne. Šta je bilo sa institutom “opšteg” ili “javnog” interesa? Gde su se oni izgubili? Jer, setićemo se, nekad je to predstavljalo jednu od bitnih strateških uporišta institucionalne proizvodnje prostora, kojom se obezbeđivalo to da ne može svako i prema svojim mogućnostima ili stečenoj moći da upravlja, izgrađuje i koristi prostor. Sa institutom javnog ili opšteg interesa, kada je reč o prostoru, desilo se isto što desilo u celini institucionalno proizvedenog društvenog života: svela se na sporadičnu parolu. U “Zakonu o planiranju i izgradnji” (ZPI) ovi važni pojmovi nisu definisani već se “javni interes” vezuje isključivo za javnu svojinu i građevinsko zemljište, zaštitu postojeće i druge komunalne infrastrukture, zaštitu kulturnih dobara i zaštitu životne sredine, a “opšti interes” je ostavljen za ulice, parkove i slično. U drugom, za ovu materiju važnom dokumentu, “Pravilniku o sadržini, načinu i postupku izrade planskih dokumenata” (PPD), pojam “javnog” vezuje se za nedefinisane “potrebe”, “namene” i “funkcije”, dok je “javni interes” potpuno nedefinisan i odnosi se isključivo na odbranu i zaštitu od elementarnih nepogoda i odbranu zemlje.

Uloga urbanista u preduzetničkom urbanizmu kanalisana je društvenom preraspodelom urbane moći koja je, kao što smo videli, oblikovana u sferi ekonomije i politike tranzicijskog tipa, što će reći u pervertiranoj vezi ekonomskog liberalizma i partijske autarhije. U svemu tome, grad je postao cilj a urbanisti na neki način legalni posrednici da se do preduzetnički shvaćenog grada lakše dođe. Pri svemu tome naše stručne aktere ne treba da brine ona pojava kriminalizacije društva koja je proizvedena zahvaljujući rasprodaji grada jer je njihova uloga institucionalno podržana. U praksi su veoma retki slučajevi da se urbanistički planovi dovedu u pitanje jer se ispostavlja da niko mimo urbanista samih ne propituje njihove namere i urbanističke proizvode. Institut javnog uvida u urbanističke planove, premda zakonom predviđen, predstavlja tek formalnost za koju urbanisti mnogo ne mare jer su mogućnosti

³ Setićemo se da u Srbiji zapravo i nije bilo istinski školovanih urbanista. Bilo je arhitekata koji su se sticajem okolnosti našli u firmama koje su se bavile institucionalnom proizvodnjom prostora, te su “učili uz rad”. Pri tome ne mislimo na onaj deo obrazovanja koji se odnosio na urbanistički dizajn i sve ono što je povezano sa tehničkom ili pak kreativnom stranom urbanizma. Obrazovanje urbanista kao modernih društvenih poslenika, ovde je potpuno izostalo. Dok se praksa urbanizma kao *par excellence* društvene discipline u svetu već uveliko odvijala i razvijala, kod nas je ona u akademskom sistemu, pa samim tim i u praksi, ostala gotovo nepoznata.

korekcija zaista minimalne. Tek kada se građanstvo u vidu organizovane interesne grupe pojavi kao potencijalno moćan lokalni akter, moguće je očekivati da se ideje urbanista dovedu u pitanje, odnosno da se pristupi reviziji. Takvi urbani pokreti kod nas gotovo da nisu poznati i pre predstavljaju izuzetke nego pravilo. Poznat je, recimo građanski aktivizam i traženje svog “prava na grad” u slučaju “Petog parka” na Zvezdari u Beogradu, kada su građani, nakon tri godine borbe, 2008. uspjeli da promene postojeći regulacioni plan i da na za njih važnoj gradskoj parceli povrate zelenu površinu. Sličan je slučaj lokalne organizacije “Almašani” (reč je o Almaškom kraju, starom delu Novog Sada), čiji su aktivisti uspjeli da sačuvaju deo tradicionalne urbane matrice svog naselja od urbanistički pogrešno shvaćene urbane obnove. Ovakvi primeri, međutim, veoma su udaljeni od istinskih građanskih akcija koje bi bile usmerene na kontrolu rada urbanista.

I pored saznanja o svim vrstama nesolidnosti države, lokalne samouprave i aktera objedinjenih u grupi stručnjaka, naši građani su ipak zainteresovani da učestvuju u procesima koji se tiču planiranja, izgradnje i upravljanja gradom. U istraživanju o urbanoj kulturi u gradovima u Vojvodini pitanje preferenci i mogućnosti za participaciju u procesima odlučivanja smatrano je jednim od obeležja zrelosti građanskog društva.⁴

3. Uloga građana u procesima društvenih promena u prostoru

Participacija građana u procesima planiranja i prostornog oblikovanja gradova veoma je važan iskaz urbane kulture, s jedne, i procesa demokratskog “korišćenja” grada, s druge strane. Poznato je da praksa komuniciranja građana sa onima koji su u posedu instrumenata za upravljanje gradom (u sferi donošenja političkih odluka, kao i u oblasti urbanog planiranja) kod nas nema tradiciju ili pak nije dovoljno transparentna. Otud je interesantno pogledati kakvo iskustvo imaju građani u procesima donošenja odluka u sferi osmišljavanja urbanog lika grada. Građani naših gradova nisu odveć zainteresovani da u ovakvim procesima neposredno učestvuju. Potpunu spremnost izražava 29% Somboraca, 22,9% Novosađana i 17,1% Subotičana. Gotovo najveće učešće odgovora odnosi se na stav da građani o tome uopšte ne razmišljaju ili nisu uopšte zainteresovani. Zbirno, najveće učešće ovako neafirmativnog stava u odnosu na proces participacije je u Subotici (66,5%), Novom Sadu (45%) i Somboru (40,7%). Urbanisti i lokalna samouprava nikako ne mogu

⁴ Istraživanje je sprovedeno na višestruko stratifikovanom uzorku, na 1.460 ispitanika u Novom Sadu, Subotici i Somboru.

biti zadovoljni ovakvim stavom svojih sugrađana. Međutim, ovakvi stavovi sasvim su u skladu sa odgovorima dobijenim na sledeće pitanje: U kom vidu su građani učestvovali u planiranju razvoja grada? U svakom pojedinačnom gradu više od tri četvrtine građana nikada i ni na koji način nije učestvovalo u planiranju razvoja svoga grada, čak ni na “zborovima građana” ili na javnom predstavljanju planova. Očevidno je da u smislu akcionih programa koji se moraju preduzimati na lokalnom nivou, kako bi se obezbedilo da javnost kao načelo demokratskog društva postane izvršna činjenica, “gradske vlasti” moraju uložiti nove i drugačije napore da se takva participacija osmisli i postane deo normalne prakse. Iskustva sredina sa razvijenom demokratskom praksom, ali i onom koja se odnosi na sferu urbanog planiranja i funkcionisanja urbane politike, govore da su upravo ovo procesi koji obezbeđuju izgradnju urbane kulture, a samim tim i urbanu održivost.

Društveno-prostorni sistem organizovanja građana kod nas, putem poznatih “mesnih zajednica”, očevidno ne ispunjava zamišljeni zadatak da one budu osnovne prostorne, društvene i planerske jedinice. Posmatrano kroz oblike participacije građana u procesima planiranja grada, to se potvrđuje činjenicom da preko 30% građana smatra da mesne zajednice nemaju u svemu tome nikakav doprinos, a da preko 35% građana nikada o tome nije razmišljalo.

Ko je prema mišljenju građana odgovoran za izgled grada u kome žive? Ako smo videli da više od trećine ispitanika nije zadovoljno urbanim razvojem grada, tada bi se moglo očekivati da su građani spremni da pronađu “adresu” za takvo stanje. Gotovo jedinstven stav u sva tri grada (oko 60%) je da su građani zajedno sa stručnjacima najodgovorniji za izgled svog grada. Nije moguće utvrditi koliko ko u toj “krivici” učestvuje, s obzirom da su u pojedinačnim odgovorima (“odgovornost samo građana” ili “samo stručnjaka”) njihova učešća veoma mala. Može se smatrati da građani gradske vlasti ne prepoznaju kao one koji su najodgovorniji za izgled grada; u proseku tek 16,1% deli takvo mišljenje. Ovo je odgovor sa dvostrukim mogućim značenjem: da nisu odgovorni zato što se grad ne razvija u očekivanom smeru ili da nisu odgovorni zbog toga što se grad razvija tako kako se razvija. Očekivalo bi se da stručnjaci imaju znatno veći uticaj na to kako se artikulise urbani razvoj grada. Nепрепознавање државе као партнера u kreiranju urbanog razvoja grada moglo bi se razumeti i kao neprepoznavanje države kao istinskog okvira unutar kog se odvija društvena zbilja. To bi mogao da bude i refleks na urušena značenja države u minulom periodu. Međutim, to bi moglo da znači i veliku odgovornost za lokalne vlasti, od kojih se očekuje da preuzmu znatno više odgovornosti u organizovanju i sprovođenju urbane politike u gradovima (Pušić, 2003.:270-273).

Pasivnost građana u odnosu na kvalitet urbanog života može da bude rezultat mnogih i veoma različitih faktora. Činjenica je da je u svakom od njih generalni okvir dat društvenim ambijentom, bilo da je on podsticajan ili depresivan. Čini se da je u Srbiji na delu ovaj drugi generalni okvir jer svest o istinskoj nezainteresovanosti institucija za njihovo građoživljenje svakako ne predstavlja podsticajan društveni ambijent. Nije tako samo ovde niti je tako bilo ili jeste i u sredinama za koje nam se čini da su na putu blagostanja. Poverenje u institucije jeste nešto što ne podleže konsenzusu, ali što jeste sociološki proverljivo. Na to nas podseća filozof A. Margalit (Avishai Margalit) svojom idejom o pristojnom društvu; a ona je jednostavna i govori o tome da je za pristojnost društva neophodno da institucije uvažavaju svoje građane (Margalit, 1998.). Pođemo li od upitanosti Lefevra o nerazumljivoj pasivnosti građana koje ne interesuje sopstvena urbana zbilja, doći ćemo do toga da urbana (a ustvari društvena) neorganizovanost proizvodi pasivnost koja je *ipso facto* ono što D. Risman (David Riesman) naziva prilagođavanje uslovima. Ukoliko se urbana stvarnost shvati kao segment ukupne društvene stvarnosti, onda bi se moglo smatrati da se radi o uklapanju jedne posebne u opštu pojavu. Međutim, ukoliko se zna da urbana stvarnost predstavlja egzistencijalni okvir homo urbanita na koji on može na posredne načine da utiče, onda se i razlozi za Lefevrovu upitanost daju razmeti. Mada Lefevr nije imao na umu isključivo funkcionalne probleme u gradskim sredinama već pre globalniju politizaciju društvenih problema koji se začinju u gradovima, smatramo da na nivou svakodnevice postoji veliki spektar “dnevnih” problema vezanih za proizvodnju i korišćenje prostora koji otvaraju mogućnosti i izazivaju potrebe za reakcijom građana (Pušić, 1997.:28.).

Građanin prepoznaje da je grad postao roba i da je potrebno imati moć da bi se pravo na tu robu pretvorilo u korist. Građanin prepoznaje i to da je reč o robi čijom trgovinom se bave mnogi, te da među njima značajan udeo imaju oni sa novcem sumnjivog porekla. Drugim rečima, grad može da se razume i kao važan segment sive ekonomije društva. Građani svakako razumevaju i jednu nadasve važnu stvar, odnosno da su oni akteri koji nemaju moć. Takva njihova pozicija u društvenoj/urbanoj stvarnosti istovremeno je i uzrok i posledica svakovrsne pasivnosti. Istina koja se prepoznaje još uvek nije dovoljna da bi se stvarnost promenila. To, kao i mnoge druge manifestacije građanske pasivnosti, mogu se razumeti i u smislu iscrpljenosti aktivističke energije. Minulo vreme je na mnogo načina nudilo neželjene izazove za građane u Srbiji. Mnoge aktivnosti građanske neposlušnosti usmerene protiv apsolutističke vladavine tokom devedesetih godina prošlog veka, međunarodne sankcije u kojima se topilo elemetarno građansko dostojanstvo, siro-

maštvo i nezapamćena inflacija, pljačka naroda od strane političke oligarhije, dekonstrukcija institucija države, kleptokratska priroda vlasti i ničim ometana korupcija, učinili su da građanin postane pasivan. Kratkotrajna infuzija osećanja nailaska demokratije početkom milenijuma nije uspela da povрати toliko potrebnu energiju građanskog aktivizma. Ni blesak rađanja i umnožavanja nevladinih organizacija i građanskih inicijativa nije imao tu moć; zapravo, građani su u mnogim od njih prepoznali ekonomski oportunistički i političku mimikriju. Nestanak pojedinih društvenih slojeva, klasa i čitavih grupa učinio je da građani kao akteri postanu obezličena masa. Nestanak radništva, istanjen srednji sloj, pasivizacija omladine, odlazak mnogih u inostranstvo kao iznuden izbor, kupovina socijalnog mira studentske populacije nepromišljenim upisnim kvotama, nestanak sindikalnog organizovanja, zatomljeni oblici participacije u procesima odlučivanja o raznim aspektima gradoživljenja... učinili su da pasivizacija građana, kao društvenih aktera, postane sveopšta pojava.

4. Zaključak

Sam epicentar sive zone kriminalizovanog društva u Srbiji, nimalo slučajno, ostaje van obelodanjivanja, premda se neprestano nalazi u središtu interesovanja javnosti i najčešće se vezuje za gradska društva. Izraz “mafija”, za koji se verovalo da pripada nekim drugim sredinama, ušao je u vokabular svakodnevnice komunikacije i zadobio pravo građanstva. Zapravo, proizvela ga je praksa u kojoj građanin prepoznaje organizovanost i zatvorenost interesnih grupa koje se bave kapitalizacijom svega što je ostalo u vidu tranzicijskih parčića, a grad prepoznaje kao društvenu laboratoriju sred koje se takva praksa upražnjava a koju država promovira. Zapravo, država se ponaša neodgovorno jednako kao i proizvođači računarskih virusa koji, tek pošto su krizu proizveli, preobučeni kreću u propagandu o nužnosti obračuna sa njima. Reč je o “urbanističkoj mafiji” i/ili “građevinskoj mafiji” koja se u javnosti ponekad naziva i “urbo-mafijom”⁵ U svakom slučaju, reč je o takvim kriminalnim aktivnostima koje za predmet imaju ništa drugo do grad. Mada, videćemo, u našim uslovima ona može svoje aktivnosti da proširi na svaku teritoriju na kojoj zemljište, njegova protivpravna uzurpacija ili izgradnja objekata mimo svih pravila i propisa, mogu da donesu materijalnu korist pojedincima i gru-

⁵ Prvo pominjanje “urbanističke mafije” kod nas neopravdano se locira u 2000. godinu i pripisuje jednom srpskom političaru i bivšem prestoničkom gradonačelniku Nekako od tog vremena, u našem svakodnevnom rečniku ovaj termin se odomaćio, a da se zapravo niko u njemu nije prepoznao, što je i razumljivo. Ipak, sama pojava je znatno starija i rasprostranjenija.

pama. Tako se dešava da i prilikom nelegalnog korišćenja poljoprivrednog zemljišta ili okruženja pojedinih manastira, akteri kriminalnih aktivnosti postaju vlasnici urbanog prideva. Pojava urbanističke i građevinske mafije, iako nije ovde nastala, nije ni novost na ovim prostorima. Interesantno je da ova vrsta kriminala, svejedno da li je pojedinačan ili organizovan, u principu ne predstavlja deo međunarodnih veza, sem u slučajevima kada se novac od kriminalnih poslova (od, na primer, trgovine drogom ili novac koji je prilikom velikih pljački naroda i države od strane ljudi na ili oko vlasti, tokom devedesetih godina 20. veka, deponovan na privatne račune u inostranstvu) ponovo vraća u zemlju i plasira u nekretnine (Pušić, 2005.:112.). Dakle, u jednom složenom lancu okolnosti gradovi u Srbiji postali su jedna od najpoželjnijih "roba" u tranzicijskom vremenu.

Da zaključimo: M. Basan je dakako bio u pravu tvrdeći da urbana moć upravlja urbanim razvojem, te da svi akteri, bez obzira na njihovu fuktivnu ili delatnu moć, strukturiraju urbani fenomen. Njegova ideja o nekoj vrsti harmonije ili makar pravičnosti (neka je to i sasvim daleko od participativnih okolnosti demokratije) trebalo bi da znači da su akteri u neprekidnom pregovaranju; što je jako udaljeno od stvarnosti koja se proživljava u Srbiji.

Literatura

- Andrusz, G., Harloe, M. and Szelenyi, I. (1996). *Cities after Socialism*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Basan, M. (2001). Za obnovu urbane sociologije: jedanaest teza. *Sociologija*, XLIII (4):346-352.
- Cullingworth, B. J. (1993). *The Political Culture of Planning*. New York: Routledge.
- Lazić, M. (2008). Pojam društvene promene: Osnovna teorijska shvatanja. *Sociološka luča*, II/2, 3-15.
- Margalit, A. (1998). *Pristojno društvo*. Beograd: Radio B92.
- Marinović-Uzelac, A. (1986). *Naselja, gradovi, prostori*. Zagreb: Tehnička knjiga.
- Džejkobs, Dž. (2010). *Gradovi i ekonomsko bogatstvo nacija*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Peiser, R. B. (1990). Who Plans America? Planners or Developers? *Journal of the American Planning Association*, 56 (4):496-503.
- PPD – "Pravilnik o sadržini, načinu i postupku izrade planskih dokumenata", *Službeni glasnik RS*, br. 31/10, 69/10 i 16/11.
- Pušić, Lj. (1997). *Grad, društvo, prostor: sociologija grada*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Pušić, Lj. (Ur.) (2003). *Urbana kultura: osnova održive multikulturalnosti*. Novi Sad. Specijalističke Akademske Studije i Filozofski fakultet.

- Pušić, Lj. (2005). Gradovi kao krađena roba. *LimesPlus* 2, 111-119.
- Supek, R. (1987). *Grad po mjeri čovjeka*. Zagreb: Naprijed.
- Tili, Č. (1987). *Suočavanje sa društvenom promenom*. Beograd: Filip Višnjić.
- Vujović, S. (2003). Urbane promene i tranzicija, u: Pantić, D. (ur.). *Promene vrednosti i tranzicija u Srbiji: pogled u budućnost*. Beograd: Institut društvenih nauka i Friedrich Ebert Stiftung.
- ZPI – Zakon o planiranju i izgradnji, *Službeni glasnik RS*, br. 72/09, 81/09 – ispravka i 64/10 – US.

Prof. dr. sc. Ksenija Petovar

Redoviti profesor Univerziteta u Beogradu, u mirovini, Srbija

e-mail: petovar@sbb.rs

Profesionalna udruženja kao akter u donošenju planskih odluka o prostoru

1. Uvodne napomene

U ovom prilogu želim da skrenem pažnju na jednog sudionika u planiranju i uređenju prostora – na profesionalna/strukovna udruženja. Ono što me posebno ponukalo da se bavim ovom temom je nezainteresovanost za vrednovanje i ocenu promena u građenoj sredini u jednoj zemlji koja se nalazi u periodu tranzicije, kao i potpuni muk stručnjaka i profesionalnih udruženja o toj temi. Čak i površna analiza aktivnosti u oblasti planiranja i uređenja prostora u Srbiji ukazuje na kršenje uspostavljenih i praktikovanih civilizacijskih standarda i normi u ovoj oblasti, uključujući i kršenje zakonskih propisa i regulative (primeri izgradnje u nacionalnim parkovima i drugim zaštićenim područjima, izmene i “dorade” zakonske i planske regulative da bi se raznovrsne uzurpacije i interesi investitora uklopili u pravni okvir, rušenje, nadzidiivanje i druge forme uništavanja zaštićenih kulturnih i graditeljskih vrednosti i ambijentalnih celina i sl.). U svemu tome, ne samo da nema otpora struke, već je potpuno očigledno učešće i podrška ovakvim politikama od strane određenog broja stručnjaka. Profesionalna udruženja (društva arhitekata, urbanista i prostornih planera, Inženjerska komora i druga), koja su po definiciji obavezna da štite integritet i standarde struke, ali i javni interes i javna dobra u svojoj sferi delanja, drže se po strani, kao da se to njih ne tiče. Kako se već iz rečenog naslućuje, usredsrediću se na profesionalna udruženja u oblasti građenja, planiranja i uređenja prostora.

2. Šta su profesionalna udruženja i čije interese oni štite?

Zašto u raspravi o društvenim akterima promena u prostoru usmeravam pažnju na profesionalna udruženja? Ima dovoljno argumenata u prilog tvrdnji da su profesionalna udruženja možda i najvažniji igrač u aktivnostima definisanja, primene i unapređenja standarda, normi i kvaliteta rada u jednoj oblasti.

Profesionalno ili strukovno udruženje je neprofitna organizacija čija je misija unapređenje profesije, zaštita interesa pripadnika profesije odnosno članova udruženja, kao i zaštita javnog interesa u sferi profesionalnog delanja. Ugled profesije se zasniva na znanju i odgovornom i etičkom delanju njenih članova/pripadnika, koji se u profesiju regrutuju na osnovu zanimanja koje obavljaju i za koje su specijalizovani. Profesionalna udruženja nastoje na uspostavljanju ravnoteže između zaštite interesa i unapređenja standarda profesionalnog delanja i etičkih principa struke, s jedne strane, i zaštite interesa, profesionalnog integriteta i egzistencijalnih potreba pripadnika profesije, s druge.

Nastanak profesionalnih udruženja povezuje se sa nastankom građanskog društva, preciznije sa formiranjem grada kao zajednice građana. U obrazloženju ove teze, pozvaću se na M. Vebera (M. Weber) koji kaže da je masovnu pojavu "gradske opštine" upoznao samo Zapad (s manjim izuzecima nekih gradskih zajednica na starom Bliskom Istoku – Sirija, Fenikija, u kratkom vremenskom trajanju). Osnovne odlike "gradske opštine" odnosno njena *differentia specifica* u odnosu na gradske/naseljske zajednice u drugim državnim i političkim sistemima, su autonomija, karakter organizovane grupe i status građanina nasuprot podaniku. I dodaje Veber: "stanovnici gradova bili su, po pravilu, članovi lokalnih profesionalnih grupa, gildi i esnafa, čije su specifično sedišta bili gradovi" (Veber, 1976.:310-312). Za našu temu je važan Veberov komentar da je uticaj organizovanih profesionalnih grupa bio znan i u gradovima istočnjačkih despotija. Veber navodi da je u Izraelu bilo moguće videti dualizam činovnika i starešina u doba kraljeva. U birokratskoj kraljevini preovladavao je svuda kraljev činovnik. Ipak, on nije bio svemoćan. On je, naprotiv, morao često u zapanjujućoj meri da računa sa raspoloženjem stanovnika. Slični odnosi su zabeleženi i u Kini. U odnosu na lokalne organizovane grupe – grupe srodnika i profesionalne grupe, ukoliko su se u pojedinom slučaju udruživale, kineski činovnik je bio po pravilu potpuno nemoćan i gubio je svoju službu u slučaju svakog njihovog ozbiljnog zajedničkog otpora. "Opstrukcija, bojkot, zatvaranje radnji i obustava rada zanatlija i trgovaca, u slučaju određenog tlačenja, bili su već svakodnevna pojava i ograničavali su moć činovnika". To međutim nije bilo dovoljno, kaže Veber, jer nije postojala nikakva zajednička grupa koja bi zastupala *opštinu građana* kao takvu. "Pre svega nedostaju specifični staleški kvaliteti urbanog građanina" (Veber, 1976.:312).

Formiranje profesionalnih/strukovnih udruženja započinje sa razvojem kapitalizma i građanskog društva s ciljem da se artikulišu interesi profesije i unapređuju standardi i kvalitet rada pojedinaca i grupa koji se bave istim ili

sličnim poslovima. Profesionalna udruženja (cehovi, gilde...) su ustvari interesna udruženja građana, u okviru kojih se regulišu standardi i norme delanja. Formirana kao udruženja građana njihova bitna karakteristika je autonomija u odnosu na državne i druge uticaje, i jasna regulacija internih odnosa i obaveza članova. Neki autori u definisanju profesije na prvo mesto stavljaju postojanje profesionalnog udruženja. (Caplow, prema Gredelj, Gavrilović i Šolić, 2005.).

3. Autonomija je uslov za kvalitetno funkcionisanje profesionalnog udruženja

Prvi i najvažniji uslov za kvalitetno funkcionisanje profesionalnog udruženja je autonoman status u odnosu na državu, upravljačku strukturu i političke stranke. Ukoliko profesionalno udruženje ima autonomiju, ono može da se bavi pitanjima od suštinskog značaja za unapređenje profesije i njeno kvalitetno delanje. Autonomije ili ima ili nema, ne može je biti malo ili puno. Šta je uslov za autonomno funkcionisanje profesionalnog udruženja? Da li je to politički sistem ili, pak, stručnost, profesionalna odgovornost i etička razina članova profesije? Politički sistem je nužan, ali ne i dovoljan uslov za formiranje autonomnih profesionalnih udruženja. Totalitaran politički sistem po pravilu poništava autonomiju profesionalnih udruženja. S druge strane, liberalan politički sistem još uvek nije dovoljan uslov za uspostavljanje autonomije niti za odgovarajuće funkcionisanje profesionalnih udruženja. "Dijapazon ciljeva koje sebi postavljaju profesionalna udruženja se kreće od okupljanja zarad razmene stručnih znanja i druženja, kako je to najčešće u totalitarnim režimima pa do toga da ona preuzimaju u delu ili celini 'pravo raspolaganja monopolom na ekspertizu', što znači da imaju pravo da lustriraju one članove profesionalne zajednice koji se ogreše o profesiju ili struku. Vrlo često profesionalna udruženja predlažu strategiju razvoja u oblasti koja je od interesa za profesiju kao i politike obrazovanja, ona kontrolišu proces regrutacije novih pripadnika i unapređuju stručna znanja pripadnika, kontrolišu tržišta profesionalnog rada i pregovaranje oko cene usluga" (Gredelj, Gavrilović i Šolić, 2005.:41-42).

U totalitarnim i nedemokratskim režimima, gubljenje/ukidanje autonomije izvuklo je tepih ispod nogu profesionalnim udruženjima. Dominantne aktivnosti profesionalnih udruženja u zemljama realnog socijalizma redukovane su na manje važne teme – organizovanje konferencija, salona i izložbi, raspisivanje i organizovanje konkursa, formiranje žirija, dodeljivanje nagrada, predlaganje za odlikovanja i sl. Profesionalna udruženja u totalitarnim režimima

prividno su ispunjavala i druge svrhe i ciljeve ovih organizacija, pre svega kontrolu sprovođenja uspostavljenih standarda i normi u struci. Međutim, to je bila fingirana uloga. Ove standarde i norme je donosila i usvajala država a njene institucije su same nastojale da ih štite. Drugim rečima, država je bila i investitor i kontrolor, pa velikog kršenja i odstupanja od utvrđenih propozicija nije bilo, ili su eventualne kolizije rešavane metodom “ne postavljanja pitanja” ili “ne iznošenjem teme u javni diskurs”. Dobar primer za ovo je izgradnja kongresnog kompleksa Sava centar sa hotelom Interkontinental na Novom Beogradu (sedamdesetih godina), što je urađeno bez prethodno regulisane urbanističke i građevinske dozvole, kao i drugih tzv. kapitalnih projekata (mostovi, vojni objekti i dr.). Sažeto, u državama realnog socijalizma odigrala se deprofesionalizacija profesija¹.

Nakon promene političkog sistema u Srbiji u jesen 2000-te godine, u aktivnostima izgradnje demokratskih institucija na dnevni red je došla i reorganizacija profesionalnih/strukovnih udruženja. Očekivalo se da će težište biti na uspostavljanju delotvornog autonomnog statusa ovih udruženja, izgradnji profesionalnog kodeksa i nastojanju na unapređenju stručnog i profesionalnog rada. Izostao je, međutim, prvi, i po našem sudu, najvažniji uslov. Profesionalna udruženja nisu uspostavila autonomnu poziciju – umesto paradžavnih postala su parastranačke organizacije. Strah od vlasti (kao važno obeležje odnosa prema vlasti u totalitarnom režimu), zamenjen je vrlo često dodvoravanjem ili podilaženjem vlasti. U uspostavljanju takvog odnosa nije bio presudan nalog ili zahtev od strane vlasti. Vlast jeste verovatno očekivala i nastojala da zadrži pod kontrolom profesionalna udruženja, ali je struka bila ta koja je odmah zaigrala na loptu tumačenja šta vlast želi, očekuje ili namerava. Personalna povezivanja profesionalnih udruženja sa strankama na vlasti trebalo je da obezbede društvenu moć i uticaj profesionalnim udruženjima. To se i dogodilo. Ova hipoteza može se testirati na primeru različitog statusa pojedinih profesionalnih udruženja i njihovog nastojanja da se izbore i artikulišu svoju autonomnu poziciju. Postoje primeri profesionalnih udruženja u Srbiji (udruženje sudija, udruženje pravnika, lekarska komora i dr.) koja nastoje da artikulišu sopstvene profesionalne standarde i autonomnu poziciju u odnosu na izvršnu vlast i stranačke nomenklature. Takva nastojanja se ne ostvaruju lako i suočavaju se sa brojnim problemima i konfliktima. Na drugoj strani su profesionalna udruženja koja ne samo da nisu ni pokušala da

¹ Pojedina profesionalna udruženja u bivšoj Jugoslaviji su povremeno nastojala da se izbore za autonomnu poziciju, koja se naročito pokazivala u pokušajima da se unapredi struka i da se izbore viši etički standardi u delanju članova. To ipak nije bilo dovoljno, budući da je nije bila moguća sistemsko autonomna pozicija i delanje profesionalnog udruženja.

naprave otklon od vladajuće stranačke i političke strukture, nego su ostvarila veoma jake personalne sprege sa vladajućim grupama, kao što su udruženja arhitekata, urbanista i prostornih planera, uključiv i najbrojniju i najuticajnije među njima – Inženjersku komoru Srbije.

4. Efekti reorganizacije profesionalnih udruženja u tranzicionom periodu

Rezultat reorganizacije profesionalnih udruženja u zatvorenom personalnom krugu pod kontrolom i “autoritetom” vladajućih stranaka i kolacija je gubljenje i ono malo stručnog i profesionalnog integriteta koji su ove organizacije imale u doba realnog socijalizma. Osnivanje odnosno rekonstrukcija profesionalnih udruženja obavljeno je pod kontrolom stranački angažovanih pojedinaca i grupa. Deprofesionalizacija strukovnih udruženja donela je marginalizaciju i gubljenje ugleda, ali je na drugoj strani, pospešila otvaranje prostora za nezakonite, koruptivne i druge nelegalne radnje u oblasti korišćenja, planiranja i uređenja prostora. Umesto širenja dijapazona nadležnosti i delanja, od uspostavljanja profesionalnog kodeksa, standarda i normi, zastupanja novih pristupa i koncepta stručnog i profesionalnog rada do praćenja implementacije profesionalnih standarda, profesionalna udruženja u oblasti planiranja i uređenja prostora su podržala dalju deprofesionalizaciju profesije a time i potpuno rušenje njenog ugleda i statusa u društvenoj zajednici.

Svaka (organizovana) profesija ima usvojen kodeks profesionalne etike koji predstavlja skup etičkih normi koje regulišu ponašanje članova određene profesije. Ni jedna profesija ne može postojati, a još manje funkcionisati bez profesionalnih i etičkih standarda. Deprofesionalizacija profesije marginalizovala je kodekse časti profesionalnih udruženja, koji u praksi nikoga ne obavezuju – ni članove, ni upravljačke strukture. U takvim okolnostima gubi se suštinska svrha organizovanja profesionalnog udruženja, a to je princip da se putem poštovanja uspostavljenih standarda i normi štiti profesija kao interesna zajednica i profesionalni i stručni integritet njenih članova.

Delokrug rada i odgovornosti profesionalnih udruženja nije ograničen samo na standarde i norme profesionalnog delanja. Među najvažnijim obavezama profesionalnog udruženja je građenje i zaštita integriteta i dostojanstva profesije. Stoga je tema o profesionalnim organizacijama povezana i sa mnogim drugim temama, kao što je, na primer, korupcija. Prema izveštajima *Transparency International*, Srbija je visoko rangirana na listama zemalja sa visokim obimom korupcije. I u ispitivanjima drugih istraživačkih organizacija u Srbiji, korupcija se gotovo po pravilu pominje kao jedan od najraširenijih i

najakutnijih problema u društvu. Pored sistemske korupcije, postoje i forme korupcije koje su uslovljene položajem činovničke zavisnosti a manifestuju se kao pasivan odnos i nečinjenje, kao čutanje, kao odsustvo odgovornosti prema profesionalnim standardima i normama. U ovakvim okolnostima prirodno se otvara pitanje šta se događa sa profesionalnim i etičkim standardima u oblastima u kojima je korupcija raširena. Neko će reći da su glavni akteri u borbi protiv korupcije sudovi i tužilaštva. Drugi će reći da je to odgovornost političkih elita i upravljačkih institucija. Svi nabrojani jesu nesumljivi akteri, ali da li su i jedini? Na profesionalna udruženja kao važnog igrača u borbi protiv korupcije skrenuta je pažnja u nekoliko istraživanja i javnih rasprava održanih u poslednjih nekoliko godina u Srbiji (Gredelj i sur., 2005.; Konferencija *Profesija između korupcije i integriteta*, 2011.). U pomenutom istraživanju, autori skreću pažnju na dva važna momenta vezana za profesionalnu etiku. Prvi je sama funkcija kodeksa profesionalne etike koji ima svako profesionalno udruženje, a drugi je deregulisano polje implementacije etičkih standarda odnosno profesionalnih etičkih kodeksa u Srbiji (ibid:15).

S. Gredelj iznosi pretpostavku da unapređenje profesionalne etike može značajno doprineti obuzdavanju korupcije u pojedinim profesijama (Gredelj i sur., 2005.). Za pokrenutu temu su relevantni i zaključci konferencije *Profesija – između korupcije i integriteta* (Beograd, oktobar 2011.), koju su organizovali Biro za društvena istraživanja i Fond za otvoreno društvo. Jedan od zaključaka konferencije odnosi se na afirmaciju profesijskih antikorupcijskih savetovališta kao načina za prevenciju na nivou profesionalnih udruženja. Na konferenciji je predstavljena analiza stanja korupcije i borbe protiv korupcije na nivou profesija u Srbiji i pokrenuta je inicijativa za donošenje Zakona o organizovanju i integritetu profesija kao i iniciranje antikorupcijskog kodeksa profesije. U tom kontekstu, treba primetiti da je korupcija u urbanizmu, planiranju i uređenju prostora najvidljivija, najprepoznatljivija, a time i najjednostavnija za dokazivanje, ali da uprkos tome izaziva srazmerno malu pažnju javnosti, profesionalnih udruženja, ali i organizacija za sprečavanje korupcije.

5. Pozicija zavisnosti profesionalnih udruženja

Kada je započela izgradnja novog političkog i institucionalnog sistema u Srbiji nakon parlamentarnih izbora u jesen 2000-te godine, profesionalna udruženja ne samo da nisu pružila otpor različitim praksama koje su interesne grupe u sprezi sa vlašću nametale u oblasti planiranja i uređenja prostora nego su nalazile različite načine da obrazlože i opravdaju takve

politike. Najbolji primer je uspostavljanje paradigme **investitorski urbanizam**. Paradigma je potekla iz sfere politike, pre svega sa spekulativnim ciljem da svojim podržavaocima omogući maksimiziranje rentnog potencijala lokacije, bez obzira na negativne efekte i destrukciju okruženja. Investitorski urbanizam podrazumeva prilagođavanje i podčinjavanje gradskog prostora interesima investitora. Drugim rečima, interesi investitora se uspostavljaju kao osnovni kriterijum u definisanju planskih rešenja, bez obzira na posledice po okolni prostor i kvalitet življenja i stanovanja u zoni nove investicije. Drugi korisnici prostora, kao na primer građani koji kao poreski obveznici mnogo više doprinose gradskom budžetu od rečenih investitora, su naprosto gurnuti u stranu kao neko ko smeta razvoju i napredovanju grada. Struka je odmah podržavajuće reagovala na ovu mantru i započela prilagođavanje urbanističkih planova zahtevima investitora. Paradigma investitorskog urbanizma implicirala je ukidanje urbanističke norme i uspostavljenih standarda uređenja prostora. Prihvatajući tezu da je društvena norma *differentia specifica* ljudskog društva u odnosu na životinjska društva, te da norma stoji u osnovi razvoja i civilizovanosti ljudskog društva (Gams, 1990.:3), složićemo se da je urbanistička norma jedan od temelja oblikovanja i uređenja gradova, naročito zbog toga što u logici norme stoje kontinuitet i kumulativnost. Iako urbanističke norme i standardi nisu nikada bili formalizovani kao zakonska obaveza, oni su i u periodu socijalizma bili definisani u urbanističkim planovima i obavezujući prilikom nove izgradnje, rekonstrukcije i obnove, usklađivanja različitih aktivnosti i funkcija u gradskom prostoru i ponašanja svih aktera u planiranju i izgradnji grada. Urbanistička norma je bila plod stručnih procena, vrednosti, rasprava i profesionalnih znanja stručnih krugova i profesionalnih udruženja. Paradigma investitorskog urbanizma je direktno urušila urbanističku normu kao jednog od kriterijuma u donošenju planskih odluka (Petovar, 2010.).

Drugi primer odnosa profesije prema javnom interesu i profesionalnoj normi je tzv. **privremena urbanistička i građevinska dozvola**, koja je gotovo dve decenije korišćena kao osnovno (manipulativno) sredstvo uređenja i izgradnje Beograda i drugih gradova u Srbiji (od 1985. do 2003. godina kada je ukinuta). Iako je *Zakon o planiranju i izgradnji* ukinuo institut privremene dozvole (2003. godine), dalja manipulacija je nastavljena putem *Odluke o privremenim pravilima i uslovima za izdavanje odobrenja za izgradnju i upotrebnu dozvolu za objekte izgrađene odnosno rekonstruisane bez građevinske dozvole do 13. maja 2003. godine* (Sl. glasnik grada Beograda, br. 30/2003) koja je pretila još razornijim posledicama na urbanitet grada. Odluka je ukinuta dve godine posle donošenja, presudom Ustavnog suda Srbije, i to nakon inicijative jedne nevladine organizacije, a ne profesionalnog udruženja.

Odluka je, između ostalog sadržala odredbe kojima se dopušta legalizacija aktivnosti koje su nezamislive u gradskom prostoru. Citiramo: “Odobrenje će se izdati pod sledećim uslovima: (...) za objekat u kome se obavlja delatnost štetna po zdravlje i okolinu ili ako se u njemu odvijaju tehnološki procesi koji bi mogli da ugroze okolne objekte požarom, eksplozijom ili ispuštanjem opasnih materija ako se pribavi odobrenje od nadležnog organa za obavljanje određene delatnosti koja nije štetna po zdravlje i ne ugrožava okolinu” (član 11, stav. 2), kao i “za objekat za proizvodnju, preradu i uskladištenje zapaljivih tečnosti, zapaljivih gasova i eksploziva ako se pribavi saglasnost od organa unutrašnjih poslova nadležnih za zaštitu od požara” (član 11, stav. 3). Odredbama ove Odluke omogućeno je da vlasnik nepropisno izidanog objekta, ako “pribavi saglasnost suseda”, može legalizovati doslovno sve: i to što je svojim objektom “prešao granicu parcele prema susedu”, i to što se “atmosferske vode prelivaju na susednu parcelu ili objekat”, i to što objekat “izgrađen na ivici parcele ima otvore koji gledaju na susednu parcelu”, što je “na manjem rastojanju od propisanih ovom odlukom”, itd. (član 17). Nakon presude Ustavnog suda, Odluka je preinačena u nekim elementima, i nastavljeno je sa njenom primenom (Petovar, 2010.).

6. Profesionalna etika kao temelj profesionalne organizacije/udruženja

Unapređivanje/ojačavanje profesionalne etike je uslov za regulisanje ponašanja pripadnika profesionalnih grupa. S. Gredelj u pomenutom istraživanju iznosi tezu da su kodeksi profesionalne etike tek puke proklamacije kojih se malo koji pripadnik profesije pridržava, naravno ukoliko je uopšte s njima upoznat (Gredelj, Gavrilović i Šolić, 2005.:7). Bilo bi zanimljivo analizirati primenu propozicija iz *Etičkog kodeksa Inženjerske komore Srbije (EKIK)*, kao i iz etičkih kodeksa drugih profesionalnih udruženja u oblasti građenja, planiranja i uređenja prostora u poslednjih nekoliko decenija u Srbiji. Naime, svi ovi etički kodeksi su nalik kao jaje jajetu i svi se temelje na postulati- ma etičkih kodeksa profesionalnih udruženja u evropskim i drugim država- ma. Tako se, na primer, u članu 10 EKIK kaže da “član Komore ne sme pristupiti obavljanju niti jednog posla, ukoliko ponuđeni posao nije u skladu sa zakonom” (*Etički kodeks Inženjerske komore Srbije*. Beograd: Inženjerska komora Srbije, 2006.). U državi u kojoj se procenjuje da je preko milion objekata izgrađeno bez urbanističke i građevinske dozvole ni jedan član profesionalnog udruženja nije kažnjen zato što je učestvovao u izgradnji objekta bez prethodno pribavljenih dozvola. Prilikom dodeljivanja nagrada na raznim

salonima i drugim manifestacijama, smatralo se neumesnim postavljati pitanje zašto se nagrađuju objekti koji su izgrađeni bez građevinske dozvole, kao što je to recimo bio slučaj sa objektom PINK televizije u Beogradu (površine preko 4000 m², za koju je autor dobio prvu nagradu na Salonu arhitekture 2003. godine) (Petovar, 2010.).

Iako u EKIK izričito stoji u nekoliko članova da je nedopustivo prisvajanje tuđih dela i referenci (član 10), da je “član Komore dužan da u radu poštuje autorska prava” (član 32), te da je plagijat (prepisivanje – KP) povreda moralnih normi i profesionalnih standarda i prisvajanje tuđih dostignuća (čl. 44), nije mi poznato da je Komora ikada reagovala na poplavu prepisivanja celih poglavlja prilikom izrade prostornih i urbanističkih planova, te da je bilo kada dala neko saopštenje za javnost u vezi sa ovom manje više uobičajenom praksom.

7. Odnos prema javnosti, inicijativama građana i građanskim protestima

Različite forme participacije građana u pitanjima uređenja i korišćenja gradskog/naseljskog prostora su nesumnjiva vododelnica gradova na one sa indikatorima visokog kvaliteta življenja u odnosu na gradove u kojima se građani suočavaju sa brojnim problemima u funkcionisanju svakodnevnog života. “Grad po meri čoveka”, da upotrebimo sintagmu Rudija Supeka, jeste grad u kome različite društvene grupe mogu da ostvaruju svoje potrebe, u kome institucije funkcionišu u korist interesa i potreba građana, u kome je gradski prostor organizovan tako da bude podoban za društvene grupe za koje se ne tako davno, čak i u evropskim gradovima, smatralo da nemaju tu šta da traže. Gradski prostor se danas sve više organizuje tako da bude pogodan za sigurno kretanje pešaka, bezbedan za decu, lak za korišćenje slabovidim i teže pokretnim građanima, zdravstveno siguran i ekološki vredan. Ostvarivanje ovakvih odlika gradskog prostora nije moguće bez aktivnog učešća građana i njihovog angažmana kako kroz institucionalne tako i vaninstitucionalne forme delanja. Gotovo svi relevantni evropski dokumenti o gradovima (Evropska gradska povelja i dr.) angažman građana stavljaju u prvi plan i obavezuju lokalne vlasti na aktivnu saradnju sa udruženjima građana u gotovo svim pitanjima od važnosti za kvalitet života u gradu.

Šezdesetih godina 20 veka započet je snažan civilni pokret s ciljem da se građani i njihova udruženja uključe u donošenje odluka o intervencijama u prostoru lokalnih zajednica i gradskih blokova u kojima građani žive. Nakon uspeha na ovom “mikro-nivou” inicijative su počele da se šire i na veće pro-

store i na projekte koji su od značaja za ukupni razvoj grada i njegov urbanitet. Po mom sudu dva su glavna razloga zašto je pokret civilnih inicijativa aktiviran i zašto ostvaruje vidljiv uspeh. Prvi su evidentno negativne posledice socijalnog, kulturnog, ambijentalnog i ekološkog devastiranja centralnih gradskih zona/blokova prilikom obnove gradova u Evropi i SAD pedesetih i šezdesetih godina 20 veka. Ovi projekti su bili temeljeni na stručnim kriterijumima i merilima, ali su pokazali brojne nedostatke, naročito iz ugla položaja i zaštite imovinskih prava lokalnog stanovništva, kao i očuvanja ambijentalnih vrednosti područja. Sociološka istraživanja projekata urbane obnove u velikim američkim i evropskim gradovima pokazala su da su ovi projekti sadržali značajan broj nepotpunih, prikrivenih ili manipuliranih podataka, i da je to bilo svesno rađeno da bi se prikrile neželjene posledice ili sporni elementi projekata (Gans, 1963.; Goodman, 1972.). Drugi razlog je u širenju korpusa ljudskih prava i efikasnijoj implementaciji međunarodnih dokumenata o ljudskim pravima. U ovom segmentu od posebnog značaja je bilo nekoliko konferencija UN o životnoj sredini (Stokholm 1972., Najrobi 1982., Rio de Ženeiro 1992.), koje su podstakle organizacije civilnog društva da se aktivno uključe u ovu temu i na nivou lokalnih zajednica.

Uključivanje javnosti u donošenje važnih razvojnih odluka postao je opšte prihvaćen princip u evropskom kulturnom i urbanističkom miljeu. To više nije politička mantra, koja se koristi u predizbornim kampanjama ili s drugim manipulativnim ciljevima, nego koncept koji je potvrdio svoju opravdanost. Profesionalna udruženja su postala promoteri takvog koncepta. U literaturi i na mreži se mogu naći desetine primera kada su profesionalna/strukovna udruženja podržala zahteve za javnim raspravama i obelodanjivanjem svih relevantnih informacija o projektima od značaja za razvoj naselja.

Kao primer navešću uspelo zalaganja Udruženja arhitekata španskog grada Santandera da se javno raspravlja o projektu uređenja luke u tom gradu. Projekat "*Paseo Marítimo*" je jedan od najvećih projekata u Kantabriji (Španija), čiji glavni grad je Santander, glavna atlantska luka još pre pet vekova. Ukupna vrednost investicije je oko 600 miliona eura, od toga javni infrastrukturni radovi oko 118 miliona. Udruženje arhitekata je zahtevalo obimnu javnu raspravu i uključivanje građana i njihovih udruženja u raspravu o uticaju projekta na razvoj grada i kvalitet života, kao i potpunu dostupnost informacija o projektu o kome se do tada znalo samo iz šturih obaveštenja u medijima. Gradonačelnik Santandera je podržao zahteve udruženja građana i Društva arhitekata: "Opština je uvek bila za to da veliki projekti u gradu treba da prođu proces uključivanja javnosti s ciljem da se dobije najveća društvena podrška". Smatra se da projekat koji će markirati budućnost grada, kao što

zahteva Društvo arhitekata, treba da bude otvoren prema svim društvenim akterima i sektorima² (*El diario montañés*, 12. 03. 2011.).

Vredi podsetiti na promenu stava *Royal Institute of British Architects* (RIBA) prema pokretu *Community architecture*. Pokret polazi od dva ključna principa. Prvi je da je potpuno podastiranje svih informacija i potpuna javna dostupnost informacija o planiranim projektima neophodan uslov za formiranje kvalitetnog okruženja, a naročito za projekte rekonstrukcije i izgradnje novih objekata u izgrađenom odnosno urbanistički i građevinski oblikovanom prostoru. Javni uvid u informacije je jedini način za obelodanjivanje i kontrolisanje skrivenih i manifestovanih interesa različitih grupa i aktera u gradskom prostoru. Drugi princip je da lokalne zajednice i udruženja građana preuzmu odgovornost odnosno da dođu u situaciju da odlučuju i na taj način steknu kontrolu nad prostorom u kome žive i da budu u situaciji da se bore za unapređenje uslova življenja. Iako je sedamdesetih godina pokret *Community architecture* u Velikoj Britaniji (ali i u mnogim drugim sredinama) dobijao sve više pristalica, RIBA nije bila ni malo blagonaklona prema ovim principima. Ipak nije prošlo dugo vremena, kada je u decembru 1986. godine za predsednika ove uticajne profesionalne organizacije izabran Rod Hekni (Rod Hackney), jedan od najglasnijih i najuticajnijih promotera pokreta *Community architecture* (Wates i Knevitt, 1987.).

Kakav je stav profesionalnih udruženja u oblasti građenja, planiranja i uređenja prostora u Srbiji prema inicijativama udruženja građana? Istovetan kao i kod stranaka na vlasti (i u opoziciji). Profesionalna udruženja nisu nikada podržala organizovana nastojanja i pokrete građana da zaštite pojedina gradska javna dobra i javne interese u planiranju i uređenju prostora, niti su se založila za javnu raspravu o tzv. velikim projektima u gradovima Srbije. I danas je javna rasprava u Srbiji još uvek, kao što je to bilo u doba socijalizma, svedena najčešće na *ex-post* javni uvid u nacrt plana koji urade stručnjaci, sa minimalnim izgledima za prihvatanje predloga i kritičkih komentara datih tokom javnog uvida, čak ni kao kozmetičkih izmena, u izradi finalne verzije planskog dokumenta. Smisao saradnje profesionalnih udruženja sa građanima je da stručno obrade i kanališu inicijative građana. Građani ne moraju znati za Arhusku konvenciju, Evropsku gradsku povelju, Prvi protokol uz Evropsku

² U ovom primeru je neobično da je Emilio Botin (Emilio Botín-Sanz de Sautuola y García de los Ríos), koji je pokrovitelj umetničkog centra Botín u pomenutom projektu "Paseo Marítimo" u Santanderu, banakar i izvršni direktor Grupe Santander (Banco Santander Central Hispano – BSCH) koja je druga najveća banka u Evropi formirana tržišnom kapitalizacijom. To nije smetalo ni Udruženju arhitekata Santanderu ni Gradonačelniku tog grada da iniciraju i ostvare otvorenu i nepristrasnu javnu raspravu o ovom projektu i njegovom uticaju na razvoj grada (*El diario montañés*, 12. 03. 2011.).

konvenciju o ljudskim pravima u kome stoji da “svako fizičko i pravno lice ima pravo na neometano uživanje svoje imovine” i druge međunarodne dokumente koji su činom ratifikacije postali deo pravnog sistema države, ali je obaveza profesionalnih udruženja da zahteve građana podrže pozivanjem na takve dokumente i da ih stručno obrade i artikulišu. Jedna od važnih misija profesionalnih udruženja je da doprinesu formiranju kvalifikovane javnosti, a saradnja sa građanskim inicijativama je najbolji način za ostvarenje ove misije.

Umesto saradnje sa građanima i podrške javnom diskursu, u demokratskoj i pluralističkoj Srbiji ignorisanje je usvojeno kao novi metod komunikacije sa javnošću koji se najčešće koristi od strane vladajućih elita i njihovih dokazano privrženih stručnjaka. Takav odnos je moguć jer još uvek ne postoje bilo kakve sankcije za javne štete prouzorkovane nestručnim, nerazumnim ili neodgovornim odlukama ili zbog prikriivanja relevantnih informacija. Komentari, kritičke primedbe, zahtevi za javnom raspravom i uvid u relevantne informacije od javnog interesa se diskvalifikuju i svode na ravan ličnih netrpeljivosti, ne samo od strane političkih grupa na vlasti nego i od strane njihovih stručnih uporišta.

Kao primer ćemo navesti izgradnju jednog od najskupljih projekata u poslednje dve decenije u Srbiji – most preko reke Save, na donjem špicu Ade Ciganlije. Nekoliko godina (od 2005.) je (manji) deo stručne javnosti, uključiv i Savez inženjera i tehničara Srbije, različitim aktivnostima (stručni sastanci, napisi u medijima, peticije, pisma predstavnicima gradske i republičke vlasti, strankama na vlasti i u opoziciji i dr.) nastojao da otvori javnu raspravu o implikacijama izabranog projekta mosta preko donjeg špica Ade Ciganlije, ukazujući da je izabrano rešenje nefunkcionalno, preskupo, na pogrešnom mestu i da neće doneti poboljšanje javnog saobraćaja u Beogradu, ali će naneti ogromne ekološke i ambijentalne štete i ugroziti prirodna i kulturna dobra u ovom delu grada (Topčiderski park, Mašin majdan, Letnja pozornica, rečne obale, i dr.).

Tadašnji gradonačelnik Beograda, sa svojim glavnim arhitektima, menadžerima i drugim stručnjacima, je diskvalifikovao sva upozorenja o neracionalnosti izabranog rešenja i odbacio javnu raspravu. Idejno rešenje mosta dala je slovenačka firma “Ponting”, pobedivši na konkursu održanom 2004. godine. Projektanti mosta su konstruktor Viktor Markelj i arhitekta Peter Gabrijelčič, koji je prethodno bio član Komisije koja je definisala projektantske uslove, između ostalih da most mora biti sa kosim zategama. Na upozorenje da se radi o sukobu interesa, nije bilo nikakvog odgovora. Ista firma je uradila i Procenu uticaja na životnu sredinu, što je zakonska obaveza, ali i očit sukob interesa. Most je, inače, deo tzv. Unutrašnjeg magistralnog poluprstena

– projekta koji predviđa izgradnju saobraćajnice profila autoputa kroz kontinualno izgrađeno gradsko tkivo odnosno četiri centralne gradske opštine, koji je takođe usvojen bez obzira na brojna upozorenja dela stručne javnosti o njegovoj disfunkcionalnosti, manjkavosti dostupnih informacija, enormnoj ceni izgradnje i negativnim ekološkim učincima (Petovar, 2010.).

Prvobitna cena mosta, prema idejnom projektu iz 2005. godine trebalo je da bude oko 90 miliona eura, ali je ona porasla zbog toga što je u međuvremenu porasla cena čelika na svetskom tržištu i to za više od 50% (!). Tokom 2006. godine, bilo je procenjeno da će most zajedno sa pristupnim saobraćajnicama koštati 161 milion eura. Prema izveštaju Direkcije za građevinsko zemljište i izgradnju Beograda od 17. marta 2008. godine, planirano je da projektovanje i izgradnja mosta košta 118.652.230 eura, a u 2010 godini procene su se kretale između 200 i 300 miliona eura, da bi u 2011. godini dostigle oko 400 miliona eura (bez kamata na kredite Evropske banke za obnovu i razvoj i Evropske investicione banke). U izveštaju Državne revizorske institucije o poslovanju grada Beograda navodi se da će Most na Adi koštati više od 450 miliona eura (RTS, 17. januar 2012.). Kada je postalo jasno da se cena mosta nekontrolisano povećava, pronađeno je dodatno objašnjenje da u prvobitnu cenu mosta nisu uračunate pristupne saobraćajnice, koje su navodno dvostruko skuplje od samog mosta. Već prilikom izrade idejnog projekta bilo je jasno da se na most visine 20 metara, koji se inače nalazi u ravnici, treba popeti i sa njega spustiti, te da će ti prilazi ne samo građevinski koštati, nego da će “pojesti” ogromnu površinu građevinskog zemljišta i imati loše ekonomske i ekološke posledice zbog vožnje na tako velikim nagibima. Ni na te i laici-ma očigledne manjkavosti usvojenog rešenja nije bilo reakcije profesionalnih udruženja. Treba pomenuti da se cena standardnog gradskog mosta, gredne konstrukcije na reci ove širine, kreće između 50 i 60 miliona eura.

Nema sumnje da će projekat mosta dugačkog 929 metara (preko reke čija je širina 400 m.), širine oko 45 metara, sa šest kolovoznih traka, dve staze za pešake i dva koloseka namenjena budućem (lakom metrou), uticati na radikalnu izmenu konfiguracije gradskog prostora, pravce i intenzitet saobraćaja, ambijentala obeležja, ekološki status velikih zelenih površina koje most sa pristupnim saobraćajnicama tangira ili ih direktno ugrožava. Ne samo da je odlučivanje o ovakvom projektu ostalo u uskom i zatvorenom krugu političara i stručnjaka, nego su i mnoge ključne informacije prikrivene i nedostupne. Most je zvanično pušten u saobraćaj 31. decembra 2012. godine, kao poklon (sic!) gradskih i republičkih vlasti koji će Beograđani, njihova deca, unuci i praunuci otplaćivati nekoliko narednih decenija (*Timeo Danaos et dona ferentes*). Savez inženjera i tehničara Srbije je jedino udruženje koje je podržalo

zahtev za javnom raspravom o spornom projektu mosta preko Ade Ciganlije, a ostali su čitali ili se pozivali na autoritet i graditeljsko iskustvo predsednika Srpske akademije nauka i umetnosti koji je bio i predsednik Žirija za izbor konkursnog rešenja.

8. Zaključna razmatranja

Gubljenje autonomije vodi ka gubljenju ugleda profesije. Odnosno, nema ugleda profesije bez njene autonomije. Gubljenje ugleda nosi sve druge vrste redukcije: od redukcije znanja i veština do redukcije odgovornosti i etičkih standarda u profesiji. U poslednjoj deceniji u Srbiji su vidljiva nastojanja ka uspostavljanju autonomne pozicije u nekim profesionalnim udruženjima – u lekarskoj komori, udruženju sudija i drugima. Proces je spor, tegoban, teško se kristalizuju zajednički ciljevi, kriterijumi, profesionalne norme i standardi. Takva nastojanja nisu primetna u strukovnim udruženjima u oblasti urbanizma, planiranja i uređenja prostora. Čutanje pripadnika profesije može se objasniti time da postoji strah od gubljenja zaposlenja. Nije nevažno ni to što postoji hiperprodukcija i suficit stručnjaka sa diplomama i formalnim obrazovanjem. Takva hiperprodukcija “stručnjaka”, s jedne strane, te stranački kanali zapošljavanja i stranačka kontrola profesionalnih udruženja, s druge strane, omogućavaju potiskivanje odgovornih i kompetentnih stručnjaka i njihovo izopštavanje iz profesionalnih aktivnosti. Najveći gubitnik u ovakvim okolnostima je sama struka, ali i cela društvena zajednica. U posebno teškom i bezperspektivnom položaju su mladi stručnjaci, sa izgrađenim etičkim i profesionalnim standardima kojima je neophodna odgovarajuća podrška i zaštita profesionalnog udruženja, kako u odnosu na pritiske investitora i grupa na vlasti, tako i u odnosu na nelojalnu i neprincipijelnu konkurenciju iz same struke.

U interesu struke je da potraži odgovor na pitanje zašto je to tako, jer bez efektivne zaštite profesionalnih i etičkih kriterijuma i standarda nije moguće unapređenje stručnog rada. Jačanje odgovornosti profesionalnih udruženja i njihova autonomija su jedini način da se zaštite pripadnici profesije od nasrtaja investitora i vlasti i zahteva koji idu s onu stranu profesionalnog, stručnog i moralnog integriteta stručnjaka. Stručna i profesionalna udruženja su, kako smo već naglasili, nezavisne i neprofitne organizacije kojima je cilj da promovišu kvalitet delanja svojih članova, profesionalne vrednosti i norme, etiku struke, i da zaštite svoje članove od različitih pritisaka koji su u opreci sa ciljevima i interesima struke.

Stručna udruženja grade svoj ugled i putem saradnje sa građanskim inicijativama i zalaganjem za javne interese i javna dobra u svom delokrugu rada.

Saradnja sa građanima pogoduje jačanju kvalifikovane i kompetentne javnosti što je u interesu i profesionalnih udruženja i društvene zajednice u kojoj ona deluju.

Stručna udruženja nemaju prava da čute o kršenju profesionalnih i etičkih standarda u profesiji. Licencu treba oduzeti članovima udruženja koji učestvuju u projektovanju i izvođenju neprijavljenih radova, koji po nalogu investitora probijaju urbanističke uslove, koji interese i zahteve investitora pretpostavljaju profesionalnim normama i etičkim standardima struke. Da ne govorimo o prepisivanju planova i prisvajanju tuđih tekstova. Na moje pitanje upućeno mlađoj kolegici, jednoj od vodećih urbanista u Urbanističkom zavodu u Amsterdamu, da li bi projektant koji projektuje objekat za koji investitor nema dozvolu imao neku reakciju stručnog udruženja (gubljenje licence, osudu Suda časti i sl.), dobila sam odgovor “da je to zanimljivo teorijsko pitanje, zato što nije poznato da se tako nešto ikada dogodilo u Holandiji”.

Literatura

- Etički kodeks Inženjerske komore Srbije*. Beograd: Inženjerska komora Srbije, 2006.
- Gams, A. (1990). *Društvena norma. Pojava, nastanak i značaj*. Beograd: Savremena administracija.
- Gans, H. (1962). *The Urban Villagers. Group and class in the life of Italian-Americans*. New York: The Free Press.
- Goodman, R. (1972). *After the Planners*. Penguin Books.
- Gredelj, S., Gavrilović, Z. i Šolić, N. (2005). *Profesija (i) korupcija – Aktiviranje profesionalnih udruženja u borbi za integritet profesija i protiv korupcije*. Beograd: Centar za monitoring i evaluaciju.
- Profesija – između korupcije i integriteta*. Konferencija. Beograd: Biro za društvena istraživanja i Fond za otvoreno društvo, oktobar 2011.
- Petovar, K. (2010). Grad bez građana – tako se gradi(lo) u Beogradu i Srbiji. Beograd: *Republika*, br. 484-485, 1-30. septembar 2010.
- Veber, M. (1976). *Privreda i društvo*. Beograd: Prosveta.
- Wates, N. and Knevitt, Ch. (1987). *Community Architecture. How People are Creating Their Own Environment*. Penguin Books.
- Sl. glasnik grada Beograda, br. 30/2003.
- El diario montañés*, 12. 03. 2011.

Franc Trček, PhD

Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana, Slovenia
e-mail: franc.trcek@fdv.uni-lj.si

Regional development and limits of local authorities: case of Ljubljana's urban region

1. Introduction – new localisms

Our point of departure in this paper is the concept of new localisms and regionalisms which was developed within the field of regional studies during the 1990s in response to the increasing ambitions among regions to participate in decision-making and make autonomous decisions on the local and regional development. The networking of increasingly autonomous social actors (Costis and Hudson, 2007) showed that the nation-state as a predominant form of the territorial organization of social activities had become insufficient in many situations. The national level proved to be both too narrow and too broad a framework for resolving numerous development problems.

This dual insufficiency preventing the resolution of development challenges on the national level has led to numerous local and regional movements. New localisms and regionalisms (see Rodriguez-Pose and Crescenzi, 2008) were initially the movements that resisted national governments' concrete policies and were primarily an area of compensation. As early as the beginning of the 1990s, Poche (1992:146) argued that they emerged as a consequence of the fact that territorial social identification did not necessarily coincide with territorial political and economic division.

The key feature of new localisms was the "search for roots", meaning attempts to identify particular local features and tacit knowledge (Brockmann and Anthony, 2002) that make a specific region territorially definable, distinct and different from other territorial communities. In most cases, successful local communities and regions proved to be those which, in addition to local-regional political structures, also had public institutions (professional, educational, cultural, scientific and research institutions as well as tourist, sport and recreational facilities), and in which civil society played an important role acting as an interface in the integration process on the local and regional levels.

Development-oriented societies try to exploit the potential of new localisms by emphasizing the importance of local-regional self-governance and co-governance in the planning of future socio-spatial development (see Vlaj, 2004; Šmidovnik, 1995). It should be stressed, though, that owing to frequent political and even professional abuses of discourse on the importance of new localisms and regionalization, inter-regional and intra-regional competition is often overlooked. Local communities and regions compete on both the national and the supra-national levels and within various sectors.

The success of new localisms vitally depends on the development of local economies, while the networking of local economic actors is the main precondition for successful development. Local authorities, in turn, play an important role in encouraging local economic networks. In this paper we analyze the (in)capacity of local political authorities in the peripheral municipalities of the Ljubljana Urban Region (henceforth LUR) and seek possible solutions to this situation characterized by bleak development prospects.

2. The Ljubljana Urban Region – a brief description

Despite the 15-year-long and heated political debate on regionalization and decision-making decentralization, Slovenia still does not have regions as the second level of territorial organization. And yet, regions are the reality of everyday socio-spatial activities. Development statistics and socio-spatial planning usually operate with statistical regions (NUTS 3) according to which Slovenia is divided into 12 territorial and historically coherent spatial units. If we leave aside for the moment the recurrent arguments about the location of future regional development agencies, the above-mentioned 12 units should provide the spatial framework for future regions.

The Ljubljana Urban Region (LUR), which is also a part of the official name of the Regional Development Agency of the Ljubljana Urban Region (see <http://www.rralur.si/en/>), is territorially identical to the Central Slovenian Statistical Region. LUR currently comprises 26 municipalities; these include the City of Ljubljana municipality, smaller towns in its vicinity that developed as a result of the suburbanization process (Domžale, Grosuplje, Vrhnika), other small towns in the vicinity of Ljubljana (Medvode, Kamnik, Logatec), and predominantly rural municipalities on the LUR periphery. The municipalities differ in size, the number of residents and educational and employment structure, and most of all in the level of development and the extent of local/municipal economies (see Map 1).

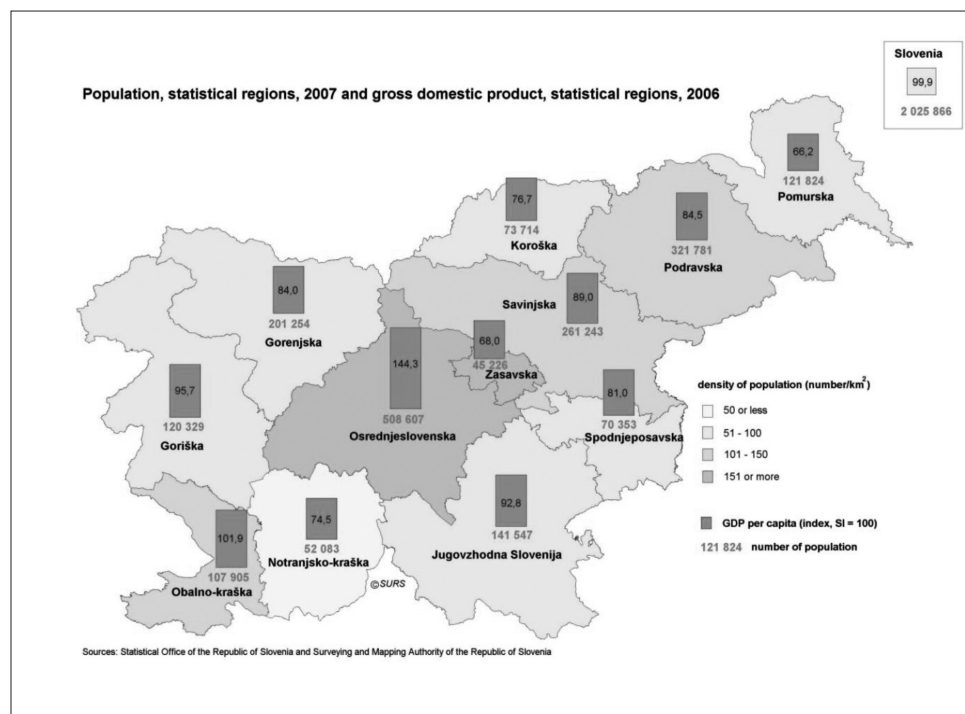
Map 1. Statistical regions in the Republic of Slovenia (NUTS 3) showing the borders of individual municipalities

Source: The Statistical Office of the Republic of Slovenia

LUR is the second largest region comprising one-eighth of the territory of Slovenia. It is a central Slovenian region with the highest density of settlement and home to one-fourth of the total Slovenian population. Its advantages, in addition to the central location, include good transport links in every direction and the fact that the Slovenian capital Ljubljana is situated there. It is the economically most developed region with the greatest concentration of enterprises and human resources. The LUR regional economy accounts for slightly more than one third of the Slovenian GDP (nearly 36%), with as much as three-fourths of this sum generated by service industries. According to 2007 data, 45% of all companies in Slovenia had their headquarters within LUR (see Map 2).

Map 2. Population, statistical regions, 2007 and gross domestic product, statistical regions, 2006

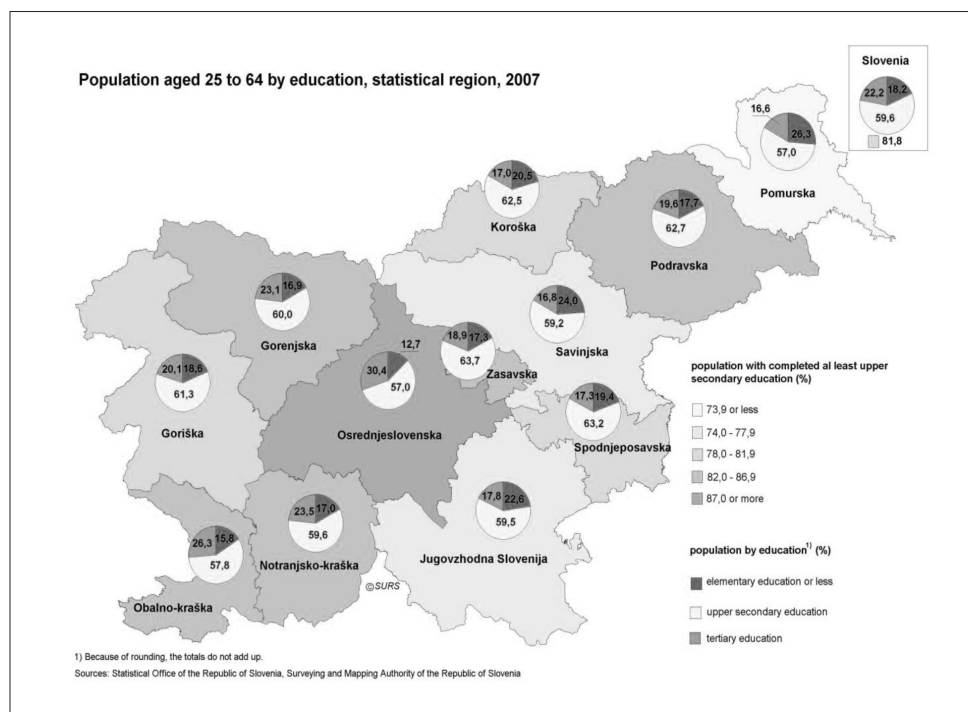
Source: <http://www.stat.si/eng/index.asp> (The Statistical Office of the Republic of Slovenia)

The economy of LUR could be defined as the most post-Fordist of all regional economies in Slovenia. It consists of a wide range of services coupled with a number of public infrastructure operations of national importance mainly managed from the capital, Ljubljana. LUR has the greatest number of companies and the greatest number of employees in the region, of which the majority work in trading companies, processing industries, business services, construction and public administration. The biggest employers within LUR are the Mercator Group, Slovenian Railways, The Ministry of Defense, The University Medical Center Ljubljana, Nova Ljubljanska banka, Spar Slovenija, The Ministry of Finance, Triglav Insurance Company, Lek (a pharmaceutical company), Radiotelevizija Slovenija and Telekom.

One third (32.2% in 2008) of all economically active population in Slovenia is concentrated in LUR and it also has the highest proportion of population with college or university degree. At the same time, LUR, and particularly the

City of Ljubljana municipality, is the central national employment pool attracting mainly (younger) population with college or university degrees, among other things because of the fact that with the expansion of the Slovenian highway network Ljubljana has become accessible in one hour from two-thirds of the Slovenian territory. This contributes to LUR's positive balance of migration as well as the large number of daily labor migration (app. 100,000) travelling to Ljubljana not only from within the LUR territory but also from other places within the employment pool which comprises slightly more than a half of the entire territory of Slovenia (from the direction of Kranj, Novo mesto, Trbovlje, Celje and Postojna).

Map 3. Population aged 25 to 64 by education, statistical region, 2007

Source: <http://www.stat.si/eng/index.asp> (The Statistical Office of the Republic of Slovenia)

Although when viewed from the inter-regional perspective LUR stands out in terms of its development level (which is one result of the centralist aspirations of the Slovenian political elites during the period following Slovenia's

gaining of independence) and is comparable with other central and south European “metropolitan regions” that developed around national capitals, it is also characterized by large differences among the municipalities it comprises.

3. Localisms within the LUR – attempts at double emancipation

As we have already mentioned in the introduction, regions experiencing propulsive development are characterized by intra-regional competition among local communities. In the case of LUR, this is manifested as a growing tendency towards double emancipation. While municipalities within the LUR strive to emancipate themselves from the City of Ljubljana, the City of Ljubljana itself strives for emancipation from its “LUR surroundings.” If we add to this the poll tax, which is the basic principle in the (re)distribution of finances to local, municipal areas, we have a situation in which the City of Ljubljana municipality and other municipalities compete to secure communal infrastructure that is a prerequisite for attracting future residents, and this trend will only intensify in the future.

A good example of localism-ridden reasoning is a recent proposal by a mayor of a peripheral suburban municipality that the City of Ljubljana municipality should be excluded from the statistical Central Slovenian region. In proposing this he was motivated by the fact that the re-calculation of regional development indicators for the new “Central Slovenian Region minus the City of Ljubljana” would mean greater municipal budget for his own and similar municipalities.

The legitimate and understandable “double emancipation” aspirations on the part of municipalities and local communities already cause bottlenecks that obstruct development initiatives on the LUR level.. When competing within the LUR in an attempt to achieve a positive balance, local communities engage in “new-localism” games, sometime even on the level below the municipal. Since new localisms in Slovenia are still at an early stage of development, at the moment we are primarily witness to resistance movements opposing the higher levels of social territorial organization.

4. The development (in)capacity of LUR peripheral municipalities – the analysis of the current situation

To answer the question of what internal sources are necessary for the development of local economies in peripheral LUR municipalities we have a number of statistical indicators at hand. A useful synthetic indicator to start with is the

Development Deficiency Index. It is a composite index that has been introduced in 2001 along with the national strategy for regional development as a basis for regional incentives. It is calculated using 11 indicators: GDP per capita, taxable earnings per capita, companies' GDI per employee, the level of registered employment/employment to population ratio, registered unemployment rate, aging index, the share of population with access to sewage infrastructure, the average number of years in formal education, the share of Natura 2000 areas, labor migration index and the density of settlements.

Since data on the GDP per capita and the average years in formal education were not available for the 2002-2004 period, the Development Deficiency Index was calculated on the basis of remaining 9 indicators. In comparative analysis it is described as the "assessment of development deficiency index for individual municipalities." The assessment is calculated as an average of nine standardized indicators and it ranges from 0 to 1, where a higher value indicates a more favorable situation. The ultimate value is expressed as inverted value, where a higher value indicates a higher development deficiency of a municipality (see Pečar and Kavaš, 2006).

Table 1. The Development Deficiency Index for LUR municipalities (calculation based on the indicators for the period 2002-2004)

Velike Lašče	0.668	Vodice	0.485
Doberpolje	0.663	Logatec	0.479
Litija	0.660	Komenda	0.473
Šmartno pri Litiji	0.597	Medvode	0.464
Borovnica	0.592	Škofljica	0.417
Brezovica	0.582	Grosuplje	0.417
Ig	0.566	Dol pri Ljubljani	0.397
Lukovica	0.556	Ljubljana	0.374
Ivančna Gorica	0.540	Mengeš	0.369
Dobrova-Polhov Gradec	0.511	Domžale	0.364
Kamnik	0.501	Horjul	0.350
Moravče	0.500	Trzin	0.203
Vrhnika	0.495	Log-Dragomer	nd*

* The Log-Dragomer municipality was established in 2006 when it was excluded from the Vrhnika municipality.

Source: Pečar & Kavaš, 2006

The table above shows that, in addition to the City of Ljubljana and other towns inside LUR, it is municipalities with the longer tradition of private en-

trepreneurship, crafts and small businesses dating from the period preceding Slovenia's independence which are located near the highway network that are less deficient in terms of development potentials. The municipalities of Vrhnika and Kamnik have a relatively high Development Deficiency Index. Although the suburbanization processes encourage migration to these municipalities from the City of Ljubljana, both have work-intensive local economies. In the current global economic crisis, the largest employers in these municipalities are either on the verge of bankruptcy or are already undergoing the bankruptcy procedure, so recalculation of their Development Deficiency Indexes would give an even less favorable picture.

If we take as the criteria the Development Deficiency Index (values above 0.5), (in)accessibility by transport and the location of a specific LUR municipality, the following municipalities would qualify as peripheral: Velike Lašče, Doberpolje, Litija, Šmartno pri Litiji, Borovnica, Brezovica, Ig, Lukovica and Dobrova-Polhov Gradec. While Velike Lašče, Doberpolje, Litija, Šmartno pri Litiji and Dobrova-Polhov Gradec are located along the LUR edges and have less favorable infrastructure and traffic connections with other parts of LUR, particularly the City of Ljubljana, the municipalities of Borovnica, Brezovica, Ig and Lukovica are located closer to the capital Ljubljana, but they have been established only recently and occupy formerly predominantly rural regions. These have indeed become desirable countryside getaways for urban population, but they are also beset with difficulties related to communal infrastructure and are in need of businesses that may propel development.

If we analyze certain basic statistical data for peripheral LUR municipalities (see Table 2), we can see that apart from Litija, which belongs in the group of larger municipalities, and mid-sized municipalities such as Brezovica and Dobrova-Polhov Gradec, seven municipalities are small in terms of the number of residents; their population is around 5,000, which is also the population minimum required by law for the establishment of a municipality. The density of settlement and population growth decrease with the increase in the distance from the City of Ljubljana and the country's highway network; the highest values of these indicators are found in suburban municipalities close to the City of Ljubljana.

One demographic indicator important for development is the age dependency ratio. It shows the ratio of the population younger than 15 and older than 64 to the number of active population aged 15 to 64, multiplied by 100. This indicator measures the number of dependent persons per 100 active persons. In 2007, the total age dependency ratio for Slovenia was 42.9. While in six municipalities this ratio is close to the Slovenian average, it is

conspicuously higher in the municipalities of Doberpolje, Dobrova-Polhov Gradec and Velike Lašče which are characterized by a combination of older, predominantly rural population and younger, pre-school and school-going population. Both groups represent a significant financial drain on the municipal budget.

Future local-regional economies importantly depend on the current number of students. Data on the number of students per 1000 residents for peripheral LUR municipalities show differences between individual municipalities. While suburban municipalities close to Ljubljana exceed the national average (56 in 2007), the municipalities that are peripheral in terms of location and traffic connections, i.e. Doberpolje and Šmartno pri Litiji, are far below the average. This means that, coupled with the likely "local brain drain" towards the City of Ljubljana, their future local economic development will rest on weak local creative potentials. Peripheral municipalities indeed strive to encourage further education by awarding municipal scholarships, but their funds usually suffice for only several students a year.

Below we analyze several key economic indicators which point to the current characteristics of local/municipal economies. In addition to the number of companies per 1000 residents, the size of companies and gross investment in fixed assets per resident, for the purpose of this analysis we also used the labor migration index, which is expressed as a percentage of the active population (excluding farmers) per job and the number of active population per a place of residence. The index shows the surplus/deficiency of jobs.

Table 2. Basic traits (year 2007)

Municipality	Population	Area km ²	Density of population	Total pop. growth	Aging coefficient	Tertiary students per 1000 resid.
Borovnica	3921	42	93	18	43.5	61
Brezovica	10283	91	113	218	44.7	67
Doberpolje	3705	103	36	-11	50.3	43
Dobrova-Polhov Gradec	7120	118	61	89	51.3	57
Ig	6098	99	62	108	40.3	60
Litija	14667	221	66	60	40.8	65
Lukovica	5257	75	70	82	43.4	50
Šmartno pri Litiji	5278	95	56	41	43	31
Velike Lašče	4093	103	40	37	49	56

Source: The Statistical Office of the Republic of Slovenia

Table 3. The state of local economies (year 2007)

Municipality	No. of companies per 1000 residents	Company size*	Gross investment**	Commuting index
Borovnica	34	3	969	30.8
Brezovica	58	3.2	580	48.4
Doberpolje	41	4.1	281	57.9
Dobrova-Polhov Gradec	47	3	323	38.8
Ig	53	2.4	251	46.5
Litija	45	3.5	834	51.4
Lukovica	39	5	465	42.6
Šmartno pri Litiji	36	4.5	459	49.1
Velike Lašče	44	2.4	80	30.5

* The average number of working people per company.

** Gross investment in fixed assets per resident in euros.

Source: The Statistical Office of the Republic of Slovenia

Data in Table 3 show that all peripheral municipalities within LUR are lacking in jobs, and this is also a general characteristic of all LUR municipalities except the City of Ljubljana (175.6) and Trzin (361.4). The surplus of jobs within the City of Ljubljana municipality is understandable as already explained above. The conspicuously high labor migration index for the municipality of Trzin is a result of its specific nature. It consists of only one smaller town, Trzin, but comprises the business park Trzin, which contributes to such a large surplus of jobs. Peripheral municipalities within LUR are therefore conspicuously deficient in jobs, meaning that a half to two-thirds of their active population commute to work, mainly to the City of Ljubljana and to a smaller extent to other urban centers within LUR.

The local economies of these municipalities, if compared to the national average, are conspicuously less successful. If we take into account the number of companies per 1000 residents, only the municipalities of Brezovica and Ig exceed the national average which is 52 companies per 1000 residents. As regards the size of companies, or the average number of persons these employ, all municipalities are far below the national average which is 6.2 persons. This indicates that most businesses located in peripheral LUR municipalities are smaller-size enterprises or service providers, and mainly family businesses. The least favorable in terms of development is the indicator showing the gross investment in fixed assets per resident. All municipalities included in our analysis conspicuously lag behind the national average which

in 2007 amounted to 2,944 euros. This high national average of gross investment in fixed assets rests on investments in the front-runners of the Slovenian economy and in the sectors of public importance. Accordingly, in 2007 only 33 of 210 municipalities altogether exceeded the 3000 euro sum. As regards the municipalities inside LUR, in addition to the City of Ljubljana municipality (7,395) only the municipalities of Trzin (5,391) and Mengeš (3,226) exceeded it. If the municipalities of Borovnica and Litija still manage to achieve the gross investment comparable to successful medium local economies that have no local front-runner companies, the value of investment in other seven peripheral municipalities is very modest. The data show that the local economies of LUR peripheral municipalities do not have internal sources needed for technologically advanced economies that generate high added value, which is an ideal and desired development trend for local economies.

5. The (in)capability of local leaders to stimulate development in peripheral LUR municipalities

The analysis of indicators important for the development of local economies clearly shows that local economies of peripheral LUR municipalities are underdeveloped, given that they provide jobs for just one-third to one-half of the economically active population. Accordingly, the quality of life of local residents, and consequently the size of municipal budgets, depend primarily on their employment in the City of Ljubljana municipality and surrounding area plus a few other regional urban centers, and on the development aid from the national budget allocated on the basis of the Development Deficiency Index. All the municipalities analyzed here, except the municipality of Litija, were established as a result of the local self-governance reform during the mid 1990s or later. The reorganization of former municipalities left newly formed municipalities burdened by split-up balances (in some cases disputes are still unresolved e.g. Šmartno pri Litiji vs. Litija). Another aggravating factor was that even in the previous organizational system, these communities were peripheral if not underprivileged areas.

Viewed from the sociological perspective, it is possible to understand the logic that governed the consulting referendum on the establishment of new municipalities. It rested on the assumption that the newly established municipalities, given the centralized model of funds distribution, would obtain more funds than they had been allocated before when they had the status of local communities or peripheral municipal areas. Although legitimate such an attitude is also narrow-minded, so it plunged the new municipalities into

development deficit at the very beginning of their existence. They indeed obtained more funds but also had to accept new obligations prescribed by law.

What this means in practice is that the major part (usually even as much as 80%) of municipal budgets is dedicated to financial obligations. Most often these obligations include basic social activities like education, maintenance of infrastructure (co)owned by the municipality in question, and a few social and other transfers of public nature (e.g. culture, sport, support to civil initiatives). In the case of newly formed peripheral LUR municipalities this means that they have little internal, own financial means that could be dedicated to development. Furthermore, the growing scope of legal obligations (e.g. stricter rules applying to communal waste and environmental protection regimes) additionally reduces the already modest municipal funds designated for development.

One result of the ill-fated reform of local self-governance (see Kos, 2000), which imposed financial obligations on municipalities but failed to secure financial sources for their development, was municipal indebtedness which is becoming an ever-greater national problem. According to the results of the analysis of pilot audit studies conducted by the Court of Audit of the Republic of Slovenia, municipalities incur most debts to finance the building of kindergartens, schools and basic infrastructure (see Marn, 2009). The same audit report states that according to the data of the Ministry of Finance on December 31, 2008, only 32 of 210 municipalities altogether (i.e. 15%) were not in debts (The Court of Audit of the RS, 2009). Local political leaders who were interviewed for this pilot study drew attention to two problems. The legislative body has been raising the standards and changing the rules, but the financial burden of these changes is shouldered by municipalities (e.g. free kindergarten for the second child, a transition to nine-year elementary school, communal waste separation). This comes on top of the fact that new municipalities lacked basic infrastructure at the time of their establishment.

Apart from the financial quandary paralyzing new municipalities, including 8 out of 9 peripheral LUR municipalities analyzed here, another problem is the lack of personnel. Many municipalities' administrations, which should stimulate the development of local economies and act as an interface in the process of shaping local economic networks, consist of only a few administrators. Moreover, they are overburdened with responsibilities arising from legal obligations and communication with relevant national bodies.

If after this overview of the bleak development prospects we try to answer the initial question about the role of local political leaders as the main driving

force of local economies in peripheral LUR municipalities, we can say that they are left with a narrow selection of possible strategies. Since the municipalities in question are mainly small in size and peripheral, their mayors have little chance of being elected to Parliament where they could join the powerful municipal mayors lobby group and open door for additional development initiatives within their local communities. This is in fact a rather widespread anomaly of Slovenian parliamentarism, where mayors who are also MPs combine legislative and executive roles.

Local governments are therefore left with primarily two operating strategies. One involves lobbying on the national level using political links to obtain the resources needed for local development, or at least to limit the scope of financial obligations paid from the municipal budget (e.g. the re-categorization of a part of traffic network and roads by changing their status from municipal to national roads).

The other related strategy is to apply for national and European funds for local development. However, the acquisition of external (co)funding sources is often unsuccessful for two reasons. The first is the lack of local, municipal personnel who would systematically dedicate time to calls for applications, and the related lack of knowledge needed to complete application procedures. The second reason is that in the growing number of cases co-funding on the part of the municipalities or partners contracted by municipalities is required. In the situation in which only slightly less than one-fifth of the municipal budget, or even a smaller part of it, is not tied up in financial obligations – and this situation is not only limited to territorially peripheral or developmentally deficient municipalities – it is difficult to expect that these municipalities will be able to co-fund projects from their internal sources. Furthermore, the majority of local companies are in a similar position. Their scope of operation and revenues are not sufficient for larger investments in development that could transform local economies from work intensive economies to the economies yielding higher added value.

Another obstacle exacerbating the attempts to form local economic networks and aggravating the already difficult circumstances is the transposition of political struggles from the national to the local/municipal level. As a result, many good ideas requiring the engagement of local actors during the operationalization process involving municipal councils are blocked because of the narcissism manifested as small political idiosyncrasies. Given the current situation, it is possible to say that local authorities in peripheral LUR municipalities as well as other less developed municipalities in Slovenia are rather restricted in their attempts to stimulate the development of local economies.

Metaphorically speaking, local leaders have found themselves in the role of pianists with their hands bound.

6. Conclusions – The necessity of regional networking

If we put peripheral LUR municipalities' development problems in the wider context of the current economic crisis and take into account recent data which show that at the end of the second quarter of 2009 the budgets of Slovenian municipalities were already in deficit (Weiss, 2009), which was not the case in the past, we are justified to presume that local municipal authorities are currently preoccupied with the attempts to minimize debts arising from financial obligations rather than with major development plans. It is also quite obvious that the shortage of funds and cadres renders local authorities (too) weak and incapable of autonomous stimulation and shaping of local economies.

An ideal utopian solution would be the linking of smaller peripheral municipalities and their transformation into larger municipalities. Larger internal resources acquired in this way would facilitate the (co)creation of successful local economies, but such a project is not realizable in the near future. What is realizable, though, is intra-regional linking of peripheral municipalities many of which share borders. This would enable the shaping of a wider intra-regional economic network, which could generate more effective economic initiatives in peripheral LUR municipalities.

A good illustration of the necessity for regional planning is the current shortage of kindergartens in many suburban LUR areas. At the moment, the problem is resolved by employing temporary solutions involving prefabricated facilities and the construction of new kindergartens. This means that municipalities incur debts to finance projects that will not generate the development of local economies. On the other hand, an alternative form and supplemental care for pre-school children would create opportunities for self-employment or new jobs. This pressing problem plaguing the entire LUR area is a good example of a situation calling for the regional rather than municipal approach in searching the solution that would optimize the system.

The success of such networking vitally depends on the development of regional identity. Unfortunately, at the moment it is manifested as cynical opportunism. The local authorities view their regional identity primarily through the lens of short and medium-term benefits likely to be derived from joint development projects. In other words, for them it is a possible but not a necessary, or inevitable choice. That acting locally is not necessarily at variance

with acting regionally, or that to act and think locally is also to act and think regionally, is a developmental challenge as well as a indispensable mental and conceptual framework for the future development of LUR peripheral areas and LUR in general. We should also emphasize that mutual trust is another pre-requisite for the cooperation of local communities within LUR and for the shaping of regional identities (see Sztompka 1999; Rus, 2008) of local actors that will once be integrated in future local and regional (economic) networks.

Literature

- Brockmann, N.; Anthony, E., William P. (2002). Tacit Knowledge and Strategic Decision Making. *Group & Organization Management*, 27 (4):436-455.
- Costis, H., Hudson, R. (2007). Rethinking Local and Regional Development: Implications for Radical Political Practice in Europe. *European Urban and Regional Studies*, 14 (2):99-113.
- Kos, D. (2000). Reform of Local Government in Slovenia. In: Mlinar Zdravko (Ed.) *Local Development and Socio-Spatial Organization*. Budapest: LGI/OSI.
- Marn, U. (2009). Čas za uvedbo kazenskega pregona: zadolženost občin (*Time For Criminal Proceedings: Municipalities in Debts*). Ljubljana: Mladina 2009 (23), http://www.mladina.si/tehdnik/200923/cas_za_uedbo_kazenskega_pregona
- Pečar, J. & Kavaš, D. (2006). *Metodologija izračuna indeksa razvojen ogroženosti za obdobje od 2007 do 2013 (The Methodology for Calculating the Development Deficiency Index for the period 2007 to 2013)*. Ljubljana: Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj, Delovni zvezek 6/2006.
- Poche, B. (1992). Identification as a Process: Territories as an Organizational or a Symbolical Area. In: Zdravko Mlinar (Ed.). *Globalization of Territorial Identities*. Aldershot: Avebury.
- The Audit Court of the Republic of Slovenije (2009). *Zadolževanje občin: predstavitev revizijskega poročila (Municipal Debts: The Presentation of Audit Report)*, June 9, 2009, Ljubljana: Računsko sodišče Republike Slovenije, [http://www.rs-rs.si/rsrs/rsrs.nsf/V/K439B9058A9D60C15C12575D0003656BE/\\$file/predstavitev_zadolzevanje_obcin.pdf](http://www.rs-rs.si/rsrs/rsrs.nsf/V/K439B9058A9D60C15C12575D0003656BE/$file/predstavitev_zadolzevanje_obcin.pdf)
- Rodriges-Pose, A.; Crescenzi, R. (2008). Research and Development, Spillovers, Innovation Systems, and the Genesis of Regional Growth in Europe. *Regional Studies* 42 (1):51-67.
- Rus, A. (2008). Zaupanje in ekonomska uspešnost (Trust and Economic Success). *Teorija in praksa*, 45 (1-2):72-92.
- Sztompka, P. (1999). *Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Šmidovnik, J. (1995). *Lokalna samouprava (Local Self-Governance)*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Vlaj, S. (2004). Lokalna skupnost – Izziv 21. Stoletja (Local Community – The Challenge of the 21st Century),. In: Dimitrij Jeraja & Jelka Vintar (Eds.). *K razvoju telecentrov v Sloveniji* (Towards the Development of Telecenters in Slovenia), Ljubljana: Bonus.

Weiss, M. (2009). Župani, *kaj vendar delate s proračuni?! (Mayors! What Have You Been Doing With Budgets?!)*. Finance, September 7 (172):4-5.

<http://www.rralur.si/en/> (The Regional Development Agency of the Ljubljana Urban region)

<http://www.stat.si/eng/index.asp> (The Statistical Office of the Republic of Slovenia)

Prof. dr. sc. Srećko Pegan dipl. ing. arh.

*Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Hrvatska
Katedra za urbanizam, prostorno planiranje i pejzažnu arhitekturu
e-mail: spegan@arhitekt.hr*

Planiranje promjena u prostoru

Promjene u prostoru Republike Hrvatske nastaju u kontekstu globalnih i regionalnih promjena i kao takve ih treba promišljati u širem društvenom, gospodarskom i prostornom kontekstu. Promišljanje promjena u prostoru usmjeruju odabrana pitanja koja se pojašnjavaju redom. Prvo pitanje odnosi se na određenje ciljeva planiranja promjena u prostoru. Drugo pitanje odnosi se na primjerenost planskih određenja dok treće pitanje na vrijednosti prostora. Četvrto pitanje je o potrebi planiranja promjena u prostoru. Peto pitanje odnosi se na sustav i nositelje planiranja promjena, a šesto na pristranost planera promjena u prostoru.

1. Jesu li uskladivi ciljevi razvoja i ciljevi zaštite prostora?

Djelovanje gospodarski najutjecajnijih gospodarstava i najvećih zagađivača okoliša u svijetu već više desetljeća daje prednost razvoju i gospodarskim interesima, premda formalno podržava zaštitu okoliša. Takvo nedosljedno ponašanje vidljivo je i u razlikama ciljeva razvoja i ciljeva zaštite, kao i u resornim dokumentima Republike Hrvatske. U jednim se ističe važnost gospodarskoga razvoja, a u drugim propisuje sve viša razina zaštite prostora.¹

Kako ublažiti ove suprotnosti? Rješenje treba tražiti u stupnjevanom razvoju aktivnosti u prostoru, u primjerenoj usklađenosti planiranih mjera zaštite s planiranim stupnjem razvoja društva i gospodarstva.² Predlaže se:

¹ Program prostornoga uređenja Republike Hrvatske, 1999.; Strategija regionalnog razvoja Republike Hrvatske, 2011. - 2013.; Nacionalna strategija zaštite okoliša, 2002.; Strategija održivoga razvitka Republike Hrvatske, 2009.; Strateški okvir za razvoj 2006. - 2013.; Strateški okvir za razvoj, 2006. godine; "Program gospodarskoga oporavka" 2010.; Strategija energetskega razvoja Republike Hrvatske 2009., Strategija i akcijski plan zaštite biološke i krajobrazne raznolikosti Republike Hrvatske, 2008.; Strategija upravljanja vodama, 2008. i dr.

² Pegan, S. (2011). *Scenariji prostornog razvoja*, znanstveno-stručni skup, Perspektive prostornog razvoja Republike Hrvatske, zbornik radova, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Ministarstvo zaštite okoliša, prostornog uređenja i graditeljstva, Savjet prostornog uređenja Republike Hrvatske: Zagreb, 2011.

- a) U prvom stupnju razvoja, vremenski najkraćem i najintenzivnije provođenom, otkloniti određena rizika, sanirati nastala oštećenja i spriječiti nastajanje novih devastacija prostora.
- b) U drugom stupnju razvoja treba jačati kompetitivne prednosti gospodarstva i odrediti provedive mjere zaštite i održive uporabe prostora.
- c) U trećem stupnju razvoja postignuta kompetitivnost stvara uvjete za postupnu primjenu određenja kohezijske politike i provedivu zaštitu okoliša.
- d) Dugoročni krajnji cilj je očuvanje prostora i okoliša, razvoj temeljen na obnovljivim resursima i uspješna kohezijska politika.

Vrsnoća života i promjene u prostoru dijelom su posljedica globalnih utjecaja, a dijelom rezultat provođenja odluka o korištenju i zaštiti prostora na regionalnoj i lokalnoj razini.

2. Jesu li planirane promjene u prostoru odraz želja ili realnih očekivanja?

Promišljanja prostornoga razvoja Europske Unije prikazana su u usmjerujućem dokumentu Perspektiva prostornoga razvoja Europe (ESDP)³. Ovim dokumentom predloženi su razni scenariji prostornoga razvoja, a ističu se scenarij kompetitivnosti i scenarij kohezije. Scenarij kompetitivnosti daje prednost razvoju, potiče grupiranje gospodarskih aktivnosti prostornu i time jača razlike u razvijenosti između “središta” i “periferije”. Scenarij kohezije usmjeruje aktivnosti jednakopravnom korištenju prostora, ravnomjernom prostornom razmještanju gospodarskih aktivnosti, izjednačavanju vrsnoće življenja, te time i ublažavanju socijalnih razlika. U dokumentu se zaključno preporuča planiranje razvoja kombinacijom određenja raznih scenarija razvoja uz pretežit udjel određenja scenarija kohezije. Nakon više od deset godina od donošenja Perspektiva prostornoga razvoja Europe, svjedoci smo da su planovi “razvoja” slijedili scenarij kompetitivnosti na štetu jednakopravnosti i željene stabilnosti društva, kako u EU, tako i u državama u okruženju. Zaključiti je da su očite razlike u željenim od stvarnih ciljeva razvoja.

Treba li Republika Hrvatska scenarije razvoja i kakve su perspektive razvoja?

Prostor Republike Hrvatske je u dokumentu Perspektiva prostornoga razvoja Europe prepoznat kao prostor naglašenoga slabljenja gospodarskih aktivnosti i odumiranja stanovništva, kao prostor pogodan za život stanovništva

³ ESDP – European Spatial Development Perspective, 1999.

starije životne dobi i prostor pogodan za razvoj turizma, te kao prostor osobito vrijedne prirode i okoliša. Slijedom takvih predviđanja postavlja se pitanje kako planirati, koja određenja prihvatiti, a koja pokušati promijeniti?

3. Kolika je vrijednost prostora i kako tu vrijednost vrednovati?

Sveukupnu vrijednost prostora teško je vrednovati, a još teže tu vrijednost kvantitativno dokazati. U prilog tvrdnji kvalitativni su čimbenici vrijednosti prostora, kao npr. identitet, tradicija, ambijentalne vrijednosti, izvornost prirode, kulturna dobra, itd.

Je li tvrdnja ispravno postavljena? Moramo li vrednovati sve čimbenike vrijednosti prostora ili bi već i mjerljive veličine pripomogle u razumijevanju tražene vrijednosti?

Kao smjernica prepoznavanju obrisa problema može biti primjer modela određivanja aproksimativne razlike vrijednosti pri prenamjeni negrađevinskoga u građevinsko zemljište. Model izračuna uporabom pretpostavljenih veličina i vrijednosti pokazuje vrlo visoke neregulirane prihode fizičkih i pravnih osoba ostvarene prenamjenom zemljišta (bez ulaganja u uređenje zemljišta).⁴ Zaključiti je da objektivno mjerljiva vrijednost dijela čimbenika prostora jest dostatna da se odredi vrijednost prostora.

Saznanje o vrijednosti prostora važno je ne samo kao financijski pokazatelj, nego i kao regulator razvojnih procesa. U Republici Hrvatskoj nisu primjereno regulirani uvjeti stjecanja dobiti nastali kao rezultat planirane prenamjene zemljišta. Te razlike u cijeni zemljišta utječu na vrsnoću i namjere ulagača, koji interes i očekivanu dobit ne nalaze u stvarnim razvojnim programima, nego primarno u preprodaji zemljišta. Takav neproduktivan oblik stjecanja dobiti u razvijenim europskim zemljama pravno je onemogućen.

⁴ Aproksimativni izračun vrijednosti prenamjene zemljišta odnosi se isključivo na neizgrađeni dio građevinskoga zemljišta. Elementi izračuna su:

- površina teritorija RH		cca 56.594 km ² ;
- procjena površine ukupnoga građevnog područja u RH = 2,5%		1.414 km ² ,
- procjena ukupne neizgrađene površine građevnog područja je 30%		424 km ² ,
- cijena poljoprivrednoga zemljišta (app. prosjek)	1 €/m ²	1 mil. €/km ² ,
- cijena građevnoga zemljišta (app. prosjek)	100 €/m ²	100 mil. €/km ² ,
- razlika u cijeni kod prenamjene zemljišta	149 €/m ²	99 mil. €/km ² .

Prihod fizičkih i pravnih osoba ostvaren prenamjenom zemljišta (bez ulaganja) je cca 424 × 99 = cca 42 milijarde €. Izračun pokazuje da je prihod fizičkih i pravnih osoba ostvaren prenamjenom zemljišta (bez ulaganja) cca 42 milijarde €, a što je približno usporedivo s ukupnim državnim dugom RH 2011. godine. Ovu bi hipotezu trebalo provjeriti primjerenim istraživanjima, a nesumnjivo je da već ovi preliminarni podaci ukazuju na važnost predloženoga, a koje je uz to za podsjetiti, zakonska obveza u uređenim europskim državama.

4. Je li potrebno planiranje promjena u prostoru?

U određenju potrebe planiranja razlikuju se stavovi planera od stavova tržišta.

Stav planera je da je opravdano i potrebno planiranje korištenja, uporabe i zaštite prostora. Ističe se potreba uspostave izgubljenoga povjerenja tržišta u sustav planiranja. Da bi ostvarili taj cilj, planeri se moraju osloniti na potporu političkoga rukovodstva i na privatne ulagače koji upravljaju resursima i omogućuju da se planirano realizira.

Stav tržišta je da je planiranje korištenja, uporabe i zaštita prostora neučinkovito, nepotrebno, pa čak i štetno. U prilog ovom stavu tržište ističe kaotično stanje nastalo upravo kao rezultat planskih odluka, posebno u vrijeme recesije. Neuspješnost planiranja dokazuje se brojnim pogreškama nastalim kao rezultat planskih odluka.⁵

Predlaže se da mehanizmi tržišta određuju interes razvoja jer jedino oni mogu narediti resursima da se ostvari planirano.

“Nasuprotni” interesi razvoja i zaštite prostora, i razlike u stavovima planera i stavovima tržišta o položaju planiranja promjena u prostoru vode k:

- trendu marginalizacije sustava planiranja promjena u prostoru, kojim se zagovara razvoj i prednost privatnoga interesa. Zemljište je temeljni resurs razvojne politike u slabije razvijenim gospodarstvima. Poželjno stanje je: slabljenje reguliranja prometa nekretnina, sloboda prava raspolaganja vlasništvom i razmještaja djelatnosti u prostoru, slabljenje određenja osobne i materijalne sigurnosti, umanjenje razine šticećenja prostora i dr.; ili
- trendu jačanja sustava planiranja promjena u prostoru, kojim se zagovara normativno jačanje planiranja. Ističe se prednost javnoga interesa, a zemljište je samo iznimno resurs razvojne politike. Predlažu se izjednačena prava raspolaganja vlasništvom uz ograničenja konteksta, koja proizlaze iz uvjeta korištenja i zaštite prostora, povećanje razine šticećenja prostora, određivanje ograničavajućih uvjeta za lociranje djelatnosti u prostoru i dr.

Zaključuje se da je planiranje promjena u prostoru jedan od čimbenika koji prati i usmjeruje i dinamiku razvoja, prilagođuje planska određenja i nadzire uspješnost provedbe. Jačanje sustava planiranja promjena u prostoru podrazumijeva uspostavu uspješnoga upravljanja prostorom. Predlaže se sustav

⁵ Npr.: stanje u istočnoeuropskim državama nakon pada socijalizma, nasuprotnost korištenja i zaštite, širenje predgrađa – strukturna i funkcionalna preobrazba (neprijmjerena gustoća i vrsnoća gradnje, privatizacija javnoga dobra, odsutnost sigurnosnih i higijenskih standarda, oblikovna degradacija, itd.).

planiranja strukturno mijenjati s ciljem postizanja više razine provedivosti planskih odluka i unaprjeđenja vrsnoće planiranja.

5. Tko su nositelji planiranja promjena u prostoru?

Sustav prostornoga uređenja ne prati potrebe razvoja i zaštite prostora Republike Hrvatske. Posljedica je to globalnih političkih i ekonomskih promjena, ali još i više promjene društvenoga uređenja i uvjeta zaštite okoliša u Republici Hrvatskoj nakon stjecanja nezavisnosti. Suštinske promjene društvenoga uređenja pretpostavljaju i suštinske promjene sustava prostornoga uređenja, koji u novim uvjetima mora postati dio sustava upravljanja prostorom. Prostorno planiranje, a kao dio sustava prostornoga uređenja, nikada i nije samo po sebi jedini nositelj promjena u prostoru niti bi to trebalo postati. Što više, u društvenom uređenju temeljnom na privatnom vlasništvu postojeći sustav prostornoga uređenja u mnogim je, osobito provedbenim učincima, nepravičan, pogriješan i štetan. Sustav prostornoga planiranja je nepravičan, osobito u dijelu postupka prenamjene zemljišta i naknada za prenamjenu zemljišta. Pogriješan je u načinu kojim potiče neusklađeno donošenje odluka resornih službi o korištenju prostora, a štetan je zato što zbog izostale općepoznate porezne prakse omogućuje i potiče preprodaju zemljišta kao temeljnoga izvora prihoda. Time se potiču "investicije", koje to stvarno nisu, a prostor se trajno devastira i otuđuje. U takvim okolnostima izostali su i dalje će izostajati razvojni učinci koji su rezultat izostale resorne suradnje i preživjeloga, izoliranoga, sektorskoga načina promišljanja korištenja i zaštite prostora. Posljedice provedenoga postupka privatizacije u Hrvatskoj jasno ukazuju da je jedino prostor moćan izvor kapitala. U uvjetima izostalih regulativnih, ali još i više etičkih vrijednosti struke, dozvoljava se trgovanje velikim površinama zemljišta umjesto da te površine budu resurs za budućnost i izvor prihoda za unaprjeđenje stanja u prostoru, što je temeljna zadaća i pravo javne uprave u funkciji unaprjeđenja javnoga dobra u Europi.

Dio stručne javnosti ocjenjuje da je napredak učinjen na polju zakonodavstva područja prostornoga uređenja. Manje se uviđa da je to zakonodavstvo u velikoj mjeri u praksi teško, djelomično i neprimjenljivo jer nije popraćeno promjenama onih zakona koji se na prostor izravno odnose. Prvenstveno se to odnosi na: izostala primjerena reguliranja prava raspolaganja i zaštite vlasništva i prava izvlaštenja, reguliranje zemljišne rente, uvođenje obrazloženja isplativosti planiranih zahvata u prostoru, zaštite javnoga interesa, itd. Dokaz tome su propali pokušaji provedbe Zakona o postupanju s nezakonito izgrađenim zgradama, neprovedivost dijela Zakona o prostornom uređenju

i gradnji, koji se odnosi na urbanu komasaciju, itd. Porazan je zaključak da je takvo neprimjereno zakonodavstvo nadjačalo stručno promišljanje i kreativnost. Rezultat je formalistički pristup izradi prostornih planova, koji samo propisanom strukturom, a ne i vrsnoćom planskih prijedloga, odgovaraju smislu i svrsi donošenja.

Nositelji planiranja (lokalna uprava) često prostorno planiranje prepoznaju kao smetnju ili ograničenje te ignoriraju potrebu interdisciplinarnosti u pripremi i izradi planova, a opravdanje traže u sve teže sagledivom broju informacija (koje rezultira općenitošću planskih odluka) i hitnosti donošenja planskih rješenja. Rezultat su nedostatna usmjerena istraživanja gospodarskoga, demografskoga i drugih čimbenika planiranja promjena u prostoru i time nepotpuna planska rješenja u kojima zaštita prostora "ostaje" jedino prepoznatljivo određenje. Prostorni planovi tako postaju prikaz postojećega stanja u prostoru, a najčešći novi čimbenik su ograničenja korištenja, uvjetovana zaštitom prostora. U prostornim planovima izostale su razvojne demografske i gospodarske politike. Budući razvoj gospodarstva izravno određuje stanje društva. Postavlja se pitanje, kako je moguće uz nepoznate odrednice razvoja odrediti uvjete korištenja i namjene prostora u prostornim planovima? Izostanak planskih gospodarskih i demografskih određenja čini zaštitu prostora glavnim obilježjem prostorno-planskih dokumenata, koji se dalje prepoznaju kao prepreka razvoju. U takvim okolnostima teško se mogu ostvariti planirana određenja zaštite prostora, a još manje može biti prepoznata zaštita kao čimbenik razvoja.

Trideset godina prošlo je bez gospodarske strategije razvoja i petnaest godina od donošenja Strategije prostornoga uređenja RH, a i dalje su bezuspješni pokušaji da se takvi dokumenti donesu. Stanje u prostoru Republike Hrvatske prepoznaje se po zapuštenom i razvojno zanemarenom selu, te po gradovima kojim upravljaju državne institucije. U uvjetima izostalog razvoja za očekivati je emigraciju mladoga i stručnoga stanovništva, kao što je za očekivati i da će stanovništvo sela od propadanje pokušati usporiti prodajom zemljišta. Razvoj gradova usmjeruju interesne skupine, a posljedice su izostali ili besprimjerno pogrešno tumačeni stručni standardi prostornoga uređenja.⁶ Strateški dokumenti razvoja države su općeniti, a nerijetko ih ni takve ne preuzimaju niti ne provode županije. Izostala je kontrola provedbe i sankcioniranje evidentno nasuprotnih odluka o uređenju prostora, a to vodi

⁶ Primjer su prekomjerna izgrađenost stambenih područja kako visoke tako i niske stambene gustoće stanovanja, *točkasti/parcelacijski* urbanizam koji svoj vrhunac neprimjerenosti nalazi u *gradskim projektima* u Gradu Zagrebu (Jukić, 2011.) i dr.

slabljenju položaja sustava prostornoga uređenja. Konačno, sustav donošenja planova takav je da protivno svim stručnim saznanjima objedinjuje u istom tijelu izradu programa, donošenje i provedbu prostornoga plana. Konačno je izostala i stvarna participacija korisnika prostora u donošenju programa prostornoga uređenja.

Posljedica slabljenja položaja prostornoga planiranja je ne samo nestanak struke prostornih planera, nego je i nestanak promišljanja o prostoru i stručnih planerskih institucija, nazadovanje školovanja planera i gubitak interesa za ovu djelatnost. Otežavajuća okolnost jest svođenje interdisciplinarnosti u procesu planiranja na neobveznu nadgradnju za koju posebno u uvjetima recesije nema ni razumijevanja i novaca. Takvo stanje uzrokuje daljnju neslogu i sektorsku podjelu struke koja izlaz traži u pojedinačnim istupima i izdvojenim međusobno ne koordiniranim prijedlozima.⁷

Zakonom⁸ je u Republici Hrvatskoj određeno da je nositelj planiranja promjena u prostoru regionalna i lokalna samouprava. Lokalna samouprava izrađuje i donosi prijedloge programa za izradu prostornih planova, te donosi same prostorne planove. Propisana procedura pripreme, izrade, rasprave i prihvaćanja planova određena je tako da zaštititi javni i privatni interes, te potakne aktivno učešće sveukupne javnosti u donošenju planskih određenja. Stvarno stanje u postupku izrade prostornih planova daleko je od željenoga. Lokalna uprava je pod velikim utjecajem korisnika prostora, raznih interesnih ekonomskih i društvenih skupina.⁹ Rezultat takvoga stanja je da planiranje

⁷ Primjer je dio predloženih razvojnih projekata RH (HKIG, 2010.).

⁸ Zakon o prostornom uređenju i gradnji, NN 76/2007.

⁹ Uspon rentijerskih strategija – Jačanje rentijerskih strategija u odnosu na prostor u hrvatskom društvu potaknuto je s više međusobno relativno neovisnih čimbenika. “Na prvom je mjestu tip evolucije političkoga sektora. Pripadati političkom sektoru u većinskoj javnoj predodžbi znači, ujedno, raspolagati više-vrsnim mogućnostima ostvarivanja dobiti izvan formalno određenoga načina plaćanja za obavljeni rad. Nije nužno takve mogućnosti izravno povezati s političkom korupcijom. Posrijedi su brojne mogućnosti, što ih raspolaganje političkom moći oblikuje još u formalno priznatom institucionalnom okviru. Na taj se način politički statusi promiseću u specifična ekonomska dobra koja donose rentne dobiti nerijetko veće i raznovrsnije od rentnih dobiti akumuliranih na konvencionalnim gospodarskim dobrima. Nije netočno ukupnost takvih praksa opisati složenicom ‘privatizacija’ političkoga sektora”.

“Jačanje tercijarnoga sektora, sa sektorom usluga, te sektorom industrije doživljava, drugi je nezanemarivi čimbenik koji osnažuje rentijerske tendencije u hrvatskom društvu. Taj je proces u hrvatskom društvu posebno osnažio u razdoblju nakon, približno, 1970. godine. Budući da nastaje u gospodarskoj zbilji, taj tip rentijerskih tendencija nije odvojen od uporabe inovativnih i proizvodnih stilova i predložaka. Ali, na drugoj strani, oblikujući se u sjeni rentijerskih tendencija nastalih, prije spomenutom, “privatizacijom” političkoga sektora, tercijarni rentijeri nisu odveć skloni poduzetničkim rizicima i pustolovinama. Na toj podlozi pretežno se oblikuju tipizirani načini poduzetničkoga postupanja, gdje je monopolni nadzor određene prirodne ili funkcionalne konfiguracije važniji od stvarne konkurentnosti.”

“Glavno rasadište rentijerskih tendencija tercijarnoga podrijetla jest, poznato je, turizam. Budući da je on okosnica razvitka tercijarnoga sektora u hrvatskom društvu nakon, približno, godine 1970., mogućnosti

korištenja i zaštite prostora nastaje na temelju odluka lokalne uprave i nositelja razvoja uz skromno učešće lokalnog stanovništva koje se teško uključuju u raspravu o planskim prijedlozima zbog složenosti postupka izrade planova i upitne čitljivosti planskih prikaza. Tako se njihove primjedbe u pravilu odnose na uvjete raspolaganja vlasništvom, a stvarna reakcija nastaje tek kada promjene postanu fizički uočljive u prostoru.

Prvovažne odluke su one koje će uspostaviti društveno prihvatljiv i razvojno učinkovit političko-teritorijalni sustav, kao i one koje će unaprijediti sustavu nadležnosti te osigurati usklađenost resornih zakona. Takve odluke doprinijet će reafirmaciji prostornoga planiranja i kreativnosti planskih prijedloga temeljenoj na aktivnoj participaciju struke i stanovništva. Donošenje ovih odluka neprekidno se odgađa, a politika se ne odriče postojećega upravnog sustava koji osigurava centralističko upravljanje državom. Nerazumijevanje stanja dokazuju odluke kratkoročne politike i nezainteresiranost nadležnih za prijedloge struke. "Čini se da nismo razumjeli načela Europske Unije o supsidijarnosti, decentralizaciji i dekoncentraciji funkcija. Nismo razumjeli, čini se, da je demokracija ipak preduvjet napretka našega društva" (Šimunović, 2011.).

6. Jesu li planeri promjena u prostoru pristrani?

Planeri se u pravilu pozivaju na javni interes kako bi ojačali prijedloge promjena u prostoru.

Je li to opravdano? Je li javni interes mit ili stvarnost koju određuju nositelji moći?

njegova razvitka bez većih se teškoća prožimlju rentijerskim intencijama. Sve do aktualnoga razdoblja hrvatski turizam počiva na ponudi prirodnih posebnosti i vrijednosti, ili, drukčije rečeno, na ponudi prostora. Stvaranje drukčijih turističkih praksa, oslonjenih izravnije na, primjerice, atraktivnost gradskih sklopova (gradski turizam), kulturnih dobara (kulturni turizam), religijskih mjesta ili na industrijsku proizvodnju doživljava, vidljivo je znatno poslije. Izravna implikacija te činjenice očituju se u dugoročnoj pretvorbi odnosa spram prostora u odnos spram glavnog rentirajućega dobra. Uvijek u potrazi za konvertibilnim 'devizama', u ulozi rentijera javlja se koliko politički sektor s pripadajućom 'javnom' ekonomijom, toliko i raznoliki privatni sudionici s korijenom, kako je naznačeno, u obiteljskoj zajednici."

"Posebni 'prinos' snaženju rentijerskih sklonosti i intencija u odnosu spram prostora proizveo je proces diferencijacije jedinica lokalne samouprave."

"Proces diferencijacije mreže jedinica lokalne samouprave nije, međutim, bio poduprt sukladnim mijenama u upravljanju nacionalnim proračunom. Zahvaljujući tomu, jedinice lokalne samouprave, osim većih gradova, našle su se u nezahvalnim prilikama koje određuje formalna politička autonomija i gospodarska inferiornost. Iz takva stanja mnoge lokalne zajednice, napose na obalnom području, valjani izlaz vide u 'planskom' (čitaj: špekulantskom) pretvaranju brojnih lokalnih područja u graditeljska područja. Time se 'prazni prostor' pretvara u 'konkurentni resurs'. Drukčije rečeno, rentiranje prostora postalo je ključnom 'razvojnom' polugom mnogih jedinica lokalne samouprave" (Rogić, 2011.).

Jednostavno bi bilo odgovoriti da se planeri formalno podređuju javnom interesu, a stvarno se priklanjaju privatnom interesu.¹⁰ Rijetki vjeruju da javni interes mogu odrediti stručnjaci, a još je manje onih koji vjeruju da javni interes određuje demokracija te da uključuje potrebe najugroženijih (Grant, 2005.). Pitanje javnoga interesa otvara pitanje etičnosti planiranja, pitanje određenja i opravdanosti šticećenja javnoga interesa kao jednoga od temeljnih polazišta planiranja. Brojni su primjeri upitne etičnosti planiranja kao rezultat odluka koje nastaju kod odabira prijedloga planiranih promjena u prostoru (npr. određivanje trase autoceste preko predjela zaštićene prirode ili graditeljske baštine, lokacija energetske postrojenja zaštićenim dijelovima prirode, lociranjem odlagališta otpada koje umanjuje vrijednosti prostora i sl.). Ti prijedlozi ponekad uključuju procjene koje podsjećaju na kvantifikacije rizika usporedive s procjenama vrijednosti ljudskoga života u sustavima osobnoga i zdravstvenoga osiguranja. Može li se na temelju takvih procjena objektivno zaključiti tko dobiva, a tko gubi, te kako i temeljem kojih kriterija u takvim uvjetima zadržati objektivnost prosudbe?

7. Zaključak

Promišljanja planiranja prostora doprinose su predlaganju aktivnosti poboljšanja stanja u prostoru, a posebno očuvanju kontinuiteta prostornih i materijalnih vrijednosti, vraćanju socijalne osjetljivosti prema urbanom i krajobraznom, reguliranju standarda korištenja i zaštite prostora, unapređenju oblikovanja i korištenja prostora i dr.

Smjernice planiranja promjena u prostoru u području prostornoga planiranja upućuju na:

- trajnost ciljeva razvoja i zaštite okoliša, kulturnih dobara, prirode, krajolika;
- sigurnost ulaganja i održivo gospodarenje prirodnim resursima (osobito zemljištem i vodama);
- jačanje regionalne, transregionalne i transnacionalne kompetitivnosti;
- kompetitivan prostorni razmještaj proizvodnoga gospodarstva i policentričan razvoj naselja;
- planiranje razvoja prometne i energetske infrastrukture i dr.

Upravljanje prostorom temeljno je za uspješno predlaganje, donošenje i provedbu planskih odluka. Upravljanje prostorom pretpostavlja:

¹⁰ Javni interes (engl. *public interest*, njem. *öffentliches Interesse*) – državni ili opći interes zajednice kao cjeline i razlikuje se od privatnih ili osobnih interesa. Određenje javnoga interesa nije jednoznačno i zavisi o prostornom, društvenom i vremenskom kontekstu. Javni interes određuje najviša razina etičnosti u ocjeni potreba države i pojedinca.

- jednoznačno određen sustav nadležnosti odlučivanju o prostoru;
- sukladnost resornih politika i resornu koordinaciju, a posebno usklađenje lokalnih interesa unutar gradskih regija;
- usklađenost javnog i privatnog interesa u cilju postizanja više razine povezanosti i provedivosti strateških politika;
- interdisciplinarnost, utemeljenost (primjerenost) i postojanost planskih određenja;
- ažurno zemljišno-knjižno postupanje;
- standarde uređenja prostora – društvene, ekološke, tehničke i druge;
- obaviještenost, zainteresiranost, aktivno učešće javnosti i dr.

Literatura

- Grant, J. (2005). Rethinking the Public Interest as a Planning Concept. Plan, 2005.
- Jukić, T. (2011). *Gradski projekti u postupku planiranja grada*. Grad Zagreb i Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet: Zagreb.
- Pegan, S. (2011): *Scenariji prostornog razvoja*, znanstveno-stručni skup, Perspektive prostornog razvoja Republike Hrvatske, zbornik radova, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Ministarstvo zaštite okoliša, prostornog uređenja i graditeljstva, Savjet prostornog uređenja Republike Hrvatske: Zagreb.
- Rogić, I. (2011). *Sociokulturne vrijednosti i odnos spram prostora u hrvatskom društvu*, znanstveno-stručni skup, Perspektive prostornog razvoja Republike Hrvatske, zbornik radova, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Ministarstvo zaštite okoliša, prostornog uređenja i graditeljstva, Savjet prostornog uređenja Republike Hrvatske: Zagreb.
- Šimunović, I. (2011). *Utjecaj gospodarske strukture na prostor*, znanstveno-stručni skup, Perspektive prostornog razvoja Republike Hrvatske, zbornik radova, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Ministarstvo zaštite okoliša, prostornog uređenja i graditeljstva, savjet prostornog uređenja Republike Hrvatske: Zagreb.
- *** Program prostornog uređenja Republike Hrvatske, Ministarstvo zaštite okoliša, prostornog uređenja i graditeljstva, 1999.
- *** Zakon o prostornom uređenju i gradnji, Narodne novine 76/2007.
- *** ESDP – European Spatial Development Perspective, 1999.
- *** Nacionalna strategija zaštite okoliša, Vlada Republike Hrvatske, 2002.
- *** Strategija energetskog razvoja Republike Hrvatske 2009.,
- *** Strategija i akcijski plan zaštite biološke i krajobrazne raznolikosti Republike Hrvatske, Ministarstvo zaštite okoliša, prostornog uređenja i graditeljstva, 2008.
- *** Strategija održivog razvitka Republike Hrvatske, Ministarstvo zaštite okoliša, prostornog uređenja i graditeljstva, 2009.

Diskusija nakon 2. sesije izlaganja

Vladimir Braco Mušič (arhitekt, Ljubljana): Parafrazirajući naslov znamenite knjige Jane Jacobs “Smrt i život velikih (američkih) gradova”, napisane prije više od pola stoljeća, htio sam dramaturgizirati neke činjenice i slogane o stanju stvari u urbanizmu, urbanoj sociologiji, urbanističkom oblikovanju i urbanoj politici. Pri tome se radi o nekim temeljnim saznanjima, kao npr. što se desilo u socijalnoj demokraciji u Švedskoj, zatim u politici (*politics*) i politikama (*policies*) u zemljama s prevlašću ljevičarske usmjerenosti urbanizma, što se desilo s urbanističkim oblikovanjem u velikim mjerilima projekata u sve većim dimenzijama funkcionalnih urbanih regija i metropolitanskih područja, itd. Možemo li u okolnostima urbanističke globalizacije prihvaćati simplifikacije jednoga Rema Koolhaasa ili mnogih post-modernih, postfordističkih ili postartističkih fenomena? Ili, moramo li, veoma ozbiljno i ponovno, proučiti upozorenja o veoma bliskim odnosima između urbanizacije i globalizacije? I, konačno, moramo li ozbiljnije prihvatiti zaključke dviju svjetskih konferencija HABITAT-a (Vancouver 1976. i Istanbul 1996.)? Naročito one u vezi sa zemljištem i njihovoj ulozi u naseljima.

Po mojem mišljenju, posebnu pažnju treba posvetiti Preporukama za nacionalnu akciju (1976.) i izvještaju UNHCR-a (United Nations Center for Human Settlements) o položaju gradova u globalnom svijetu.

Područja usmjerenja akcija u okvirima urbanističke politike Ujedinjenih naroda su:

- porast broja stanovništva (pogotovo u zemljama u razvoju), dinamika industrijalizacije i drugih uzroka prestrukturiranja privrede (npr. globalizacija, uplivi neoliberalizma i slom financijskih sistema) zahtijeva sve veću ulogu i participaciju građana u donošenju odluka o razvoju i osposobljavanju za nove uloge i zadatke u okvirima zakonodavstva, upravljanja, društvenim servisima, itd.;
- decentralizacija, tj. prijenos odgovornosti i moći na lokalne vlasti, preraspodjela financija;
- jačanje stanarskih prava;
- uvjeti za dobro upravljanje na nivou lokalne samouprave, kao i razvitak osobne odgovornosti, transparentnost, poštenje;
- ljudska prava i posebno prava osoba ženskoga spola;
- održiva okolina kroz štednju energije, racionalno korištenje zemljišta, zdravu vodu, suvremene metode deponiranja smeća, razvijanje kvalitete javnoga prijevoza i prometnih sredstava;

- preventiva na području prirodnih katastrofa, razvijanje tehnoloških sredstava i rehabilitacije.

Gornji sumar stručnih i političkih mjera razradio sam uz pomoć nedavno preminuloga g. Richarda Maya koji je živio i radio u našoj sredini kao rezident direktor američko-jugoslavenskoga projekta Studija regionalnoga i urbanističkoga planiranja, pri Urbanističkom institutu Republike Slovenije.

Popis potrebnih akcija velik je i zahtjevan. Spomenuta tijela i institucije svjetskoga ranga predložile su ga kontinentima, regijama, zemljama. U našim slučajevima na zemljama je da ih provode. A zemlje, tj. akteri, su: države, brojne institucije (od političkih do stručnih), nevladine organizacije i građani (u ovoj ili onoj formi), te na kraju pojedinci koji imaju znanje, moć i volju da skrbe o općem dobru. Kao urbanist koji urbanizam smatra načinom života, mogu reći da je naša uloga unutar križaljke aktera tolika koliko se prilagodimo društvenim uvjetima i koliko ih kritiziramo i mijenjamo. Urbanisti jesu akteri u procesu donošenja odluka, niti najvažniji, niti jedini, ali odgovorni za svoj dio posla unutar procesa donošenja odluka. Ili, kako to stoji u navedenim Preporukama UNCHS-a, “razvitak osobne odgovornosti!”.

Vladimir Lay (sociolog, Zagreb): Samo kratko kolegama urbanistima. Moj je otac bio urbanist i morao sam trideset godina učiti o urbanizmu, a da nisam htio. Tada je u urbanizmu bilo puno više interdisciplinarnosti, struke su bile vrlo uključene u institutima i obrazovnim procesima. Ovo kad kažete, a to me moj otac naučio, kad kažete da nema sugovornika, urbanistička struka je po obrazovanju najčešće arhitektonska, što je prva greška u obrazovanju urbanista. Arhitekt nije urbanist, ali mnogi arhitekti umišljaju si da jesu.

Važan je ovaj deficit sugovornika koji je bolan. Vi radite sjajne produkte. Kolega Jukić je za Zagreb napravio sjajan produkt. Analizu smo slušali u Društvu arhitekata. I što se dogodilo? Je li njegov učinak djelovao na izradu “Strategije razvoja grada Zagreba”, čiji je bio dio. Mislim da ne.

Mislim da bi sociolozi i arhitekti u smislu urbanista trebali zajedno poraditi na tome. Stvaranje sugovornika je zaseban, nov i važan projekt. Žaliti se da nema sugovornika, po meni je jalovo. Upravo to dosta često arhitekti i urbanisti rade. Neki malo čak i *Von oben*, konstatiraju, pa mi smo tako pametni, važni, pa gledajte koliko radimo, a nema sugovornika. Vjerujte, političari su u gabuli, svi, svih stranaka, svih vlasti, u svim zemljama. Ne znaju oni dovoljno. Oni svi moraju glumiti da jako puno znaju, da jako puno toga razumiju. Oni jako malo toga razumiju, ali su, eto, na vlasti. Mislim da tako treba razmišljati, vrlo okrutno, o njihovoj kompetenciji, i naivno vjerujem da se na primjeren način u nekom susretnom planiranju – tomu tko je nama stručnjacima sugo-

vornik, naprosto treba, nemojte me krivo shvatiti, ići ponuditi na razgovor. Ne služiti, ne plediram za snishodljivost, nego na stručni razgovor u uspostavljanju onih čvornih točaka u djelovanju koje sada debelo nedostaju. Hvala.

Srećko Pegan (arhitekt, Zagreb): Možda samo jedna informacija. U klasifikaciji znanosti nema više prostornoga planiranja, znači i pitanja pozicioniranja naše struke. Mislim da je naša struka sada iznimno ugrožena, ali je uistinu pitanje što se zapravo pojavljuje kao tema? Zaštita okoliša u koju se uklapa prostorno planiranje, urbanističko i sve ostalo? Riječ je o trendu za koji je jasno otkud dolazi, ali momentalno je takav.

Bernard Ivčić (Zelena akcija, Zagreb): Da, vezano upravo za ovu temu ministarstava. Nažalost, postoje tendencije da se prostorno uređenje stavi u Ministarstvo graditeljstva, što bi bila katastrofa. Međutim, postoji informacija da se to ipak na sreću neće desiti, tj. da će prostorno uređenje ostati zajedno uz okoliš, gdje mu je i mjesto. A sada vezano uz pitanje sugovornika. Nažalost, treba biti dosadan. Znači, treba se nametati, treba biti uporan. I naravno, ne treba imati iluzije da se to može napraviti na jedan fini način. Jasno je da će političari misliti: "A opet ovi, opet ovi dosađuju, nek se maknu, oni ne razumiju, proces je jednostavno takav, postoje globalne tendencije koje nas jednostavno tjeraju da imamo ovakve ili onakve odluke." Treba se nametnuti kao akter u društvu. I to, nažalost, nije moguće napraviti isključivo pisanjem kulturnih dopisa i pisama, nego, nažalost, ponekad je potrebno imati jedan malo agresivniji nastup u komunikaciji s onima koji su plaćeni da donose odluke u interesu svih nas.

Aleksandar Lukić (Geografski odsjek PMF-a, Zagreb): Kada govorimo o komunikaciji i akterima, zanimljivo je da je jučer navečer svečano otvoren *Zagrebforum*, prostor u Gajevoj 27 koji je *Gradski ured za strategijsko planiranje i razvoj grada* promovirao i predstavio kao prostor gdje će se događati demokracija u smislu kontakta javnosti, građana, s jedne strane, i donositelja odluka na pitanju prostornoga razvoja Zagreba, s druge strane. Bilo je stvarno zanimljivo vidjeti tko je tamo – od gradonačelnika do predstavnika svih ureda i odjela koji se tiču prostornoga planiranja, a raspoređeni su barem u tri takva gradska ureda. S druge strane, tamo je bilo puno cijenjenih i znanih imena iz literature prostornoga planiranja i uređenja, akademika i ostalih znanstvenika. Nakon svega što je izneseno u današnjoj raspravi, od nestanka struke prostornoga planiranja, gubitka interdisciplinarnosti, forsiranja privatnih interesa, slučaja Cvjetnoga trga i sl., pitam se, je li jučerašnju ceremoniju

moguće ne promatrati kao svojevrsan alibi, mimikriju? S jedne strane, otvaranjem *Zagrebforum*a ideja participativne demokracije u prostornom planiranju pretvara se iz simboličkoga u materijalno, u smislu da u centru grada dobivamo prostor gdje možemo dijeliti mišljenja i sudjelovati u planiranju, a s druge strane, svjesni smo što se događa u tom istom centru grada? Moje glavno pitanje je: “Svi ti ljudi koji su bili tamo, uključujući i mene, pripadaju nekakvoj struci, znanosti, akademiji ili kako god to hoćemo nazvati. Pristajemo li svi mi prešutno na to što se u prostoru dešava, prisustvujući otvaranju jednoga takvog centra?”

Druga stvar koju bih komentirao je pad ugleda i nestanak struke prostornoga planiranja, o čemu prvenstveno mogu govoriti na temelju onoga što sam osobno doživljavao kao struku iz iskustava i predavanja pokojnoga prof. dr. sc. Milana Vreska, prof. dr. sc. Damira Magaša, prof. dr. sc. Miroslava Sića i drugih, jer praktičnih iskustava nemam. Smatram da se struka u nas nije dovoljno dobro transformirala u trenutku kad se transformiralo društvo, s jedne, i diskursi planiranja, s druge strane. Uloga prostornoga planera kao nekoga kormilara koji upravlja gradom, očito se nadograđuje i u smislu stvaranja stručnjaka koji facilitiraju različite interese različitih aktera u prostoru. Jesu li planeri toga svjesni? Nadalje, tu novu funkciju i ulogu prostornoga planiranja nije pratila adekvatna promjena zakonske regulative. Posljedica toga je da u sklopu nepromijenjene zakonske regulative i nepromijenjene svijesti dijela planera o tome da se njihova uloga izmijenila, dolazimo do svojevrsne tragedije struke. Pitanje statusa prostornoga planiranja ne može se, dakle, promatrati izvan obiju spomenutih transformacija, svijesti i zakona, intrinzičnoga i ekstrinzičnoga.

Gojko Bežovan (sociolog, Zagreb): Ispričao bih se što sam malo kasnije došao jer sam bio na jednom drugom skupu. Odgovorio bih, naime, kolegi o čemu se tu radi. Dakle, otvaranje *Zagrebforum*a jučer je zapravo dio europske *agende*, na neki način nova politika regionalnoga razvoja, koja nas je prisilila da donesemo nove propise. U okviru tih propisa mi trebamo napraviti strategije razvoja županija, a isto tako i strategiju razvoja grada Zagreba. I ona je prvi puta napravljena u jednoj proceduri koju predviđa europska praksa otvorene metode koordinacije. Izabrano je Programsko vijeće u kojem zajedno s kolegom Jukićem volontiram. Nedavno nam je govorila i kolegica Borić na radnom sastanku. Sada je riječ o jednoj sasvim novoj perspektivi. Zagreb ima izvjesnih nevolja jer on u smislu onoga razvojnoga koncepta 2007. i 2013. nije donio svoj regionalni operativni program – ROP, pa nije mogao povlačiti sredstva Europske Unije. Faktički, dakle, mi smo sada donijeli Zagreb

plan 2011. – 2013. Kada budemo radili za plansko razdoblje 2014. – 2020. bit će to jako velik zalogaj. Tamo je potvrđeno načelo interdisciplinarnosti, dijaloga, otvorenosti, što će se i potvrditi radom u novoootvorenom prostoru. Planiramo napraviti projekt rasprave na sveučilištu o razvojnim izazovima grada Zagreba. Ovo je objašnjenje zapravo što se tamo događa. Vjerujem da se tamo događa jedan novi prostor u fizičkom i socijalnom smislu koji bi se mogao popuniti s puno novih stvari koje su nama do sada nedostajale, a o kojima je ovdje bilo riječi. Zapravo, sve će to ovisiti, na neki način, o nama.

Dakle, to će biti prostor gdje će se ovo što radi Partnersko vijeće Zagreb plan, koji je napravljen, i koji je dostupan na mrežnoj stranici Grada, otvoriti rasprava s različitim interesnim skupinama i različitim dionicima. Taj posao predano vodi Gradski ured za strategijsko planiranje i razvoj Grada Zagreba, na čelu s gospođom Jadrankom Veselić Bruvo. Svoj posao rade srčano. Čak su se išli vani konzultirati, učiti od drugih što je na takvom tragu razvoja napravljeno.

Aleksandar Lukić: Želim vjerovati da će navedeni prostor biti u toj namjeni. Vjerujem da je doista s tom idejom i pokrenut. Poznata mi je predanost tih ljudi jer i sam s njima surađujem, ali pritisak politike mi se ponekad čini toliko snažan, da nameće pitanja. Primjerice, volio bih da se tamo može održati predavanje prof. dr. sc. Jukića, koje smo upravo čuli i u kojem se on pita zašto se neke ključne lokacije u Zagrebu izdvajaju izvan Zagreb plana, i time se zapravo smanjuje uloga struke i javnosti u njihovom planiranju. Ako će se takva pitanja moći postaviti u *Zagrebforum*, onda mislim da će on imati svoju svrhu.

Tihomir Jukić (arhitekt, Zagreb): Prije nekoliko dana upravo sam u prostoru novoootvorenoga Zagrebforuma održao izlaganje o demografskim i prostornim promjenama u gradu Zagrebu članovima Partnerskog vijeća Grada Zagreba i ostalim gostima, uz izrazito živu i demokratsku raspravu, u kojoj smo se dotakli i izrazito aktualnih gradskih problema. Kao gost kritičar s izrazito aktualnim komentarima vezanim uz planiranje Grada, u diskusiji je sudjelovala i sociologinja dr. sc. Saša Borić Poljanec. Nadam se da je to dokaz da je gradska uprava i planerska struka spremna čuti promišljanja i drugih stručnjaka i samih građana jer da nije tako, vjerojatno ne bih bio pozvan da otvorim prostor Zagrebforumu svojim izlaganjem.

Bernard Ivčić (Zelena akcija, Zagreb): Vezano uz Zagreb plan, moguće da ja nisam onda do kraja shvatio smisao toga dokumenta. Međutim, čini mi

se da je izradom toga dokumenta propuštena jedna velika prilika, odnosno razrada strategije razvoja Zagreba. Znači, proces je započeo prilično dobro u dvorani Društva arhitekata Zagreba, prije neke tri godine. Bilo je prezentirano da će se pristupiti izradi toga dokumenta, bilo je najavljeno da će najšira javnost biti uključena. Činilo mi se da bi tu moglo biti nekakvoga pomaka. Bilo je najavljeno da će postojati Partnersko vijeće, skup svih dionika koji će biti uključeni u razradu toga plana. Nažalost, nisam siguran jesu li udruge bile uključene i na koji način. Mogu reći da je Zelena akcija bila pozvana u Ured za strategijsko planiranje gdje nam je bilo rečeno: "Evo, udite vi u Partnersko vijeće." Mi smo jednostavno rekli da to ne može funkcionirati na taj način, nego da mora biti raspisan nekakav natječaj, moraju biti određeni nekakvi kriteriji temeljem kojih će se odabrati koji će to ljudi biti u Partnerskom vijeću. Nakon toga više nije bilo nikakvoga odgovora, ništa se nije desilo. Ne znam jesu li udruge uopće bile uključene.

Vinko Uhlik (arhitekt, Zagreb): Prisutni smo, na sreću, u šarolikom sastavu pa bih zamolio svoje kolege koji su po edukaciji arhitekti, a recimo po praksi su postali urbanisti. I ja sam isto jedan od takovih, nadam se. Čini mi se da je došlo vrijeme da i mi u svoju percepciju vlastitoga zvanja i poziva u društvu pokušamo unijeti jednu širinu i jednu novinu koju je, čini mi, potrebno unijeti, a to je da se podsjetimo da i prostorno planiranje, koje je na neki način uvijek bilo u poslu nadređeno ima i starijega brata, a to je planiranje kao takvo. Notorna je stvar da nema prostornoga planiranja ako se ne planira što će se u tom prostoru dešavati. Da ne teoretiziram, ova dilema gdje dolazi prostorno planiranje, isto tako u koje ministarstvo, isto tako pokazuje, zapravo, neću reći, nepoznavanje stvari, nego jednu opasnu razdiobu između prostornoga planiranja i planiranja. Da budem sasvim konkretan, po meni to prostorno planiranje spada u Ministarstvo zaštite okoliša jer i zaštita okoliša je opet na neki način, filozofski, i ne samo filozofski, nego i biološki, nadređena bilo kakvom ljudskom djelovanju, pa prema tome i planiranju. I, osobno vidim da bi to Ministarstvo zaštite okoliša trebalo biti najkompletnije opremljeno stručnjacima koji bi zapravo planirali ili korigirali svekoliki razvoj Hrvatske. Da ne ponavljam, ono što svi znamo, koliko je naš okoliš osjetljiv, ne samo lijep, nego i vrlo osjetljiv. Prema tome, da ne čekamo pasivno kako će ova ili ona vlada podijeliti ministarstva prema svojim kadrovskim listama, nego da pritisnemo da se prije svega ta ministarstva ustroje adekvatno izazovu vremena. Dakle, osobno na prvo mjesto stavljam zaštitu okoliša i jedan razvoj koji je tome prilagođen, na drugo mjesto stavljam vrlo ozbiljno planiranje, a mi kao dizajneri prostora dolazimo na kraju. Ne kažem da smo

manje važni, ali to je jedan proces koji mora biti vrlo pametno smišljen, skoro bih rekao ne po političarima, nego po strukama. I prva stvar trebala bi biti u tom novoosnovanom Forumu da se nešto takvo pokrene. Ne inzistiram na ovom svom viđenju, ali nešto tako sugeriram vlasti jer sad kad oni mijenjaju eventualno i nazive i broj ministarstava, sad je prava prigoda da to dođe na pravo mjesto jer sjetimo se, i zakon kojim se to regulira mora biti adekvatan. Da se ne desi da na bezbroj primjedbi, zapravo Ministarstvo graditeljstva kaže da nije mjerodavno za greške u gradu Zagrebu. Apsurdno. To je jedan totalni, i pravni i stručni apsurd, da ne kažem kulturna sramota. Dakle, moramo sad svim silama, po meni, uprijeti da se ministarstva tako ustroje da budu doista pravi serviseri jednoga budućeg razvoja. Hvala.

Franc Trček (sociolog, Ljubljana): Tri sugestije. Prvo u vezi Zagrebforum. Znanstveni sam koordinator CIVITAS ELAN projekta u kojem je jedan od 5 partnera, uz Brno, Gent, Ljubljanu, Porto, i grad Zagreb. Veliki projekt zvuči bombastično, ali u biti je veoma europsko birokratski. Projekt ima veliki budžet, najveći dosad unutar EU CIVITAS projekata, koji je bio napisan kao lepa priča, *fairytale*, s glavnim barjakom *citizen engagement*, upravo je pao na tom *citizen engagementu*. Zašto je pao? Prvo, u tim nekim našim sredinama nemamo nekih praktičnih znanja kao neki Holanđani, nemamo tradicije, politička kultura gore-dole. Riječ je o dvjema razinama. Na jednoj razini je pao jer su se političari ustrašili toga i vjerojatno će se to desiti i kroz takve forume, kao što je Zagrebforum. Najlakše je reći, ono ljevičarski, to je mimi-krija, to oni samo prave jer se približavaju Europi. Treba iskoristavati takve mogućnosti, ali morate imati u vidu da onda kada ljudi dođu, kada vide kako je komplicirana neka situacija i koja su sve očekivanja, onda politika kaže, dajmo to zatvoriti.

To je jedno. Drugo, pao je jer nije bilo neke komunikacije između struka i političara. Na kraju ipak političari odlučuju. U Ljubljani je to bilo veoma bu-kvalno. Janković je rekao ako je poanta razvoja javnoga prometa u Ljubljani da crtamo žute crte za "trole", onda ću ja u subotu crtati te crte. I projekt je u biti pao na tome. Dobro, vi imate neke nove tramvaje. Izgledaju lijepi izvana. Iznutra, ako si malo stariji čovjek, teško se zguraš, padneš, ali da ne duljim. Druga stvar, moram to da vam kažem, slušam evo cijelo ovo do podne Europa, Europa. Ja vas razumijem, vi ste sad gotovo malo orgazmični, tek ste pred Europom, Europa nalaže ovo, ono. Isto je bilo s nama u Sloveniji. Sad smo se probudili. Stigli smo u Europu, stigli smo u NATO. Što je poanta tih priča danas. Mi imamo neke na pola rasturene stvarnosti, gradove, živote, brakove... Treba nam neka nova vizija, a tu viziju nam neće dati Europa. Što

želimo, to moramo sami da se pitamo, prepričamo, i bojim se da je tu uloga planera, kako smo je imali i razumjeli nekad, prekratka. Znači, mi moramo na novo prepričati grad, doći do vizije, ima tu milijun priča. Pitanje je, koje sve struke da rade na tome. Kako se educirati da uđeš u takav proces. Čini mi se da se moramo mi, klasični planeri, to što je gospodin govorio, prvo pitati što bismo uopće planirali, pa onda da dođemo do prostora. Meni je tu velika bojazan da će to onda uzeti ovi ljudi iz PR-a, koji kažu “sve ćemo *skomunicirat*, nema frke”. I to su ti problemi.

Saša Poljanec-Borić (sociologinja, Zagreb): Htjela sam samo reći da cijeli proces valja sagledati i iz ekonomske perspektive jer se algoritam tranzicije temelji na prethodnom razumijevanju razlika u disperziji rizika prilikom izvođenja investicijskoga projekta. Dakle, privatni sektor preuzima na strani investicije veći rizik i zbog toga, po prirodi stvari, brže donosi odluke. Pritom, u tranzicijskom uvjetima, računa na dvostruku inerciju sustava: onu koja je povezana s birokratskim ustrojem *per se*, te onu koju možemo nazvati *tranzicijskom* inercijom sustava, koja je vezana za katatonični karakter birokracije naslijeđene iz socijalizma. U tom je smislu tajkunizacija kao društvena posljedica tranzicije strukturni proizvod preuzimanja investicijskoga rizika u dvostruko inertnom sustavu regulacije. To je povijesna činjenica tranzicije i ključ društvene “tranzicijske anomalije”. Što se prije države koje su završile povijesne tranzicijske procese koji su povezani s globalizacijom, a europske integracije jesu povezane s globalizacijom, osvijeste da se moraju odlijepiti od toga, da tako kažem širokoga formata, i proizvesti vlastite, unutrašnje, lokalne dinamike, i što prije počnu osvještavati da endogene stručne i znanstvene spoznaje predstavljaju razvojne podloge, to će se prije odmaknuti od anomičnih forma tranzicije. Primjerice, mi koji istražujemo društvenu stvarnost znamo da se rješenja nalaze u rezultatima istraživanja. Radi se samo o tome da rezultati istraživanja prođu kroz javne kognitivne i institucionalne kanale, koji će ih prepoznati. Naime, blokada posttranzicijske društvene energije nalazi se kako u institucionalnim kanalima, koji nisu ni dovoljno široki ni dovoljno prohodni, tako npr. i u kognitivnim kapacitetima institucionaliziranih akademskih autoriteta. Recimo iz perspektive sociološke struke neizdrživo je više slušati planere koji pričaju kako u Hrvatskoj ima jako puno prostora, pa navode kako imamo 6 tisuća kilometara obale (jer uračunavaju i obalu svih otoka) te da smo za izgradnju potrošili tek dio obale i, kao, puno nam je, kako oni kažu, neiskorištenoga prostora još ostalo. To su sa stajališta sociologije notorne gluposti jer ne postoji razvoj koji nije povezan uz naselja, a naselja ne raspolažu nepotrošenom količinom prostora! Naprimjer, selo na

hrvatskoj obali koje ima danas recimo 500 stanovnika ima toliko prostora koliko je vezano za povijesno privatno vlasništvo njegovih stanovnika, povijesno komunalno vlasništvo toga sela, te urbanizirani teritorij koji mu je pridružen u modernizaciji/turistifikaciji, i ni metra više. Od toga je urbaniziranoga/turistificiranoga prostora pola prostora zapravo nekadašnja gmajna, jer se radi o nacionaliziranom, konvertiranom poljoprivrednom zemljištu. Tako je to imaginarno selo na hrvatskoj obali danas u načelu pretvoreno u mješovito naselje, u uvjetima u kojima nije narasla njegova "gmajna", nego je narasla količina privatnoga prostora koje troši to mješovito naselje iako je broj stalnih stanovnika vrlo vjerojatno pao, a broj povremenih stanovnika vjerojatno porastao, isto kao i infrastrukturni troškovi, koji se prelijevaju na sve strane od lokalne do nacionalne razine. Često to imaginarno selo kroz proces urbanizacije koji u načelu ne stvara nove "gmajne", nego nove privatne parcele, raste do sljedećega nabubrenog sela pa nastaju linearna obalna mješovita naselja u kojima sve izgleda isto. Komunalna je infrastruktura uglavnom "iznuđena", a mi taj proces prepoznajemo kao – betonizaciju. Radi se, dakle, o neodrživoj tendenciji koja u biti proizlazi iz ideje da mi prostor još uvijek nismo potrošili, jer prostor gledamo kao konstrukt koji postoji bez naselja, ljudi i kvalitete života. To je akademski apsurd. Po meni je čista stvar zdravoga razuma da u uvjetima rasta stanovništva koje se na planeti Zemlji aktualno projicira na osam milijardi, mi u Hrvatskoj trebamo čuvati prostor kao izvor identiteta, ali i konkurentnosti, jer viši oblici ekonomija ne postoje tamo gdje ne postoji kvaliteta života u naseljima sa stalnim stanovništvom. Naime, planet Zemlja ne bubri, ljudi će u dogledno vrijeme biti za koju milijardu više. Znači, ekonomija prostora mora postati racionalna i povezana uz naselja, povezana uz lokalno interpretiranu kvalitetu života da bi se lokalne socioekonomske matrice mogle ravnopravno uključiti u globalizacijske procese. Zbog svega toga valja poticati kritičke akademske rasprave, reorganizaciju institucija, interdisciplinarnu suradnju i konsolidaciju planerskih vizija i akcijskih programa, ukratko, napraviti propuh u institucijama. S druge strane, valja utvrditi svijest o tome da je tranzicija kao povijesni proces završena, da smo mi realni akteri jednoga novog dijeljenja karata u kojem svi ravnopravno sudjelujemo, sukladno svojim sposobnostima.

Marjan Hočevar (sociolog, Ljubljana): Ja bih samo jednu rečenicu. Mislim da je svima jasno da je sve teže planirati društvene promjene pa i promjene u prostoru. Akteri su sada više ekonomski, očito privatni, tako da struka mora razmisliti s kim razgovara, s institucijama koje imaju sve manje moći, ili s ekonomskim akterima jer su struke sve više ovisne o ekonomskim

akterima, o korporacijama. Na primjer, tko je planirao krizu sada u kojoj ćemo biti do kraja našega života, sigurno, ali i još dulje. Tko je to planirao i tko će sad napraviti nešto da prođemo kroz tu krizu jer sad neće više biti rast samo parametar razvoja, već će biti i neki drugi parametri, također i u prostoru. Neće se više graditi, nego upravljati, i slično.

Saša Poljanec-Borić (sociologinja, Zagreb): Točno. Kolege arhitekti koji predaju i u Zagrebu i u Milanu kažu mi da u Italiji već nekoliko godina planiraju razvoj na premisi *crescita zero* jer kad razmišljate racionalno, ekonomski, gdje vi možete podizati razvoj na razini 45 tisuća dolara *per capita*, koliko momentalno iznosi *per capita* BDP u nekim dijelovima Italije? To je zaista filozofsko pitanje u koje se mi moramo uključiti, bez obzira na činjenicu da operiramo na drugoj razini ekonomske ravnoteže. Naime, bez uključivanja i u to pitanje, nećemo daleko doći u razumijevanju globalizacije i krize u kojoj se aktualno nalazi EU.

Igor Toš (arhitekt, Zagreb): Krenuo bih od pitanja kako promijeniti stanje. Na različite načine, s različitih pozicija konstatiram kakvo je stanje, tj. nepovoljno. Trebalo bi promisliti o tome kakva bi bila strategija da to nepoželjno stanje promijenimo. Prije svega, kako da promijenimo način djelovanja i status struka koje su relevantne za te promjene. Ovdje je bilo govora o tome u kakvom su položaju pojedine struke koje su relevantne za razvoj gradova, odnosno okoline. Smatram da bismo se najprije trebali postaviti samokritički. Hrvatska je početkom 90-ih 20. stoljeća doživjela jednu promjenu dominantne ideologije, sustava vrijednosti i odnosa moći u društvenom sustavu, koja je bila tektonska. Mislim da mogu tvrditi da nijedna od struka, koje su relevantne, u to doba kada se ta promjena počela događati, zapravo nije reagirala s određenim osvješćivanjem što ta tektonska promjena, koja je bila ideološka, praktično-politička i ekonomska, znači za ideologiju pojedine struke, za njezinu teoriju, metodologiju i praktično djelovanje. Mi iz toga razdoblja, kada su se počele promjene događati, praktično baš i nemamo puno, ili uopće, nekih relevantnih tekstova, koji bi zapravo inaugurirali drugačije djelovanje struke, nego što smo bili naučeni u prethodnom razdoblju, novim uvjetima primjereno djelovanje pojedinih struka. I tu je dio naše odgovornosti. Tako da sada, kada se razgovara o tome s kime uspostaviti dijalog, mislim da mi moramo najprije stvarno artikulirati pozicije pojedinih struka u pogledu ideologije, sustava vrijednosti, metodologije i tako dalje, i, naravno, to povezati na interdisciplinarnoj razini, što znači reagirati na stanje u koje smo dospjeli i na taj način artikulirani prijedlog i, kao što je ovdje rečeno, “nametnuti”

ga nekome kao naše polazište u dijalogu. Mislim da je bitan taj samokritički pristup kao polazište.

Ljubinko Pušić (sociolog, Novi Sad): Meni se čini da pitanje odsustva dijaloga između profesija nije ništa novo, nov je samo trenutak koji tera ljude da drugačije razmišljaju. Definitivno nisam fan Lefevra (Lefebvre), ali setićemo se da je još 1974. godine, u svom *Pravu na grad*, napomenuo kako postoje samo dve vrste urbanista: scijentifikatori i humanisti. Mi nismo bili zadovoljni humanistima i sad hoćemo da napravimo od urbanista scijentifikatore. Oni, pak, urbanisti koji uspeju sebe da preinače u tom smislu, možda imaju prohodnost u današnjem vremenu, ali ne znam kako će oni funkcionisati sutra. Od urbanista se danas očekuje da rade sasvim u skladu s neoliberalnim vremenom i razmišljaju isključivo u funkciji ekonomskih odrednica prostora. Dakle, insistiranje na tome da je ekonomizam bitan kao ulaznica u nov način mišljenja, apsolutno favorizuje scijentifikatore, ne samo urbanističke poslenike, već i sve one koji se bave prostorom, napose i sociologe.

Tu se dešava upravo ono na što je upozorio Imanuel Volerstin (Immanuel Wallerstein) u "Izveštaju Gulbenkijanove komisije" (*Report of the Gulbenkian Commission on the Restructuring of the Social Sciences*, 1995.) o tome kako je nužno otvoriti društvene nauke. On kaže da sutra više neće biti sociologa ukoliko sociolog ne postane ili ostane sociologičan. Drugim rečima, hoće se reći da je humanistička crta koju poseduje sociolog danas staromodna, odnosno da zvuči potrošeno. Ili, ako bi se tako moglo reći, humanistička orijentacija je stvar "staroga sistema" i u sadašnjim uslovima ne može da funkcioniše. Kao i u sociologiji, insistirati na scijentifikatorskom pristupu u urbanizmu, nosi sobom mnoge opasnosti i neizvesnosti jer je urbanizam stariji od nas, stariji od trenutka koji zovemo globalizacija, stariji od neoliberalizma, kako god hoćete. Dakle, ta scijentifikatorska uloga urbaniste koja se sada zahteva, znači da se jedni u tome ne snalaze dok se drugi baš jako dobro snalaze. No, meni se čini da svi ti novi zahtevi predstavljaju samo jednu epizodu u trajanju urbanističkoga pokušaja da se artikuliše prostor. Onoga trenutka kada bi nestalo te humanističke crte urbanista, nestalo bi i grada. A to, kao što znamo, nije moguće jer grada će biti i sa ili bez urbanista. Prema tome, ovo što sad zajedno proživljavamo kao jedan trenutak sveprisutne dominacije liberalne ekonomije, jeste iznuđeno. I, hoću da verujem da je to stvarno samo trenutak, svejedno da li će on trajati pedeset ili sto godina. A ekonomija, to znamo svi, naprosto nije sentimentalna nauka. Prema tome, insistirati isključivo na takvoj vrsti racionalnosti kod urbanista i/ili sociologa, znači insistirati na ograničenim dometima tih nauka. Nije slučajno Volerstin rekao da, kada govorimo o

društvenim naukama, ekonomiju valja ostaviti po strani, ne misleći pri tome ništa loše.

Srećko Pegan (arhitekt, Zagreb): Sa žaljenjem, mislim da se zapravo slažemo oko jedne stvari, mislim ne sa žaljenjem što se slažemo, nego kroz diskusiju ispada obrnuto, a to je da postoji neka razlika u stavu. Zbog kratkoće izlaganja možda nisam dovoljno jasno rekao. Mislim da je prostorno planiranje dio sveukupnoga planiranja, to je neupitno i to je danas sasvim jasno. Prema tome, i ono kao grana zapravo se gasi i postaje taj dio nekoga kompleksa zaštite okoliša, s nekim elementima planiranja. U prilog tome, odnosno protivno tome, govori da mi imamo danas dvije odvojene grupacije promišljanja – jedno je područje regionalnoga razvoja, a drugo je područje prostornoga planiranja u današnjim institucijama i one ne surađuju zajedno. Tako, to samo kao informacija. Drugo, ako kažemo da je to planiranje jako teško, moguće je da je do te mjere nevaljalo kao što jest, zagovaramo li mi onda da se planiranje ukine?

Andelina Svirčić Gotovac (sociologinja, Zagreb): Mislim da ne. Mislim da će se većina složiti da ne zagovaramo ukidanje planiranja, ali da se ono mora modificirati, odnosno prilagoditi ovim brzim transformacijama prostora, to svakako. S obzirom da se promjene na tržištu kapitala prebrzo odvijaju, u odnosu na promjene u akademskoj znanosti, ili uopće znanosti kao takvoj, svjesni smo kako se znanost ne može brzo mijenjati kao informacija ili roba. Prostor nije roba, a u principu ga se želi poistovjetiti s njom. Najveći je problem što konkretni prostori, neovisno o svjetskim procesima, iako su ih svjesni, moraju ovisiti o trenutnim nacionalnim politikama i tome je li četiri godine ovakva ili onakva vlast, pa onda četiri godine i prostor i planiranje također ovise o trenutnom političkom izboru.

Igor Toš (arhitekt, Zagreb): Ali razdoblje od dvadeset godina u kojem su struke mogle artikulirati svoje stavove koje bi mogle nametnuti, jako je dugo razdoblje, bez obzira na sporost znanosti.

Tihomir Jukić (arhitekt, Zagreb): Već se duže razdoblje bavim strateškim politikama razvoja gradova u Europi. Te se strateške politike bave dužim planskim razdobljima i uglavnom završavaju 2030., 2040. ili 2050. i kreću od potpuno drugačijega promišljanja i ustrojstva urbanih prostora, u odnosu na dosadašnja. Očito će i kod nas morati doći ne samo do promjene promišljanja i planiranja prostora, nego i promjene zakonske regulative koja će to omogu-

čiti i pratiti u prostoru. Danas smo u situaciji da smo gotovo izgubili dugoročno planiranje i često se pitamo koja nam je dugoročna strategija i cilj. Danas se planiranje, nažalost, svodi na *ad hoc* akcije u prostoru ili na one interese i lokacije koje je moguće realizirati u svega nekoliko godina i koristiti u dnevno-političke svrhe prilikom izbora. Ne treba smetnuti s uma da smo sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća imali izrazito kvalitetno dugoročno planiranje koje se provodilo u određenim planskim vremenskim razdobljima.

Marjan Hočevar (sociolog, Slovenija): Kako bismo mogli planirati nešto dvadeset ili trideset godina unaprijed, sada kad su promjene tako brze?

Tihomir Jukić (arhitekt, Zagreb): Ako prostor želimo koristiti na način da uravnotežimo njegov razvoj i zaštitu, neka strateška opredjeljenja ipak moraju postojati kao i zadani ciljevi kojima stremimo. Današnji su veliki europski gradovi upravo u procesu određivanja svojih strategija za budućnost. Tako npr. London računa na svoju atraktivnost i bazira svoj rast na doseljavanju mlade populacije – inteligencije iz Europe. Pariz planira svoju budućnost kao prva “Post-Kyoto metropola” s ciljem smanjenja CO₂, smanjenja temperature u gradu, uz potenciranje samoodrživosti na razini poljoprivrede i na razini energije. Neki su gradovi svjesni i svoje ne baš najljepše budućnosti, pa tako planeri Tokyja smatraju da će izgubiti četvrtinu stanovništva, da će udjel starijega stanovništva biti puno veći i da će grad izgubiti sadašnji ekonomski primat. Dakle, pitanje je koje su polazne osnove i kamo idemo. Moramo odrediti prioritete i ciljeve kako bismo mogli dugoročno planirati.

Alija Hodžić (sociolog, Zagreb): Produkcija i reprodukcija modernoga društva na svjetskom nivou uveliko proizvodi anomične situacije. Posljedice te reprodukcije nisu, međutim, podjednake za sve dijelove svijeta. Tamo gdje, nazovimo to tako, civilno društvo ima tradiciju, gdje je jače, manja je proizvodnja socijalne anomije, nego tamo gdje je to civilno društvo slabije. Tako je i u postsocijalističkim društvima, koja su pritom zahvaćena dvostrukim procesom – s jedne strane, gubitkom jednoga načina regulacije i reprodukcije, a s druge strane, integracijom u ove svjetske anomične procese. Unutar toga, sada je u tim društvima (u kojima je tradicionalno, već stoljećima slabo civilno društvo) vrlo teško naći subjekte koji mogu iz sebe proizvoditi jednu, koliko-toliko stabilnu, novu stvarnost, pa i same planere. Ako planeri traže onoga sugovornika, prije toga trebaju se pitati kako mogu legitimirati sebe same, čime i iz čega. Prosvjetiteljstvo je sebe legitimiralo da ide iz uma, pa onda planeri (iza kojih stoji moć) zamisli realiziraju u prostoru, u ekonomiji,

u načinu ljudskoga života. Ali to je sada dovedeno u pitanje. Sve se relativizira i fleksibilizira. Ali u svemu tome nisu Holandija ili Češka pogođene kao Hrvatska ili još više zemlje koje su kao ruralne ušle u sastav Sovjetskoga Saveza, koje su, ako nemaju neki značajan prirodni resurs, kao što su nafta ili plin, ostale bez ičega, kojima je jedina strategija razvoja strategija preživljavanja, a preživljavanje znači živjeti od danas do sutra.

Srećko Pegan: Prodaja zemljišta?

Alija Hodžić (sociolog, Zagreb): Ako se može. A, ako ne može, onda ništa. Pitam se kako je, mišljeno iz ove perspektive, moguće ne samo planirati nego i kako osigurati subjekt planiranja, u ovom slučaju profesionalne planere. Još se prije dvadeset godina trebalo, bar u akademskoj zajednici, pričati o tome. Ali, tada su se, pa sve do danas, pričale neke druge priče.

Vladimir Lay (sociolog, Zagreb): Prvo, slijedeći tijek diskusije koja je vrlo plodna, naslovio bih ovaj skup, njegovu temu, ovako: "Transformacija aktera usmjeravanja procesa na prostoru bivše Jugoslavije". Termini regija, region jako se koriste, ali meni se čini normalnim govoriti o "bivšoj Jugoslaviji". Zanimaju me akteri. Iskustva su diljem ovih prostora u pogledu ponašanja aktera i vladajućih društvenih odnosa posljednjih dvadeset godina vrlo slična. To što se Jugoslavija raspala, ne znači da su se raspale mnoge antropološke, socijalne, ekonomske, i tako dalje, silnice koje su "korijenske" naravi i koje su, stoga, ostale vrlo slične. Recimo samo jedan primjer – od aktivnoga kontingenta radi u Hrvatskoj 44% ljudi, u Nizozemskoj 63%. Mi ni razvojno, ni kulturalno nemamo veze s Nizozemskom, ali sa zemljama koje imaju slični stupanj razvoja, sličnu kulturu, slični mentalitet, imamo povezanosti, pa i u ovome podatku o broju (ne)aktivnih ljudi u aktivnom kontingentu stanovništva. Nama je razgovor lagan jer nemamo tolike konceptualne i razvojne razlike.

Prvo, ono na što me kolega iz Novoga Sada asocirao, pitanje je aktualnosti toga navodno zastarjeloga humanističkog diskursa. Mislim da on uopće nije zastario, da se on možda zastarjelo zove, ali mi idemo tražiti neku drugu vanjsku, marketinšku riječ, ako je to baš neophodno. Osobno sam u svojim godinama zadovoljan s terminom humanistički diskurs i mislim da potrošača humanističkoga diskursa ima puno više nego potrošača profitnoga diskursa. Naprosto, to su ljudi koji žive u ovom gradu, u ovoj zemlji, ovoj regiji i tako dalje. Prema tome, onih slojeva, onih grupa, onih pojedinaca koji su zainteresirani za teme koje mi proizvodimo, puno je više od onih koji misle samo

na profit, pohlepu, materijalno bogaćenje, i tako dalje. Na primjer, sociologija razvoja, ako pretražite internetski dvjesto sveučilišta u svijetu, vrlo se različito shvaća, definira, predaje. Razvoj – čega? Razvoja – za koga? U diskusijama sa svojim studentima konstatirali smo da zapravo nedostaju neke poopćavajuće sociologije koje bi se naprosto mogle jednostavno intelektualno inicirati, kao sociologija života i opstanka. Ja se bavim sociologijom održivoga razvoja i vidim da nije više uopće riječ o održivosti i održivom razvoju, nego o opstanku – o *survivability*, ne *sustanability*. Gotovo je s održivošću, kasnimo, već je opstanak u pitanju. Ne mislim samo na krizu organizacije opstanka pod “komandom” neoliberalnoga tipa kapitalizma, na širenje masovnoga siromaštva, nego na ekološke parametre opstanka, još neke koje vrlo jako tresu moderni svijet. Prema tome, kad bismo bar priručno, malo, u nekom opsegu razvijali tako nešto, struke bi se preko te vrijednosne i intelektualne platforme lakše dogovarale i razumjele. Isto je tako i s ovom našom današnjom temom – s temom, kako sam je nazvao, “Transformacija aktera usmjeravanja procesa na prostoru bivše Jugoslavije”.

Drugo je nešto što nam se u smislu pristupa i koncepta razmišljanja stalno pleće oko nas – to je sociologija interesa i sociologija akcije. Suvremeni ljudi stalno su u nekoj akciji i stalno vide neke interese. Mislim, dakle ovako: kada bismo poopćili, ne gubeći odnos prema stvarnosti, diskurs na razinu i na mrežni način na ovaj niz: 1. sociologija života, 2. sociologija opstanka, 3. sociologija akcije i 4. sociologija interesa, pomoglo bi nam to u smislu reprodukcije vlastite spoznajne i društvene moći. Ne valja da se uvijek iznova zabijamo u svoje struke koje su važne, ali koje nas samo svaka za sebe navode na put na kojem možemo iskoračiti u višu razinu moći. Ako ostanemo u tim uskim spoznajnim, intelektualnim i predmetnim okvirima, ostat ćemo nemoćni. I ono što zasigurno nedostaje u razgovorima na ove i i slične teme jest sociologija moći i mogućnosti, i sociologija budućnosti.

Budućnost se proizvodi, ona nas ne zatiče. Ove narode i ove prostore i mnoge prostore zemlje svijeta budućnost i zbivanja uopće zatiču, ona se u razvijenijim sredinama u zemljama “klinovima” razvoja naprosto proizvodi. Vjerujem da tu možemo vršiti nekakve pomake. Govori se o zaboravu javnoga interesa, o zaboravu općega dobra. Spomenut je pojam, termin zaborav komunalnoga. Tvrdim da taj zaborav uopće nije na djelu, da postoji debeli interes za javnim prostorima, debeli interes za općim dobrom, debeli interes za komunalnim. Međutim, i medijsko posredovanje moći i bavljenja, i ovaj agresivni tajkunsko-lopovski, skoro bih rekao, iz diskursa Hrvatske, apsolutno lopovski sloj i državnih upravljača i jednog dijela poduzetnika, stalno nameće zapravo zaborav komunalnoga.

Mi koji smo vezani za *Zelene* znamo puno tih konkretnih slučajeva iz Zagreba, no s tim vas neću opterećivati. Meni se, dakle, čini da bi ova priča o afirmaciji života i opstanka, o interesima i akcijama i o mogućnostima i budućnosti trebala nekako u našim pristupima dizati se, i više bismo se tim morali baviti, te bismo se kroz to lakše udruživali. To je nešto malo o pristupu koji ide iz toga humanističkog diskursa.

Još jedna tema. Kažu neki ovdje, javnost i politika ne čuju struku. Normalno je kad se čovjek trudi, kad se dugo obrazovao, da očekuje da ga javnost i politika čuju. Čekajte, zašto nas se ne čuje, zato jer smo glupi – ne, pametni smo, zašto nas se ne čuje?!. Moj odgovor je – i zbog načina kako govorimo, kome govorimo i gdje govorimo. U tom smjeru negdje leži odgovor.

U toj priči duboko sam uvjeren da je greška kad kažemo: “Nemamo sugovornika”. Greška je i u nama koji sugovornika tražimo. To je kao i u privatnom životu. Nešto ne štima i s vaše strane ako niste uspjeli komunikaciju ostvariti. *Comunicare* znamo što je, dolazi od riječi *comunis* – zajednica, znači komuniciranje je nešto kao ozajednačivanje, ocjelovljenje.

Na kraju, nešto o metodi, o putu djelovanja. Prvo, um i energija moraju se prožimati. Što bi to značilo prevedeno na aktere, to su struka, to je znanje, bilo istraživačko, bilo predavačko, bilo neko u razvojnim firmama, i civilno društvo. Kod naše gospode stručnjaka postoji ogroman zazor prema udrugama. Jednim dijelom to je opravdano jer je dio udruga nekompetentan. Stručnjaci nisu energija, nisam primijetio, žao mi je. No, spajanje elita akcije i uma nešto je što mislim da je sasvim zdrava i moguća perspektiva. Međutim, s obje strane trebalo bi doći do procesa koji na sve više točaka dovode do toga da se energija i taj um umrežavaju.

Nemojte me sad krivo shvatiti, to ne znači da su udruge bez uma, a stručnjaci bez akcije. Ono što bi bio vrhunac, bilo bi spajanje elita uma, akcije i moći. Ali, kako do toga doći, to je već jako težak put. Posebno je to teško u kontekstu kad imamo državne i gradske uprave koje su izravno dijelom većim, manjim ili u cijelosti, korumpirane i u dogovoru s poduzetnicima. Tu su onda razni sitni ili krupni prekršaji zakona, ali sve se to zabašuruje. Kad je tako s državnom upravom, koja bi trebala preko brige za opće dobro, i koja se legitimira, navodno, preko organizacija opstanka, što je u podjeli rada njihova glavna zadaća, onda je teško da stručnjaci i civilno društvo zajedno idu prema moći. No, zahtijevati od moći da nas se čuje, predlagati – to se mora iznova i iznova raditi.

Struke su smislene, znanje je moć, međusobno umrežavanje je nedostajuće, stručnjaci moraju osvajati vlast. Mnogi sociolozi su se rugali Stipi Šuvaru. On je nama, svojim asistentima, davnih godina govorio: “A što ne bi išao ja,

kad se mnogi gori od mene gori guraju. Ja ne vjerujem da od mene može biti toliko štete kao od onih koji su od mene mnogo gori, a koji se na vlast guraju.” Uzgred, tko se sve gurao na vlast u zemljama nastalim raspadom Jugoslavije, tko se gurao na vlast i nakaradno vladao posljednjih dvadeset godina u Hrvatskoj, danas znamo. Dakle, umni ljudi trebaju ulaziti u vlast, u procese donošenja strateških razvojnih odluka.

Još jedan generalni naputak. Mislim da općenito dolazi doba ogromnih potresa, dolazi doba “de-growtha”, smanjenja rasta, dolazi doba nužnosti adaptacije na brze i šokantne promjene. Dolazi doba masovnoga siromaštva, dolazi doba tako strukturalne krize modernoga svijeta koja nije samo vezana za to da nam upravljaju banke, da se tu netko igra globalnoga financijskog inženjeringa, da dvjesto ili koliko familija upravlja svijetom. To je naprosto jedno, po meni i po mojim analizama, dostignuće praga, što se još nije shvatilo jer teško je shvatiti da se dalje, barem za sada i na ovim osnovama, u vis više ne može skakati. Skok u vis ima svoje granice. E, to je jako teško. Svi smo živjeli u civilizaciji i kulturi razvoja kao rasta. Svi bismo mi da se razvijamo, svi bismo mi da se bogatimo, bar za pet, deset, ako ne za jednu godinu. A možda dalje više neće ići tako. Prirodna ograničenja su već tu. Pred nosom, bukvalno. Ukupni ustroj koji je pred nama je u potresu i readaptacija naših elita i svih ljudskih bića, te će u narednim desetljećima ići u tom smjeru.

3. sesija izlaganja

Prof. dr. sc. Gojko Bežovan

Pravni fakultet – Studijski centar socijalnog rada, Zagreb, Hrvatska
e-mail: gojko.bezovan@pravo.hr

Upravljanje promjenama u postsocijalističkom gradu – primjer grada Zagreba

Zahvaljujem organizatorima što su me pozvali na skup. Nisam mogao biti od jutra jer sam govorio na drugom skupu, znakovitoga naslova “Hrvatska u EU – i kako dalje?”. Tamo se nije govorilo o ovoj temi, nije se govorilo o temi prostora jer to kao nije važno. Dakako, to je jako važna tema, ali očito nitko od ovih koji to organiziraju nema svoje prijatelje koji se tim poslom bave. Glavno načelo pozivanja ljudi koji izlažu, kao i suradnika je ako imate prijatelje, vi njih zovete i mi smo onda glavni u tome, ovi svi drugi su loši i oni su manje važni.

Dopustite da počnem s jednom prisporodobom. Radili smo 2006. Strategiju stambene politike grada Zagreba i u tom procesu konzultirali sve relevantne dionike. Uključili smo sindikate, političke stranke, trgovce nekretninama, investitore, projektante, novinare, istraživače. Oni su se čudili što ih tražimo. Rekli smo – pa vi gradite stanove, znate što se događa na tržištu, kome prodajete, tko kupuje, kakva je potražnja?

Napravili smo strategiju, a negdje već pri kraju poslali smo je na recenziju jednom *našijencu* za kojeg držimo da bi nam mogao dati koju pametnu. On potvrđuje da su ključni problemi koji se vežu uz probleme stanovanja, problemi zemljišta, zemljišne politike, u širem smislu planiranja. U to vrijeme izlazi objava, gospodin Jerko Rošin koji sa svojim prijateljima vodi **Savjet prostornoga uređenja Republike Hrvatske** i upravo govori o toj temi. Međutim, u tekstu Savjeta ne govori se o tim problemima i onda se odlučimo napisati im pismo. Predstavili smo se, bavimo se tim i tim poslom, te im kažemo: “Znate, držimo da vi niste uspjeli odgovoriti na ta i ta pitanja. Te zaključujemo, niste mogli odgovoriti na pitanja o zemljišnoj politici jer ste vi u Savjetu, državnom savjetu, (za koji držimo da bi trebao biti institucija civilnoga društva, da bi se na takav način trebao konstituirati) uglavnom svi arhitekti.” Predlažemo im da bi trebali promijeniti strukturu članstva pa da uključe pravnike, ekonomiste, geografe te stručnjake drugih zanata koji će moći razumjeti kompleksnu temu prostora. Što je bilo? Ništa! Nitko nam nije odgovorio. Moguće su nas neki i opsovali jer – kako se usudimo?

Na ovoj temi radim i dalje te čitam ponovo priopćenja Savjeta koja ne odgovaraju izazovima vezanih uz zemljišnu politiku. Vidim novi sastav Savjeta, sedam njih su arhitekti, jedan je sociolog, naš kolega Ivan Rogić, te jedan povjesničar umjetnosti. Ponovo pišem tekst na istu temu te dogovaram njegovu objavu u časopisu Čovjek i prostor. Napišem članak, s metaforičnim naslovom *U potrazi za graditeljima mostova*. Na godišnjem odmoru zove me i pitaju gdje će mi poslati časopis s člankom koji je objavljen. Potom me ponovo zovu i kažu da članak nije objavljen, a o razlozima neobjavlivanja doznajem od urednice. Nije bilo papira! I onda, članak nudim novinama i objavljuje ga slabo čitani Vjesnik.

Evo, podijelit ću nekoliko kopija članka iz Vjesnika. Ponovo naglašavam poantu – u potrazi za graditeljima mostova. U Hrvatskoj je problem što se sve skupine, uglavnom, ustanovljavaju po načelu ustroja primarnih skupina. Dakle, to je povezujući socijalni kapital, (*bonding social capital*) isključujući socijalni kapital, a nama treba *bridging* premošćujući, uključujući socijalni kapital. U tekstu predlažem restrukturiranje Savjeta na načelu javnoga natječaja, neka tamo budu ljudi različitih zanata, pa će oni moći odgovoriti na brojna pitanja pred kojima se mi nalazimo. Profesor Pegan je član Savjeta.

Poslao sam uredno tekst elektronski osobi u nadležnom ministarstvu, hoću se očitovati, očekujem javni dijalog. Čudi me da se kolega Ivan Rogić nije javio, a valjda se umorio. Iz ove prispodobe možemo razumjeti gdje se u ovoj zemlji nalazimo. U našoj akademskoj zajednici glavno je načelo gregarizam, akademski čopor, tako sve funkcionira, jedni na druge režimo, jedni drugima podmećemo noge i dijelimo se na naše i njihove.

Dakle, ključna je teza da upravljanje gradom, njegova konkurentnost, njegova socijalna uključivost u postsocijalističkim zemljama ovisi o količini socijalnoga kapitala koji nastaje u interakciji ključnih dionika, te da politička volja nije dostatna za pokretanje društvenih promjena. Uzmite kako hoćete političku volju, stvari ne možete pokrenuti, to je zabluda, pitajte ljude koji su na vlasti. Neki se slome, ali društvena promjena je jako složena stvar.

Ovo izlaganje temeljim na istraživanjima koje provodim u okviru poslijediplomskoga specijalističkog studija Upravljanje gradom, zatim FP 7 projektu WILCO – *Welfare Innovations at the Local level in favour of Cohesion*¹, gdje detaljno studiramo Zagreb, socijalni razvoj Zagreba, te projekta Procjena stambenih potreba u gradu Zagrebu.

U postsocijalističkim gradovima u vrijeme globalizacije na djelu je proizvodnja novoga prostora, rastuće nejednakosti, novoga institucionalnoga

¹ <http://www.wilcoproject.eu/>

okvira. U tim zemljama su dominantne globalne korporacije koje su privatizirale profitabilne biznise i one zapravo postaju ključni dionici upravljana prostorom. Globalne tvrtke ulažu u nekretnine, trgovačke i turističke centre, poslovne zgrade, tako da danas Budimpešta i Bratislava imaju dva do tri puta više prostora u shopping-centrima na tisuću stanovnika, od Londona i Pariza. Vi ne možete otići u Graz i reći – idem graditi trgovački centar. Njima trgovački centar ne treba, imaju ih dovoljno. Deindustrijalizacija i okretanje prema uslužnim djelatnostima, zapušteni bivši industrijski kompleksi u velikim gradovima, to su dominantni trendovi. Očita je dominacija glavnoga grada koji je prvak tranzicije. Sve se zapravo događa u glavnom gradu –tamo su najbolje investicije, tamo jednom malom dijelu pučanstva raste životni standard i kvaliteta života.

Rastuće nejednakosti, siromaštvo i socijalna isključenost, rast dugotrajne nezaposlenosti, smanjenje životnoga standarda, povećane nejednakosti, i što je već istaknuto, ubrzani rast urbanoga siromaštva, a s druge strane rezanje socijalnih troškova, obilježavaju urbani razvoj tranzicijskih zemalja. Svi gradovi u postsocijalističkim zemljama u zadnjih pet godina režu socijalne troškove. Zatvaranjem industrije nestaje potreba za kvalificiranom radnom snagom koja je ranije pripadala dobro plaćenim slojevima. Kvalificirani radnik koji je radio u Prvomajskoj, zarađivao je bolje često puta u to vrijeme od sveučilišnoga profesora. Sada za njega nema mjesta, nema takve proizvodnje.

Polarizacija tržišta rada na visokokvalificirane i jako dobro plaćene poslove naspram niskokvalificiranim poslovima, koji se često puta obavljaju na crno, još je jedno obilježje suvremenih gradova. K tome, ozbiljan problem je nepriuštivost pristojnih stanova. Investicije u stanove događaju se kako bi se očuvala vrijednost kapitala uskoga kruga bogatih ljudi koji kupuju stanove u koje se nitko ne useljava. S druge strane, imamo ponovni rast i bujanje bespravne gradnje.

Šire se rizici socijalne isključenosti starih, slabije obrazovanih, samačkih, i osobito kućanstava s više djece. I ono što je jako zanimljiva stvar u svim tim gradovima, imamo novi institucionalni okvir kako se gradom upravlja – i tu je bila u početku fascinirajuća decentralizacija. Kada sve decentralizirate, onda dođete u situaciju da ne možete više upravljati gradovima. Budimpeštom i Bratislavom se više ne može upravljati. U Bratislavi koja ima 550.000 stanovnika djeluje sedamnaest izabраниh gradonačelnika i oni se oko malo toga mogu učinkovito dogovoriti. Nedostatak financijskih sredstava za ulaganje u fizičku i društvenu infrastrukturu, s ograničenim mogućnostima zaduživanja grada, velika je tema i kod nas. Država se može zaduživati koliko hoće, ali se grad može jako malo zaduživati, no to je jedna posebna tema.

Denacionalizacija zemljišta i povratak ranijim vlasnicima neizgrađenoga građevinskog zemljišta zaustavili su proces urbanoga planiranja. Sada tim dominiraju interesi spekulativnoga privatnog kapitala, te je ovo područje prostor brojnih konflikta.

Nadalje, pozivam se na M. Castellsa koji govori o procesu koji je zahvatio velike, isto tako tranzicijske gradove, gdje imamo uslijed korištenja novih informacijskih tehnologija, drugačiji pristup gradu, a koji se ogleda kroz razliku načela *space of place* naspram *space of flow*. Gospodarske aktivnosti koje se događaju u velikim gradovima tranzicijskih zemalja dovedene su u neizvjesnu situaciju i u pitanju je održivi razvoj gradova. Gradovi naprosto ne mogu uprihodovati onoliko koliko je dovoljno za održavanje postojeće infrastrukture.

Važno je istaknuti proces europeizacije u upravljanju gradovima koji se otvara već sada nama, a evo, ovdje imamo naše prijatelje iz *dežele*, koji su to već iskusili. Urbani razvoj velika je tema Europske Unije. Međutim, izgleda da je prevladavajući tip europeizacija u takozvanoj *downloading* perspektivi. O čemu se tu radi? Skidamo s velikih webova tekstove, sjajna i poticajna štiva, deklaracije, povelje. To je europeizacija odozgo. Pitanje je što smo sposobni *uploadati*, što mi možemo doprinijeti?

Vratimo se Zagrebu. Izložiti ću neke sasvim specifične činjenice do kojih sam došao kao voditelj poslijediplomskoga studija Upravljanje gradom, a one bi mogle biti podlogom empirijskih istraživanja. Zanimljiva je povijest nastanka ovoga studija koji su osnovali Sveučilište u Zagrebu i Grad Zagreb, a nastao je kao dio mreže sličnih europskih studija. Kao nastavnik pitao sam polaznike, koji uglavnom rade u Gradu Zagrebu, jeste li vi vidjeli kako se negdje drugdje upravlja gradom? Odgovor je bio ne! Potom smo organizirali studijska putovanja u Budimpeštu, Bratislavu, Beč i Ljubljano te stekli nova znanja i iskustva glede upravljanja gradom. Što je tu poanta. Kako ćemo povećati učinkovitost u upravljanju gradom? Pa neće to napraviti političari! To je naša zadaća, a gradom će upravljati oni koji rade u gradu, ali nitko njih ne obrazuje. Oni završe studij i, uglavnom, prestaju nakon toga s daljnjim obrazovanjem.

Posebnost Zagreba je što je grad jeo, iz političkih razloga, naselja u okolini, e da bi imao milijun stanovnika. Tako je pojeo Sesvete, a pojeo je čak i Brezovicu s kojom ga ne povezuje urbani kontinuum. Sesvete se trebaju odvojiti iz grada. To bi bio šesti grad po veličini u zemlji i imao bi svoj gospodarski razvoj. To bi bio grad partner glavnome gradu, a ovako je zapuštena urbana i paraurbana zona. Upravljanje Zagrebom je precentralizirano, što rezultira povećanim investiranjem – sada mramor na Cvjetnom

trgu, a u Sesvetama na rubu nisu još asfaltirane ulice, a kamoli da imaju nogostupe.

U Zagrebu je na djelu posvemašna deindustrijalizacija s gradnjom trgovačkih centara, a jedan dio ih se zatvara. Ovaj proces ima obilježja urbane kolonizacije. Grad urbaniziraju investitori spekulanti, bez zelenila, bez nogostupa, bez dječjih igrališta, s nesolidno građenim zgradama. Njima se pridružio i Ustavni sud s odlukom da ukida porez na neizgrađeno građevinsko zemljište. Ustavni je sud u Hrvatskoj time ozakonio rentijersku ekonomiju. Možda će naš Ustavni sud predložiti ukidanje ovakve zakonske odredbe i u drugim EU zemljama.

Što se tiče stambenoga fonda u proteklih deset godina, u Zagrebu je sagrađeno impresivnih šezdeset osam tisuća stambenih jedinica. Stambeni fond grada povećao se za dvadeset dva posto, kao nikada u povijesti. Ali više od trideset pet tisuća stanova je prazno, to je kupljeno iz špekulativnih interesa, a deset tisuća stanova je neprodano. Broj stanova u Zagrebu znatno nadmašuje broj kućanstava.

U Zagrebu je napravljen eksperiment gradnje javno najamnih stanova, a do sada se u njih uselilo oko 460 kućanstava. To je dio stambene politike Grada koja daje prepoznatljive rezultate, međutim, nitko u javnosti ne želi vidjeti nešto što je dobro.

S druge strane, povećavaju se rizici nezaposlenosti i socijalne isključenosti. Tu imamo institucionalni problem, problem politike zapošljavanja i problem politike socijalne skrbi. Tim politikama upravlja Vlada. Ovdje imamo ustanove koje provode politiku na razini grada, a na njih ne može utjecati Grad jer ravnatelje Centra za socijalnu skrb i Zavoda za zapošljavanje bira Vlada.

K tome, neprovedivost koncepta urbane komasacije problem je nedovoljne količine socijalnoga kapitala. Ne mogu se provesti takve promjene. Mi smo gregaristi, ne udružujemo se s drugima, nema dijaloga, nema novih pravila koja bi bila katalizatorom pozitivnih promjena. Sada jedan kolega piše o tome završni rad na poslijediplomskom studiju Upravljanje gradom.

Nadalje, problem urbane obnove Donjega grada bit će veliki izazov. Za tu obnovu mora se donijeti poseban zakon.

I na kraju pitanje, koliko je instrument izvlaštenja učinkovit u urbanističkom planiranju. Rekonstruiramo cestu između Grabovca i Medova Doca. Riječ je o dva lokaliteta u zemlji. Tamo izvlaštenje napravimo bez po muke. Riječ je o županijskoj cesti i možete raditi izvlaštenje. U gradu Zagrebu četrdeset godina ne možemo spojiti novu i staru Branimirovu jer je to gradska, a ne županijska cesta.

U novije vrijeme u Zagrebu smo gotovo zatečeni novim intervencijama u prostor. Tako na ovoj slici 1. iz Remeta vidite dio elitnoga naselja bez nogostupa. Ovdje je i bespravna gradnja u elitnom dijelu grada u početku kategorizirana za urbanu vilu. Nekad smo to imali na Peščenici, sad je to u elitnom dijelu grada.

Slika 1. Primjer bespravne gradnje

Posebna je tema povrat neizgrađenoga građevinskog zemljišta, ovdje s primjerom na Klaki u Dubravi (slika 2.). To je zelena površina i bivši vlasnici su rekli – čujte to je bila moja zemlja, to je neizgrađeno građevinsko zemljište. Oni nađu dobro umrežene odvjetnike, suci su njihovi prijatelji i naprave posao. Na ovoj zelenoj površini, vidite dizalicu, rade se dvije peterokatnice, ali to nisu usamljeni primjeri u gradu. To je velika prijetnja snižavanju kvalitete života u naseljima.

Slika 2. Primjer gradnje na zelenoj površini

I na kraju, hrvatska, zagrebačka poslastica razvoja grada. Ovo je Vukovarska ulica poslije Donjih Svetica (slika 3.). Kad južni kolnički trak prestaje, vozi se preko tramvajske pruge, ulazi se u sjeverni trak, što je životna opasnost. Ovdje Grad već desetke godina nije u stanju izvlastiti kućanstva u desetak skromnih kuća pa sagraditi normalnu prometnicu koja je jedna od prometnih osi u gradu.

Slika 3. Primjer neadekvatne prometnice

Literatura

- Ache, P., Andersen, H. T., Maloutas, T., Raco, M., Kok-Tasan, T. (Eds.). (2010). *Cities between Competitiveness and Cohesion*, Berlin: Springer.
- Bežovan, G. (2011). U potrazi za graditeljima mostova, *Vjesnik*.
- Castells, M. (1996). *The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. I*. Cambridge, MA: Blackwell.
- Dakić, S. (Ur.). (2000). *Zagreb 2000+ Nova urbana strategija*. Ured za razvoj, planiranje i okoliš Grada Zagreba.
- European Union (2007). *State of European Cities Report – Adding Value to the European Urban Audit* http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/urban/stateofcities_2007.pdf (posjećeno 15. siječnja 2012.)
- Hamedinger, A. (Ed.). (2010). *The Europeanization of Cities-Policies, Urban Change & Urban Networks*, Techné Press: Amsterdam.
- Haussermann, H. (2005). "The end of the European City?" In: *European Review*, Vol. 13, No. 2:237-249.

- Haussermann, H., Haila, A. (2005). *The European city: a conceptual framework and normative project*, In: Kazepov, Y. (Ed.). *Changing contexts, local arrangements, and the challenge to urban cohesion*. Malden MA: Blackwell:43-63.
- Giffinger, R. (Ed.). (2005). *Competition between Cities in Central Europe: Opportunities and Risks of Cooperation*. ROAD: Bratislava.
- Musterd, S. (Ed.) (2010). *Marketing Competitive Cities*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Sassen, S. (2000). *Cities in a world economy*. London: Pine Forge Press
- Van Duin, L. (Ed.). (2009). *The urban project*, Delft: IOS Press.

Dr. sc. Valentina Gulin Zrnić

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, Hrvatska

e-mail: gulin@ief.hr

Transformacije novozaagrebačkih prostora

1. Uvod

U ovome izlaganju bavim se prostorima Novog Zagreba, odnosno transformacijama prostora u novozaagrebačkim naseljima sagrađenima tijekom druge polovice 20. stoljeća. Neke možemo pratiti kao oblik *kontinuiteta* tijekom više-desetljetne povijesti Novog Zagreba, a druge pak evidentirati kao oblike *novih* transformacija u posljednjih petnaestak godina uslijed političkih, ekonomskih i društvenih promjena. Naznačit ću neke primjere koji su zanimljivi iz kulturnoantropološke perspektive promišljanja prostora i grada. Dva su referentna okvira unutar kojih smještam promišljanje tih transformacija. Prvi je okvir promišljanje *grada kao kolektiva*, primarno, dakle, grada kao zajednice ljudi ili – kako kaže rječnička definicija kolektiva – “grupe ljudi okupljene na nekom zajedničkom projektu, poslu” (Anić i Goldstein, 1999.). Življenje u gradu zasigurno jest zajednički projekt; iz toga proizlazi i, primjerice, danas u mnogim gradskim situacijama aktualna, borba za javni interes koji je kao “zajednički projekt” tim jasniji i izraženiji kad je s druge strane privatni interes. No grad kao cjelina obilježen je svojom heterogenošću iznutra, množinom različitih zajednica koje ga čine. Odatle onda valja konstantno promišljati i javni interes u njegovoj pluralnoj formi – jer heterogeni se grad sastoji od mnogobrojnih javnosti. Grad kao kolektiv, odnosno projekt zajedničkog življenja u gradu, podrazumijeva upijanje i balansiranje tih različitih javnih interesa, tj. odnos tih raznih partikularnosti koje čine cjelinu – grad. Drugi referentni okvir promišljanje je transformacije kroz metaforu *prijepornih prostora*: riječ je o određenom *locusu* (lokaciji, objektu) u kojemu i oko kojeg se javljaju “konflikti u formi opozicije, konfrontacije, otpora”, akteri u tom sukobu u različitim su odnosima moći, pozicija i kontrole resursa, a sukobi i neslaganja primarno se odnose na “značenja investirana u tim lokacijama ili proizlaze iz njihove interpretacije” (Low i Lawrence-Zúñiga, 2003.:18). No prijepornost prelazi granice samoga *locusa*, odnosno pregovaraju se i šira društvena i kulturna značenja, a sukob jasno konkretizira inače neupitne i nepropitane ključne – dugotrajne ili pak mijenja-

juće – “ideološke i društvene okvire koji strukturiraju praksu” (ibid.). Prijepori se u konkretnim primjerima transformacija prostora u ovome radu odnose na one koji proizlaze iz poimanja grada kao kolektiva koji balansira ne samo odnos privatnog interesa i javnog interesa nego i odnose mnogobrojnih javnih interesa koji se mogu naći u sukobu, a progovaraju o širim društveno-kulturnim, ekonomskim i ideološkim okvirima naše tranzicijske sadašnjosti. Bez obzira na to kako gledamo i mjerimo pa potom i zaključujemo je li tranzicija završila ili ne, odluke i prakse iz proteklih dvadesetak tranzicijskih godina, kao uostalom i one iz predtranzicijskog (socijalističkog) razdoblja,¹ upisane su u prostor i čine *naslage*, kompleksno “tlo” u simboličkom, pravnom, ideološkom, društvenom, kulturnom i ekonomskom smislu, a koje će u pojedinim lokacijama eruptirati u sukob ili u drugima tinjati kao latentni prijeporni prostori.

2. Novi Zagreb: mnogoznačnost prostora

Novi Zagreb dio je grada u kojemu sam provela višegodišnje istraživanje² i u kojemu se pokazalo da je upravo *prostor* važan segment promišljanja, valoriziranja i praksa ovoga dijela grada, i to u nekoliko dimenzija koje se odnose na strukturu prostora, subjektivni doživljaj prostora, karakter prostora i njegovu ekološku vrijednost.

Struktura prostora: stanovnici Novog Zagreba cijene svojevrsnu zaštićenost stambenih naselja od prometa, odnosno njihov pješački karakter; kazivači posebice ističu važnost toga da su škole, vrtići i parkovi u pješačkom dometu. Takva struktura prostora proizlazi iz urbanističkog planiranja naselja i tada dominantne urbanističke ideje o organizaciji prostora kojom se promet izdvajao, koliko je bilo moguće, na rubove stambenih naselja.

Doživljaj prostora: mnogi kazivači govoreći o Novom Zagrebu ističu prostornost kao obilježje ovog dijela grada u smislu širine, odnosno doživljaja urbanog prostora koji nije skučen, posebice kada se u razgovorima uspoređuje s uskoćom ulica i blokofske gradnje u starijim dijelovima grada.

Karakter prostora: kazivači se često referiraju na otvorenost i dostupnosti korištenja javnih prostora u naseljima – to je prostor bez ograda, otvoren svima, no ponajviše služi stanovnicima naselja što stvara određeni karakter

¹ Pitanje je tranzicije, naravno, relativno: prema jednoj šali i sam je socijalizam tranzicija, i to “najdulji i najbolniji” oblik tranzicije iz kapitalizma u kapitalizam (Verdery, 1996.). O naracijama početka tranzicije v. Prica, 2010.; o pitanju završetka aktualne, postsocijalističke tranzicije v. izlaganje Borić Poljanec.

² Rezultati istraživanja koje u poglavlju ukratko iznosim temelje se na kvalitativnoj metodologiji (otvoreni intervjui, promatranje sa sudjelovanjem). Dio građe objavljen je u studiji o urbanim identitetima (Gulin Zrnić, 2009.).

bliskosti, poznatosti, “javnu familijarnost” (Blokland, 2003.); mnogima je taj prostor, kako kažu, “dnevni boravak”, za dio populacije (djeca, stariji stanovnici) i ključni socijalni prostor.

Ekološka vrijednost: više ili manje hortikulturno uređeni parkovi stambenih zajednica, zaštitno zelenilo (nisko i visoko) od buke i zagađivanja, drvoredi koji se reafirmiraju u urbanističkom planiranju sedamdesetih godina predstavljaju ekološku dimenziju vrijednosti i kvalitete života u Novom Zagrebu koju prepoznaju sami stanovnici.

Sve navedene dimenzije čine da je upravo tako oblikovan prostor – urbanistički, ekološki, socijalno – prepoznatljiv i cijenjen resurs ovoga dijela grada, na neki način i njegovo razlikovno obilježje u odnosu na neke druge dijelove grada. Sve te dimenzije, kako pokazuje analiza kazivanja, doprinose kvaliteti života i često je upravo to kontrapunkt nezadovoljstvu koje proizlazi iz morfološkog karaktera naselja (visoke zgrade i velika gustoća stanovništva) ili svakodnevnog života (kvarovi liftova, bacanje smeća i sl.).

Treba napomenuti da ono što se prepoznaje kao kvaliteta prostora proizlazi iz urbanističkog planiranja tijekom druge polovice 20. stoljeća pri kojemu se, kao i sve ostalo, javna površina unutar naselja (zelenilo, parkovi, igrališta i dr.) normirala s obzirom na predviđeni broj stanovnika. Iako su se mjerila mijenjala tijekom desetljeća izgradnje Novog Zagreba, ostaje dojam znatne površine, primjerice zelenih površina, koje je trebalo osigurati u mjeri 2-5m² po stanovniku naselja. Takvo “baratanje” prostorom za gradnju, u kojemu se mogao planirati i osigurati veliki javni prostor unutar naselja, moglo se realizirati u socijalizmu gdje je promovirano društveno vlasništvo i gdje je zemljište bilo prethodno nacionalizirano ili konfiscirano te se time ukinula pojedinačna vlasnička struktura koja bi potencijalno, protivljenjem vlasnika, ometala velike građevinske zahvate. Posljedica tog socijalističkog mišljenja i organizacije grada jest i ta da se u trenutku gradnje nije kalkulirala dobit, profit na način na koji praktički svaki komadić zemljišta mora biti iskorišten za gradnju (jer veća izgrađenost, što znači veća površina kvadrature stana ili poslovnog prostora koji se prodaje, donosi i veću zaradu), a slobodne, javne i zelene površine, ponekad čak i pločnik, u današnjoj su računici privatnog poduzetnika ili građevinara čisti gubitak.³

U nastavku izlaganja komentirat ću neke primjere transformacija prostora⁴ koje možemo razlikovati s obzirom na to u kojoj je mjeri prostor u koji se in-

³ U tom smislu nekoliko je kolega na skupu upravo dalo primjere “preizgrađenosti” kao problem suvremene izgradnje u gradu (Svirčić Gotovac, Čaldarović).

⁴ Izabrani primjeri, naravno, ne iscrpljuju sve transformacije prostora u Novom Zagrebu.

tervenira već oblikovan (parkovi stambenih zajednica, neizgrađeni prostori), odakle dolazi intencija za transformacijom (stanovnici naselja, pojedinačne grupe stanovnika, urbanisti, privatni interesi – drugim riječima, društveni akteri transformacije) te kakve su reakcije na intervencije u prostoru (posredno onda i reagiranje na poboljšanje ili ugrožavanje kvalitete života u naselju). Te su transformacije ujedno i primjeri otvorenih, latentnih ili pak potencijalnih prijevora koji, osim u lokalnom ključu, govore i o širim društvenim temama kao što su odnos “velikog sustava” i “malih ljudi”, transformacija socijalnog prostora, upravljanje gradom i dr.

3. Prostorne prakse: odstupanja

Još je u 1980-im godinama etnologinja Dunja Rihtman-Auguštin naznačila jednu vrstu transformacija prostora koje se događaju od trenutka naseljavanja izgrađenog i oblikovanog prostora, kao što je bilo doseljavanje u stambena naselja Novog Zagreba. Naime, autorica je primijetila da unatoč popločenim stazama u smjerovima kretanja koje je predvidio urbanist prilikom planiranja naselja, stanovnici ubrzo stvaraju prečice, staze preko parka, livada i zelenih površina u naselju jer su brži, kraći i bolje odgovaraju njihovim svakodnevnim kretanjima u prostoru naselja. Ili, unatoč planiranim i betoniranim igralištima, djeca i odrasli oblikovane travnate površine pretvaraju u terene za igru i sport. Primjera ima mnogo, u ono vrijeme i danas, koji govore o tome da se dogodilo svojevrсно odstupanje od planiranoga, što je Rihtman-Auguštin (1988.) imenovala “alternativnom urbanizacijom”. Tu svakako pripadaju i primjeri samoinicijativno od dasaka izrađenih klupa i stolova koji se postavljaju u sjenu drveća i služe za odmor i kartanje ili pak primjeri samoinicijativnog uređivanja prostora neposredno oko zgrada i stubišnih ulaza koji počesto postaju cvjetnjaci. Ovakva transformacija prostora “odozdo”, u kojoj su glavni akteri stanovnici, korisnici prostora, ima notu kreativne i praktične intervencije u prostor svakodnevice. U tom smislu Michel de Certeau govori o prostornim praksama, “taktikama” korisnika koje osporavaju apstraktnu racionalnu oblikovanost prostora “strategijama” i “tehnikama proizvodnje” odozgo: tek “igre koračaja oblikuju prostor”, prisvajaju, iskazuju i ostvaruju prostor (De Certeau, 2003.:155-176). Te prostorne prakse “običnih korisnika grada” nadmeću se sa sustavom i izvrđavaju disciplinu urbanističkog planiranja. Možda i nesvjesno, predstavljaju subverziju prema totalitarnosti planirajuće prakse i “discipliniranju tijela” koje provode institucije moderne države kako to tumači Michel Foucault, a urbanizam jest izdanak toga modernog razvoja 19. stoljeća (Rabinow, 2003.). S osloncem na statistiku i sociologiju koje su empirijski

utvrđivale i predviđale potrebe, urbanizam maksimalno i racionalno planira organizaciju prostora pa tako i kretanje u prostoru; urbanizmu je inherentna pozicija moći, pozicija odozgo (ibid.). U transformacijama prostora o kojima je ovdje riječ skriva se latentni prijemor, napetost između sustava i svakodnevice, racionalnoga i korištenja, apstraktnoga i življenoga, fiksiranja i fluidnosti, nadzora i spontanosti, a iskazuje se u otporima s obje strana: sustav “odozgo” opire se i ne prihvaća promjene “na terenu”, a zajednica “odozdo” opire se ustrajnošću korištenja alternativnog, neplaniranog. Ta napetost ponekad se razrješuje: u naselju Travno nedavno je, nakon tridesetak godina korištenja, konačno betonirana i uređena zemljana stazica, i to u svojoj vijugavosti koja vizualno razigrava geometrijski čiste i ravne linije kretanja predviđenog urbanističkim planom. Transformacija prostora kroz “proces gaženja putova”, kako bi ih nazvao De Certeau (2003.:16), u toj napetosti između sustava i čovjeka ipak odnosi prevagu.

4. Urbane heterotopije: vrtovi

Drugu vrstu transformacije odozdo možemo pratiti na površinama u Novome Zagrebu koje su bile planirane kao građevinske (za sportske objekte, poslovne objekte, “servisne zone”, “rezervne zone”) no nisu bile odmah i izgrađene; predviđeni objekti najčešće nisu bili realizirani zbog manjka novca. Te površine namijenjene gradnji ostavljene su na “čekanju”, pri tome nisu bile hortikulturno oblikovane ili ispunjene nekim gradskim sadržajem. Kao alternativa zapuštenosti takvoga prostora javlja se urbano vrtlarenje (neprofitnog karaktera, za vlastite potrebe) koje u Novom Zagrebu sada već traje desetljećima. S vremenom se te površine “parceliraju” upotrebom – povrtnjaci uokvireni vočkama, grmovima, cvijećem, s vremenom i “pravim” ogradama od odbačenih predmeta te čak i lokotima koji zazivaju karakter privatnoga, a “imanja” se dopunjuju drvenim barakama, stolovima, klupama – opremom koja korisnicima vrta omogućava dugotrajni boravak u prirodi. Ovi vrtovi oblik su transformacije prostora koja stvara heterotopiju, urbani “drugi prostor” (Foucault, 1984.) – u odnosu na vlasništvo upotreba je zemljišta nelegalna, u odnosu na urbano ova je gotovo ruralna aktivnost neprimjerena, u odnosu na vibrantnost i dramatičnost gradskog života ovakva je ladanjska atmosfera usred grada neobično idilična.

No oblici urbanog vrtlarenja dio su povijesti i sadašnjosti mnogih gradova, od vrtova koji su u europsko ratno vrijeme egzistencijalno pomagali opskrbu stanovništva do aktualnih projekata vrtlarenja koji potiču organski uzgoj i brigu za okoliš s jedne strane te povezivanje stanovnika i zajedništvo

u susjedstvima i kvartovima s druge strane.⁵ Riječ je o praksi koja ima svoju ekološku, rekreacijsku, socijalnu i ekonomsku funkciju, u pojedinim zemljama različito je regulirana u odnosu na vlasništvo zemljišta (napuštena i zapuštena javna zemljišta, javni parkovi, privatna, crkvena ili javna zemljišta koja se daju u zakup), u odnosu na poticaj za vrtlarenje (od strane gradskih vlasti ili kao *grassroot* pokreti), u odnosu na veličinu obradivoga područja (od desetak kvadratnih metara do nekoliko stotina kvadratnih metara) te u odnosu na međusobni odnos, tj. organiziranost vrtlara. I dok je u mnogim zemljama urbano vrtlarenje priznata i na neki način regulirana praksa te vrednovana u mnogim aspektima – ne samo u smislu transformacije prostora (održavanje, uljepšavanje, ozelenjavanje) nego i transformacije zajednica (povezivanje, stvaranje socijalnog kapitala, kvaliteta života)⁶ – u Zagrebu tome nije tako. Svojevrsni podsjetnik na te vrijednosti istaknuo je projekt “Urbani povrtnjak” koji se tijekom 2011. godine održavao u sklopu *UrbanFestivala* gdje je sadnja i uzgoj biljaka na terasi kluba Studentskog centra trebala imati za cilj “afirmaciju javnog prostora kao mjesta produkcije a ne isključivo konzumacije”, poticanje javne participacije i mjesta okupljanja, edukacije o vrtlarenju i “razmjenu znanja i vještina te (doslovnog) ubiranja plodova zajedničkog truda i rada”⁷. Aktivnost i program *UrbanFestivala* orijentirani su na propitivanje javnog prostora, blisko onome kako je u ovome tekstu definiran grad kao kolektiv. Spomenuti projekt afirmira potencijalnu transformaciju prostora, no potrebno bi bilo postaviti referencu prema postojećoj praksi urbanog vrtlarenja u Zagrebu. To se vrtlarenje odvija na javnim prostorima, na gradskim prostorima namijenjenima gradnji i potencijalno privatnima, no privremeno, zbog službene nedefiniranosti namjene i neiskorištenosti “odozgo”, postaju oslobođeni, meki, “labavi” prostori⁸ – prisvojeni “odozdo” aktivnošću ljudi

⁵ Prakse urbanog vrtlarenja, različite u nacionalnim povijesnim razmjerima, opsezima površine vrtova (i eventualno objektima), vlasničkim odnosima i obavezama, nose nazive *allotmentgardens* (Europa), *community gardens* (sjeverna Amerika), *Schrebergarten/Kleingarten* (Njemačka); *dacha* (termin korišten u zemljama pod sovjetskom vlašću). Mnogi su danas organizirani u neprofitne lokalne i nacionalne udruge povezane na europskoj razini u organizaciji *Office International du Coin de Terre et des Jardins Familiaux* koja djeluje od 1926. godine (<http://www.jardins-familiaux.org/frameset/anglais/eoffi.htm>) te na sjevernoameričkoj razini od 1979. kao *American Community Gardening Association* (<http://www.communitygarden.org/>)

⁶ Urbano vrtlarenje valorizira se čak i u turističkom smislu: u nedavnoj posjeti Lisabonu iznenadila me turistička brošura o biološkom varijetetu grada, u kojoj su, uz reprezentativne kraljevske parkove, navedeni i drugi oblici ekološke raznolikosti pa tako i oblici urbanog vrtlarenja, koji se, između ostaloga, mogu naći i na vrlo nereprezentativnim mjestima, na zapuštenim površinama uz prugu i sl.

⁷ Preuzeto sa: <http://www.urbanfestival.hr/11/hr/dogadanja/urbani-povrtnjak/>. Projekt je realizirala grupa *Urban Collective* (<http://gardencollective.tumblr.com/>)

⁸ U izvorniku se koristi sintagma *loose space* (Franck i Stevens, 2007).

koji u tom prostoru prepoznaju trenutne inherentne vrijednosti (vrijednost obradivosti zemlje, rekreacije i sl.), koriste ih za vlastite ciljeve (proizvodnja hrane) i to uz potencijalni rizik (privremenost korištenja) (usp. Franck i Stevens, 2007.:2).

Mogućnost da gradske vlasti komad neizgrađenog zemljišta izuzmu od potencijalne komercijalizacije (prodaje) i reguliraju u smislu njegovanja urbanih vrtova stambene zajednice ili susjedstva u Zagrebu čini se preradikalnom. Njihov je karakter privremen i u trenutku kada se odlučuje o izgradnji nekog objekta na toj površini, vrtovi se brišu iz prostora. To je, naoko, neupitno jer su vrtovi ionako nelegalni. No ako izuzmemo pravnu perspektivu i na ove alternativne transformacije prostora pogledamo iz druge perspektive, s antropološkim senzibilitetom, postavlja se ipak pitanje valorizacije postojeće prakse – kao urbane, kao socijalne, kao ekološke prakse. Iako se vrtovi brišu iz vizualnoga u gradu, ostaju u domeni urbane memorije. Ako, naime, polazimo od pretpostavke da je grad socijalno i temporalno slojevit, onda bi svaka nova gradnja, objekt ili koncept, trebali voditi računa o postojećem i ranijem: drugim riječima, nije nužno da sve novo izbriše staro, nego da uđe sa starim u dijalog koji će i na vizualnom i na memorijskom planu podržati tezu o slojevitosti i kompleksnosti grada. Stoga kao jedna od zanimljivih ideja, koja uostalom i govori o drukčijem senzibilitetu o gradu, o gradu kao kontinuitetu i živom organizmu koji se gradi, jest ideja da se ovi nestajući oblici urbane prakse, a kako bi se ipak sačuvali kao sjećanje na povijest grada, izmjesti na krovove zgrada – konkretno na krov novoizgrađenoga Muzeja suvremene umjetnosti (Šimpraga, 2011.:434). To i ne bi bilo toliko neobično za Novi Zagreb koji ionako počiva na premisama CIAM urbanizma i arhitekture Le Corbusiera koji je u promišljanju zgrade kao “stroja za stanovanje” i sam krov poimao ne kao puko “pokrivalo” za zgradu nego kao potencijalno višefunkcionalan prostor.

5. Transformacija urbanog pejzaža: zatrpavanje i oslikavanje

Za razliku od urbanih vrtova koji nastaju na površinama koje nisu definirane, na oblikovanim javnim prostorima naselja, uz već spomenute spontane “alternativne” transformacije koje nastaju iz korištenja, evidentni su i veći zahvati u prostor urbanog krajolika. Od sedamdesetih godina 20. stoljeća urbanistički projekti naselja orijentiraju se prema poštovanju zatečenog prirodnog ambijenta, karakteristika reljefa i, koliko je moguće, ugrađuju ih u projekt samoga naselja. Jedan je takav primjer i rukavac Save koji je sa svojom vodenom površinom i zelenilom registriran kao “postojeći prirodni element”

te se iskoristio u promišljanju “lika” naselja Dugave, odnosno njegovih potencijalnih “simboličkih karakteristika i značajki društvenog života”: projekt je predviđao da rukavac bude “hortikulturni specifikum”, a na različitim dijelovima rukavca predviđalo se korištenje, kao u zelenim zaštićenim nišama, za odmor i igru.⁹ Rukavac izdužen u površini od oko 6 hektara značajan je element oblikovanja građenog prostora naselja, socijalne integracije i simbolički element već u urbanističkim projektima sredinom sedamdesetih godina 20. stoljeća, kao i u promišljanjima “rehabilitacije” naselja dvadesetak godina kasnije (Čižmek, 1997.). Štoviše, pejzažni motiv i linija rukavca ucrtan je kao jedan od tri stilizirana elementa (uz glavnu prometnicu i zgradu Oktogon u centru Dugava) u “grafički simbol” naselja koji se kao vizualni identifikator (danas bismo ga mogli nazvati i “logom”) predlagao još u vrijeme izrade urbanističkoga plana.

Suho korito rukavca koje vijuga naseljem ima, dakle, svoju ekološku, vizualnu, krajobraznu, identitetnu i povijesnu vrijednost. Zadnjih godina, međutim, prati se transformacija toga urbanoga pejzažnog oblika i korito je na jednome mjestu, u duljini od tridesetak metara, zatrpano. S jedne strane suhoga korita nalazi se teren lokalnoga nogometnog kluba i ugostiteljskog objekta, a s druge strane gradski park. Prostor uz nogometno igralište uređuje se intenzivnije od 2007. godine kada se navoženim materijalom (iskopanim na drugome gradilištu) počinje zatrpavati korito, a 2009. gradska je četvrt financirala betoniranje prilaza i parkirališta na dijelu prema koritu. U 2011. uobičajen je bio prizor u kojemu se preko zasipanoga dijela korita trening nogometnog podmlatka “prebacuje” na drugu stranu, u gradski park stambene zajednice, gdje su na dijelu livade postavljeni golovi. Iako možemo benevolentno gledati na tu činjenicu jer riječ je o treninzima djece i uopće o vrijednom poticanju razvoja sportskih aktivnosti i korištenja slobodnog vremena, ipak u jednoj suzdržanijoj i kritičkoj vizuri možemo očitati svojevrсно, zasad privremeno i neformalno, “zauzimanje” javnog prostora (kojemu je prethodilo i preinačivanje vrednovanoga prirodnog reljefa), a dugotrajnije korištenje možda će rezultirati i nekim oblikom “omeđivanja” prostora – javnog prostora parka – pa potencijalno, nakon niza godina, i vlasničke prenamjene uslijed kontinuiteta korištenja ili sličnih mogućnosti koje nudi legislativa. Zatrpavanje dijela korita

⁹ *Urbanistički projekt stambenog naselja Dugave* (Urbanistički institut SR Hrvatske): Idejno rješenje urbane opreme i vizuelnih komunikacija – I dio “Problemi i smjernice konstituiranja lika naselja” (autori: S. Dakić i F. Križanec), Zagreb 1976. Spomenimo i to da autori navode kako se “kao glavni participanti mogu očekivati djeca” (str. 16) koja će koristiti rukavac u običnim i izuzetnim prilikama (snijeg, lokve i dr.) što danas i jest slučaj; o posebnim doživljajima u upravo tom dugavskom rukavcu, u kojemu su tijekom gradnje naselja bile radničke barake, piše i Pavao Pavličić u dječjem romanu *Trojica u Trnju* (1984.).

nije izazvalo velikih reakcija, tek tu i tamo neka forumska opaska popratila je događaj. Razlog tomu može biti neznanje stanovnika o ugrađenim stambenim, urbanističkim i pejzažnim kvalitetama o čijim bi transformacijama onda eventualno trebalo raspraviti. Nota bene, ni gradske službe nisu u tome prepoznale vrijednost kada su dozvolile ovakvu transformaciju urbanog krajolika.

I dok se s jedne strane ukida mekoća pejzaža – ta rijetka kvaliteta u naseljima novogradnje u kojima se zadržava prirodni reljef – i naknadnim se akcijama nivelira, dokida, *ukrućuje*, s druge se strane ono najkruće – betonske zgrade koje stoje monumentalno u novozagrebačkom pejzažu – *omekšava*. Tako bismo mogli nazvati transformaciju prostora u istome naselju koja je postignuta akcijom umjetnosti u javnome prostoru u rujnu 2011. godine, odnosno oslikavanje fasada stambenih i drugih zgrada. U sklopu akcije *Muzeja ulične umjetnosti*¹⁰ – neprofitne udruge koja promovira kulturu i promjenu okoliša – u Dugavama je realizirano četrdesetak slika s raznim motivima i stilovima ulične umjetnosti koje koloritom oživljavaju ili temom – socijalnim motivom – propituju urbani okoliš. Iako izrasle u sasvim drugom kontekstu, spomenimo akcije u ranijim desetljećima koje su isto tako umjetničkim izričajem intervenirale u prostoru – riječ je o akcijama *Proljeće u Novom Zagrebu* koje su koristile javne prostore za kulturna događanja, između ostaloga i za oslikavanje ulica, fasada, pothodnika.¹¹ Ove su akcije upravo inzistirale na participaciji stanovnika jer temelj im je bio u socijalističkoj ideji demokratizacije kulture (Gulin Zrnić, 2009.:114). U posljednjim godinama, s dominantnom participativnom dimenzijom, pratimo projekt *Muzej kvarta* udruge *Kontraakcija*¹² koja u pojedinim naseljima okuplja stanovnike, najčešće manji broj entuzijasta i zaljubljenika u naselje, koji radioničkim pristupom pripremaju ono što se može valorizirati kao urbana baština naselja, kvartova. Dio je toga projekta i oslikavanja javnih prostora,¹³ zatim priprema sakupljene građe u privremene muzejske postavbe (u knjižnicama i slično) te šetnje po naselju prema rutama koje is crtavaju stanovnici svojim osobnim memorijskim i vrijednosnim kapacitetom. Iako u razmaku od nekoliko desetljeća, spomenuti projekti imaju zajedničku crtu u nastojanju za transformacijom prostora kroz kreativnu umjetničku intervenciju, a posljedično i za transformacijom zajed-

¹⁰ <http://www.muu.com.hr/hrv/aktivnosti/projekt/muu-dugave-2011>

¹¹ Manifestacija *Proljeće u Novom Zagrebu* pokrenuta je 1978. u organizaciji Centra za kulturu Novi Zagreb.

¹² <http://www.kontraakcija.hr/hr/muzej-kvarta>

¹³ U oslikavanju i drugim umjetničkim intervencijama u prostoru sudjeluju studenti Akademije likovnih umjetnosti.

nice – kroz suradnju sa stanovnicima te poticanje interesa za vlastiti urbani okoliš što bi trebalo uroditi većom socijalnom integracijom i angažmanom. Upravo je transformacija fizičkog i socijalnog prostora (napušteni prostori, socijalno deprivirana susjedstva, poticanje kvalitete života i dr.) u središtu raznih suvremenih urbanih inicijativa koje su utemeljene u kulturnoj praksi a sa ciljem urbane obnove.¹⁴ Prepoznavanje potentnosti takve socijalno opredijeljene kulturne politike koja bi doprinijela osnaživanju grada kao kolektiva kod nas je još otvoreni zadatak koji će takve projekte s pozicije alternativnoga i marginalnoga (u smislu prepoznavanja, financiranja, podrške) pomaknuti prema većoj inkorporiranosti u politiku grada.

6. Nova vremena ili o upravljanju gradom i javnoj sferi

U naseljima Novog Zagreba tijekom protekla dva desetljeća izgrađene su crkve, nadopunjujući time konačno i onu potrebu koja u urbanističkim planovima iz doba socijalizma nije bila sadržana – religijska potreba. Potreba za zgradom crkve bila je toliko jača koliko je radikalno u socijalizmu bilo, iako zakonom dozvoljeno, otežavano vjersko okupljanje. No gradnja crkvi samo je vidljivi iskaz ranije prešućivane i gotovo skrivene religijske prakse koja je tijekom socijalizma organizirana kroz katoličke župe u stanovima u naseljima. U devedesetim godinama 20. stoljeća zgrada crkve snažan je vizualni i simbolički insert u izgrađeni prostor postojećih naselja, a njihova izgradnja postaje znakom novog vremena, novog demokratskog i nacionalnog ozračja.

U naselju Travno crkva se gradila tijekom proteklog desetljeća i njezina izgradnja postala je sporna – ne toliko zbog njezinog simboličkog značenja koliko je prijepor izazvala transformacija prostora. Naime, crkva se gradila u dijelu središnjeg parka koji je u Travnom oblikovan vrlo specifično i postao je gotovo zaštitnim znakom naselja. Za razliku od drugih parkova stambenih zajednica koji su vizualno otvorenijeg i razvedenijeg karaktera, arhitekt je za park u Travnom predvidio veliki središnji prostor razmjestivši zgrade na obodu parka. U Travnom je izgradnja crkve izazvala spor unutar lokalne zajednice; upitna nije bila izgradnja nego lokacija izgradnje – treba li je graditi unutar središnjeg parka ili na kojoj od drugih slobodnih površina koje su ionako predviđene za gradnju, ali još uvijek neizgrađene. U konkretnom primjeru, zanimljivijim od transformacije javnog prostora uslijed gradnje čini se

¹⁴ Usp. projekt “umjetnost u susjedstvu” u: Ghentu (Puype, 2004.); projekti “novog pristupa urbanitetu” i “eksperimentalne arhitektonske prakse” (Raumlabor – Berlin, <http://www.raumlabor.net/>); projekti urbane obnove i “javne umjetnosti” u Los Angelesu (Wallach, 2007.).

transformacija javne sfere unutar koje se o tom prostoru raspravlja i to iz dva razloga. Prvo je pitanje organizacije urbane lokalne samouprave i začudno zanemarena, odnosno neproblematizirana činjenica da je Zagreb u demokratskoj tranziciji dugo vremena bio upravno centraliziran i tek su 2009. godine realizirani "mjesni odbori" koji funkcioniraju na mikrolokalnoj razini. Drugo je zanimljivo pitanje ono koje propituje javni interes, koji se u konkretnom primjeru očituje u svojem heterogenom karakteru i pluralnoj formi.

Grad je, naime, kao i društvo u cjelini tijekom socijalizma, bio organiziran kroz mjesne zajednice kao najmanje teritorijalne jedinice kroz koje se formalno trebao provoditi ključni princip samoupravljanja. Tako je, primjerice, u Travnom sredinom osamdesetih godina 20. stoljeća referendumom stanovnika odlučeno da će izdvajanjem iz svojih plaća izgraditi Društveno-kulturni dom. Mjesna zajednica kao političko-društvena forma sustava imala je velike pravne i financijske ingerencije kojima je mogla utjecati na razvoj prostora u kojemu je djelovala. Početkom devedesetih godina ukidaju se općine, a potom 1994. i mjesne zajednice, a "Grad Zagreb nasljeđuje svu njihovu imovinu, prava i obaveze".¹⁵ Drugim riječima, Zagreb će niz godina imati centraliziranu upravu, a najavljivana i predviđena "mjesna samouprava" počela se realizirati tek 2001. godine kada su nakon lokalnih, gradskih izbora uspostavljena Vijeća 17 gradskih četvrti. Prostor kojim se bavim, stambena naselja u Novom Zagrebu, podijeljen je u dvije četvrti, Novi Zagreb – Zapad sa 62.568 stanovnika i Novi Zagreb – Istok sa 67.236 stanovnika. Četvrti su teritorijalno, u odnosu na ranije mjesne zajednice, mnogo veće i uključuju daleko veći broj stanovnika koji potpada pod jednu administrativnu jedinicu, a ingerencijama i financijski devalvirane su u odnosu na negdašnju praksu lokalne samouprave. Iako predviđeni gradskim statutom (2001.) kao najniži – mikrolokalni – oblik mjesne samouprave, tek su gotovo desetljeće kasnije, u proljeće 2009. godine, u Zagrebu provedeni izbori za mjesne odbore,¹⁶ svojevrsni pandan bivšim mjesnim zajednicama, iako u odnosu na njih sa znatno manjim ovlastima.

Takva situacija u gradu onemogućila je, paradoksalno, da se u novom demokratskom društvu stvore pravi temelji za demokratsku građansku raspravu kakvu bi, primjerice, zahtijevao slučaj izgradnje novih objekata u javnim pro-

¹⁵ <http://www.zagreb.hr/default.aspx?id=12911>

¹⁶ U susretima s gradskim dužnosnicima i vijećnicima četvrti tijekom 2003. i 2004. godine često sam postavljala pitanje o tome zašto u Zagrebu nisu provedeni i izbori za mjesne odbore kao niže razine lokalne samouprave; odgovori su bili ujednačeni oko toga da je riječ o "političkom pitanju", no bez daljnjeg objašnjavanja. I u narednom izbornom krugu, 2005. godine, također su u Zagrebu provedeni lokalni izbori samo za članove Vijeća četvrti, no ne i za članove mjesnih odbora.

storima stambenih naselja, lokalnih zajednica. Dio stanovnika naselja Travno koji se nije slagao s gradnjom crkve mogao je formalno jedino pisano iskazati svoje nezadovoljstvo Vijeću četvrti koje je to dalje moglo prenijeti Gradskoj skupštini. S obzirom da Vijeće u skupštini ima samo savjetodavnu ulogu, njihov podnesak ni na koji način nikoga ne obvezuje da promisli o iskazanom nezadovoljstvu građana u vezi s transformacijom prostora, ni da ponudi forum za raspravu, također ni da se promisli o nekoj drugoj, manje spornoj lokaciji.¹⁷

No forum za raspravu ipak se razvio, sasvim alternativno od organiziranih oblika ili gradske uprave, i to na web stranici naselja Travno koju je nekoliko godina ranije (2001.) samoinicijativno pokrenuo jedan stariji stanovnik naselja.¹⁸ Bilo je tu informacija o povijesti i gradnji naselja, o uslugama i servisima u naselju, o ustanovama u naselju (škola, vrtići, banke, župa i dr.), a postojala je i mogućnost da se postave pitanja koja su se dalje prosljeđivala raznim gradskim službama vezano uz parkiranje, komunalni otpad, kućne ljubimce i dr. Forum na ovome webu bio je jedino mjesto gdje se moglo javno, a s većom dostupnošću čitateljima, komentirati slučaj izgradnje.¹⁹ Pitanje je, naime, bilo treba li park uopće “načeti” izgradnjom, hoće li izgradnja oplemeniti ili nakrcati prostor, a pokazalo se da zajednica ne zna točno tko je i kako odlučio o lokaciji pa se nezadovoljstvo jednih uperilo protiv Crkve, a drugih protiv gradske administracije s gradonačelnikom na čelu. No ono što se prepoznavalo

¹⁷ Navedena objašnjenja o neobvezujućoj prirodi onoga što Vijeće četvrti podnese Gradskoj skupštini dali su mi sami vijećnici gradske četvrti Novi Zagreb – Istok na upit o konkretnom slučaju u Travnom u vezi izgradnje crkve 2004. godine. Gradski statut jasno propisuje mnoge djelatnosti u kojima Vijeće četvrti može nastupiti kao predlagatelj (tako, primjerice, Vijeće gradske četvrti, prema odluci Statuta iz 2001. g. čl. 83, st. 2, “predlaže rješenja od interesa za svoje područje u postupcima izrade i donošenja prostornih i drugih planskih dokumenata i njihova ostvarenja”), ali se u njihovoj domeni ne nalazi mogućnost odlučivanja, koja je sva prenesena na centralna gradska tijela (skupština i gradonačelnik). Ta tijela pak “dužna su zatražiti mišljenje” predsjednika Vijeća ili vijećnika te “saslušati njihovo mišljenje”(!) u stvarima kao što su uređivanje prometa, uređivanje javnih površina, uređivanje uredovnog vremena i sl. (čl. 89). “Gradnja objekata na području gradske četvrti” ovdje se ne spominje kao element o kojemu bi se čak niti tražilo mišljenje vijećnika četvrti, nego se spominje tek u sljedećem članku (čl. 90) koji ne regulira ono o čemu treba eventualno “saslušati” mišljenje vijećnika, a kamoli “odlučiti”, nego ih treba samo o tome “informirati”.

¹⁸ <http://www.travno.hr/>

¹⁹ Web stranicu Travno pratim od njezinih početaka 2001.; danas na njoj nije moguće naći neke materijale iz prvih godina tako, primjerice, i dio materijala koji se odnosi na izgradnju crkve iz razdoblja 2002.-2004. godine koji je uključivao web ankete o izgradnji crkve te forumsku raspravu iz navedenih godina (raspravu je danas moguće pratiti tek od sredine 2005.). Također, napomenimo i to da je stranica nakon što je 2007. preminuo njezin osnivač, g. Željko Horvatek, izgubila na živosti: ranije su se, naime, pratila sva događanja u naselju na dnevnoj ili tjednoj bazi, reagiralo se na upite stanovnika, unosile su se nove informacije, a posjećenost je bila iznimna; danas je stranica aktivna ali ne puni se novim sadržajima već nekoliko godina.

kao potencijalna opasnost bilo je to da će izgradnja jednoga objekta na zelenoj površini biti presedanom za daljnju izgradnju u središnjem parku naselja. Neki su stanovnici bili za izgradnju u parku, neki protiv, no ono što je evidentno jest da se ovime razvijala civilna javna sfera: često, kada bi netko na web-forumu pretjerao s nacionalističkim diskursom, vrijeđanjem ili bezobraznim osporavanjem tuđeg mišljenja, drugi sudionici foruma nastojali su pacificirati raspravu u mjeri građanskoga, civiliziranoga dijaloga i iznošenja mišljenja. Ono što se razvijalo jest u punom smislu javna sfera kao diskurzivni prostor u kojemu se izrazio prijemor barem dviju skupina stanovnika naselja, dviju skupina aktera; “prijeporni prostori” upravo i jesu oni u kojima neslaganja i konflikte izazivaju “značenja investirana u tim lokacijama ili proizlaze iz njihove interpretacije” (Low i Lawrence-Zúñiga, 2003.:18).²⁰ Ovdje se očituje i drugi važan moment grada kao heterogene cjeline. Uobičajeno je, naime, kao u kasnijem i puno razvikanijem slučaju Cvjetnog trga, govoriti o javnom interesu koji se izražava u odnosu na privatni interes, no u slučaju Travnoga postoje dva legitimna javna interesa unutar zajednice – onih koji su se zalagali za gradnju crkve na određenom mjestu smatrajući da joj je mjesto u središtu naselja i drugih koji su tražili promjenu lokacije želeći zadržati cjelinu parka. Grad – njegova uprava i tijela – je taj koji je različite javne interese trebao prodiskutirati, izložiti planove i korake pa eventualno i argumentirano uvjeriti stanovnike koji se s time ne slažu daje baš određena lokacija dobra odluka središnjeg gradskoga tijela. Jedna od širih tema koja se ovim lokalnim prijemorom konkretizirala upravo je problem nepostojanja mikrolokalne uprave, one koja bi prepoznala i reagirala na specifičnu situaciju u domeni svoga naselja. Javni diskurzivni prostor realizirao se kroz elektronički medij, kroz kvartovske internetske stranice, čineći tako “elektroničku analogiju grada”, “nad” prostorom i u prostoru stvarnoga, teritorijalnoga grada (Aurigi i Graham, 2002.). Jedna od karakteristika tih virtualnih gradova jest njihova “prizemljenost” (*groundedness*) u odnosu na fizički postojeći grad u smislu definiranja “istinski lokalnih kiberprostora”, orijentiranih na sudjelovanje i probleme konkretnoga grada i urbanih zajednica (ibid.:492-495). Web stranica Travnog, kao kvartovski kiberprostor, ponudila je u specifičnom mediju i mjesto za raspravu o konkretnom prijemornom prostoru koji i postaje prijemornim, između ostaloga, jer konkretizira temeljne okvire koji “strukturiraju praksu” (Low i Lawrence-Zúñiga, 2003.:18), u aktualnom slučaju – upravljanje gradom.

²⁰ Neka značenja koja se kroz forum upisuju od strane stanovnika vezana su uz “prepoznatljivost” naselja po travnatom parku te parku kao mjestu susreta, druženja, interakcija, a tome se pridružuju i sjećanja na odrastanje i sl.; s druge strane, ističu se značenja crkava u kršćanskoj kulturi i upravo njih (u smislu zajednice i prostora – trgovci oko crkve) kao žarišta društvenog života.

7. Transformacija prostora u odnosu privatno-javno

Neke transformacije prostora koje sam navela tiču se spontanijih transformacija ili onih koje nastaju u interesu neke skupine stanovništva naselja (vjerska zajednica, nogometni klub itd.). No najopsežnije transformacije prostora, i one najuočljivije, odnose se na izgradnju trgovačkih centara: neizgrađenih a za gradnju predviđenih površina u Novom Zagrebu ima dovoljno te Grad njihovom prodajom lako “prihoduje sredstva”. Konzum, Billa, Lidl, Getro niknuli su na rubovima naselja, no i u samome središtu Novoga Zagreba, na najatraktivnijim pozicijama grade se trgovačko-poslovni objekti. Te su atraktivne pozicije, planovima namijenjene objektima od javnog interesa, bile na neki način tijekom socijalizma sačuvane upravo nedostatkom novca u društvenom resoru. Tamo gdje je socijalizam planirao kulturni centar, u demokraciji je niknuo trgovački centar:²¹ između planiranog i realiziranog objekta jaz je vlasničke, ekonomske, funkcionalne, pa i simboličke dimenzije, koji je zadesio Grad. No tko je Grad uopće?²² Analiza medijskog diskursa aktualnog gradonačelnika i njemu bliskih gradskih dužnosnika upućuje na korištenje toga termina u dvama smislovima. Jedan smisao možemo imenovati povijesnom parafrazom koja aludira na autoritativnost i samodovoljnost – u našem slučaju gradonačelnika – a glasila bi “Grad, to sam ja”.²³ Drugi je smisao korištenje pojma Grada kao korporacije, tvrtke čija su mjerila isključivo ekonomska, tržišna, a ne javna, ljudska, kolektivna, življena.²⁴ No ako grad poimamo kao kolektiv – zajednički projekt urbanog življenja – postavlja se pitanje tko u tim ekonomskim računicama pregovara za kolektivne – javne – interese. Indikativni su primjeri transformacije prostora u koje grad ulaže svoja sredstva koja u konačnici pogoduju privatnim trgovačkim centrima. Tako je za potrebe novoga trgovačkog centra Avenue Malla u središtu Novog Zagreba učinjena, kao i u mnogim drugim slučajevima trgovačkih centara, nova regulacija prometa. Prometna arterija koja prolazi uz trgovački centar u smjeru sjever-jug, iznimno frekventna i važna, u razini je trgovačkog centra probijena i promet je u samo nekoliko stotina metara nakon postojećeg semafora na

²¹ Aluzija na *Kulturno-društveni dom općine Novi Zagreb* planiran u središtu Novog Zagreba (Idejno rješenje, 1980., autori V. Uhlík et al.) i na predviđenom mjestu četvrt stoljeća kasnije realiziran trgovački centar *Avenue Mall* (2007.).

²² Pitanje *Tko je Zagreb?* postavlja i Rogić Nehajev (1997.).

²³ Jedan primjer takve upotrebe, koji je upravo aktualan u pripremi ovoga teksta u veljači 2012., a često se mogao čuti u medijima, jest gotovo paradoksalna situacija u kojoj “Grad” nudi/predlaže sporazum “Gradskoj skupštini” u vezi dviju polivalentnih dvorana u kompleksu Cvjetni. Zanimljivo da Gradska skupština nije grad, a grad je gradonačelnik.

²⁴ “Grad je prihodovao sredstva”, “Grad nije oštećen” (primjeri iz prosinca 2011.).

raskrižju ponovo zaustavljen semaforom kako bi se osigurao izlaz pojačanom broju vozila nakon otvaranja trgovačkog centra. S druge strane, trgovački centar nije predvidio (ili je predvidio i zanemario) množinu vozila koja će se u nekim vršnim razdobljima (primjerice vikendom) kretati prema trgovačkom centru blokirajući prometnu (i autobusnu) traku za skretanje koja se nalazi neposredno uz centar, posebice blokirajući promet zbog čekanja na ulazak u garažu centra ili zbog vozila koja će (predvidljivo) koristiti javni prostor ispred trgovačkog centra (pločnik, utor autobusne stanice) kao privremeno stajalište automobila čekajući one koji su u centru. Je li "Grad" na račun nešto manje "dohodovanih" sredstava od prodaje zemljišta ipak mogao ispregovarati prostor za koji se moglo predvidjeti da će i prometno i pješački biti potreban za nesmetan život u gradu? Povijest grada poznaje primjere u kojima se pregovaralo u korist grada kao kolektiva. Poznat je primjer gradnje zgrade na uglu Masarykove i Gundulićeve ulice u tridesetim godinama 20. stoljeća, pri čemu je dogovoreno da investitor (Eugen Radovan) uvuče prizemlje zgrade za dva metra kako bi se osigurao širi javni prostor ulice: grad – kolektiv, pješaci, bilo grada – je dobio prošireni parter, a investitor dozvolu za još jedan kat gradnje te je upravo stoga Zagreb dobio jednu novinu – prvi neboder u gradu! Danas se katovi grade i mimo građevinskih limita (sjetimo se samo primjera u gradu u kojima postoje katovi viška, za koje ne postoje građevinske dozvole), a prošireni gradski parteri kao otvoreni vanjski prostori postaju iluzija, "usrkani" su u zatvoreno, kao kvazijavni prostori trgovačkih centara ili iznajmljeni privatnim djelatnostima, najčešće u vidu terasa kafića ili postavljanja šatora.

U promišljanju suvremenih transformacija prostora zanimljivo je vratiti se "starim" tekstovima iz "dugog" 20. stoljeća i vidjeti koliko su i dalje aktualni unatoč političkim i ideološkim, ekonomskim, društvenim i kulturnim promjenama. Početkom tridesetih godina nastaje *Atenska povelja* – svojevrsna inspiracija i za urbanističku koncepciju Novog Zagreba – u kojoj se inzistira na tome da se "privatni interes mora podvrgnuti zajedničkom": ovaj dokument nastaje kao kritika ranog kapitalističkog grada, industrijskog grada, ali barem po ovome segmentu bio bi isto tako aktualan i danas u kritici postsocijalističkog, postindustrijskog grada ili grada neoliberalnog kapitalizma. Ili kada u sedamdesetim i osamdesetim godinama 20. stoljeća povjesničarka umjetnosti Antoaneta Pasinović kritički progovara o gradu – o "iživljavanju u profiterstvu" koje se "kad-tad osvećuje", o gradskom tkivu kao "nezamjenjivom javnom dobru" i "*prostoru zajedništva par excellence*", o "humaniziranju prostora budućnosti, dakle – *kreaciji novoga slobodnog ambijenta za slobodnog čovjeka u njemu*" – u tekstovima odzvanja i diskurs vremena, ali i duboko humanistička misao u kojoj su "čovjek-i-čovjek mogući grad", a "obnovljeno

vezivno tkivo grada” – gradski parter, trgovi, ulice – “nositelj nekog novog osjećaja ljudske solidarnosti, nekog novog zbliženja ljudi u novoj prostornosti” (Pasinović, 2001.:330, 344, 348, 351, 375).

Transformacije prostora o kojima se ovdje izlaže kroz kulturnoantropološki pogled zaokupljaju nas kao transformacije fizičkog, oblikovanog prostora, no njima je inherentna i transformacija socijalnog prostora koja bi u konačnici trebala voditi novoj subjektivnosti i novoj odgovornosti prema gradu.

Literatura

- Anić, V. i Goldstein, I. (1999). *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Novi Liber.
- Aurigi, A. and Graham, S. (2002). Cyberspace and the City: the “Virtual City” in Europe, In: Bridge, G. and Watson, S. (Eds.). *A Companion to the City*, Oxford: Blackwell Publishing, 489-502.
- Blokland, T. (2003). *Urban Bonds*. Cambridge: Polity Press.
- Čižmek, I. (1997). *Rehabilitacija stambenih naselja Dugave i Soboština*. Zagreb: Zavod za planiranje razvoja Grada i zaštitu okoliša.
- De Certeau, M. (2003). *Invencija svakodnevice*. Zagreb: Naklada MD.
- Foucault, M. (1984). *Of Other Spaces*. <http://foucault.info/documents/heteroTopia/foucault.heteroTopia.en.html> (pregledano 1. 2. 2012.)
- Franck, K. A. and Stevens, Q. (2007). Tying Down Loose Space, In: Franck, K. A. and Stevens, Q. (Eds.). *Loose Space: Possibility and Diversity in Urban Life*. New York: Routledge, 1-33.
- Gulin Zrnić, V. (2009). *Kvartovska spika. Značenja grada i urbani lokalizmi u Novom Zagrebu*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku i Naklada Jesenski i Turk.
- Low, S. M. and Lawrence-Zúñiga, D. (2003). Locating culture, In: Low, S. M. and Lawrence-Zúñiga, D. (Eds.). *The Anthropology of Space and Place. Locating Culture*. Oxford: Blackwell Publishing, 1-48.
- Pasinović, A. (2001). *Izazov mišljenja o prostornom jedinstvu* (priredila S. Križić Roban). Zagreb: Institut za povijest umjetnosti.
- Prica, I. (2010). *Bricolage à la carte*. Tvorba tranzicijskih naracija mitomorfomom inicijalnog momenta, u: Marjanić, S. i Prica, I. (ur.). *Mitski zbornik*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku et al., 483-494.
- Puype, D. (2004). Arts and culture as experimental spaces in the city. The case of Ghent. *City*, 8 (2):295-301.
- Rabinow, P. (2003). Ordonance, Discipline, Regulation: Some Reflections on Urbanism, In: Low, S. M. and Lawrence-Zúñiga, D. (Eds.). *The Anthropology of Space and Place. Locating Culture*. Oxford: Blackwell Publishing, 353-361.
- Rihtman-Auguštin, D. (1988). *Zapisi iz Travnja*, u: Etnologija naše svakodnevice. Zagreb: Školska knjiga, 96-106.

- Rogić Nehajev, I. (1997). *Tko je Zagreb? Prilog sociološkoj analizi identiteta grada Zagreba*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Šimpraga, S. (2011). *Zagreb, javni prostor*. Zagreb: Porfirogenet.
- Verdery, K. (1996). *What was Socialism, and What Comes Next?* Princeton: Princeton University Press.
- Wallach, R. (2007). Uncommon threads: oral history, historical narrative, and public art in los Angeles, In: Rodger, R. and Herbert, J. (Eds.). *Testimonies of the City*. Aldershot: Ashgate, 207-227.

Internetski izvori:

- American Community Gardening Association, <http://www.communitygarden.org/> (pristup 1. 2. 2012.)
- Office International du Coin de Terre et des Jardins Familiaux, <http://www.jardins-familiaux.org/frameset/englisch/eoffi.htm> (pristup 1. 2. 2012.)
- Raumlabor-Berlin, <http://www.raumlabor.net/> (pristup 15. 1. 2012.)
- “Razvitak mjesne samouprave u gradu Zagrebu”, <http://www.zagreb.hr/default.aspx?id=12911> (pristup 3. 2. 2012.)
- Travno, <http://www.travno.hr/> (pristup 3. 2. 2012.)
- “Zagreb Urban Garden”, <http://gardencollective.tumblr.com/> (pristup 1. 2. 2012.)

Dr. sc. Marina Nenковиć-Riznić

Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, Beograd, Srbija
e-mail: marina@iaus.ac.rs

Kvalitet životne sredine na Novom Beogradu u kontekstu upravljanja komunalnim otpadom

1. Uvod

Aktuelizacija niza problema u oblasti životne sredine koji su se javili u drugoj polovini dvadesetog veka, rezultirala je mnogobrojnim inicijativama u oblasti njene zaštite. Donošenje i usvajanje konvencija (AGENDA 21, HABITAT 2, KJOTO PROTOKOL) institucionalizovalo je radikalne stavove ekoloških grupa, koje su nastojale da spreče dalju devastaciju čovekove okoline. Usvajanja navedenih konvencija se značajno odrazilo i na planersku praksu, upravo zbog činjenice da je u proces planiranja uvedena nova dimenzija, a to je zaštita čovekove okoline, koja je, konsekvantno, definisala i nove mehanizme implementacije planova, ali i delimično uključila javnost u sva značajnija pitanja u oblasti planiranja i zaštite (Mega, 1999.) (Milovanović, Đukić, 2002.)

Međutim, tek usvajanjem **Konvencije o dostupnosti informacija, učešću javnosti u donošenju odluka i pravosuđa u oblastima koje se tiču životne sredine – ARHUSKE KONVENCIJE**, donete na Četvrtoj ministarskoj konferenciji 1998. godine (zvanično usvojena 2001. godine) u Arhusu u Danskoj postignut je značajniji napredak na polju omogućavanja participacije građanstva u svim fazama planiranja i implementacije planova, koji mogu imati negativne ekološke implikacije na određenu teritoriju (Aarhus convention, 2000.). Obezbeđivanje aktivne uloge javnosti u društvenim procesima je time postalo realnost u razvijenim zemljama Evrope, ali i trend u tranzicionim i posttranzicionim državama koje teže regionalnim političko-ekonomskim integracijama (Todić, 2001.).

Jedan od problema koji je tretirala Arhuska konvencija je i učešće interesnih grupa u pitanjima upravljanja otpadom, budući da je ono predstavljalo jedan od najznačajnijih problema u oblasti upravljanja životnom sredinom.

2. Upravljanje komunalnim otpadom kao socijalno-ekološka kategorija

Uporedo sa povećanjem stepena urbanizacije i konsekvntno, rasta broja stanovnika usled povećanja imigratornih kretanja, gradovi su se susretali sa porastom količine komunalnog čvrstog otpada na svojoj teritoriji (u zemljama Evropske Unije prema istraživanjima OECD-a u poslednjih pedeset godina količina otpada se povećala za 35% (OECD, 2011.).

S obzirom na narastajući problem nedostatka prostora i visoke cene građevinskog zemljišta u gradovima, te nemogućnosti formiranja sanitarnih deponija u svakoj urbanoj sredini, ukazala se potreba za defisanjem sistema i lociranjem postrojenja za transfer i preradu otpada (postrojenja za reciklažu) u okviru stambenih blokova, ili drugih prostora visokih gustina naseljenosti stanovništva. Pored minimizacije troškova transporta i količine otpada koji se odloži na deponiju, ovakav model je doprineo i smanjenju ekoloških rizika koji se javljaju na deponijama. Naime, divlje deponije uzrokuju zagađenje podzemnih i površinskih voda, emisiju štetnih gasova u atmosferu, rizik od pojave glodara prenosilaca zaraznih bolesti u naseljima i sl.

Problem lociranja postrojenja za reciklažu otvara i niz novih ekonomskih pitanja koja se tiču gazdovanja javnim i ostalim građevinskim zemljištem u gradu. Naime, sistem reciklaže bi trebalo da predstavlja jedan od osnovnih vidova komunalnog sistema u okviru jednog grada (a samim tim i da bude u nadležnosti javnih komunalnih preduzeća, dakle formiran u okviru javnog građevinskog zemljišta). Samim tim, društveni, dakle ekonomski interesi stiču status "javnog dobra" čime se otvara niz pitanja u mogućim špekulacijama, u oblasti imovinsko-pravnih i svojinskih odnosa (vlasništva nad postrojenjem ili sistemom postrojenja na teritoriji grada).

Pored evidentnih komparativnih prednosti ovakvog sistema smanjivanja količine otpada u gradovima, lociranje postrojenja u okviru stambenog naselja iziskuje kontinualno sprovođenje mera zaštite od ekoloških hazarda i može izazvati niz konflikata različitih interesnih grupa u prostoru, te zahteva posebne arhitektonske mere i intervencije radi uklapanja u ambijent i sl. (Tchobanoglous, Thiesen, et al., 1993.).

Positivne i negativne implikacije lociranja postrojenja u stambenom bloku sugerišu nužnost utvrđivanja sistema vrednovanja lokacije na osnovu različitih relevantnih kriterijuma (iz domena prirodnih uslova, urbanističkih parametara, kriterijuma socijalne i ekonomske održivosti i dr.) zastupljenih u dosadašnjoj teorijskoj misli.

Takođe, neophodno je uzeti u obzir i sukobe koji se javljaju na relaciji ekološkog i ekonomskog interesa, kao i determinisanje jasnih granica javnog i privatnog dobra u okviru navedene problematike. Osim toga, izgradnja navedenih objekata može biti i *spiritus movens* u unapređivanju ekološke slike pojedinih područja i to na osnovu pozitivnog primera "iz prakse". Upravo zbog navedenih činjenica, problem lociranja postrojenja za preradu čvrstog komunalnog otpada je neophodno sagledati iz uglova različitih teorijskih disciplina, radi definisanja opštih i posebnih kriterijuma u lociranju.

3. Interesne grupe u mehanizmima upravljanja otpadom

Bez obzira na postojanje zakonskih okvira koji determinišu lokaciju pojedinih aktivnosti¹ u kontekstu njihovog uticaja na životnu sredinu, pre donošenja odluke o realizaciji kapitalne investicije kao što je postrojenje za reciklažu, neophodna je izrada prethodne procene uticaja na životnu sredinu i kvalitet življenja u gradskom prostoru. U ovakvoj konstelaciji stvari dolazi do izražaja aktivnost svih interesnih grupa. Na osnovu navedenih teorijsko-pravnih okvira moguće je determinisati nekoliko osnovnih interesnih grupa koje učestvuju u procesima odlučivanja u izboru lokacije postrojenja za reciklažu u stambenim naseljima.

To su, u prvom redu, nosioci lokalne ili republičke vlasti – *političari (javna uprava, lokalna, republička ili vlast na nacionalnom nivou)* koji će, pridržavajući se osnovnih principa održivog razvoja, a u skladu sa javnim ovlašćenjima formirati osnovnu bazu podataka o pojavi koja se proučava. Država (ili lokalne vlasti), naime formulišu opštu strategiju koja je u vezi sa svim intervencijama u prostoru i koja bi trebalo da bude lišena monopolističkog usmeravanja u pravcu "jedinственог интереса" i autoritarne volje, koja nameće obrazac urbane strukture zanemarujući pojedinačne volje i vrednosti. (Lazarević-Bajec, 1995.)

Na konkretnom području to bi značilo da država (republička ili lokalna uprava)² ne sme samovoljno nameniti lokaciju postrojenja u okviru stambenog naselja, bez prethodnog upoznavanja građanstva sa svim pozitivnim i negativnim konsekvencama koje ovakva aktivnost može izazvati. Ona treba da, putem niza programa prethodne edukacije stanovništva ukaže na pred-

¹ Zakoni i pravilnici su osnovna vrsta pravnog mehanizma koja je u upotrebi i u Srbiji, ali i u svetu, međutim legislativa je najčešće kruto zasnovana i strogo pravno determinisana putem stimulativnih i represivnih mera, koje se praktično ne sprovode.

² Ingerencije zavise od hijerarhije u okvirima neke države.

nosti koje omogućava primena ovog sistema, te da u neposrednom kontaktu sa njima (putem ankete i drugih aspekata analiziranja javnog mnjenja) (EPA, 1992.) utvrdi mehanizme kojima bi se ova ideja sprovela u delo. Lokalna vlast ili država je za ovakvu vrstu posla naročito zainteresovana, jer se tim putem ostvaruje direktan prihod i poboljšanje servisne mreže grada u oblasti komunalnih usluga.

S druge strane, prema Pušiću (Pušić, 2011.) od *građanina* kao drugog participanta u lociranju se očekuje da bude aktivan učesnik u procesima koji se tiču planiranja i korišćenja sredine u kojoj živi. Pritom se ovde u obzir uzimaju stanovnici kao individue, dakle oni koji ne pripadaju organizovanim interesnim grupama, koji nisu pripadnici vlasti i koji od lociranja postrojenja nemaju direktan ekonomski interes. Pored toga, njihovo angažovanje u planskim procesima mora biti kontinuirano i u svakoj fazi (čak i u najranijim fazama identifikacije problema i ciljeva).

U konkretnom slučaju to bi značilo da konfliktnost interesa može zakonski da postoji samo ukoliko je građanin, kao zainteresovan i organizovan subjekt, bio upoznat sa nizom strukturnih pitanja koji se tiču date problematike i imao pristupa informacijama koje su od vitalnog značaja za kvalitet njegovog života. Prema načelima Arhuske konvencije, ova procedura neposredno prethodi upitima o stavovima građana (putem ankete ili razgovora na terenu) i vrlo je značajna jer na taj način oni postaju ravnopravni učesnici u planerskom procesu, čime se izbegava vrlo česta situacija “konflikta radi konflikta”.

Stavovi stanovništva u pogledu lokacije postrojenja mogu biti i veoma oprečni i varirati od vrlo negativnih (strah od naizgled velikog rizika zbog industrijskog objekta u neposrednoj blizini stanovanja) – po sistemu “not in my backyard”, do potpuno afirmativnih (snižavanje cene grejanja, jer se u procesu reciklaže kao sekundarni proizvod može javiti bio-gas, koji se distribuira krajnjim korisnicima). Zbog svega navedenog, građani su dužni da jasno stave do znanja svoje stavove po pitanju lokacije ovog ekološki rizičnog postrojenja, koje bi, sa njihovog stanovišta moglo drastično ugroziti kvalitet njihovog življenja. Međutim, činjenično stanje je da stanovništvo uglavnom nema dovoljno kohezivnu kritičnu masu koja bi mogla da se izbori za ostvarenje sopstvenih ciljeva. (Pušić, 2001.)

Pored toga, posebnu pažnju treba obratiti i na *demografsko-socijalni kontekst* navedene problematike. Naime, postoji značajna korelativna veza između razvoja urbane sredine i angažovanja interesnih grupa i demografske komponente urbanizacije, naročito u domenu povećanja broja stanovnika. Rast broja stanovnika se odražava prevashodno na strukturu i formu grada i običaje njegovi stanovnika. Uticaj imigratornih kretanja utiče na izmenu uku-

pne društvene svesti, kao i promenu društveno-ekonomskih karakteristika stanovnika. Tošković (Tošković, 2000.; Irwing, 2002.) navodi, da demografski tokovi time izazivaju, voljno ili nevoljno, promenu ranije uspostavljenih ritmova. Naime, sa migracijama seoskog stanovništva ka gradskim sredinama nužno je očekivati i delimičnu promenu angažovanja stanovništva kao aktivnog učesnika u procesu.

Pored toga, menjaju se i kvalitativne karakteristike stanovništva. Doseljavanje lica sa sobom nosi i nove navike u pogledu načina tretmana komunalnog otpada, pa je nerelano očekivati da će ova lica odmah pristupiti programima participacije u odlučivanju, ali i u učestvovati u primarnoj selekciji otpada. Ovakvo stanje stvari može znatno usporiti proces, jer je adaptacija stanovništva na novonastale uslove života procedura koja ima neodređeni vremenski horizont, i sledstveno tome, može usporiti proces realizacije projekta (Bedford et al., 2002.).

Upravo zbog toga, treći akter – *planeri i urbanisti*, putem socioloških istraživanja mogu da prepoznaju validne potrebe i mogućnosti participacije građana i da, stavljajući ih u institucionalne okvire formiraju najadekvatnije rešenje za taj prostor. Usmeravajući i kanališući pojedinačne interese, a rukovodeći se teorijskim znanjima u toj oblasti, planeri formiraju konkretan projekat rešavanja pitanja lokacije postrojenja, a koji je uslovljen propratnom zakonskom regulativom.

Ovakva organizacija bi vrlo efikasno mogla biti ostvarena da u procesu odlučivanja ne učestvuju i *investitori*, sa jedne, i *ekološki pokreti* (kao jedan od vidova urbanih socioloških pokreta) sa druge strane.

Investitori se rukovode isključivo logikom profita i tržišne ekonomije (naravno, ukoliko se govori o privatnom investitoru koji će ili putem direktne investicije, ili putem koncesije uložiti u ovakav tip postrojenja) i nisu zainteresovani (u većini slučajeva) za negativne ekološke implikacije.

S druge strane, ekološki pokreti nizom akcija pokušavaju da zainteresovanim stranama sugerišu da je, bez obzira na očiglednu prednost koju ovakav tip tretmana otpada ima u odnosu na konačno odlaganje na deponijama, neophodno obezbediti maksimalnu zaštitu od potencijalnih ekoloških hazarda.

Na kraju, potrebno je putem zakonske regulative, koja će determinisati niz podsticajnih, ali i represivnih mera formirati mehanizam artikulacije interesnih grupa u konkretnom slučaju. Međutim, prilikom sagledavanja interesnih grupa koje učestvuju u procesu posebno treba naglasiti značaj motivacije interesnih grupa.

Metodološki gledano, proces aktivnog učestvovanja stanovništva odvija se u prvim fazama planiranja, i podrazumeva, uglavnom, socio-demografski pri-

stup, zastupljen i u Arhuskoj konvenciji. Naime, prilikom definisanja potencijalnih lokacija za reciklažno postrojenje, nužna je prethodna edukacija građana o prednostima ovakvog tretmana otpada, i to preko sredstava javnog informisanja ili edukacijom na nivou mesne zajednice, objekata obrazovanja, propagandnim materijalom koji bi se distribuirao na nivou stambene zgrade i slično.

Budući da postrojenje za klasifikovanje i preradu otpada ne izaziva ekološke hazarde, nema štetne emisije u atmosferu i ne može negativno uticati ni na jedan aspekt ljudskog života u urbanom naselju (dakle, možemo ga smatrati neutralnim sa ekološkog stanovišta), potrebno je pre donošenja odluka stanovništvo upoznati sa svim njegovim karakteristikama. S obzirom na to da jedan od osnovnih načina evaluacije stavova građanstva predstavlja anketa podrazumevaju se makar i minimalna prethodna znanja stanovništva o datoj problematici. Zato je neophodno fazu edukacije sprovesti neposredno pre anketiranja.

Rezultati koje je evidentirala današnja praksa u SAD i EU govore da građani, po sistemu "not in my backyard", izbegavaju opredeljivanje za lokaciju u njihovoj neposrednoj blizini, najčešće birajući alternativno rešenje. Ovakvi rezultati su uglavnom uzrokovani nedovoljnom prethodnom edukacijom, koja ukazuje na komparativne prednosti blizine postrojenja za preradu otpada (jeftiniji gas za zagrevanje prostorija koji je rezultat anaerobne digestije bio-otpada i koji se oslobađa kao sekundarni produkt prerade otpada). Vrlo je interesantan podatak da različite starosne grupe različito sagledavaju ovu problematiku i da mlađa populacija (do 35 godina) insistira upravo na uvođenju sistema prerade u okviru stambenog bloka. Nadalje, s obzirom na činjenicu da ovakav objekat, ipak, predstavlja kapitalnu investiciju od značaja za grad, neophodno je doneti odluku o izradi planskog dokumenta, za koji je neophodna procena uticaja na životnu sredinu.

4. Istraživanje lokacija za postrojenje za preradu otpada u stambenim naseljima

Istraživanje lokacija za postrojenje za preradu otpada³ bazirano je na pet glavnih aspekata: socijalnom aspektu, aspektu fizičke strukture, ekonomskom aspektu, ekološkom aspektu, pravno-zakonodavnom i institucionalnom aspektu (Nenković, 2007.).

U okviru istraživanja socijalnog aspekta problematike, utvrđuju se mehanizmi participacije lokalnog stanovništva u aktivnostima vezanim za lokaciju

³ Istraživanje prikazano u ovom radu deo je opsežnog istraživanja koje je autor realizovao od 2005. do 2009. godine

postrojenja, prema programima koji se sprovode u razvijenim zemljama sveta a obuhvataju prethodnu edukaciju, anketu na terenu i odlučivanje u ranim fazama izbora. Pored toga, cilj je i utvrđivanje modusa učestovanja ostalih interesnih grupa u procesima odlučivanja o lociranju postrojenja i to naročito: stručne javnosti (planera, urbanista), investitora (industrijskog i biznis sektora), lokalnih ekoloških nevladinih organizacija (NGO) i dr. Prepoznavanje zajedničkog interesa i njegova ugradnja u razvojne planove, je prema tome od suštinskog značaja za odnos građana prema gradu, a učešće građana u planiranju je jedan od ključnih instrumenata za usklađivanje javnih i pojedinačnih legitimnih interesa (Petovar, 2003.).

Aspekt fizičke strukture mora obuhvatati utvrđivanje distribucije postrojenja u okviru naselja, estetskih karakteristika u prostoru (zahteva urbanog dizajna), zahteva i uslova lokacije – pozicije u okviru bloka, kapaciteta postrojenja, definisanja tehnoloških linija i procesa prerade otpada, broja stanovnika koje opslužuje, saobraćajni pristup postrojenju i sl.

Ekonomski aspekt obuhvata definisanje ekonomskih parametara koji su od značaja za navedenu problematiku i kroz set ekonomskih istraživanja (social cost-benefit analiza, SWOT analiza, analiza eksternih ekonomskih efekata) vrši se vrednovanje lokacije u odnosu na date parametre. Na ovaj način se formulišu opšti lokacioni zahtevi u pogledu ekonomskih kriterijuma, ali i utvrđeni pojedinačni, relevantni samo za pojedine lokacije koje se uzimaju u razmatranje.

Ekološki aspekt se fokusira na definisanje tehnologije prerade komunalnog otpada u okviru postrojenja (minimum zagađenja, maksimalna korist od ponovne upotrebe materijala, zapošljavanja radnika i sl.), kao i na sekundarne produkte koji se mogu javiti kao rezultat procesa.

Pravno-zakonodavni aspekt obuhvata pregled dokumenata i konvencija koje se primenjuju u EU, a koje se tiču lociranja ekološki hazardnih postrojenja na teritorijama visoke gustine naseljenosti i participacije stanovništva i ostalih interesnih grupa u ovim programima.

Institucionalni aspekt definiše nadležnosti u navedenoj problematici i nastoji da utvrdi zakonitosti koje se javljaju u vertikalnoj lestvici odlučivanja, odnosno da definiše hijerarhiju u odlučivanju na nivou nacionalno/republičko-lokalno odlučivanje.

S obzirom na to da proces planiranja, projektovanja i definisanja lokacija mora da zadovolji kriterijume različitih oblasti istraživanja, celovit i koherentan pristup sagledavanju lokacije moguć je samo uz kombinaciju svih navedenih aspekata. Osim toga, neophodno je definisati problem na različitim prostornim nivoima (idući od celokupne teritorije grada, pa do konkretne

lokacije) kako bi se ustanovila uzročno-posledična veza između prostorne distribucije postrojenja na nivou grada i jednog postrojenja sa njegovim lokacionim uslovima i lokacionim zahtevima. Samo takvim integralnim deduktivnim pristupom moguće je formirati sisteme zakonitosti koji vladaju u oblasti lociranja postrojenja, koji će moći da nađu svoju primenu u konkretnom slučaju, i dati preporuke za postrojenja sličnih karakteristika.

5. Analiza korelacije uticaja različitih faktora na lokaciju postrojenja za reciklažu – inostrana iskustva

Uzimajući u obzir činjenicu da se postrojenja za reciklažu u početnim stadijumima uvođenja sistema prerade otpada *in situ* na neku teritoriju smatraju a priori ekološki hazardnim, kao i ekonomski nerentabilnim i socijalno neprihvatljivim sledećom komparativnom analizom pojedinih primera sugerisani su odgovori na uobičajena pitanja i dileme koja se postavljaju u ovoj oblasti. Pritom se dokazivanja, pre svega, odnose na utvrđivanje opravdanosti postrojenja sa stanovišta ekologije, ekonomije, ali i mogućnosti uklapanja ne samo u fizičku strukturu stambenih naselja, već i u socijalnu strukturu stanovništva koje živi na određenoj teritoriji. Na osnovu prikaza “uspešnih scenarija” već realizovanih projekata u ovoj oblasti, moguće je definisanje ekonomske, ekološke i socijalne opravdanosti uvođenja sistema reciklaže i lociranja postrojenja za preradu otpada u okviru stambenog bloka u Srbiji.

S tim u vezi, u narednoj analizi dat je prikaz tri lokacije u državama koje su većoj ili manjoj meri implementirale ovakve projekte i to: Nova Gorica u Sloveniji i Phoenix (SAD). Navedeni gradovi uzeti su u obzir zbog specifičnih lokacionih karakteristika i ekstremnih slučajeva koji oni predstavljaju. Na taj način je dat ne samo socijalni, ekonomski i ekološki okvir, već je sugerisano i na način formiranja legislativnih okvira za sprovođenje ovakve vrste planova.

U komparativnoj analizi korišćen je set stvorenih faktora (jer je to promena namene u okviru postojeće fizičke strukture), pri čemu data lokacija poseduje raniju infrastrukturnu opremu i dostupnost lokalnih saobraćajnica na većoj ili manjoj udaljenosti. Stvoreni faktori koji su uzeti u razmatranje su: društvena integrisanost postrojenja i odziv korisnika prostora; blizina/udaljenost najbliže deponije u odnosu na stambeni blok; saobraćajni pristup (blizina saobraćajnica velikog protoka); mogućnost zadovoljenja zahteva u pogledu kapitala; zadovoljenje u pogledu postojeće infrastrukture i odvođenja otpadnih voda na parceli; zagađenje vazduha, zemljišta, vode; prisustvo buke i vibracija iz postrojenja; otvaranje novih radnih mesta; smanjenje cene rente u okruženju; smanjenje zagađenosti okolne teritorije putem primarne selekcije otpada;

smanjenje nadoknade za komunalne usluge; rizična situacija za investicije (nerешeno vlasničko pitanje na parceli, nepovoljne prirodne karakteristike, npr. prisustvo podzemnih voda i sl.); pitanje vlasništva na lokaciji (rešeno/nerешeno); mogućnost zarade putem primarne selekcije otpada (Nenković-Riznić, 2010.).

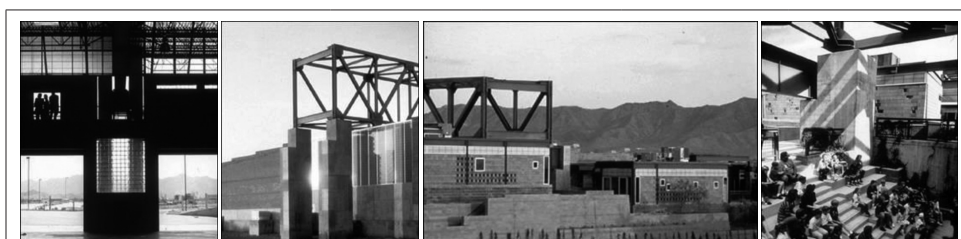
Analiza je vršena putem dve metode: SWOT analize i social cost benefit analize. SWOT analizom vršena je sistematizacija parametara lokacije i kriterijuma koji mogu uticati na samu lokaciju putem rangiranja njihovog uticaja na datu aktivnost. Takođe, analiza lokacije uzima u obzir i saobraćajnu pristupnost kao i blizinu deponije koji se mogu pozitivno, odnosno negativno odraziti na lociranje aktivnosti. U pogledu kriterijuma lokacije, kao najznačajniji rangirani su smanjenje zagađenosti okolne teritorije i mogućnosti zarade putem primarne selekcije otpada. SCBA (social cost benefit analiza) je determinisala i okvirne vremenske rokove za povraćaj osnovnih sredstava uloženi u proces. Troškovi i koristi su u ovom kontekstu određeni prema uticaju postrojenja na kvalitet života u neposrednoj okolini i korisnost projekta za lokalno stanovništvo. Pošto su ove vrednosti uglavnom nemerljive i subjektivne, uvedene su promenljive vrednosti koje je moguće kvantifikovati i to smanjenje nadoknade za komunalne usluge, subvencioniranje poreza i dr. Ovim su utvrđeni mehanizmi i modusi implementacije, kao i determinisani oni parametri koji su imali ključnu ulogu u odlučivanju prilikom pristupanja izradi ovakvih projekata.

5.1. Nova Gorica

Postojalo je inicijalno društveno neodobravanje od strane NGO i lokalnog stanovništva Problem prevaziđen uključivanjem stanovnika u procese odlučivanja (čak i o dizajnu postrojenja) Postrojenje na parceli u privatnom vlasništvu, opslužuje 117.000 stanovnika.[7]				
SWOT ANALIZA	Snaga	Slabost	Mogućnosti	Rizici
	izuzetna saobraćajna dostupnost	društveno neodobravanje	smanjenje zagađenosti	smanjenje rente u neposrednom okruženju

SCBA ANALIZA
<p>Na osnovu SCBA analize utvrđeno je da je period povraćaja investicija 1.270.500/105.262 ≈ 12 godina i 7 meseci</p> <p>Budući da projekat postrojenja u Novoj Gorici u narednoj fazi podrazumeva i uvođenje tehnološke linije za preradu bio-otpada, potrebno je uzeti u obzir i činjenicu da će prerada ove sirovine doneti i dodatne prihode (zbog mogućnosti korišćenja biogasa). Takođe, ako se uzme u obzir i kamatna stopa od 10%, neto sadašnja vrednost postrojenja će u predmetnom periodu biti veća.</p>

5.2. Phoenix

PROBLEM: ekonomske prirode. Naime, za izgradnju postrojenja bilo je neophodno izvršiti prethodnu kaptažu terena i geotehničke pripreme terena za izgradnju, što je zahtevalo značajne novčane izdatke. Zbog toga je od samog početka postrojenje funkcionisalo sa gubitkom, ali se povraćaj sredstava očekuje u roku od 7 godina i to prevashodno od prodaje sekundarnih sirovina i smanjenja transportnih troškova.[8]

SWOT ANALIZA	Snaga	Slabost	Mogućnosti	Rizici
	<p>izuzetna saobraćajna dostupnost, društvena integracija</p>	<p>udaljenost deponije, prethodna priprema terena</p>	<p>smanjenje zagađenosti, prodaja sekundarnih sirovina</p>	<p>smanjenje rente u neposrednom okruženju</p>

SCBA ANALIZA
<p>Na osnovu SCBA analize utvrđeno je da je period povraćaja investicija 2.713.000/394.080 ≈ 7 godina</p> <p>U skladu sa prethodnim studijama rađenim za ovaj projekat, a i na osnovu kasnije provere parametara koje su bile elementi Social cost benefit analize (bez obzira na relativno nepovoljan rezultat), ovaj projekat se pokazao kao izuzetno rentabilan upravo zbog svojih specifičnosti a naročito zbog izuzetno velike participacije stanovništva. U prilog ovoj tezi govori i činjenica da se reciklažno postrojenje nalazi na mestu nekadašnje deponije, sada rekultivisane, čime se povećao kvalitet života, a sledstveno tome i porasla jedinična cena kvadrata nekretnina.</p>

6. Upravljanje komunalnim otpadom u Srbiji – lokacione analize; ankete

Na teritoriji Srbije, utvrđivanje mehanizama upravljanja otpadom je tek u povoju. Gradovi Srbije odlažu svoj otpad na opštinske deponije, bez prethodnog tretmana. Iako postoji zakonski i strateški okvir na nivou republike, ozbiljne intervencije u ovoj oblasti još uvek nisu realizovane (Stojanović, 1999.).

S obzirom na činjenicu da se, zbog evidentnog nedostatka adekvatne legislative ne može sa sigurnošću utvrditi niti evidentirati “zrelost” stanovništva Srbije za participaciju u pitanjima koja se tiču zaštite životne sredine, putem ankete su identifikovani stavovi građana Novog Beograda, kao reprezentativne stambene opštine u Srbiji, ali i na Balkanu, a koji se tiču lociranja postrojenja za obnovu materijalnih resursa u njihovoj neposrednoj blizini.

Novi Beograd, sa 200 solitera i 600 velikih stambenih objekata (među kojima su i mnogobrojni tržni centri i objekti komercijalne delatnosti) predstavlja najveću opštinu gradskog tipa na Balkanu.

Građani Novog Beograda u toku dana stvore oko 169,66 tona otpada. Količina otpada sa teritorije Novog Beograda koja se tom prilikom izruči na deponiju u toku godinu dana (podatak Gradske čistoće za period od 01. 01. 2009. – 31. 12. 2009) je **O [t] = 61.927 tona**, pri čemu je O količina otpada u toku godinu dana. Treba uzeti u obzir da se dobijeni podaci o količini otpada mogu uzeti sa delimičnom tačnošću, jer se u principu ne mogu naći niti u jednom od lokalnih komunalnih zavoda. Problem na teritoriji opštine Novi Beograd je i činjenica da stanovništvo živi u višespratnicama, gde je već arhitektonski predviđen sistem odlaganja otpadaka ispuštima koji se nalaze mahom u svim zgradama, tako da je teško je sprovođenje primarne selekcije otpada (Nenković, 2004.).

U periodu avgust-oktobar 2008. godine na 3 specifična punkta na teritoriji opštine Novi Beograd (lokacija u neposrednoj blizini Kineske ambasade, Bežanijska kosa i Blok 68.) je sprovedena anketa i to na uzorku od približno 400 stanovnika. Cilj ankete, kao oblika istraživanja, bio je utvrđivanje stavova građana o potencijalnoj lokaciji postrojenja za preradu otpada na Novom Beogradu. Anketa (prilog 1.) je sadržala pitanja u vezi sa stepenom poznavanja problematike, stvorenom količinom i sastavom otpada, načinom odnošenja smeća, problemima u odlaganju otpada, i sugestijama u vezi sa poboljšanjem odnošenja smeća, kao i pitanje izbora lokacije za postrojenje za reciklažu u odnosu na lične afinitete.

Prilog 1. OBRAZAC ANKETE O IZBORU LOKACIJE POSTROJENJA
ZA PRERADU KOMUNALNOG OTPADA

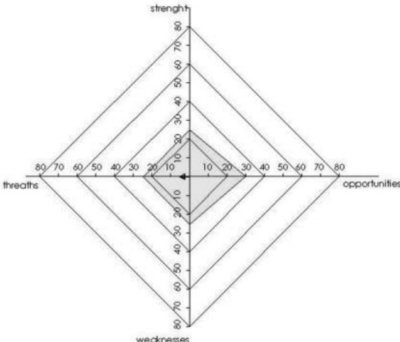
1. Starosna grupa
a) 10-20 b) 20-30 c) 30-50 d) 50-75 e) preko 75
2. Stepen poznavanja prednosti prerade komunalnog otpada
a) vrlo slabo b) slabo c) srednje d) dobro e) odlično
3. Koliko kilograma otpada Vaše domaćinstvo stvori/odloži u toku jednog dana
a) do 1 kg b) 1-2 kg c) preko 2 kg
4. Koju vrstu ambalaže najčešće upotrebljavate
a) plastičnu b) staklenu c) papirnu d) metalnu
5. Da li klasifikujete otpad u okviru domaćinstva
a) ne b) retko c) uvek
6. Način odnošenja smeća
a) ispust u zgradi b) kontejner u neposrednoj blizini c) lokalna deponija
7. Koji su najveći problemi sa kojima se susrećete prilikom odlaganja otpada
a) neprijatan miris b) otpad rasut van kontejnera c) glodari, insekti d) infekcije e) nešto drugo
8. Da li smatrate da bi javnost putem sredstava javnog informisanja i/ili preko lokalnih predstavnika vlasti trebalo da bude obavještena o prednostima reciklaže u odnosu na druge načine eliminisanja otpada?
a) da b) ne c) ne znam
9. Da li Vam je poznato da zemlje Evropske unije poseduju mehanizme za smanjenje nadoknade za komunalne usluge i druge beneficije za građane koji donose primarno klasifikovan komunalni otpad?
a) da b) ne c) ne znam
10. Da li smatrate da bi lociranje postrojenja za preradu otpada (uz poštovanje svih principa održivog razvoja) ugrozilo Vaš kvalitet **života**?
a) da b) ne c) nisam siguran
11. Koja je od navedenih lokacija, po Vama, najadekvatnija za lociranje postrojenja za preradu materijalnih resursa
a) blok 68. b) Kineska ambasada c) Bežanijska kosa d) ne znam

Anketi je prethodilo upoznavanje građana sa problematikom podelom informativnih letaka na lokacijama. Zbog pretpostavke o velikom obimu dobijenog materijala, anketa je bila zatvorenog tipa, sa unapred determinisanim odgovorima.

6.1. Lokacija br. 1. – Kineska ambasada

Prva lokacija je po mnogo čemu specifična, prvenstveno zbog toga što je glavna pretpostavka izgradnja postrojenja za preradu komunalnog otpada na mestu nekadašnje Ambasade Narodne Republike Kine. Istraživanje nije ulazilo u status vlasništva nad parcelom, već samo u funkcionalnost izgradnje objekta na parceli. Pored evidentne saobraćajne povezanosti i infrastrukturne opremljenosti, postrojenje na ovoj parceli bi se nalazilo na sasvim maloj udaljenosti od krajnjih korisnika, čime bi bilo omogućeno i otvaranje drop-off i buy-back centara za odlaganje otpada. Anketa je pokazala da građani u čak 99% slučajeva ne vrše primarnu selekciju otpada, niti poseduju prethodna znanja iz ove oblasti. Dominantni tip ambalaže u upotrebi je plastični, što može poslužiti za determinisanje tehnoloških linija u okviru postrojenja za preradu otpada. Suprotno hipotezama, čak 34% ispitanika se saglasilo sa lokacijom postrojenja u njihovom neposrednom okruženju.

Lokacija 1. – Kineska ambasada

 <p> anketirano područje potencijalno postrojenje za preradu otpada </p>	<ul style="list-style-type: none"> • postrojenje na mestu nekadašnje ambasade NR Kine • građani u 99% slučajeva ne vrše primarnu selekciju • 82% je slabo upoznato sa načinima prerade otpada • prosečno stvore 1-2 kg u toku dana • dominantni reciklabil-plastika • samo 34% stanovnika slaže se sa izgradnjom postrojenja na predmetnoj lokaciji
<p style="text-align: center;">SWOT ANALIZA</p> 	<ul style="list-style-type: none"> • analiza ukazuje na činjenicu skoro u potpunosti izjednačenih snaga, slabosti, mogućnosti i rizika. Dakle, bez obzira na činjenicu da društvena prihvaćenost predstavlja jedan od najznačajnijih faktora za započinjanje programa lociranja postrojenja u ovom bloku, problem investiranja u rušenje postojećeg objekta, kao i nešto lošija saobraćajna pristupačnost znatno smanjuju povoljnost navedene lokacije.

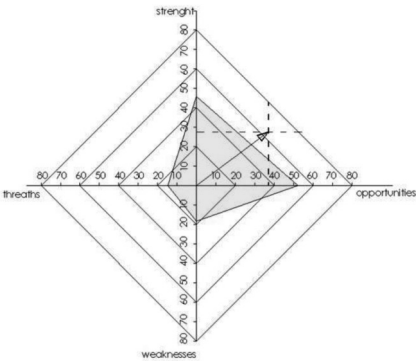
SCBA ANALIZA
Period povraćaja investicije 1.859.002/633.465 ≈ 3 godine

6.2. Lokacija br. 2. – Blok 68.

Druga lokacija koja je uzeta u razmatranje nalazi se u bloku 68. u neposrednoj blizini novobeogradske toplane, na parceli, koja je prema Generalnom planu Beograda predviđena za komunalnu namenu. Ranije sprovedena istraživanja (Nenković, 2004.) na ovoj lokaciji pokazala su njenu komparativnu prednost, pre svega zbog blizine prometne saobraćajnice ali i ranije izgrađene infrastrukture. Neposrednim razgovorom i odgovorima na pitanja iz ankete utvrđeno je da građani ne vide razlog za primarnu selekciju, jer pretpostavljaju da ne postoje sistemi naknadne selekcije ovog otpada, ili, u najvećem procentu, ne razmišljaju o ovom načinu smanjivanja količine komunalnog otpada. 88% građana smatra da bi lociranje postrojenja za preradu otpada, uz poštovanje svih principa održivog razvoja, znatno ugrozilo njihov kvalitet života.

Lokacija 2. – Blok 68

 <p>anketirano područje potencijalno postrojenje za preradu otpada</p>	<ul style="list-style-type: none"> • blizina toplane i prometne saobraćajnice J. Gagarina • građani u 97% slučajeva ne vrše primarnu selekciju • 79% je slabo upoznato sa načinima prerade otpada • ne vide razloge za primarnu selekciju jer ne postoji tretman otpada • dominantni reciklabil-plastika • čak 88% stanovnika se ne slaže se sa izgradnjom postrojenja na predmetnoj lokaciji (“not in my backyard” princip)
---	---

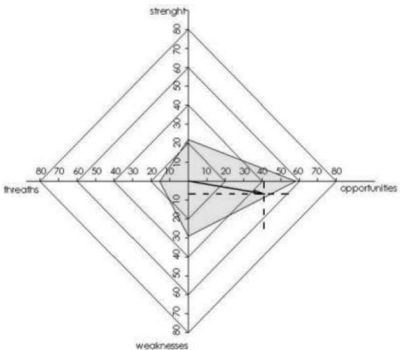
<p>SWOT ANALIZA</p> 	<ul style="list-style-type: none"> • SNAGA: blizina novobeogradske toplane, odlična saobraćajna dostupnost • SLABOSTI: inicijalno društveno neodobra vanje • MOGUĆNOSTI: smanjenje zagađenosti okoline, korišćenje bio gasa • RIZICI: smanjenje cene rente u okruženju
<p>SCBA ANALIZA</p>	
<p>Period povraćaja investicije 1.593.733 €/655907 ≈ 2 godine i 6 meseci</p>	

6.3. Lokacija br. 3. – Bežanijska kosa

Treća potencijalna lokacija postrojenja nalazi se na Bežanijskoj kosi, u neposrednoj blizini trafo stanice u ulici Partizanske avijacije.

Lokacija je izuzetno povoljna zbog neposrednog pristupa brzom saobraćajnici, komunalne i infrastrukturne opremljenosti i velike parcele koja je po GP Beograda predviđena za komunalne namene. Ovo područje ima najmlađu starosnu strukturu (preko 45% stanovništva ispod 50 godina starosti) i shodno tome, građani su bili najviše zainteresovani za pokretanje cele akcije i odgovor na anketu. Međutim, s obzirom na spratnost objekata, te primarni način odlaganja smeća u kontejnere pored puta, na ovoj teritoriji postoji veliki potencijal u pogledu mogućnosti za primarnu selekciju otpadaka u za to predviđene kontejnere. Najzanimljiviji su rezultati ankete koji se tiču ugroženosti kvaliteta života i lociranja postrojenja. 74% stanovništva smatra da kvalitet života ne bi bio znatno ugrožen, pa ipak čak 65% se opredelilo za lociranje postrojenja van njihovog stambenog bloka. Razlog tome treba tražiti u nespremnosti lokalnog stanovništva za prihvatanje evidentno ekološki opravdanog rešenja za eliminaciju otpada, uprkos njegovim komparativnim prednostima.

Lokacija 3. – Bežanijska kosa

	<ul style="list-style-type: none"> • blizina trafo stanice i prometne saobraćajnice Partizanske avijacije • najmlađa starosna struktura-odličan odgovor na anketu • 79% je slabo upoznato sa načinima prerade otpada • ne vide razloge za primarnu selekciju jer ne postoji tretman otpada • dominantni reciklabil-plastika (47%) i karton-papir (32%) • čak 65% stanovnika se ne slaže se sa izgradnjom postrojenja na predmetnoj lokaciji
<p>SWOT ANALIZA</p> 	<ul style="list-style-type: none"> • SNAGA: visok stepen komunalne opremljenosti, odlična saobraćajna dostupnost • SLABOSTI: inicijalno društveno neodobranje, velika udaljenost od deponije • MOGUĆNOSTI: smanjenje zagađenosti okoline, korišćenje bio gasa • RIZICI: smanjenje cene rente u okruženju
<p>SCBA ANALIZA</p>	
<p>Period povraćaja investicije 1.718.617€/644686 ≈ 2 godine i 9 meseci</p>	

6.4. Zaključci ankete

Na osnovu svih prikupljenih rezultata ankete građana opšti zaključci koji se mogu izvesti za tri predmetne lokacije su:

- Postoji direktna veza između stepena participacije i starosne strukture stanovnika
- Prosečna stvorena količina otpada je direktno proporcionalna imovinskom stanju ispitanika (700 gr – 2 kg per capita)

- Skoro 100% stanovnika ne klasifikuje otpad
- Najveći problem – neprijatni mirisi, glodari i insekti
- 94% ispitanika naznačava neophodnost edukacije putem republičkih institucija i sredstava javnog informisanja
- Građani ne poznaju sisteme subvencija za primarno klasifikovan otpad
- Oko 56% stanovnika smatra opasnim lociranje u okviru stambenog bloka.

Anketa ovog tipa može se dati kao preporuka za buduća opsežnija istraživanja na teritoriji drugih opština Srbije, jer je i na manjem uzorku pokazala značajne rezultate. S tim u vezi neophodno je sprovesti i obimniju prethodnu edukaciju na području koje se uzima u razmatranje, i tek nakon toga sprovesti šire istraživanje ne samo putem ankete, već i putem razgovora sa lokalnim stanovništvom.

Koristi od uključivanja javnosti u odlučivanje o pitanjima zaštite i očuvanja životne sredine mogu se sumirati u opšti zaključak da se na taj način stvara mogućnost aktivnog učestvovanja građana u odlučivanju i stvara njihov doprinos u donošenju ispravne odluke. Na taj način daje se legitimitet odlukama koje donose nadležni organi, čime lokalne vlasti podižu otvorenost u svome radu i, samim tim, stiču poverenje lokalnog stanovništva, što samo dokazuje inicijalnu hipotezu o značaju učestvovanja svih interesnih grupa u procesu odlučivanja o smeštanju lokacije u stambeno naselje.

Nadalje, ovaj proces omogućava postizanje opšteg konsenzusa o problemu koji je uzet u razmatranje.

7. Zaključna razmatranja

Utvrđivanje obaveze reciklaže komunalnog otpada u gradovima trebalo bi da postane imperativ savremenog društva. Na osnovu inostranih iskustava u ovoj oblasti, kao i početnih istraživanja sprovedenih na ogleđnoj teritoriji Novog Beograda, moguće je ustanoviti da je za potpunu implementaciju ovog sistema upravljanja otpadom neophodno uključivanje više aspekata.

Osnovni principi koje bi trebalo poštovati prilikom lociranja postrojenja za reciklažu moraju se zasnivati na ekonomskom pristupu u smeštanju postrojenja i ukazivanju na prednosti prilikom lociranja u blizini većih komunalnih objekata (toplana), ili na ranije infrastrukturno opremljenim parcelama jer to smanjuje inicijalna ulaganja. Takođe, neophodno je sugerisati i neophodnost izbegavanja ulaganja u smeštanje postrojenja na parcelama na kojima je potrebno i prethodno ulaganje u rušenje postojećih objekata, jer se to može pokazati kao izuzetno nerentabilno. U izboru lokacije treba izbegavati parcele

sa nereguliranim vlasničkim odnosima, jer ovakvo stanje stvari vremenski i pravno komplikuje proceduru.

Zadovoljenje svih uslova u pogledu ekonomskih i ekoloških kriterijuma lokacije nisu dovoljni ukoliko ne postoji inicijalno društveno odobravanje i participacija svih interesnih grupa, jer je jednostavnije promeniti prirodu i negativne ekonomske okolnosti parcele nego stavove stanovništva.

Bez obzira na pojedinačne komparativne prednosti u svim ostalim sferama lokacije (prirodni i stvoreni uslovi se uz izvesna ulaganja mogu menjati), projekat će biti nemoguć za sprovođenje ukoliko ne postoji aktivno učešće lokalnog stanovništva (Mega, 1999.).

Samim tim, svako istraživanje potencijala i mogućnosti razvoja sistema upravljanja otpadom na teritoriji Srbije mora nužno uključivati i opsežna prethodna istraživanja u svim ranije navedenim oblastima (ekonomski, ekološki, socijalni, institucionalni i legislativni aspekt).

Jedino ovakvim načinom delovanja može se obezbediti veći stepen uspešnosti implementacije projekata, čime se indirektno utiče na poboljšanje svih aspekata kvalitetnog življenja lokalnog stanovništva, što je i osnovni imperativ održivog razvoja.

Literatura

- Aarhus Convention: *The Implementation Guide* (2000). <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf> (pregledano 15. 02. 2012. godine)
- Bedford, T.; Clark, J.; Harrison, C. (2002). Limits to New Public Participation Practices in Local Land Use Planning. *Town Planning Review*, 3 (73):311-331.
- EPA (1992). *Decision-makers Guide to Solid Waste Managment*. United States Environmental Protection Agency: New York.
- Irwing, A. (2002). Cities: An Anthropological Perspective. *Anthropology Matters Journal*, Vol. 6 (1) http://www.anthropologymatters.com/journal/2004-1/irving_2004_cities.pdf
- Lazarević-Bajec, N. (1995). Urbano planiranje i politika. u: Lazarević-Bajec, N. (Ur.) *Urbanologija*. Arhitektonski fakultet: Beograd.
- Mega, V. (1999). The participatory city – Inovations in the European union, *Social Sciences Selection*, 2 (11). www.unesco.org/most/vmega.htm (pregledano 15. 02. 2012. godine).
- Milovanović, D.; Đukić, D. (2002). Participacija građana u funkciji održivog urbanog razvoja: ekološki kontekst. U: Lazarević-Bajec, N.; Kurtović-Folić, N. (Ur.) *Preispitivanje pojma "održivi razvoj" u planiranju, projektovanju i građenju*. Arhitektonski fakultet: Beograd.

- Nenković, M. (2004). Mogućnost uvođenja sistema reciklaže na teritoriji opštine Novi Beograd, časopis nacionalnog značaja *Ecologica*, Društvo za širenje i primenu nauke i prakse u zaštiti životne sredine Srbije i Crne gore: Beograd.
- Nenković, M. (2007). *Učešće javnosti (interesnih grupa) u lociranju postrojenja za obnovu materijalnih resursa u stambenim naseljima*. Magistarska teza, Arhitektonski fakultet: Beograd.
- Nenković-Riznić, M. (2010). Mogućnost lociranja reciklažnih postrojenja u gradovima Srbije. U: Ćosić, G. (Ur.) Zbornik radova Međunarodnog naučnog simpozijuma *Instalacije i arhitektura*. Arhitektonski fakultet: Beograd.
- Petovar, K. (2003). *Urbana sociologija – gradovi između države i građanina*. Geografski fakultet, Arhitektonski fakultet, IAUS: Beograd.
- Pušić, Lj. (2001). *Održivi grad – ka jednoj sociologiji okruženja*. Srboštampa: Beograd.
- Stojanović, B. (1999). Strategije i modeli upravljanja životnom sredinom u prostornom razvoju Srbije. U: Spasić, N. (Ur.) *Korišćenje resursa, održivi razvoj i uređenje prostora*. Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije: Beograd.
- Tchobanoglous, G., Theisen, H., Vigil, S. (1993). *Integrated Solid Waste Management – Engineering Principles and Management issues*. McGraw-Hill International Editions: New York.
- Todić, D., Vukasović, V. et al. (2001). *Pravo na adekvatnu životnu sredinu (pravo na dostupnost informacija, učešće javnosti u donošenju odluka i dostupnost pravosuđa prema Arbuskoj konvenciji i jugoslovenskim propisima)*. REC: Beograd.
- Tošković, D. (2000). *Urbani dizajn – urbanistička tehnika i estetika*. Urbanistički zavod Republike Srpske: Banja Luka.

Diskusija nakon 3. sesije izlaganja

Dušica Seferagić (sociologinja, Zagreb): Povezala bih ovih nekoliko izlaganja koja su različita i slična. Počela bih od govora kolegice Gulin Zrnić o tome da su prije bile mjesne zajednice u kojima su građani, dakle, ili preko susjedstva ili naprosto unutar nekoga teritorija mogli reagirati i nešto učiniti u mjestima. Onda ste vi rekli da sada nema ničega.

Valentina Gulin Zrnić (antropologinja, Zagreb): Napomenula sam da s početkom 2000., kada sam počela pratiti razvoj, deset godina grad je bio centraliziran. 2000. su napravljeni izbori za četvrti koje su tada ustrojene. Travno, recimo, o kojem se konkretno govorilo, pripada četvrti od šezdesetak tisuća ljudi. Tek prije nekoliko godina napravljeni su izbori za mjesne odbore koji pripadaju toj lokalnoj mikrorazini, razini naselja. Čini mi se da sve skupa nije funkcioniralo, da nije bilo "adrese" na koje se moglo javiti i nekako reagirati. Stanovnici, dakle, ta zajednica koja se protivila gradnji crkve, dio stanovnika stambenoga naselja, uputili su svoje žalbe, negodovanje, nezadovoljstvo Vijeću gradske četvrti. Vijeće gradske četvrti je moglo to samo prenijeti Gradskoj skupštini, ali njihov zahtjev, kako su mi rekli, nije ni na koji način obvezujući za Gradsku skupštinu. Dakle, pitanje je funkcioniranje lokalne uprave u pravnom smislu, dakle, ingerencije koje bi imale, i financijske i druge. Danas je situacija već drugačija. 2002. i 2003. kada sam u to ušla i kada je kasnije bio prosvjed protiv gradnje u parku, nije bilo mjesnih odbora.

Dušica Seferagić (sociologinja, Zagreb): Htjela sam reći da su uspostavljeni mjesni odbori posvuda, a jedino u Zagrebu četvrti, kao glomaznije strukture. Razlika između mjesnih zajednica, mjesnih odbora i četvrti je da su mjesne zajednice uistinu bile pravne osobnosti, imale su žiro-račun, imale su žig, mogle su donositi odluke prema gore, a ne samo u svom okviru, što je za mene izuzetno važno – ne samo brinuti se za svoje susjedstvo (ne podcjenjujući ga, dapače), nego se moći brinuti o cijelom naselju (selu ili gradu). Mislim da su ta formalnost i pravnost izuzetno važne za mogućnost funkcioniranja. Mjesni odbori i četvrti to nemaju.

Sonja Leboš (Udruga za interdisciplinarna i interkulturalna istraživanja, Zagreb): Kada vi pročitate zakon o lokalnoj i regionalnoj samoupravi, u njemu se čita da su svi ti entiteti koji su spomenuti, pravne osobe. Dakle, oni bi trebali tražiti pravo na to (upravo sada pregovaram s jednim mjesnim

odborom), a sve što trebaju jest otići napraviti žig i otvoriti račun. Međutim, iz nekih razloga koji se posreduju tom nekakvom već ustanovljenom hijerarhijom, na primjer u gradskoj četvrti Maksimir gospodin koji je predsjednik Vijeća četvrti to je već nekoliko mandata uzastopce, te radi tamo na sličnoj ili istoj funkciji od sedamdesetih. Stoga, mislim da govorimo o jednoj situaciji u kojoj treba razlučiti što je propisano zakonom od onoga kako se taj zakon interpretira. Tako da kada pročitate zakon o lokalnoj samoupravi, onda ćete vidjeti da po zakonu nema velike razlike između uzusa koji je bio prije, dakle, prije 1991., i ovoga što imamo danas.

Alija Hodžić (sociolog, Zagreb): Financiraju li se oni npr. iz poreza na autorske honorare ili iz nekih drugih poreza?

Sonja Leboš (Udruga za interdisciplinarna i interkulturalna istraživanja, Zagreb): Kako se financiraju, to nije sigurno. Nama je taj gospodin iz gradske četvrti Maksimir rekao da se to nekad financiralo iz saveznih resursa, da je bilo poznato na koji način su se distribuirala sredstva, govorilo se o nekih osam posto koji je išao lokalnim samoupravama, dok danas (ovo što kaže kolegica Valentina) nije moguće vršiti nikakav upit prema gore. Postoji skupština koja o svemu odlučuje, a u nekim slučajevima, čak i neke institucije koje bi sigurno trebale imati nekakvu autonomiju poput Konzervatorskoga zavoda. Tamo vam ljudi *off the record* kažu: “Da, mi ćemo izaći na teren, konkretno za neke zaštićene objekte koji su u raspadu, izaći ćemo dva puta, nakon toga će to proći nekakvu raspravu na Vijeću kulture pri Skupštini, ali onda nakon toga ići će na stol gradonačelniku, koji će donijeti odluku”. To nam je rekla zaposlenica Konzervatorskoga zavoda. Dakle, mislim da to dosta govori. A dosta govori isto tako i činjenica da je mjesna samouprava u gradu Zagrebu ovisna o centraliziranoj Službi mjesne samouprave, što je slučaj samo u Zagrebu. U Rijeci, npr., ne postoji nikakva naknada, osim naknade po zasjedanju vijeća koje dobivaju ljudi koji su u tim vijećima lokalnih samouprava, a u Zagrebu postoji nešto slično plaći. Dakle, u Zagrebu ljudi koji obnašaju dužnost predsjednika mjesne samouprave dobivaju naknadu od tisuću i petsto kuna, odnosno to je ovdje neka vrsta posla, neka vrsta službene dužnosti. Ali, nažalost, vrlo je teško saznati, kada vi dođete u tu jednu lokalnu samoupravu, što je to njihova dužnost.

Dušica Seferagić (sociologinja, Zagreb): Htjela sam samo nešto dodatno napomenuti na temu značaja i uloge susjedstva. Vi ste govorili o značaju susjedstva u biti kao alternativni, nepostojanju formalnih prava, što je prije bila

mjesna zajednica, često samo formalna, ali je ipak bila. Slažemo se da su mjesni odbori slabašni. Vi se bavite susjedstvom kao antropološkom kategorijom i funkcionirajućom stvarnom zajednicom. To me jako podsjeća na latino-američku situaciju gdje je država dopustila ljudima da se samoorganiziraju i da se sami brinu o svojoj sirotinji, o svom komunalnom sustavu, i slično, jer nije imala volje, snage i novaca da to sama napravi. Zbog svega navedenoga dozvolila je tom neformalnom samoorganiziranom sektoru da naprosto postoji i djeluje. Takvih priča ima mnogo u nerazvijenim zemljama, u zemljama u razvoju, a ima ih i u razvijenim zemljama gdje je samoorganizacija na najužoj lokalnoj razini normalna pojava. Jedino susjedstva imaju mogućnost komunikacije prema gore i moć da je barem donekle ostvare. Mi smo, čini se, negdje između. Ponegdje susjedstva žive na tradicionalan ili moderan način, ponegdje nestaju, ali njihova moć, koliko ja znam, teško prelazi uskolokalne granice.

Marina Nenković Riznić (prostorni planer, Beograd): Ne znam koliko ste upoznati, ali i mi imamo problematičnoga gradonačelnika u smislu ekoloških pitanja. Ovo je baš specifična situacija jer je u jednoj od naših glavnih ulica u Beogradu – Bulevaru kralja Aleksandra, prošle godine posečeno 100 i nešto platana da bi se proširila ulica i da bi se radili parking prostori, uz priču da je neophodno proširenje tramvajskih baštica. Mi smo imali jako velike proteste koji su na kraju neslavno završili, čak je jedan momak bio vezan danima za drvo. Međutim, u momentu kada ga je on napustio ili pao od umora, i taj posljedni platan je bio posečen. Trenutno, mi imamo izuzetno голу glavnu gradsku ulicu koja više ne sliča na ono što je nekada bila i koja izgleda uistinu strašno. Tu jesu posađeni platan koji možda imaju tri ili četiri godine, ali to je bio klasičan dendrocid, ako to može tako da se nazove. Svaki taj novi platan sad ima pločicu zaslužnih građana koji su donirali nove platane. Mi nemamo toliko jake ekološke pokrete u Beogradu, i mislim da je ovo vaše iskustvo više nego dragoceno za neke naše ekološke pokrete. Postoji i problem Petoga parka, koje je još uvek problematično, ali oni se već godinama bore i to je pitanje kako i na koji način da se izbore.

Bernard Ivčić (Zelena akcija, Zagreb): Za dva-tri tjedna tiskat ćemo tzv. *Aktivističku kubaricu* koja će na pedeset-šezdeset stranica donositi upute kako organizirati kampanju i možda vam može poslužiti. Bitno je da se nakon nekoga neuspjeha u nekoj kampanji ne prestane s aktivizmom. Kad izgubimo neku kampanju, onda smo izgubili bitku, ali ako odustanemo od daljnega aktivizma, onda smo definitivno izgubili rat pa je zbog toga bitno.

Inače, nisam spomenuo u ovoj prezentaciji, ali dio vas to zna, zbog kampanje je Gradska skupština još prije godinu i pol imala tematsku sjednicu o prostornom uređenju gdje su donijeli neke zaključke. Ti zaključci kod donošenja idućega Generalnog urbanističkog plana moraju, iako je svašta moguće, biti sadržani u tim izmjenama. Zaključci zapravo vraćaju Generalni urbanistički plan na one postavke koje su bile prije nego što se desio ovaj projekt. Znači GUP se mijenjao, prostorni plan se mijenjao zato da se omogući realizacija ovoga projekta, a nakon što se GUP iznova promijenio, ovakve stvari više neće biti moguće.

Marina Nenković Riznić (prostorni planer, Beograd): Kakvo je bilo javno menje u smislu politički neangažovanih urbanista, sociologa i slično? Mislim, da li su oni podržavali na neki način vašu inicijativu u smislu zajedničkoga aktivizma?

Bernard Ivčić (Zelena akcija, Zagreb): U početku je bio slabiji odaziv, i imali smo uglavnom podršku od stručnjaka, urbanista koji su umirovljeni, i koji ne riskiraju posao. To se poslije sve više i više povećavalo.

Anđelina Svirčić Gotovac (sociologinja, Zagreb): Imam pitanje za profesora Bežovana. Ako se možete vratiti ili osvrnuti, ukratko i ispričati nam o spomenutim elementima kvalitete stanovanja kao širega koncepta kvalitete života, a koje ste rekli da ste nedavno radili. Rekli ste i kako ste koristili novu metodologiju pa objasnite nam, molim Vas, njene indikatore ili parametre kojima ste mjerili kvalitetu stanovanja. Također ste spomenuli u izlaganju što je i jedna od teza i problema spomenutih i u mojem izlaganju, problem preizgrađenosti i transformacije urbanoga prostora u Zagrebu, kako u stambenom tako i u poslovnom smislu, te ste povodom toga iznijeli i podatke o deset tisuća neprodanih, odnosno, trideset pet tisuća viška izgrađenih stanova. Znači, gradilo se bez cilja, bez plana, bez strategije, a stanovi su trebali biti prodani zbog ekonomske dobiti određenih pojedinaca i ništa drugo, odnosno, nikakve druge koristi od te gradnje grad i javnost nemaju. Mene zanima kako pored spomenutih problema primijeniti ili kako se koristi, po Vama, sintagma upravljanja gradom koju koristite i u izlaganju i u radu? Tko je u principu odgovoran za problematiku viška stanova, viška stambenoga fonda te zašto uopće i dalje graditi, ako imamo lokacije kao što su Lanište-Jarušćica, Špansko, Sopnica-Jelkovec. Te su lokacije prototipovi za preizgrađenost. Stanovi zjape prazni i za pedeset godina, ili već danas, oni su financijski gubitak za grad (ako se radi o gradskom projektu, primjerice Sopnica-

Jelkovec – POS) i, također, višestruko narušavanje prostora (u ekonomskom, društvenom, ali i najvažnije, ekološkom smislu) jer osvrnuvši se na Marjanov termin “potrošenosti prostora”, to stanje odgovara u potpunosti njegovom značenju. Možda je to jedan drugi vid potrošenosti prostora, ali osnovno je da ne možemo srušiti Sopnicu-Jelkovec i vratiti taj prostor u izvorno stanje, znači prostor je nepovratno potrošen. A koliko imamo takvih prostora samo na rubovima grada?

Stoga bih još pitala što danas kvaliteta stanovanja uopće kao takva znači za grad i politiku upravljanja gradom, te na koga se odnosi, i koje aktere participira? Po meni je činjenica da je taj fenomen marginaliziran u profesionalnom smislu i ne istražuje ga se dovoljno što govori u prilog tome kako kvaliteta stanogradnje danas najčešće ne prati kvalitetu stanovanja ili s njom nema previše veze. Na tom tragu mogla bih se nadovezati i na izlaganje kolegice Valentine, u onom dijelu o vrijednosti novozagrebačkih naselja, a u smislu revalorizacije Novoga Zagreba. Ta su naselja danas zadnja urbana i urbanistički planirana naselja i u principu su građena po mjeri čovjeka, a da smo to rekli do prije pedeset ili trideset ili čak dvadeset godina, bili bismo izrazito smiješni jer znamo kakav su dojam ta naselja ostavljala i na stanovnike i u stručnim krugovima, a to je da su doslovce smatrana naseljima najgore vrste, spavaonicama, košnicama za brojno (polu)siromašno i pridošlo stanovništvo i sl. I upravo to što imamo kod tih naselja – izgrađenu potrebnu prateću infrastrukturu i njihovu relativno zadovoljavajuću opremljenost sa zelenim površinama i igralištima, ono je što nedostaje u novijim naseljima: Sopnici-Jelkovcu, Jaruščici (Lanište), Španskom i drugdje. Paradoksalno tome ti se novoizgrađeni stanovi ne smatraju lošima već izrazito dobrima, luksuznima i opravdano skupima!

S obzirom da sam sad navela niz problema, nadam se i da su poticajan niz pitanja za sve sugovornike. Hvala.

Gojko Bežovan (sociolog, Zagreb): Vidite, što se tiče Novoga Zagreba ima jedna zgodna stvar. Nama tu dolaze u goste studenti s jednoga sestrinskog studija. Oni prvi put dolaze u Zagreb s puno predrasuda. Oni su tada na semestru u Beču i kad vide Novi Zagreb, kažu – pa to nije Petrožalka. Petrožalka je dio Bratislave i svi koji idu gledati Petrožalku vide da je to socijalistički grad. Ljudi ostanu zatečeni što je jedan ovakav argument za ljude mlađih naraštaja koji su na poslijediplomskom studiju, koji se formiraju, koji intenzivno uče. Što se tiče ove teme koju vi spominjete o procjeni stambenih potreba, to je projekt kojega guram već godinama. U razvijenim zemljama negdje se već od sedamdesetih godina radi svake četiri godine sustavna pro-

cjena stambenih potreba. Radi se anketa na uzorku. Sada su to u regiji napravili kolege iz Češke – prilagodili su metodologiju britansko-dansku, a mi smo to od njih uzeli. Na uzorku od dvije tisuće dvjesto i dvadeset kućanstava na dvjesto dvadeset naselja napravili smo procjenu potreba korištenjem jako opsežnoga upitnika. Došli smo do zaključka, između ostaloga, da se više takve ankete ne mogu raditi u zemlji ako neće biti plaćeni oni koji će biti anketirani. Mi smo za svako kućanstvo koje se našlo u anketi provjeravali je li anketar tamo otišao, zvali. Obradili prve podatke za naručitelja, uspjeli smo dobiti sitne novce od Ministarstava, jako sitne novce od Grada i ono što se pokazuje za grad Zagreb, da negdje više od jedne četvrtine građana Zagreba zapravo ima ozbiljnih problema sa stanovanjem. Recimo da njih skoro trideset posto živi u uvjetima prenaseljenosti. Imamo jednu četvrtinu onih kojima stanovi vlaže, negdje dvadeset posto onih kojima stanovi u kućama u kojima žive prokišnjavaju. Identificirali smo neke posebne skupine, skupinu mladih ljudi. Dakle, ispitanici su bili odrasle osobe u kućanstvu, znači nije uvijek bio kućedomaćin glavni i imamo taj problem kad ih pitamo za preseljenje, svi mlađi ljudi se hoće odseliti od svoje obitelji, od onih s kojima žive, pri čemu ih snažno podupiru. To bi mogli biti u zemlji važni argumenti da se grade socijalni stanovi, da se kontrolira tržište podstanarskih stanova. U gradu Zagrebu imamo četrdeset tisuća podstanara, a porezna uprava kontrolira njih šest, sedam tisuća. To je potencijalno jako konfliktno područje. Naše kolege u Češkoj su dobili potporu različitih dionika pa su zaradili pristojne honorare, a mi smo se pristojno naradili za opće dobro, za nekakav naš životni interes. Došli smo kod stambenih štedionica koje nam nisu htjele dati ni kune za taj projekt, a one zapravo svoje poslovanje temelje na tome da podmiruju stambene potrebe. Naše kolege su u Češkoj dobile toliko novaca od stambenih štedionica da bi im gotovo sve to moglo biti dovoljno. To je kad pristupite nekim drugim dionicima u vlasništvu stranih banaka, a koje su zapravo kolonijalne institucije. Naši prijatelji u Sloveniji nisu dopustili da im uđu u ovaj posao stambene štedionice. Nisu dozvolili ni Poljaci, sad ih Česi tjeraju van, tjeraju ih van Slovaci. Država mene financira jer imam stambenu štednju. Mi u sustavu stambene politike dajemo dobrostojećim srednjim slojevima, a ne dajemo ljudima u potrebi. I što bi sad grad mogao napraviti, što ja zagovaram i povremeno savjetujem gradonačelnika, koji kao nije na dobrom glasu, ali on je jedini gradonačelnik, on je izabran. I ono što kažem, ako netko od nas ode kupiti stan u Rovinj, on će za mjesec dana dobiti porez i reći će mu da plati porez na vikendicu. *“Kako vikendica, to mi je stan? Ne, ne, vi niste ovdje doma, vi ovdje nemate prebivalište, platite mi porez na vikendicu.”* I svim tim koji dolaze poslije dobre turističke sezone u Zagreb kupiti stan, mi bismo tre-

bali reći da plate porez na vikendicu, to bi bila jedna mjera. Grad bi strašno povećao svoje prihode i učinio bi taj prostor na neki način prostorom za one koji tu žive, koji se reproduciraju. Mi živimo u tom prostoru, mi ga plaćamo kroz svoje doprinose, kroz svoju potrošnju. Druga stvar što bi grad trebao napraviti, trebao bi uvesti paušale za struju, vodu, plin, te komunalnu naknadu za stanove koji su neprodani. Netko ne troši vodu, možda cijevi pucaju baš zato što on ne troši, a mi trošimo. On ne plaća nikakav ozbiljan paušal za to. I sada što se tiče špekulanata na stambenom tržištu, oni su u jako velikim nevoljama. Banke su to financirale i banke su kod nas utjecale na rast cijena stanova. Na zagrebačkom stambenom tržištu to počinje negdje 2002. godine kada je Sveučilište raspisalo natječaj da daje stambene kredite mladim zaposlenicima. Tada sam pratio neke lokacije u gradu, a cijena tih stanova je bila tisuću i dvjesto eura da bi 2007. godine bila dvije tisuće šesto eura. Sad se ona vratila recimo na tisuću sedamsto, tisuću osamsto. I onda kad ste u tom poslu, morate nešto napraviti za svoju struku. Pišem gospodinu guverneru Rohatinskom da je tržište nekretnina srce svakoga tržišta, a mi o kretanju cijena i obimu prodaje nemamo pravodobnih informacija. Pitam, zašto podatke koje imamo u poreznoj upravi ne prenesemo u redovita statistička izvješća? Na kraju shvatite da to nikoga ozbiljno ne zanima!

Alija Hodžić (sociolog, Zagreb): Tri su načina kako je u Hrvatskoj zadnjih dvadeset godina formirana kapitalistička klasa. Jedan je, o kome se stalno piše, privatizacija. Zahvaljujući političkim vezama jedan broj ljudi je kroz privatizaciju dobio društveno bogatstvo. Riječ je o jednom dijelu kapitalističke klase. Drugi oblik se formirao pomoću monetarne politike Narodne banke kojom je stimuliran uvoz, a destimuliran izvoz. Time je upropaštena hrvatska industrija, ali su jaki uvoznici, trgovci, postali dio hrvatske kapitalističke klase. Treći način, opet zahvaljujući političkim vezama, ostvarivao se povoljnim pristupima atraktivnim prostorima, a kroz građevinsku djelatnost koja je sve donedavno osiguravala ekstra profite. Sadašnji pad cijene stanova ukazuju na ranije ekstra profite. Dakle, osnovni dijelovi kapitalističke klase u Hrvatskoj nisu se formirali poduzetništvom autonomnih pojedinaca na tzv. otvorenom i slobodnom tržištu, njihov je uspon bio posredstvom državne politike.

Gojko Bežovan (sociolog, Zagreb): Samo kratak komentar. Mi smo u Hrvatskoj privatizirali dvije znanstvene ustanove, mi smo privatizirali Urbanistički institut Hrvatske i Građevinski institut Hrvatske. U ovim područjima mi smo prestali s proizvodnjom znanstvenih informacija.

4. sesija izlaganja

Dr. sc. Lana Slavuj

Geografski odsjek, Prirodoslovno-matematički fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska

e-mail: lslavuj@geog.pmf.hr

Prilog razumijevanju složenih faktora koji utječu na svakodnevnu kvalitetu života u susjedstvima Grada Rijeke

1. Uvod – definiranje koncepta kvalitete života

Kvaliteta života iznimno je popularan pojam koji se provlači kroz mnogobrojne diskurse. Gotovo svakodnevno spominje se u medijima, političkim govorima, laičkoj konverzaciji te znanstvenim i stručnim krugovima. Termin je iskonski vezan uz postojanje pojedinaca i zajednica pa ne začuđuje velika frekvencija njegove upotrebe. Međutim iako je kvaliteta života nešto o čemu se mnogo govori, nema konsenzusa o tome što taj pojam točno podrazumijeva, odnosno čini se da može nositi gotovo svako značenje koje mu se želi pripisati (Uzzell i Moser, 2006.).

Brojni i različiti načini korištenja rezultirali su fluidnošću koncepta pa ga je veoma teško jednoznačno odrediti. Najčešća konstatacija među znanstvenicima koji se bave proučavanjem toga koncepta jest da je kvaliteta života višedimenzionalan i složen konstrukt čije su granice rastezljive i ovisne o kontekstu. Preširok je da bi se mogao opisati jednostavno, odnosno nemoguće je razviti jednu univerzalno prihvaćenu definiciju. Mnogi su, štoviše, isticali besmisao potrage za jedinstvenom konceptualizacijom (Stover i Leven, 1992.) s obzirom na varijabilnost načina i perspektiva kroz koje se o pojmu promišlja. Mnogi autori naglašavaju da uniformnost u konceptima nije ni nužna jer je kvaliteta života *koncept spremnik*, a različite teorije odnose se na pojedine aspekte tog višedimenzionalnog konstrukta (Van Kamp i sur., 2003.). Gotovo je nemoguće definirati višedimenzionalne koncepte jer ni jedna disciplina sama za sebe ne množe sagledati problematiku toliko sveobuhvatno. U tom smislu Rybczynski (1986. prema Moore, 2000.) kvalitetu života slikovito uspoređuje s glavicom luka. Izvana izgleda jednostavno, no sastoji se od mnogo slojeva. Kada se oljušti, dobiju se samo pojedinačne lupine, a originalni se

oblik izgubi. Stoga kada se svaki sloj proučava zasebno, što različite znanstvene perspektive čine, gotovo je nemoguće obuhvatiti ili definirati cjelinu.

Po pitanju stroge definicije koncepta jedino oko čega su se znanstvenici pouzdano složili jest da konsenzusa nema niti ga može biti.

Ipak takav nedostatak jedinstvenosti uzrok je mnogih metodoloških problema. Samim time što ne postoji definitivni teorijski okvir kvalitete života nema ni jasno određenih načina na koji bi se taj koncept trebao mjeriti. O tome govori podatak da je u literaturi evidentirano čak 800 različitih pokušaja mjerenja koncepta, s time da se mjere protežu u kontinuumu od isključivo kvantitativnih do isključivo kvalitativnih s mnogim varijacijama (Lončarić, 2008.). Nekonzistentnost mjerenja ograničavajuće djeluje na uspoređivanje, donošenje zaključaka i, naposljetku, na implementaciju koncepta u procese donošenja odluka (Rogerson, 1995.), a konkretizacija i primjena rezultata istraživanja ipak je temeljni cilj većine ovakvih studija. Taj je razlog opravdano najjači argument u pokušaju pronalaska odgovora na pitanje o univerzalnom značenju kvalitetnog života.

Najopćenitija definicija kvalitete života bila bi da je to *“stupanj onoga što život čini dobrim ili kvalitetnim”* (Bowling, 1997. prema Brajša-Žganec i Kaliterna Lipovčan, 2006.). No ono što istraživačima zadaje probleme nije toliko dio sintagme koji se odnosi na *kvalitetu* jer je značenje tog pojma prilično jasno i podrazumijeva određenu razinu izvrsnosti pojedinih karakteristika. Pojam života mnogo je kompleksniji, a pogotovo u kombinaciji s kvalitetom može za svakog čovjeka značiti nešto drugo. Liu (1976.) je istaknuo da postoji onoliko definicija kvalitete života koliko ima ljudi, a Schuessler i Fisher (1985.) su zaključili da koncept ima toliko mnogo značenja koliko život ima aspekata. Rasprava o tome što znači *dobar život* već je dugo prisutna, primjerice još je Aristotel u djelu *Nikomahova Etika* raspravljao o svojem viđenju tog pojma (Megone, 1994.) kao i brojni drugi filozofi tijekom povijesti (Kant, Lefebvre i dr.).

Suvremene rasprave o kvaliteti života intenzivirale su se u razvijenim zemljama od 1960-ih godina, usporedo s postizanjem određene materijalne sigurnosti i spoznajom da materijalno blagostanje ne donosi nužno sa sobom i poboljšanje u drugim aspektima života. Aktualiziranje ovog pitanja veoma je značajno jer odražava tranziciju razvijenih zemalja prema postmaterijalističkom društvu u kojem su osim zadovoljavanja osnovnih potreba i druge vrijednosti počele dobivati ulogu u oblikovanju ljudske aktivnosti (Grayson i Young, 1994.). Naime, istraživanja ovog koncepta blisko su povezana s definiranjem najvažnijih potreba čovjeka te su razvijene različite teorijske klasifikacije od kojih su često citirane podjele potreba prema Malslowu, Allardtu, Alderferu ili Galtungu.

Može se istaknuti, primjerice, Allardtova trijada potreba *Imati, Voljeti, Biti* kako bi se ilustrirala složenost kvalitete života (Böhnke, 2006.; Allardt, 1993.). *Imati* se odnosi na materijalne resurse i životne uvjete poput prihoda, stanovanja, uvjeta rada i drugih uvjeta potrebnih za njihovo ostvarenje, odnosno na sve aspekte koji se odnose na osnovne standarde života. Dimenzija *Voljeti* obuhvaća socijalne potrebe pojedinca koje se odnose na socijalne odnose i mreže, emocionalnu podršku, pripadnost grupama, prijateljstvo i sl. Potrebe koje Allardt naziva *Biti* odnose se na osjećaj sveukupnog ostvarenja, društvenu integraciju i harmonični suživot s prirodom. Ponekad se još uključuje četvrta dimenzija, *Djelovanje*, koja obuhvaća aktivno pomaganje i održavanje drugih ljudi u zajednici, uključenost u politiku ili volontiranje, kao i mogućnosti za provođenje slobodnog vremena i rekreaciju.

Očigledno je da je kvaliteta života toliko složen koncept da ga je veoma teško pojmiti iz samo jedne perspektive. Mnogi se znanstvenici stoga slažu da je u pokušaju konceptualizacije kvalitete života najbolje započeti njenom dekonstrukcijom na mjerljive dijelove ili na procese koju sudjeluju u stvaranju iskustva kvalitete života (Rogerson, 1995.). Iako je općeprihvaćeno da integralnog koncepta nema, razmatrajući na apstraktnoj razini ipak postoji određen konsenzus u definiranju kvalitete života. Naime, općenito se može zaključiti da postoje dvije temeljne komponente, odnosno dva ključna procesa koja sudjeluju u formiranju koncepta (Pacione, 1982.a.):

- unutarnji procesi koji su povezani s psihološko-fiziološkim mehanizmima stvaranja osjećaja zadovoljstva životom, bilo na razini pojedinca ili na razini zajednica i socijalnih grupa
- vanjski uvjeti koji aktiviraju taj unutrašnji mehanizam

Iz ove podjele proizlazi i postojanje dvaju različitih kutova proučavanja, odnosno dviju različitih tradicija koje su se razvile za istraživanje kvalitete života. U okviru prvog pristupa posebno su naglašene objektivne mjere, odnosno statistički pokazatelji kojima se mjere vanjski uvjeti koji utječu na život. Ovaj pristup još se naziva i skandinavskim budući da ga preferiraju utjecajni skandinavski istraživači poput Eriksona i Uusitaloa (Rapley, 2003.). Drugi je pristup predstavljen subjektivnim indikatorima kojima se nastoji razumjeti kako ljudi sami procjenjuju i vrednuju uvjete u kojima žive. Uobičajeno se ovaj pristup naziva američkim jer su subjektivne mjere prvi primijenili američki psiholozi Campbell i Converse (1972. prema Hudler i Richter, 2002.).

Dakle na jednoj generalnoj razini postoji određen konsenzus u konceptualizaciji ovog mnogoslojnog konstrukta. Međutim, kako je već naglašeno, na nižim razinama, odnosno u operacionalizaciji koncepta kvalitete života,

prisutan je zaista velik broj različitih definicija. Cummins (1999.) je, primjerice, izdvojio preko stotinu različitih definicija kvalitete života. Primaran je razlog, dakako, širina samog koncepta pa je veliki broj znanstvenih disciplina, poput ekonomije, medicine, sociologije, psihologije, antropologije, geografije i dr., našao područje interesa u nekom od njegovih aspekata. Cummins, Gullone i Lau (2004.) istaknuli su da je kvaliteta života jedan od najnedosljednije korištenih pojmova u humanističkim i društvenim znanostima. Potrebno je pažljivo proučiti tekst kako bi se utvrdilo značenje i kontekst u kojem se kvaliteta života u pojedinom radu koristi. Ne samo da konotacijsko značenje konstrukta varira derivacijom kroz različite perspektive koje se njime služe već se primjenjuju i različiti nazivi za ovaj koncept. Ponekad je stoga teško zaključiti je li riječ o istim konceptima samo pod drugim nazivom ili je ipak riječ i o drugačijim konceptima. U mnoštvu različitih termina neki imaju isto-vjetno, a drugi donekle različito značenje od pojma kvalitete života. Sadržajno preklapanje i terminološka neujednačenost dodatni su elementi koji pridonose konfuziji u razumijevanju i istraživanju koncepta kvalitete života. Takvi su pojmovi, primjerice, subjektivno blagostanje ili subjektivna dobrobit, zadovoljstvo životom, sreća, životni standard, održivi razvoj i dr. Termin kvaliteta života u literaturi se često izmjenjuje i s pojmovima: kvaliteta okoliša, kvaliteta mjesta, kvaliteta susjedstva, zadovoljstvo mjestom stanovanja i dr., a koji se također upotrebljavaju kao sinonimi. No, preciznije rečeno, naspram koncepta kvalitete života ovi se termini uglavnom koriste kao pojmovi nižeg reda. Smatra se da je kvaliteta okoliša (kvaliteta mjesta, kvaliteta susjedstva i drugo navedeno) jedan od mnogobrojnih aspekata koji utječu na cjelokupnu kvalitetu života pojedinca. Pojmovi okoliša ili mjesta pritom se poimaju u vrlo širokom smislu i to kao konstrukti koji obuhvaćaju socijalne, ekonomske, fizičke/prirodne i simboličke dimenzije.

Ukoliko se prouče mnogobrojne definicije koje postoje, ipak je moguće uočiti velike sličnosti među njima. Drugim riječima, manje-više sve konceptualizacije uključuju vanjske situacije ili uvjete koje pojedinac percipira te ih zatim transformira u različite stupnjeve blagostanja (Wish, 1986.). Također je uvriježeno mišljenje da ni jedna perspektiva ne može samostalno obuhvatiti sva značenja koja ovaj koncept nosi. Primjereno je promišljati na način da različite znanstvene discipline istražuju pojedine aspekte ovog kompleksnog koncepta na svoje karakteristične načine, u teorijskom i u metodološkom smislu. No isto tako vrijedi istaknuti da je, s obzirom na interdisciplinarni karakter ovog područja istraživanja, besmisleno strogo razgraničavati zasebne discipline prema pristupima proučavanja iz razloga što se one uvelike preklapaju.

2. Kontekst istraživanja kvalitete života u Gradu Rijeci

U ovom radu istražuje se specifičan odnos između stanovnika grada i njihovog životnog prostora. Kvaliteta života u gradu poima se kao jedan od aspekata šireg koncepta kvalitete života te bi se još mogla označiti sinonimima poput zadovoljstva susjedstvom, kvalitete mjesta, kvalitete okoliša, kvalitete mjesta stanovanja, okolišne kvalitete života. Kvaliteta života, za potrebe ovog rada, shvaćena je kao subjektivno iskustvo ispitanika, odnosno kao zadovoljstvo ispitanika životom u urbanom susjedstvu. U skladu s radnom definicijom određene su domene života za koje se smatra da su relevantne za život u urbanim područjima. Sam odabir domena izvršen je na temelju dosadašnjih istraživanja i spoznaja (Smith, 1973.; Türksever i Atalik, 2001.; Ülegin, Ülengin i Güvenç, 2001.; Bonaiuto, Fornara i Bonnes, 2003.; Witten, Exeter i Field, 2003.; Bertone i sur., 2006.; Sereke Tesfazghi, 2009. i dr.). Riječ je o sljedećim domenama: stanovanje, promet i infrastruktura, prirodni okoliš, dostupnost usluga i sadržaja, socijalne veze u susjedstvu te sigurnost susjedstva.

Istraživanje kvalitete života provedeno je u pet odabranih susjedstava Grada Rijeke. (Belveder/Brajda-Dolac, Pećine, Pehlin, Orehovica i Pašac). Odabrana susjedstva razlikuju se prema demografskoj strukturi stanovništva, gustoći naseljenosti, fizionomiji i poziciji unutar strukture grada. Osnovni istraživački instrument bio je anketni upitnik. Anketno istraživanje provedeno je na slučajnom sustavnom uzorku stanovnika starijih od 18 godina u kolovozu 2010. godine. U istraživanju je sudjelovalo ukupno 365 ispitanika. U anketnom istraživanju ispitanici su, između ostalog, zamoljeni da evaluiraju kvalitetu svojeg života u gradu, odnosno da izraze razinu zadovoljstva domenama života te ukupnim zadovoljstvom susjedstvom kao mjestom za život, na mjernoj skali od 1 do 5 (pri čemu 1 označava *u potpunosti nezadovoljan*, a 5 *u potpunosti zadovoljan*). Sam pojam susjedstva nije bio unaprijed određen osim napomene da susjedstvo predstavlja najbliži životni prostor, do maksimalno 15 minuta hoda od doma, tj. definicija granica susjedstva ostavljena je samim ispitanicima. Ukupno zadovoljstvo susjedstvom primijenjeno je također kao indikator ukupne kvalitete života u gradu. Viša razina zadovoljstva susjedstvom podrazumijeva i bolju kvalitetu života u gradu.

Osnovni su ciljevi istraživanja analizirati koje su od testiranih domena života ključne za ukupno zadovoljstvo susjedstvom te koja je njihova relativna važnost. Naime, stanovnici urbanih područja pod utjecajem su mnogih različitih karakteristika urbanog okoliša, no može se pretpostaviti da ne igraju svi atributi jednaku ulogu u kvaliteti života. Odnosno čak i među atributima koji imaju utjecaj na stvaranje zadovoljstva razlikuju se oni atributi koji doprinose

više od onih koji doprinose manje zadovoljstvu susjedstvom. Također cilj je rada istražiti razlikuju li se grupe ljudi u ukupnom zadovoljstvu susjedstvom s obzirom na demografske karakteristike, pojedina obilježja susjedstva u kojem žive te neke druge odabrane varijable.

2.1. Prediktori zadovoljstva susjedstvom te varijabilnost zadovoljstva susjedstvom s obzirom na odabrani skup varijabli

Kako bi se ostvarili zacrtani istraživački ciljevi te dobio odgovor na postavljena pitanja, napravljeno je nekoliko različitih statističkih analiza na ukupnom uzorku ispitanika (N 365). Tako je u svrhu prikupljanja informacija o prediktorima zadovoljstva susjedstvom provedena regresijska analiza u kojoj je kao zavisna varijabla primijenjeno ukupno zadovoljstvo susjedstvom, a kao nezavisne varijable sve odabrane domene života (stanovanje, promet i infrastruktura, prirodni okoliš, dostupnost usluga i sadržaja, socijalne veze u susjedstvu, sigurnost susjedstva). Analiza regresije vrlo je često korištena metoda u istraživanjima kvalitete života (Ringel i Finkelstein, 1991.; Van Poll, 1997.; Senlier, Yildiz i Aktaş, 2009.; Williams i sur., 2008., Pacione, 1980., 1982b., 1984., 2003.; Sereke Tesfazghi, 2009.; Türksever i Atalik, 2001.; Oktay, Rustemil i Marans, 2009.). Rezultati analize prikazani su u tablici 1.

Tablica 1. Standardizirani beta-koeficijenti varijabli koje su se u regresijskoj analizi pokazale značajnim prediktorima ukupnog zadovoljstva susjedstvom

Domene	β	R	R^2	R^{2-kor}
Dostupnost usluga i sadržaja	0,274	0,604	0,365	0,354
Sigurnost susjedstva	0,207			
Socijalne veze u susjedstvu	0,163			
Stanovanje	0,151			
Promet i infrastruktura	0,122			
Prirodni okoliš	0,120			

Prediktori: Socijalne veze u susjedstvu, Stanovanje, Dostupnost usluga i sadržaja, Sigurnost susjedstva, Promet i infrastruktura, Prirodni okoliš

β – standardizirani beta-koeficijenti,

R -koeficijent multiple korelacije,

R^2 -multipli koeficijent determinacije,

R^2 -korigirani: korigirani koeficijent multiple determinacije

Svih šest domena testiranih u ovom istraživanju pokazalo se značajnim prediktorima ukupnog zadovoljstva susjedstvom čime je opravdan njihov odabir za

koncept kvalitete života u gradu. Također svi su prediktori pozitivno povezani s kriterijskom varijablom, što znači da veća razina zadovoljstva domenama znači i veće ukupno zadovoljstvo susjedstvom, odnosno bolju kvalitetu života u gradu.

Međutim nemaju sve domene jednak utjecaj na ukupno zadovoljstvo susjedstvom. Najveći samostalni doprinos ukupnom zadovoljstvu susjedstvom ima domena "dostupnost usluga i sadržaja" što pokazuju vrijednosti standardiziranih beta-koeficijenata ($\beta=0,274$), slijedi domena "sigurnost susjedstva" ($\beta=0,207$) pa domena "socijalne veze u susjedstvu" ($\beta=0,163$). I u drugim istraživanjima ove su domene među najznačajnijim prediktorima kvalitete života u gradu. Primjerice dostupnost usluga i sadržaja jedan je od četiri najvažnijih prediktora koji utječu na zadovoljstvo susjedstvom prema Pacioneu (1984.). Također zadovoljstvo sigurnošću pojavljuje se kao jedan od prediktora s najvećim doprinosom kvaliteti života u gradu u istraživanjima koje su proveli Senlier i sur. (2009.), Oktay i sur. (2009.), McCrea, Stimson i Western (2005.), Lovejoy, Handy i Mokhtarian (2010.), Pacione (1984.), kao i socijalne veze (Pacione, 1982b.; McCrea i sur., 2005.).

S druge strane, najmanji samostalni doprinos među prediktorima ima domena "prirodni okoliš" ($\beta=0,120$). Općenito govoreći, model je pokazao da su, ako se izuzme domena s najvećim samostalnim utjecajem, za ukupno zadovoljstvo susjedstvom važniji aspekti socijalnog okoliša (sigurnost, socijalne veze) od aspekata fizičkog okoliša (prirodni okoliš, stanovanje, promet i infrastruktura).

Ovim modelom na temelju šest domena života objašnjeno je oko 35% ukupne varijance zadovoljstva susjedstvom ($R=0,604$; $R^2_{korigirani}=0,354$) što je u okviru rezultata drugih sličnih istraživanja kvalitete života u gradovima. Primjerice Van Poll (1997.) je na temelju svojeg modela uspio objasniti 25% ukupne varijance općeg zadovoljstva mjestom stanovanja; Pacione (1984., 1982.b.) je svojim modelima objasnio od 31,3% do 41% ukupne varijance zadovoljstva susjedstvom; Türksever i Atalik (2001.) 31% ukupne varijance ukupne kvalitete života u gradu (za Istanbul); Dekker, Musterd i Van Kempen (2007.) 23% ukupne varijance ukupnog zadovoljstva susjedstvom; Senlier i sur. (2009.) 23% ukupne varijance ukupne kvalitete života u gradu.

Nadalje, istraživačko pitanje koje je postavljeno u radu jest razlikuju li se grupe ljudi u ukupnom zadovoljstvu susjedstvom s obzirom na pojedine demografske karakteristike, obilježja susjedstva u kojem žive i određene druge varijable? U cilju boljeg razumijevanja faktora koji utječu na kvalitetu života bilo je potrebno analizirati postoje li statistički značajne razlike u ukupnom zadovoljstvu susjedstvom između različitih grupa ispitanika prema odabranim varijablama. Odabir varijabli za analizu izvršen je na temelju relevantnih istraživanja o kvaliteti života u gradu. Testirane varijable su sljedeće:

spol, dob, stupanj obrazovanja, prosječna mjesečna primanja kućanstva, tip stambenog objekta, duljina stanovanja u susjedstvu, procjena ekonomske vrijednosti nekretnina u susjedstvu, stambeni status, osjećaj pripadnosti i povezanosti sa susjedstvom i zajednicom te sudjelovanje u rješavanju zajedničkih pitanja u susjedstvu. U svrhu ispitivanja statističkih razlika među različitim grupama ispitanika u ukupnom zadovoljstvu susjedstvom primijenjeni su t-test i jednosmjerne analize varijance (ANOVA).

Analize su pokazale da u zadovoljstvu susjedstvom između različitih skupina ispitanika nema statistički značajnih razlika s obzirom na spol, dob, stupanj obrazovanja, mjesečna primanja kućanstva, procijenjenu vrijednost nekretnina u susjedstvu, tip stambenog objekta i duljinu stanovanja u susjedstvu (Slavuj, 2011.). U daljnjoj diskusiji rezultata naglasak je stavljen na varijable prema kojima postoje statistički značajne razlike u zadovoljstvu susjedstvom. Te su varijable prikazane u tablici 2.

Tablica 2. Prosječno zadovoljstvo susjedstvom, standardna devijacija, vrijednosti F-omjera i vjerojatnost statističke značajnosti razlike dobiveni primjenom t-testa i jednosmjerne analize varijance za odabrane varijable.

Varijabla	M	SD	F	p
Stambeni status			7,428**	0,000
vlasnik nekretnine (bez kredita)	3,85	0,750		
vlasnik nekretnine (još otplaćuje kredit)	3,54	0,651		
Podstanar	3,35	0,883		
ispitanici koji nisu podstanari, ali sami ne posjeduju nekretninu (npr. djeca, bračni partneri, roditelji)	3,73	0,741		
Pripadnost susjedstvu			26,097**	0,000
Dom	3,89	0,653		
samo mjesto gdje živim	3,33	0,866		
Pripadnost zajednici			17,617**	0,000
Da	3,92	0,662		
Ne	3,30	0,817		
Sastajanje sa susjedima		Welch	8,303**	0,000
		Brown-Forsythe	8,903**	0,000
jednom mjesečno	4,1	0,539		
nekoliko puta na godinu	3,94	0,731		
2-3 puta u posljednjih 5 godina	3,69	0,652		
Nikad	3,55	0,83		

M – prosječno zadovoljstvo, SD – standardna devijacija, F – vrijednost F-omjera,

p – vjerojatnost slučajnog pojavljivanja vrijednosti

** *vrijednost je statistički značajna na razini rizika od 1%*

Među ispitanicima različitih stambenih statusa ustanovljene su statistički značajne razlike u ukupnom zadovoljstvu susjedstvom. Najviše prosječno zadovoljstvo susjedstvom iskazali su ispitanici koji su vlasnici nekretnina bez kredita. Post hoc test pokazao je da se ova skupina ispitanika značajno razlikuje u zadovoljstvu susjedstvom u odnosu na podstanare koji su prosječno najmanje zadovoljni susjedstvom. Podstanari se razlikuju u zadovoljstvu susjedstvom u odnosu na već spomenutu grupu i na skupinu ispitanika koji nisu u statusu podstanara, ali sami ne posjeduju nekretninu (npr. roditelji, djeca ili bračni partneri, kodirano kao *nešto drugo* u upitniku). Među drugim skupinama nema statistički značajnih razlika u zadovoljstvu susjedstvom. Rezultat koji pokazuje da su vlasnici nekretnina (bez kredita) zadovoljniji susjedstvom od unajmljivača očekivan je s obzirom na brojna istraživanja koja su potvrdila isto (Rohe i Basolo, 1997.; Lee i Guest, 1983.; Parkes, Kearns i Atkinson, 2002.; Dekker i sur., 2007.; Laughlin i Farrie, 2005.; Weiss i sur., 2009., Lu, 1999.).

Statistički značajne razlike u zadovoljstvu susjedstvom ustanovljene su i prema indikatorima koji su mjerili pripadnost susjedstvu (mjestu) te zajednici u susjedstvu.

Pripadnost mjestu definira se kao osjećaj povezanosti koji pojedinac gaji prema nekom mjestu (Tuan, 1977.; Altman i Low, 1992.; Bonaiuto i sur., 1999.). Mnogi autori smatraju da je taj osjećaj integralni dio ljudskog identiteta, odnosno da pojedinci kroz interakciju s karakteristikama i specifičnostima mjesta formiraju svoje osobne identitete i vrijednosti (Relph, 1976.; Cuba i Hummon, 1993.; Altman i Low, 1992.; Ujang i Dola, 2001.; Twigger-Ross i Uzzell, 1996.; Proshansky, Fabian, i Kaminoff, 1983.). Pripadnost mjestu mjerena je pitanjem koje je primijenjeno i u drugim, sličnim istraživanjima (Oktay i sur. 2009.; Hidalgo i Hernandez, 2001.; Kasarda i Janowitz, 1974.). Pitanje je glasilo: "Doživljavate li svoje susjedstvo kao svoj dom ili samo kao mjesto gdje živite?". Smatra se da doživljaj doma, odnosno osjećaj pojedinca da se u nekom prostoru osjeća kao kod kuće, izravno odražava njegovu povezanost s tim mjestom (Connerly i Marans, 1985.). Analiza je pokazala da su ispitanici koji susjedstvo doživljavaju kao svoj dom značajno zadovoljniji susjedstvom od onih ispitanika koji ga doživljavaju samo kao mjesto gdje žive.

Pripadnost zajednici može se definirati kao osjećaj zajedništva i privrženosti grupi, što podrazumijeva emocionalnu povezanost temeljenu na zajedničkoj povijesti, interesima ili brigama (Perkins i Long, 2002. prema Manzo i

Perkins, 2006.). Pripadnost zajednici mjerena je pitanjem: “*Osjećate li da pripadate zajednici ljudi koju čini Vaše susjedstvo?*”. Ispitanici koji su odgovorili potvrdno, odnosno da osjećaju pripadnost zajednici, značajno su zadovoljniji susjedstvom od onih koji ne osjećaju pripadnost zajednici u susjedstvu.

Nadalje, istraživanja su pokazala da osjećaj pripadnosti mjestu i zajednici u susjedstvu, osim što utječe na razine zadovoljstva susjedstvom, ima i druge važne implikacije za kvalitetu života u gradu. Naime, osjećaj pripadnosti utječe na ponašanje pojedinca u smislu njegove aktivnosti u zajednici, kao i na njegov odnos prema okolišu. Drugim riječima, ljudi koji su više povezani s mjestom i zajednicom češće su angažirani u lokalnim akcijama i sastancima te se ponašaju odgovornije prema socijalnom i fizičkom okolišu (Brown, Perkins i Brown., 2003.; Oktay i sur., 2009.; Halpenny, 2005.; Vorkinn i Riese, 2001.; Baum i Palmer, 2002.; Manzo i Perkins, 2006.; Guest i Lee, 1983.). Pretty i sur. (2003.) ističu da se identitet pojedinca i obrasci vrijednosti oblikuju kroz interakciju s mjestima koja su za njega važna. Stoga je izgledno da će osjećaji koje pojedinac posjeduje prema tim mjestima utjecati na njegovu uključenost i djelovanje u cilju održavanja ili poboljšanja tih mjesta. U tom smislu pripadnost mjestu i zajednici, osim što utječe na individualno i grupno ponašanje, utječe i na stanje u široj zajednici (Manzo i Perkins, 2006.). Stoga pojedini autori naglašavaju da je osjećaj povezanosti u direktnoj vezi s održivim razvojem okoliša te da se taj faktor mora neophodno uzimati u obzir ukoliko se ozbiljno promišlja o održivom razvoju prostora (Uzzell, Pol i Badenas, 2002.; Guardia i Pol, 2002.).

S obzirom na neposredno iznesene rezultate, ne iznenađuje činjenica da učestalost sastajanja susjeda u svrhu diskusije o zajedničkim pitanjima u susjedstvu također razlikuje ispitanike po razini zadovoljstva susjedstvom. Ispitanicima je bilo postavljeno sljedeće pitanje: “*Sastajete li se sa svojim susjedima kako biste raspravljali o zajedničkim pitanjima u susjedstvu?*”. Među ispitivanim grupama najzadovoljniji su susjedstvom kao mjestom za život ispitanici koji se sastaju jednom mjesečno. Post hoc test otkrio je da se ovi ispitanici u zadovoljstvu značajno razlikuju u odnosu na one koji su se ovim povodom sastali 2-3 puta u posljednjih pet godina te u odnosu na one koji se nikada ne sastaju sa susjedima. Ispitanici koji se nikada ne sastaju sa susjedima ujedno su i najmanje prosječno zadovoljni među promatranim grupama. Od ispitivanih grupa još se međusobno značajno razlikuju ispitanici koji se sastaju nekoliko puta na godinu u odnosu na one koji se ne sastaju nikada. Rezultati sugeriraju da veća aktivnost u zajednici omogućava pojedincima da izraze svoje potrebe i želje, odnosno da daju svoj doprinos poboljšanju kvalitete života u susjedstvu pa su na kraju i zadovoljniji od onih koji uopće ne sudjeluju u oblikovanju ciljeva razvoja mjesta stanovanja.

3. Zaključak

Kvaliteta života iznimno je složen koncept. Iz tog razloga nije moguće izvesti jedinstvenu konceptualizaciju koja bi vrijedila uvijek i u svim slučajevima, što i je vidljivo u brojnim definicijama te načinima mjerenja. No na vrlo općenitoj razini može se reći da postoje dva ključna procesa koja sudjeluju u formiranju koncepta, odnosno da su to oni unutarnji, individualni procesi koji su povezani sa stvaranjem osjećaja zadovoljstva životom te oni vanjski uvjeti koji aktiviraju taj unutrašnji mehanizam. Upravo zbog mnogobrojnih mogućih poimanja kvalitete života potrebno je jasno istaknuti u kojem se značenju i kontekstu pojam kvalitete života koristi u pojedinom istraživanju. U ovom radu naglasak je na aspektima urbanog prostora kao okviru unutar kojeg se odvija svakodnevni život stanovnika Grada Rijeke te njihovom subjektivnom doživljaju kvalitete života. Drugim riječima, kvaliteta života shvaćena je kao zadovoljstvo životom koje proizlazi iz stanovanja u pojedinom gradskom susjedstvu.

Polazeći od razumijevanja kvalitete života u gradu kao koncepta koji čine određeni vanjski uvjeti te osobne karakteristike i doživljaj pojedinaca, ovo istraživanje kvalitete života, koje je provedeno u odabranim susjedstvima Grada Rijeke, koncipirano je tako da dijelom obuhvaća oba navedena aspekta. Sam koncept predstavljen je sa šest domena života (stanovanje, promet i infrastruktura, prirodni okoliš, dostupnost usluga i sadržaja, socijalne veze u susjedstvu te sigurnost susjedstva), a jedan od ciljeva istraživanja bio je utvrditi relevantnost i samostalni utjecaj ovih aspekata na ukupno zadovoljstvo susjedstvom. Rezultati analize regresije sugeriraju da domena “dostupnost usluga i sadržaja” igra ključnu ulogu za kvalitetu života u odabranim susjedstvima Grada Rijeke. Istraživanje je također pokazalo da domene “sigurnost susjedstva” i “socijalne veze u susjedstvu” imaju veći samostalni doprinos ukupnom zadovoljstvu susjedstvom nego domene “stanovanje”, “promet i infrastruktura” te “prirodni okoliš”. Na ova saznanja nadovezuju se rezultati analiza kojima je cilj bio utvrditi postoje li statistički značajne razlike među ispitanicima s obzirom na odabrani skup varijabli (demografske karakteristike ispitanika, obilježja susjedstva, pojedine procjene i ponašanja). Provedene analize, t-test i jednosmjerne analize varijance pokazale su da se u ukupnom zadovoljstvu susjedstvom ispitanici u odabranim dijelovima Grada Rijeke ne razlikuju značajno prema spolu, dobi, stupnju obrazovanju, mjesečnim primanjima kućanstva, procijenjenoj vrijednosti nekretnina u susjedstvu, tipu stambenog objekta u kojem stanuju i duljinom stanovanja u susjedstvu.

S druge strane, pokazalo se da je pozitivan osjećaj prema mjestu i prema zajednici povezan s većim zadovoljstvom susjedstvom. Naime, rezultati otkri-

vaju da su ispitanici koji osjećaju pripadnosti susjedstvu i zajednici značajno zadovoljniji susjedstvom od onih koji ne osjećaju takvu pripadnost. Nadalje, statistički značajne razlike u zadovoljstvu susjedstvom kao mjestom za život nađene su i u odnosu na stambeni status ispitanika (vlasnici su značajno zadovoljniji od podstanara). Također mjestom stanovanja značajno su zadovoljniji ispitanici koji se češće sastaju sa susjedima kako bi raspravljali o zajedničkim pitanjima u susjedstvu.

Navedeni rezultati istraživanja sugeriraju da bi se u cilju očuvanja i poboljšanja kvalitete života u istraživanim susjedstvima napori zajednice i odgovornih trebali primarno usmjeriti na pitanja dostupnosti usluga i sadržaja te socijalnih aspekata okoliša. Rezultate koji se odnose na značaj identifikacije s mjestom i zajednicom za zadovoljstvo susjedstvom valjalo bi sagledati i u smislu šireg značaja koji bi osjećaj povezanosti mogao imati za održivi razvoj lokalne zajednice.

Literatura

- Allardt, E. (1993). Having, Loving, Being: An Alternative to the Swedish Model of Welfare Research, u: M. Nussbaum i A. Sen (ur.). *The quality of life*. Oxford: Claredon Press, 88-95.
- Altmann, I. i Low, S. M. (1992). *Place Attachment*, New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Baum, F. i Palmer, C. (2002). 'Opportunity structures': urban landscape, social capital and health promotion in Australia. *Health Promotion International*, 17 (4):351-361.
- Bertone, G.; Parry, S. C.; Kubani, D. i Wolch, J. (2006). Indicators in Action: The Use of Sustainability Indicators in the City of Santa Monica, u: Sirgy M. J., Rahtz D. i Swain D. (ur.). *Community quality of life indicators, Best cases II*, Dodrecht, Springer: 43-60.
- Bonaiuto, M., Aiello, A., Perugini, M., Bonnes, M. i Ercolani, A. P. (1999). Multi-dimensional perception of residential environment quality and neighbourhood attachment in the urban environment. *Journal of Environmental Psychology*, 19 (4): 331-352.
- Bonaiuto, M.; Fornara, F. i Bonnes, M. (2003). Indexes of perceived residential environment quality and neighbourhood attachment in urban environments: a confirmation study on the city of Rome. *Landscape and Urban Planning*, 65 (1-2):41-52.
- Böhnke, P. (2006). First European Quality of Life Survey: Life satisfaction, happiness and sense of belonging. Pregledano 12. prosinca 2011. (<http://www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles/ef0591.htm>).

- Brajša-Žganec, A. i Kaliterna Lipovčan, L. (2006). Kvaliteta življenja, životno zadovoljstvo i sreća osoba koje profesionalno pomažu drugima. *Društvena istraživanja*, 15 (4-5):713-728.
- Brown, B.; Perkins, D. i Brown, G. (2003). Place attachment in a revitalizing neighborhood: Individual and block level analysis. *Journal of environmental psychology* 23 (3):259-271.
- Campbell, A., Converse, P. E. i Rodgers, W. L. (1976). *The quality of American life: perceptions, evaluations and satisfactions*. New York: Russell Sage Foundation.
- Connerly, C. E. i Marans, R. W. (1985). Comparing two global measures of perceived neighborhood quality, *Social Indicators Research*, 17 (1):29-47.
- Cuba, L. i Hummon, D. M. (1993). A place to call home: Identification with dwelling, community, and region. *The Sociological Quarterly*, 34 (1):111-131.
- Cummins, R. A. (1999). Beyond rural health to well-being: an appraisal of the comprehensive quality of life scale – fifth edition, 5th National Rural Health Conference Adelaide, South Australia, 14-17th March. Pregledano 12. lipnja 2011. (http://nrha.ruralhealth.org.au/conferences/docs/PAPERS/5_fifth.pdf).
- Cummins, R., Gullone, E. i Lau, A. (2004). A model of a subjective well-being homeostasis: the role of personality, u: E. Gullone i R. A. Cummins (ur.). *The Universality of Subjective Well-Being Indicators*. Dordrecht: Kluwer Academic, 7-46.
- Dekker, K.; Musterd, S. i van Kempen, R. (2007). Explaining differentials in housing and neighbourhood satisfaction in post-WWII large housing estates in European cities. Pregledano 15. rujna 2011. (http://www.enhr2007rotterdam.nl/documents/W11_paper_Dekker_Musterd_Kempen.pdf)
- Grayson, L. i Young, K. (1994). *Quality of life in cities: an overview and guide to the literature*. London: British Library in association with London Research Centre.
- Guardia, J. i Pol, E. (2002). A critical study of theoretical models of sustainability through structural equation systems. *Environment and Behavior*, 34 (1):137-149.
- Guest, A. M. i Lee, B. A. (1983). Sentiment and evaluation as ecological variables, *Sociological Perspectives* 26 (2):159-184.
- Halpenny, E. (2005). Pro-environment intentions: examining the affect of place attachment, environmental attitudes, place satisfaction and attitudes toward pro-environmental behavior, Abstracts of papers presented at the eleventh Canadian congress on leisure research, May 17-20, 2005. Pregledano 12. rujna 2011. (<http://lin.ca/Uploads/cclr11/CCLR11-50.pdf>).
- Hidalgo, M. C. i Hernandez, B. (2001). Place attachment: conceptual and empirical questions. *Journal of Environmental Psychology*, 21 (3):273-281.
- Hudler, M. i Richter, R. (2002). Cross-national Comparison of the Quality of Life in Europe: Inventory of Surveys and Methods. *Social Indicators Research*, 58 (1):217-228.
- Van Kamp, I., Leidelmeijer, K., Marsman, G., i de Hollander, A. (2003). Urban environmental quality and human well-being: Towards a conceptual framework and

- demarcation of concepts; a literature study. *Landscape and Urban Planning*, 65(1-2): 5-18.
- Kasarda, J. i Janowitz, M. (1974). Community Attachment in Mass Society. *American Sociological Review*, 39 (3):328-339.
- Laughlin, L. i Farrie, D. (2005). Gender and neighbourhoods satisfaction. Pregledano 12. studenog 2011. (http://www.iwpr.org/PDF/05_Proceedings/Farrie_Danielle.pdf)
- Lee, B. A. i Guest, A. M. (1983). Determinants of Neighborhood Satisfaction: A Metropolitan-Level Analysis. *The Sociological Quarterly*, 24 (2):287-303.
- Liu, B. (1976). *Quality of life indicators in U.S. metropolitan areas: a statistical analysis*, New York: Praeger.
- Lončarić, D. (2008). *Kvaliteta života i strategijsko upravljanje marketingom u brvatskom gospodarstvu*. Ekonomski fakultet Rijeka. Neobjavljeni doktorski rad.
- Lovejoy, K.; Handy, S. i Mokhtarian, P. (2010). Neighborhood satisfaction in suburban versus traditional environments: An evaluation of contributing characteristics in eight California neighborhoods. *Landscape and Urban Planning*, 97 (1):37-48.
- Lu, M. (1999). Determinants of Residential Satisfaction: Ordered Logit vs. Regression Models. *Growth and Change*, 30 (2):264-287.
- Manzo, L. C. i Perkins, D. D. (2006). Finding common ground: The importance of place attachment to community participation and planning. *Journal of planning literature* 20 (4):335-350.
- Megone, C. (1994). The quality of life, Starting from Aristotle, u: S. Baldwin, C. Godfrey i C. Propper (ur.), *Quality of life, Perspectives and Policies*. London: Routledge, 28-42.
- McCrea, R.; Stimson, R. i Western, J. (2005). Testing a Moderated Model of Satisfaction with Urban Living Using Data for Brisbane-South East Queensland, Australia. *Social Indicators Research*, 72 (2):121-152.
- Moore, J. (2000). Placing home in context. *Journal of Environmental Psychology*, 20 (3):207-217.
- Oktay, D.; Rustemil, A. i Marans, R. (2009). Neighborhood satisfaction, sense of community, and attachment: Initial findings from Famagusta quality of urban life study. *ITU A/Z Journal*, 6 (1):6-20.
- Pacione, M. (1980). Differential Quality of Life in a Metropolitan Village. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 5 (2):185-206.
- Pacione, M. (1982.a). The use of objective and subjective measures of quality of life in human geography. *Progress in Human Geography*, 6 (4):494-514.
- Pacione, M. (1982.b). Evaluating the quality of the residential environment in a deprived council estate. *Geoforum*, 13 (1):45-55.
- Pacione, M. (1984). Evaluating the quality of the residential environment in a high-rise public housing development. *Applied Geography*, 4 (1):59-70.

- Pacione, M. (2003). Urban environmental quality and human wellbeing – a social geographical perspective. *Landscape and Urban Planning*, 65 (1-2):19-30.
- Parkes, A.; Kearns, A. i Atkinson, R. (2002). What Makes People Dissatisfied with their Neighbourhoods? *Urban Studies*, 39 (13):2413-2438.
- Van Poll, H. (1997). *The perceived quality of the urban residential environment: a multi-attribute evaluation*. Pregledano 20. studenog 2011. (<http://dissertations.ub.rug.nl/FILES/faculties/science/1997/h.f.p.m.van.poll/thesis.pdf>).
- Pretty, G., Chipuer, H. M. i Bramston, P. (2003). Sense of place amongst adolescents and adults in two rural Australian towns: The discriminating features of place attachment, sense of community and place dependence in relation to place identity. *Journal of Environmental Psychology*, 23 (3):273-287.
- Proshansky, H., Fabian, A. i Kaminoff, R. (1983). Place-identity: Physical world socialization of the self. *Journal of Environmental Psychology*, 3 (1):57-83.
- Rapley, P. M. (2003). *Quality of Life Research: A Critical Introduction*, London: Sage Publications Ltd.
- Relph, E. (1976). *Place and Placelessness*, London: Pion Limited.
- Ringel, N. i Finkelstein, J. (1991). Differentiating Neighborhood Satisfaction and Neighborhood Attachment Among Urban Residents. *Basic and Applied Social Psychology*, 12 (2):177-193.
- Rogerson, R. (1995). Environmental and health-related quality of life: Conceptual and methodological similarities. *Social Science i Medicine*, 41 (10):1373-1382.
- Rohe, W. M. i Basolo, V. (1997). Long-Term Effects of Homeownership on the Self-Perceptions and Social Interaction of Low-Income Persons. *Environment and Behavior*, 29 (6):793-819.
- Schuessler, K. F. i Fisher, G. A. (1985). Quality of Life Research and Sociology. *Annual Review of Sociology*, 11 (1):129-149.
- Senlier, N.; Yildiz, R. i Aktaş, E. (2009). A Perception Survey for the Evaluation of Urban Quality of Life in Kocaeli and a Comparison of the Life Satisfaction with the European Cities. *Social Indicators Research*, 94 (2):213-226.
- Sereke Tesfazghi, E. (2009). Urban quality of life and its spatial distribution in Addis Ababa: Kirkos sub-city. Pregledano 10. rujna 2011. (http://www.itc.nl/library/papers_2009/msc/upm/tesfazghi.pdf).
- Slavuj, L. (2011). Urban Quality of Life – a Case Study: the City of Rijeka. *Hrvatski geografski glasnik*, 73 (1):99-110.
- Smith, D. (1973). *The geography of social well-being in the United States an introduction to territorial social indicators*. New York: McGraw-Hill.
- Stover, M. E. i Leven, C. L. (1992). Methodological Issues in the Determination of the Quality of Life in Urban Areas. *Urban Studies*, 29 (5):737-754.
- Tuan, Y. (1977). *Space and place : the perspective of experience*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

- Türksever, A. N. E. i Atalik, G. (2001). Possibilities and Limitations for the Measurement of the Quality of Life in Urban Areas. *Social Indicators Research*, 53 (2):163-187.
- Twigger-Ross, C. L. i Uzzell, D. L. (1996). Place and identity processes. *Journal of Environmental Psychology*, 16 (3):205-220.
- Ujang, N. i Dola, K. (2001). Linking activity and place attachment dimensions in enhancing the sense of place. Pregledano 25. listopada 2011. (<http://psasir.upm.edu.my/2455/1/8-Norsidah.pdf>).
- Ülengin, B.; Ülengin, F. i Güvenç, Ü. (2001). A multidimensional approach to urban quality of life: The case of Istanbul. *European Journal of Operational Research*, 130 (2):361-374.
- Uzzell, D. i Moser, G. (2006). Environment and Quality of Life. *European Review of Applied Psychology*, 56 (1):1-4.
- Uzzell, D.; Pol, E. i Badenas, D. (2002). Place identification, social cohesion and environmental satisfaction, *Environment and Behaviour* 34 (1):26-53.
- Vorkinn, M. i Riese, H. (2001). Environmental concern in a local context: The significance of place attachment. *Environment and Behavior* 33 (2):249-263.
- Weiss, M., Anacker, K., Yeo, Y., Zandt, S., Freez, E. B. i Quercia, R. (2009). Home-ownership and neighbourhood satisfaction among low-and-moderate income households. Pregledano 25. rujna 2011. (<http://www.ccc.unc.edu/documents/CAP.Neigh.Satis.Final.7.09.pdf>)
- Williams, A., Kitchen P., Randall, J. i Muhajarine, N. (2008). Changes in quality of life perceptions in Saskatoon, Saskatchewan: comparing survey results from 2001 and 2004. *Social Indicators Research*, 85 (1):5-21.
- Wish, N. B. (1986). Are We Really Measuring the Quality of Life? Well-being Has Subjective Dimensions, As Well As Objective Ones. *American Journal of Economics and Sociology*, 45 (1):93-99.
- Witten, K.; Exeter, D. i Field, A. (2003). The Quality of Urban Environments: Mapping Variation in Access to Community Resources. *Urban Studies*, 40 (1):161-177.

Sonja Leboš

*Udruga za interdisciplinarna i interkulturalna istraživanja (UIII), Zagreb,
Hrvatska
e-mail: office@uiii.org*

Kultura promjene

1. Uvod

Ova je kritika nastala nakon kratkog istraživanja provedenog u arhivi Multimedijalnog centra kao dijela urbanog sklopa Studentskog centra u Zagrebu, a koje je opet bilo dio grupnog rada koji je nastao kao reakcija na otvoreni poziv Nives Sertić, vizualne umjetnice, koja se već nekoliko godina bavi ovim, za njenu profesiju¹, izvanredno bitnim arhivom.

Istraživanje urbane historiografije mjesta Multimedijalnog centra kao dijela Studentskog centra u Zagrebu određeno je intrigantnim nedostatkom podataka o pojedinim razdobljima. Međutim, pažljivija analiza prostorne studije navela me na ono što mi se u ovom času čini najbitnijim, a to je kritika prostorne studije koja se nad Studentskim centrom, može se čak reći, nadvila, a ne provela. Riječ je o studiji koja bila je objavljena povodom 50. godišnjice osnivanja SC-a u Zagrebu, odnosno o publikaciji “SC prostorna studija” urednice Hildegard Auf-Franić u izdanju SC Sveučilište u Zagrebu i zagrebačkog Arhitektonskog fakulteta. Iako se studija zove *prostornom*, to je ne amnestira od nedostatka društvene odgovornosti, jer se upravo reprogramiranjem urbane matrice Studentskog centra može još više otežati i inače naporan proces alternativne ili komplementarne urbanizacije gdje korisnici prostora s velikim teškoćama upisuju smisao u oskudan programatski repertoar zadanih im prostornih gabarita.

Stanje urbanog sklopa Studentskog centra u Zagrebu katastrofalno je te jednostavno mora pobuditi opravdanu ljutnju. Time ističem svoje slaganje sa Sloterdijkom kada kaže da je zapadna kultura obilježena “unilateralnim utjecajem onoga što zovemo *eros* – željom za komodificiranim – na štetu

¹ Nives Sertić diplomirala je na Odjelu za animaciju i nove medije Likovne akademije na zagrebačkom Sveučilištu. Kao nezaposlena mlada umjetnica inicirala je istraživanje arhiva MM centra te opravdano traži njegovo zbrinjavanje.

kultivacije opravdanog gnjeva², odnosno kapaciteta da takva ljutnja postane mobilizirajuća snaga” (Sloterdijk u Dehaene, 2010.:35). Samo takva mobilizirajuća snaga moći će promijeniti stanje u kojem se nalazi ovaj vitalni organ zagrebačkog urbanog života, a koje se može opisati i jednom riječju: **ruševno**.

Već samo otvaranje “knjige” u koju je oblikovana prostorna studija koja je predmet moje kritike te nekoliko listanja uzrokovalo je ispadanje stranica i njeno raspadanje. Ona očito nije namijenjena čitanju, jer se već prilikom prvih listanja počela raspadati. Nameću se pitanja: Čemu je onda namijenjena? Zašto je tiskana? Tko ju je naručio? Zašto naručitelju nije stalo da se takva studija čita, pogotovo od strane studentske populacije? U njoj ima vrijednih podataka o urbanizaciji tog mjesta, današnjeg, a nadam se i budućeg, Studentskog centra u Zagrebu koji je nastao prenamjenom jednog od najvrjednijih zagrebačkih arhitektonskih dostignuća 30-ih godina XX. st., a radilo se o izvanrednom urbanom sklopu projektiranom i izgrađenom za potrebe Zagrebačkog zbora. Ono što joj nedostaje da bi se odista radilo o prostornoj studiji jest pažljivo mapiranje i promišljanje aktivnosti koje su se tamo odvijale ili se odvijaju.

Prije uvida u prostornu studiju, nekoliko riječi o Studentskom centru kao instituciji.

2. Studentski centar u Zagrebu

SC u Zagrebu, odnosno institucija kakvu poznajemo na njenoj adresi u Savskoj 25, u trenutku pisanja ovog teksta tamo je smješten već 55 godina. Kako kaže Tomislav Čorić, koji u uvodu svoje knjige navodi da je zaposlen u pismohrani institucije Studentskog centra (što mu je omogućilo da proizvede monografiju sa vrlo iscrpnim podacima koji dokazuju kompleksnost trajanja institucije), Studentski je centar u Zagrebu “stožerna ustanova studentskog standarda, pa i socijalne sigurnosti studenata u Zagrebu” (Čorić, 2007.:7). O tome koliko je takva institucija nasušno potrebna govori i činjenica da je u Zagrebu 2007. godine “izbrojano” 60.000 studenata (Čorić, 2007.:9). Jedna je od osnovnih funkcija ove institucije u Savskoj 25 prehrana studenata, a tradicija takvog oblike podrške studentskom životu poznata je još od 1898. godine kada “hrvatska *mensa academia*” hrani pedeset do osamdeset siromašnih

² Grčka (aristotelijanska) kategorija poznata kao *thūmos* često se prevodi kao “opravdani gnjev”, odnosno poželjna karakteristika javne osobe koja je sposobna kontrolirati svoje strasti na pozitivan način i transformirati ih u motivacijsku snagu.

studentata (Čorić, 2007.:14). Loša kvaliteta prehrane bila je uzrokom i nekoliko studentskih demonstracija: u veljači 1957. godine dogodio se bojkot prehrane koja je bila organizirana za studente u restoranu u Preradovićevoj ulici (Čorić, 2007.:19); 11. svibnja 1959., neposredno nakon otvaranja menze, studenti opet protestiraju zbog loše kvalitete prehrane, a izvještaj o ovoj prvoj studentskoj pobuni u socijalističkoj Jugoslaviji podnio je Centralnom komitetu Saveza komunista Hrvatske Aleksandar Ranković (Čorić, 2007.:40-41); odluka o poskupljenju prehrane donesena od tijela OOUR-a³ Društvene prehrane studentata 1987. godine izazvala je trodnevni bunt u studentskom naselju "Stjepan Radić" (Čorić, 2007.:90).

Osim ove, i danas itekako vitalne funkcije Studentskog centra u Zagrebu, Osnivački akt koji je proizašao iz čina političke volje Saveza studentata tadašnje države (Jugoslavije) te Narodnog odbora Grada Zagreba dodjeljivanjem lokacije u Savskoj 25 iz 1957. godine predviđa i sljedeće aktivnosti:

- 1) organiziranje i vođenje predavačke djelatnosti
- 2) organiziranje i vođenje čitaonica, knjižnica, učionica za studente
- 3) organiziranje i vođenje raznih tečajeva za usavršavanje u struci
- 4) organiziranje, vođenje i pomaganje kulturno-umjetničke aktivnosti studentata
- 5) priređivanje izložbi, kinematografskih, kazališnih i drugih umjetničkih priredbi
- 6) održavanje društveno-zabavnih priredbi
- 7) održavanje sportskih priredbi, sportske djelatnosti studentata i sportsko-medicinske preventive
- 8) ostalih djelatnosti zbog kojih je ustanova osnovana (Čorić, 2007.:28-29).

Dakle, aktivnosti planirane tada, 1957. godine, u zatečenom i komunalno povezanom, a arhitektonski vrsno osmišljenom prostoru Zagrebačkog zbora⁴, mogu se svesti na zadovoljavanje potreba studentata za političkim, društvenim, sportskim i zabavnim životom (Čorić, 2007.:28), a jedan od osnovnih problema *prostorne organizacije*, ili možda bolje rečeno *prostornog programa*, baš kao i danas, bio je nedostatak učioničkog i radnog prostora za studente. Temeljni problem iz 1957. god. ostao je temeljnim problemom i pedeset i pet godina poslije. Koliko je opet "čin političke volje", pod kojim podrazumijevam moć nekog političara na izvršnoj funkciji da promijeni tekuće stvari,

³ OOUR je skraćena za Osnovnu organizaciju udruženog rada, elementarnu jedinicu politike samoupravljanja radnika u socijalističkoj Jugoslaviji u njenoj drugoj, samoupravljačkoj fazi.

⁴ Zagrebački zbor je 1947. god. godine preimenovan u Zagrebački velesajam, a 1956. god. premješten preko Save, što je događaj koji je uvelike potaknuo urbanizaciju onoga što danas poznajemo kao Novi Zagreb.

bitan govori i činjenica da je nakon svečanog otvaranja 15. travnja 1959. lokaciju posjetio J. B. Tito, a nakon toga, 1960. godine, otvorena je učionica s 262 radna mjesta, najmodernija u čitavoj tadašnjoj državi (Čorić, 2007.:34).

Osnovne funkcije s početka djelovanja Studentskog centra u praksi su prerasle u: brigu o prehrani, studentski rad u učionicama, brigu o privremenom zapošljavanju te kino-dvoranu koja je filmskim projekcijama i koncertima uvelike pokrivala potrebu za organiziranim društvenim životom.

Jedna od bitnih, a u osnivačkom aktu nespomenutih, djelatnosti centra, dakle, bila je i ostala ona koja se bavi zapošljavanjem studenata, a koja (opet kroz studentski rad) donosi i bitne prihode za razne programe (Čorić, 2007.:32-40).

Ove funkcije ostale su više-manje nepromijenjene, s time da se način njihove organizacije mijenjao kroz desetljeća, gdje se kao bitni pomaci svakako moraju istaći reorganizacija u OOUR-e pa je tako, recimo, neposredno pred Univerzijadu Studentski centar u Zagrebu imao pet OOUR-a od kojih su četiri bila u neposrednoj funkciji studentskog standarda, a to su: Studom (studentski domovi), DPS (društvena prehrana studenata), Kultura i Student servis, dok je Grafički servis imao gospodarski karakter (Čorić, 2007.:94) te reorganizacija koja se zbila 1990. godine (Čorić, 2007.:102).

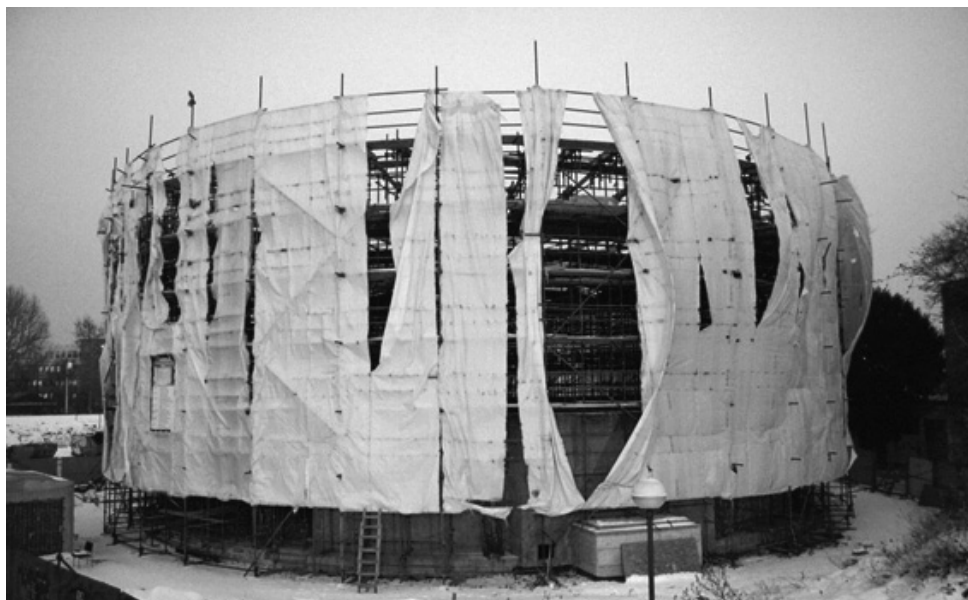
Inzistiram na tezi da je povijest djelatnosti Studentskog centra u Zagrebu isto tako bitna kao i njegova naslijeđena urbana matrica, a daleko više od te povijesti za jednu urbanološku studiju koja bi transformirala Studentski centar na način koji bi zadovoljio potrebe sadašnjih i budućih korisnika, studenata zagrebačkog Sveučilišta čiji broj konstantno raste, te svih drugih korisnika koji toj ustanovi gravitiraju bitna bi bila istraživanja o kompleksnoj sadašnjosti korištenja postojećih urbanih resursa, od kojih je ona vrsta korištenja koja se oduvijek zbivala pod imenom Kultura, a predugo bila neosnovano smatrana neproizvodnom, postala vrlo raznovrsna te zahtijeva vrlo pažljivo mapiranje. Nedostatak takvih istraživanja koja bi trebala prethoditi izradi jedne prostorne studije za život i vitalnost grada ključnog mjesta centralno je mjesto moje kritike prostorne studije iz 2007. godine.

Zagreb, nažalost, ima tradiciju izbacivanja mladih ljudi s atraktivnih urbanih lokacija, odnosno tradiciju tih iracionalnih "odluke o prekvalifikaciji vitalnog gradskog organa" (Čorak, 1994.:23). Spomenimo samo primjer Državne trgovačke akademije u Zagrebu koja je ukinuta 1941. godine nakon samo četiri godine djelovanja u obrazovnoj funkciji za koju je planirana i izgrađena kako bi postala najprije vojni stožer kvislinške tvorevine NDH te, nažalost, ostala vojnim stožerom svih državnih entiteta koji su uslijedili do današnjih dana (Igreč, 2010.:26-29) te primjer pretvaranja jedne velike

zagrebačke gimnazije u ono što danas popularno zovemo Mimara, a što je maestralno opisano riječima "...zgrada gimnazije, lišena svega što ju je definiralo kao spomenik kulture, počinje služiti novoj definiciji spomenika kao ukrasa" i "Malo je koji grad u Evropi gradio zgradu u kojoj se mogla školovati desetina njegova stanovništva" (Čorak, 1994.:24). U slučajevima poput ovih ne možemo govoriti o *prenamjeni*, već o nasilnoj transformaciji uz pomoć "čina političke volje".

Ova nehumana tradicija ne smije dokazati svoju opstojnost na još jednom primjeru. Iako urbana studija koja je predmet ove kritike ne predviđa prenamjenu prostora Studentskog centra u Zagrebu u neke druge svrhe, katastrofalno stanje objekata unutar tog urbanog sklopa, od kojih su neki izvanredni primjerci zaštićene graditeljske baštine, ukazuju na njenu nesvrhsishodnost. Ovdje se treba prije svega navesti primjer Francuskog paviljona čija je obnova svečano inaugurirana u travnju 2007. godine, na 70. obljetnicu njegova otvorenja (Laszlo, 2007.:44). Slike (ilustracije) 1. i 2. pokazuju stanje paviljona u vrijeme pisanja ovog teksta, dakle pet godina nakon inauguracije njegove obnove.

Slika 1. Francuski paviljon, veljača 2012. godine. Snimila: Nives Sertić

Izvor: UIII arhiv

Slika 2. Francuski paviljon, veljača 2012. godine. Snimila: Nives Sertić

Izvor: UIII arhiv

Francuski paviljon zaštićeno je kulturno dobro odlukom Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture RH od 31. siječnja 2003. godine (Čorić, 2007.:24) te time predstavlja još jedan objekt na dugačkoj listi zaštićenih kulturnih dobara koja su, kao rezultat dugogodišnjih devastirajućih kulturnih politika upravljanja baštinom, izložena očiglednoj opasnosti od potpunog propadanja i krajnjeg nestanka. Katastrofalno stanje Francuskog paviljona pet godina nakon inauguracije obnove u direktnoj je opreci s tvrdnjom da je “U fokusu svih [...] novouspostavljenih komunikacija [...] obnovljeni Francuski paviljon kao nositelj i simbol obnove SC-a” (Auf-Franić, 2007.:121).

Slika 3. Talijanski paviljon, odnosno kazalište ITD, veljača 2012. godine. Snimila: Nives Sertić

Izvor: UIII arhiv

3. Kritika prostorne studije iz 2007. godine

Prostor u kojem se nalazi Studentski centar u Zagrebu nastao je u željezničkom trokutu na rubu Donjeg grada, a presječen je Savskom cestom koja je od svog nastanka pa do danas zadržala karakter jedne od žila kucavica gradskog metabolizma.

U magistarskom radu Hildegard Auf-Franić iz 1979. godine pod naslovom *“Kontaktne zone – rezervati permanentne vitalizacije primarnog centra Zagreba”* (Auf-Franić, 2007.:23) autorica razmatra upravo ovaj prostor i njegov okoliš, ovaj prostor željezničkog trokuta kao središnji gradski prostor. Međutim 28 godina kasnije voditeljica spomenute prostorne studije Hildegard Auf-Franić, predstavljajući prostorni program povodom 50. godišnjice osnutka Studentskog centra, pokazuje da se prema svojim kontaktnim zonama odista odnosi kao prema svojevrsnim rezervatima u kojima boravi netko Drugi.

Pogledajmo građevnu povijest današnje lokacije Studentskog centra u Zagrebu koja je u studiji odlično eksplicirana tekstem Aleksandra Lasla.

Prostor Zagrebačkog zbora kao jedne od ključnih institucija za urbani razvoj Zagreba kakvog danas poznajemo na tlu Savske 25 bilježimo od 1934. godine kada se isti na ovaj prostor preselio kupivši tvornicu namještaja Bothe&Ehrmann u Savskoj 23. Radi se o tvornici koja je između dvaju svjetskih ratova bila jedna od najmodernijih u državama koje su mijenjale ustroj i nazive, a zapošljavala je za današnje uvjete nevjerojatnih 600 radnika, dok je glavni dioničar bila je "Slavonija" d.d. za industriju drva. Oni su i podigli zgradu koju su projektirali Ignjat Fišer i Otto Prišter. Južni je susjed u Savskoj 31 Zavod za kromolitografiju "Rožankovski i drug", arhitekta Franje Gabrića iz 1931. godine, koji prerasta u Karton, udruženu industriju papirnate robe i kartonaže Rožankovsky d.d. Tim dvjema zgradama dograđen je "pristupni okvir budućeg novog Zagrebačkog zbora" (Laszlo, 2007.:33). Potkraj 1935. godine raspisuje se natječaj za uređenje i adaptaciju Zagrebačkog zbora, a prvu nagradu dobivaju Hinko Bauer i Marijan Haberle. Izložba natječajnih radova održana je 1936. godine. Njemački, češki, talijanski i francuski paviljon grade autori iz tih zemalja pa je tako autor Češkog paviljona, koji danas udomljuje Multimedijalni centar (Ilustracije br. 4 i 5), ujedno i prostora koji je bio početna točka ove studije, arhitekt Ferdinand Fencel koji se u *Vodiču kroz prašku arhitekturu 20. stoljeća* (Kohout i dr. 1990.) spominje čak dva puta kao autor stambene zgrade u Opletalovoj 9 (MAP 1 – D8) te kao autor Doma za učenike na Karlovom trgu 32 (MAP IV – D5). "Čehoslovački paviljon vrijedna je gradnja u duhu češkog znanstvenog funkcionalizma, izvanredno vrednovana u opusu arhitekta" (Laszlo, 2007.:36). Njemački paviljon Laslo opisuje kao "dijametralno različit od tadašnje dekretirane totalitarne njemačke arhitekture" (Laslo, 2007.:36), što je daleko senzibilnije no što isti objekt vrednuje Konzervatorski zavod gdje je Njemački paviljon tek "prizemni objekt bez prostornih i oblikovnih kvaliteta, nalazi se unutar novog zaštitnog željezničkog koridora, te je predviđen za rušenje" (***, 2007.:73).

Godine 1947. obnavlja se sajamska djelatnost pa se npr. Francuski paviljon preimenovao u Centralni paviljon Zagrebačkog velesajma, a Češki paviljon se dao na korištenje Čehoslovačkoj. Na suprotnoj strani Savske ceste sagradio se veliki paviljon (arhitekt Marijan Haberle) koji se 1959. godine dodjeljuje tek osnovanom Tehničkom muzeju. Zanimljiv je i prijedor koji je postojao između dviju institucija: tek pružanjem otpora apetitima Tehničkog muzeja (danas poprilično neaktivne institucije koja rijetko postavlja izložbe, a još rjeđe pokazuje inventivnost afirmacije svoje funkcije) koji je obje strane Savske ulice htio za sebe, Savez se studenata uspijeva izboriti za svoj centar (Čorić, 2007.:26).

Od 1964. godine u Talijanskom paviljonu djeluje ITD, a u Češkom od 1976. djeluje Multimedijalni centar.

Slika 4. Češki paviljon, odnosno Multimedijalni centar, veljača 2012. godine. Snimila: Nives Sertić

Izvor: UIII arhiv

Slika 5. Češki paviljon, odnosno Multimedijalni centar, veljača 2012. godine. Snimila: Nives Sertić

Izvor: UIII arhiv

Zadnja intervencija u ovaj dio izgrađenog okoliša grada Zagreba dogodila se 1987. za potrebe Univerzijade, a odnosi se na izgradnju kompleksa Cibone (Auf-Franić, 2007.:27).

Prema studiji upravo ovi paviljoni: Talijanski (Ilustracija br. 3), Češki (Ilustracija br. 4 i 5) i Francuski (Ilustracija 1 i 2) zadržavaju pravo na opstanak.

Propast Zagrebačkog zbora, a time na neki način metaforički i trajna devastacija izvorne arhitekture prostora u Savskoj 25, počinje invazijom Njemačke na Poljsku 1. rujna 1939. godine koja koincidira s velikom izložbom gdje se naročito ističe nizozemski paviljon s proizvodima Siemens. Kao što se jasno vidi na plakatu Nikole Tućana (u posjedu Kabineta grafike HAZU), izložba održana od 26. kolovoza do 4. rujna najavljena je kao “32. Međunarodni opći sajam uzoraka i televizijska izložba”. Invazija je razlog da većina izlagača napušta ovu, za tadašnje doba, vanredno progresivnu izložbu.

U svezi s ratnim režimima korištenja te režimima korištenja u izvanrednim situacijama važno je napomenuti da je Studentski centar u Zagrebu bio važan punkt zbrinjavanja stanovništva i solidarnosti: 1) za vrijeme potresa u Skoplju 1963. godine 2) za vrijeme velike poplave u listopadu 1964. godine (Čorić, 2007. 54 i 64) 3) za vrijeme poplave u srpnju 1989. god. 4) u vrijeme rata 1991. – 1995. kada je Zagreb bio jednim od rijetkih sigurnijih mjesta u Hrvatskoj te kao takav preplavljen valovima izbjeglica (Čorić, 2007.:65). Prostorna studija iz 2007. godine ne govori ništa o takvim izvanrednim situacijama niti je uopće jasno iz trenutno dominantne gradske politike bi li neko drugo mjesto u slučaju bilo kakve elementarne nepogode preuzelo funkciju koju je u vrijeme najvećih katastrofa u gradu i široj regiji dosada imao Studentski centar u Zagrebu.

Ono u čemu studija sigurno ima pravo jest sljedeće: umjesto da željeznički trokut postane sadržajnom i prostornom poveznicom triju gradskih cjelina – Donjeg grada, Trnja i Trešnjevke – on ostaje nesavladivom barijerom. Ali možemo li jednostavno izbrisati kulturne memorije mjesta za potrebe naizgled *praktičnijih* urbanih rješenja? Isto tako bitno je imati na umu činjenicu da je stanje koje danas imamo u okružju Studentskog centra definirano potrebama (ili apetitima?!) subjekata kao što su (ili su bili): Državne željeznice, Zagrebački zbor odnosno Velesajam, Studentski centar, Tehnički muzej, Cibona i Univerzijada (Auf-Franić, 2007.:27).

Pa tako “Prostorna studija SC” rekapitulira postojeće stanje samo prema podacima koje je na raspolaganje stavio SC jer “postojeće stanje nije predmet ove studije” (Auf-Franić:98). Kvadraturu povećava za tri puta, dakle sa sadašnjih 11.651 na 36.141 kvadratna metra. Od toga 1480 namijenjeno je upravi i administraciji SC-a u Zagrebu (sada je upravna zgrada na 1404 kvadratna metra).

Studija, dakle, iako minimalno, ipak povećava prostore za upravu i administraciju, iako je to upravo suprotno od onoga što *Kultura promjene* kao koncept programa kulture SC-a koji se realizira od početka 2005. godine jest (Rajković, 2007.:89-95), a to je situacija u kojoj je naglasak prije svega na suvremenoj produkciji kulture i stvaranju osnovnih infrastrukturnih i tehnoloških uvjeta za takav rad koji inzistira na “prožimanju sveučilišnih sadržaja s umjetničkim i intelektualnim životom grada” (Rajković, 2007.:89).

Na otprilike jednu šestinu novoplaniranog prostora studija smješta hotel za gostujuće profesore, gdje gospodarski prostori uključuju čak i “office za sobarice” (Auf-Franić, 2007.:100). Dakle hotel za gostujuće profesore zauzima 6.627 od ukupno 36.141 kvadratna metra (Auf-Franić, 2007.:98)⁵.

Hostel za gostujuće studente studija smješta na 7466 kvadratna metra. Prostorna studija smatra da upravo hostel za gostujuće studente postaje “novi sadržaj koji generira cjelodnevni život unutar SC-a. Centralni gradski položaj u odnosu prema sastavnicama Sveučilišta omogućava njegovo dobro funkcioniranje” (Auf-Franić, 2007.:99). Ne možemo ovdje ne zamijetiti kako se time ignorira dugogodišnja autonomija korisnika Studentskog centra koji uz puno truda i odricanja teškim radom i u iznimno teškim uvjetima održavaju ovaj ruševni sklop na životu – gotovo svakodnevno dajući polumrtvoj urbanoj matrici tretman upuhivanja neophodnog životnog daha usta na usta. Multimedijски kulturni centar, koji programatski obuhvaća kino, plesni, izložbeni i višenamjenski centar, sveukupno je smješten na 7.932 kvadratna metra, dakle na samo 479 kvadratna metra više nego hostel za gostujuće studente. Možda zato jer, po studiji, upravo su gostujući studenti ti koji generiraju cjelodnevni život unutar SC-a, što se uvelike razlikuje od ideje da je SC “prostor najvećeg potencijala za dodir i povezivanje Sveučilišta i njegovih studenata s okruženjem” (Rajković, 2007.:94).

Govoreći o višenamjenskom centru, studija govori vrlo šturo kako on “udomljuje radionice, edukacijske sadržaje i slično” (Auf-Franić, 2007.:99). Kakve radionice, koji edukacijski sadržaji, to je u potpunosti prepušteno naknadnoj alternativnoj ili komplementarnoj urbanizaciji od strane korisnika.

Očito je iz više navedenih pokazatelja, osim što formalno sadrži tekst Nataše Rajković kao djelatnice sektora kulture SC-a, da studija kvalitativnu rekapitulaciju sadašnjeg stanja onoga što *Kultura promjene* jest, gdje studenti u ponekad po život opasnim okolnostima održavaju kulturni život svog studentskog centra, smatra nepotrebnom. Ipak, smatra da studentima treba

⁵ Kvadratura hotela za gostujuće profesore fluktuirala pa se tako na stranicama 99 i 128 govori o 6630 kvadratna metra, dok se na stranici 101 govori o 4707 kvadratna metra.

zdrav duh u zdravom tijelu te predviđa prostore sportskog centra na 2904 kvadratna metra, daleko manje no za hotel ili hostel za goste, no ipak daleko više no što je ikad ostvareno za sportske potrebe studenata u Savskoj 25 jer nakon 55 godina što je to bilo jednom od točaka u osnivačkom aktu počinjemo od apsolutne nule.

Garažni se prostor predviđa na 9730 kvadratna metra, čime dobivamo čarobno povećanje prostornog programa Studentskog centra od tri puta.

Kroz svoje beskrvno renderirane prikaze u Studiji izgradnje (Auf-Franić, 2007.:115-128), koji se već i svojim vizualnim karakterom kvalitativno udaljuju od, npr., perspektivnog prikaza ulaznog dijela Hinka Bauera i Marijana Haberlea iz 1935. godine (Laszlo, 2007.:34), prostorna studija pokazuje da je vrlo temeljito, ali školski neinventivno odradila povijest natječajnih prijedloga kako bi prostorno valorizirala SC. "Studija je temeljena na postojećem, izvedenom stanju i povijesnim natječajnim prijedlozima za tu lokaciju" (Auf-Franić, 2007.:116). Dakle nakon toliko godina od izvedbe, prenamjene, nakon desetljeća lošeg održavanja, nakon godina i godina rada na korištenju tog prostora kako bi ga se prilagodilo rastućoj studentskoj populaciji čije su potrebe u konstantnoj mijeni, naglasak je isključivo na "postojećem" i "izvedenom" materijalnom stanju, a nikako ne i na korištenom te svim dodatnim vrijednostima koje su iz tog korištenja proizlazile, a koje bi mogle u nekom inventivnijem razvojnom scenariju inspirirati suvremenije oprostora vanje, imajući na umu i strategije privremenog korištenja, kao samo jedan od primjera. Poslovno i politički korektno (arbitrarno odabranom) prošlošću se određuje budućnost, ne ostavljajući praksama sadašnjeg vremena da odjeknu renderiranim prostornim prikazima, ali, zaključujući iz primjedbi koje potpisuje grupe autora kojima rukovodi Hildegard Auf-Franić⁶, te bi prakse sadašnjosti mogle zasmetati na putu kojim bi ova prostorna studija u nekom vrlo lošem političkom scenariju mogla postati stvarnost.

Konzervatorsku dokumentaciju renderirane situacije bez znaka života uzimaju u obzir po njenim najoštrijim parametrima pa je tako u studiji izgradnje uredno očišćen teren za istočni ulaz (Auf-Franić, 2007.:117), a u tom urednom "brisanju" terena izbrisana je i Galerija SC (slika 6).

U ovoj kritici nema prostora za objašnjavanje golemog kulturološkog nasljeđa i memorije tog objekta te njegovog značaja za današnju produkciju vizualne i multimedijalne kulture, ali ću ukratko reći da to brisanje smatram barbarskim urbicidom. Napominjem još samo da se u katalogu izložbe

⁶ Ekipe autora Studije izgradnje rukovodena prof. dr. sc. Hildegard Auf-Franić: Marina Bertina, Tamara Bixy, Tin Sven Franić, Tajana Jaklenc, Luka Korlaet, Rene Lisac, Vanja Rister, Mia Roth Čerina.

“Gradnja Zagrebačkog zbora”, koju su u suradnji s 41. zagrebačkim salonom priredili povjesničari umjetnosti Krešimir Galović i Vanja Žanko u Klubu SC od 25. listopada 2006. do 12. studenog 2006. godine, Galerija SC nalazi na popisu objekata zaštićenih Zakonom o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara. Istina je, Galerija SC u studiji izgradnje udomljuje se unutar kontaktne zone produžene Runjaninove, ali ipak se puno više prostora (i pažnje!) daje hostelu za strane studente koji “postaje novi ‘sveučilišni reper’ kao što su već ‘nebo-deri’ FER-a i FSB-a” (Auf-Franić, 2007.:120).

Slika 6. Galerija SC, veljača 2012. godine. Snimila: Nives Sertić.

Izvor: UIII arhiv

4. Memorija mjesta

Jedna od najvećih opasnosti ovakvih *brown-field* investicija, a zapravo se kada je u pitanju Studentski centar u Zagrebu o tome ne radi samo danas nego se o tome radilo i 1957. godine, iako se to tada nije tako zvalo, a i okolnosti su bile posvema drugačije (za studente sigurno barem jednako teške kao i danas, osim možda perspektivnije), jest upravo brisanje kulturne memorije mjesta.

Rupe u sjećanju, kao što je to vrlo često slučaj s urbanim sjećanjem Zagreba, najviše se odnose na režime korištenja u ratnim vremenima i onima neposredno poslije rata. Pa tako u historiografskom dijelu ove prostorne studije, iako su neke situacije vrlo iscrpno objašnjene, gotovo ništa ne saznajemo o razdoblju Nezavisne Države Hrvatske i okupacije u razdoblju od 1941. – 1945., a postoji i poprilična rupa u sjećanju mjesta kada je u pitanju razdoblje nakon rata, dakle od oslobođenja do 1957. kada Savez studenata donosi odluku o osnivanju Studentskog centra u Zagrebu. Isto se tako jedva spominje korištenje prostora za vojne svrhe, odnosno od strane Sekretarijata za narodnu obranu 1960-ih kada je prostor Češkog paviljona služio kao Atomsko-biološki kabinet, a istovremeno se spominje i studentska tribina *5 min poslije 8*, o kojoj znamo samo da je bila – legendarna.

Za 1942. godinu studija samo kaže da je prostor služio za hrvatsko-njemačke poljodjelske smotre (Laszlo, 2007.:37). Prema iskazu Saše Šimprage, povjesničara i publicista, prostor Zagrebačkog zbora tijekom postojanja Nezavisne Države Hrvatske služio je kao sabirno mjesto za deportacije Židova u koncentracijske logore. Prve deportacije s toga mjesta započele su 22. i 23. lipnja 1941. kada je na željeznički kolosijek neposredno uz prostor Zbora stigao vlak s praznim teretnim vagonima u koje je ukrcano oko 200 Židova koji su otpremljeni prvo u Gospić, a potom u logore na Pagu ili u Jadovno. Do kraja lipnja otpremljena su još tri ili četiri takva transporta, dakle oko 800 ljudi samo tog mjeseca. Na prostor Zbora kasnije su dovodeni i Židovi izvan Zagreba, čak i iz Bosne, a ukupno je kroz Zbor prošlo oko 2.500 Židova te je Zagreb u ljetnim mjesecima 1941. godine bio ključna tranzitna točka za transport Židova u NDH. Sabirno je mjesto kasnije prebačeno na periferiju Zavrtnice kako bi aktivnosti bile manje vidljive.

Akustična školjka koja se nalazila u središtu Zagrebačkog zbora, a koja je navodno doslovce rascijepana u komade u bijesu građana oslobođenog Zagreba nad zvjerstvima koja su tamo počinjena, a o kojima je Ivo Goldstein dovoljno pisao, jest upravo jedan od objekata koji bi se, po mom skromnom mišljenju, trebali ponovo obnoviti u svjetlu svoje izvorne ideje, uz reminiscenciju zbivanja.

Nedostatnost politika pamćenja da izađu na kraj s ovim rupama u sjećanju dovodi do toga da na mjestu stravičnog zločina nikad nije bilo ni najmanje spomen-ploče, a kamoli spomen-obilježja dostojnog sjećanja na žrtve. Režimi korištenja tijekom 90-ih također su velika nepoznanica.

Prostorna studija koju sam izložila kritici površna je i nepotpuna po nekoliko izloženih parametara. U svojoj osnovi ne sadrži ni jednu jedinu riječ o kompleksnoj historiografiji programskog razvoja unutar SC-a te snagu jednog

od “najkorjenitijih krila [...] modernističkog zamaha”, tj. “multimedijalne, odnosno intermedijske, interdisciplinarne izvedbe”, kako kaže Hrvoje Turković u svom neobjavljenom tekstu “Kultura alternative i Multimedijalni centar SC” koji nam je kao polaznicima svoje radionice podastrla Nives Sertić. Turković govori o tome da je važno imati na umu da je “i u samom korištenju prostora Kulturnih djelatnosti SC-a postojala ‘nesektorska praksa’: prostori su bili otvoreni za usuglašeno korištenje svih jedinica i svih ‘kulturnih akcija’, držali su se – i bili tako koncipirani – zapravo *višefunkcionalno*, tj. ‘multimedijski’, ‘interdisciplinarno.’” Tu medijsku inovativnost Turković smatra umjetnički relevantnom. Mišljenja sam da se ta relevantnost interdisciplinarnosti koja se čita u takvim i sličnim praksama korištenja urbanih matrica, ali ne i u režimima planiranja istih, itekako iščitava u širem kontekstu od umjetničkog, dakle u kulturološkom, urbanološkom pa time i znanstvenom kontekstu te smatram da *kultura promjene* kao sintagma može biti integrativnim organskim sedom svega navedenog.

5. Kultura promjene

Kultura promjene sintagma je koju sam preuzela iz naziva koji se već sedam godina koristi za proizvodnju kulture u Studentskom centru, a njome ovdje iniciram razmatranje potrebe za kulturom participacije, interdisciplinarne suradnje i temeljitijih iščitavanja kompleksnosti svakodnevice korisnika koja se u planiranju mora uzeti u obzir kao jedna od bazičnih vrijednosti prostora koji se preoblikuje.

Mišljenja sam da interdisciplinarnost vodi ka okruženjima koja mogu ukazati na nemogućnost bilo koje profesije da u svojoj singularnosti zaista proдре u javne sfere. Ova prostorna studija upravo je još jedan slučaj gdje neki (odabrani) predstavnici arhitektonske struke kirurškim potezima renderiraju prostor, odstranjajući ono što smatraju nepotrebnim pri čemu se pozivanju na konzervatorsku dokumentaciju kojoj ne vidimo prve interpretatore (oni/e u studiji ostaju bezimni), ostavljajući pritom beživotnost prikazanog tkiva kao samorazumljivu ili samo toj branši razumljivu argumentaciju koja se u tekstualnom dijelu eksplicira tek praznim floskulama. Pri tome se kroje oskudni programatski sadržaji za imaginarne male ljude koji se ponekad pojave na nekom simuliranom prostornom prikazu kao dobrodošla dekoracija, uz drveće i klupe češće no uz same zgrade.

Javna sfera koja se obično razumije kao model javnog prostora zamijenjena je instalacijom metatematske konstrukcije medijatiziranog javnog mnijenja (Taylor u: Dehaene, 2010.:29). U svijetu, kao što tvrdi Bruno Latour,

prevodim i parafraziram, politika nestaje u procijepu između nedostatka empirijskog znanja i kalkulacija koje zamjenjuju inteligenciju, a gradski oci, često sumnjive reputacije, rijetko uopće imaju pojam o tome čime upravljaju (Latour u: Dehaene, 2010.:29). Razlika između upravljanja i politike jest u tome da je upravljanje stvar organizacije, a politika stvar kompozicije (Latour u: Dehaene, 2010.:30). Drugim riječima, cjelinu je potrebno rekonstruirati, a ne kalkulirati.

Ranciere kritizira upornu deskriptivnost smatrajući da nas upravo realizam koji prerasta u naturalizam može odvesti daleko od ideje političke rekonpozicije, daleko od moguće kreativne imaginacije, od prava na poeziju kao umjetnost stvarnog i politiku kao umjetnost mogućeg.

Politika mora prestati biti kalkulacija zarade na prodanim obećanjima te se mora vratiti umjetnosti mogućeg.

Ali nije to Ranciereovo težište ono koje bih ovdje naročito naglasila. Ranciere kojeg ovdje smatram bitnim onaj je koji govori o javnoj ulozi profesije, neovisno o tome kojoj disciplini atribuiramo tu profesionalnost ili nedostatak iste (Ranciere u: Avermaete, 2010.:49). Ranciere naglašava da je javna uloga bilo koje profesije u pažljivo određenom ekvilibriju između autonomije (rad unutar racionalnih postavki određene discipline) i heteronomije (mogućnost izglobljavanja van granica neke određene discipline i mogućnost angažmana unutar drugačijih logika). Prema tome to zahtijeva specifično pregovaranje koje mora zadržati nešto od tenzije koja gura estetsko iskustvo ka rekonfiguraciji kolektivnog života i nešto od tenzije koja povlači moć estetske senzibiliziranosti s drugih iskustvenih platoa (ibid.).

Jedna bitna odrednica potrage za interdisciplinarnošću kao nezaobilaznom kvalitetom ostvarivanja javnog, bilo da se radilo o javnim sferama ili prostorima, jest, smatram, pronalaženje zajedničkih vokabulara. To nije lak zadatak u situaciji kada su neke discipline ukotvljene ne samo u vlastitim vokabularima već u vlastitim monokulturama. Pa se tako još uvijek često govori o arhitektonskoj ili dizajnerskoj kulturi, što je u izravnoj opreci s benjaminovskim poimanjem upravo arhitekture kao u ukupnosti kolektivnog života najprisutnije profesije koja u svom habitusu ima upisan karakter javnog djelovanja.

Druga bitna odrednica jest stav spram javnosti, tj. odnos profesije s javnom sferom. Pa tako Tom Avermaete kaže: "U arhitektonskoj kulturi 'javnost' nije jasno omeđena kategorija" (Avermaete, 2010.:49). Javnost i jest kategorija koja je po svojim intrinzičnim kvalitetama u konstantnoj redefiniciji.

Nadalje Avermaete, parafraziram: Definicije javnih formi često su polazišta za određene arhitektonske pristupe, dapače, definicije se javnosti re-konstruiraju, in-formiraju kroz takve pristupe (Avermaete, 2010.:49).

Ta je dijagnoza koju uspostavlja Avermaete važna, a odnosi se na neuralgičnu točku koja rezultira, po mom mišljenju, upravo iz monokulturalnosti branši, iz neuralgije koja se očituje u odbojnosti spram dijeljenja vokabulara, a upravo ta odbojnost može biti pogubna kada više disciplina traži zajednički teren za stvaranje javnih prostora i sfera.

Ukidanje ili barem otežavanje mogućnosti participacije događa se čak i na razini predodžbe. Simulirani prostorni model takve vrste kakva je upotrijebljena u studiji, u poredbi s prostornim modelacijama i komplementarnim, a često i alternativnim urbaniziranjem koje se svakodnevnim praksama ustvaruju na parceli SC-a, neprihvatljiva su simulacija planiranja oblika arhitektonskih ljuski koje bi se, kao i uvijek, tek trudom korisnika obogatile životnim sadržajima, a da se njihov trud (osim formalno) ni jednom ne spominje, a kamoli uzima u obzir.

6. Zaključak

Kultura promjene prije svega, dakle, znači promjene u procesima planiranja. Takve promjene prvenstveno bi značile sustavno nadilaženje monokulturalnosti profesija, gdje nedostatak zajedničkog vokabulara priječi stvaranje interkulturalnih timova stručnjaka. Time ne upućujem kritiku isključivo arhitektonskoj struci čiji je vizualni jezik često degradirajuć i za vizualno kompetentnijeg promatrača (kao što je to slučaj u Prostornoj studiji SC), već svim strukama (u ovom konkretnom tekstu prije svega konzervatorskoj struci) koje svoje polje djelovanja vide u stvaranju i održavanju neophodne civilne tekovine javnog prostora i javnih sfera. Rad na zajedničkim vokabularima, koji uključuju domenu vizualne, ali i haptičke kulture, neophodan je za promišljanje ne želim reći samo *razvoja već i održivosti* gradova.

Osnova za kritiku gore navedene studije prvenstveno se zasniva na njejoj praktičnoj "nevidljivosti" – nitko od studenata i studentica, mojih kazivača i kazivačica, nije nikad bio upoznat sa studijom. To je samo jedan od načina na koji ova studija zanemaruje populaciju koja je osnovni korisnik prostora koji se transformira, a vidove u kojima se to zanemarivanje odvija u praktičnim koracima studije koja ne predviđa dovoljno prostora za osnovne aktivnosti svojih primarnih korisnika (prije svega prehrana te dnevni boravak za učenje i rad, kao i infrastruktura koja to omogućava sa svim osnovnim tehnološkim uvjetima koje današnjica poznaje, a tamo ih nema) opisala sam u pojedinostima. Ono što predlažem kao alternativu ovakvoj vrsti prostorne studije koja u obzir uzima samo fizičku matricu i njenu povijesnu genezu jest prostorna studija koja bi se detaljno bavila i sadašnjim

praksama korištenja postojeće fizičke matrice kako bi se dobio što bolji uvid u potrebe korisnika.

Osim toga svaka prostorna studija u današnje vrijeme mora uvažiti mišljenje korisnika prostora i omogućiti im veću fleksibilnost u naknadnom oblikovanju. U ovom slučaju korisnici prostora nisu dobili ni mogućnost uvida u studiju, a čak i ideja participacije i privremenog korištenja u navedenoj je studiji potpuno isključena. Uz mapiranje aktivnosti na postojećoj fizičkoj matrici, moj drugi prijedlog svakako se odnosi na uključivanje upravo strategija privremenog korištenja i participacije korisnika u procesu planiranja kako bi fizička matrica što bolje rasla s njihovim potrebama. Čitav je niz takvih slučajeva, a od najuspješnijih bih svakako spomenula *MuseumsQuartier* u Beču koji je renoviran postepeno i u skladu s potrebama korisnika te je upravo zato izrastao u mjesto koje Bečani vole, a time i privlači posjetitelje koji žele osjetiti dah autohtonog života građana u tom gradu.

Treći prijedlog, ili bolje rečeno otvoreno pitanje, svakako se odnosi na renoviranje zaštićenih objekata – stanka je preduga te se postavlja pitanje je li renovaciju uopće i moguće provesti.

Autohtonost Studentskog centra određuju njegovi korisnici, studenti koji tamo provode veliku većinu svog radnog i slobodnog vremena. Njihove potrebe i *prakse*, ukratko zaključujem na kraju, moraju biti dijelom planiranja transformacije ovog izvanredno vrijednog zagrebačkog prostora koji se mora integralno očuvati barem u njegovim zaštićenim dijelovima i njegovim najvrijednijim praksama.

Literatura

- Avermaete, T. (2010). The Architect and the Public: Empowering people in Postwar Architecture Culture. *HUNCH. The Berlage Institute Report on Architecture, Urbanism, and Landscape*. Rotterdam: NAI Publishers and Berlage Institute 14: 49-61.
- Dehaene, M. (2010). On the Difficulty to make a public proposition, or the chance encounter of the Panopticon and the Boyle Air Pump on a Drawing Board. *HUNCH. The Berlage Institute Report on Architecture, Urbanism, and Landscape*. Rotterdam: NAI Publishers and Berlage Institute 14: 28-37.
- Čorak, Ž. (1994). *Zagreb, pisani prostor*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske – Mladost.
- Čorić, T. (2007). *Pola stoljeća Studentskog centra u Zagrebu (1957 – 2007)*. Zagreb: SC.
- Auf-Franić, H. (2007). *Prostorna studija Studentskog centra Sveučilišta u Zagrebu*. Zagreb: SC i AF.

- Igrec, D. (2010). Memory of the City. U: Leboš, S. (Ur.) *Mnemosyne – Theatre of Memories. Phase 1: Getting Together*. Zagreb: UIII.
- Kohout, M.; Šlapeta, V.; Templ, S. (1999). *Prague, 20th Century Architecture*. Wien-Munich-NY: Springer.
- Laszlo, A. (2007). Građevna povijest Studentskog centra. U: Auf-Franić, H. (Ur.) *Prostorna studija Studentskog centra Sveučilišta u Zagrebu*. Zagreb: SC i AF.
- Rajković, N. (2007). Konceptija programa kulture 'Kultura promjene'. U: Auf-Franić, H. (Ur.) *Prostorna studija Studentskog centra Sveučilišta u Zagrebu*. Zagreb: SC i AF.
- *** (2007). Konzervatorska dokumentacija. U: Auf-Franić, H. (Ur.) *Prostorna studija Studentskog centra Sveučilišta u Zagrebu*. Zagreb: SC i AF.

Dr. sc. Vedran Prelogović i dr. sc. Aleksandar Lukić

*Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, Geografski
odsjek, Zagreb*

e-mail: vprelogo@geog.pmf.hr; alukic@geog.pmf.hr

Akteri i koncepti razvoja biciklističkog prometa u Zagrebu

1. Uvod

Rad proizlazi iz istraživanja “Navike i stavovi studenata Sveučilišta u Zagrebu o korištenju bicikla kao prijevoznog sredstva i oblika rekreacije” koje je napravljeno tijekom lipnja 2010. godine u okviru projekta PRESTO (mjere “Promocija korištenja bicikla među studentima (Z-B.2)”) koji je u ime Grada Zagreba koordinirao Gradski ured za strategijsko planiranje i razvoj Grada, a koji je ujedno i naručilac istraživanja. Osnovni cilj bio je utvrditi broj studenata koji koriste bicikl kao prijevozno sredstvo i oblik rekreacije u Zagrebu. Svrha istraživanja bila je znanstvenim spoznajama o navikama i stavovima studenata o korištenju bicikla pridonijeti oblikovanju mjera za povećanje (udvostručenje) broja studenata koji koriste bicikl u Zagrebu.¹ Glavna metoda u istraživanju bila je anketa² kojom je obuhvaćeno 600 ispitanika ili 1,02% svih studenata Sveučilišta u Zagrebu. U anketu su bili uključeni svi fakulteti Sveučilišta u Zagrebu, osim Metalurškog fakulteta u Sisku i Geotehničkog fakulteta u Varaždinu. Broj ispitanika bio je proporcionalan broju upisanih studenata na pojedinom fakultetu u akademskoj godini 2009/2010.

Koncept ovog istraživanja u početku nije pretpostavljao identifikaciju, objašnjenje i detaljniju razradu uloge aktera uključenih u planiranje biciklističkog prometa i odgovarajuće infrastrukture u Zagrebu. Važnost i uloga

¹ Osim toga kroz anketno se istraživanje željelo saznati odgovore na pitanja: Koliko studenata Sveučilišta u Zagrebu koristi bicikl? Koliko često studenti koriste bicikl i ostale oblike prometnih sredstva kao prijevozno sredstvo? Kolike udaljenosti prevaljuju biciklom? Zašto studenti koriste odnosno ne koriste bicikl u Zagrebu? Osjećaju li se sigurno vozeći bicikl u Zagrebu? Koliko su studenti zadovoljni biciklističkom infrastrukturom u Zagrebu? Što bi ih potaknulo da više i češće koriste bicikl? Što bi gradske vlasti mogle učiniti da potaknu veće korištenje bicikla među studentima u Zagrebu? I brojna druga pitanja iz čijih se odgovora zrcale moguće smjernice budućeg planiranja i razvoja biciklističkog prometa u Zagrebu.

² Detaljnije o samoj anketi i rezultatima istraživanja vidjeti u: Lukić i sur. (2011.).

aktera nametnula se autorima ovog članka nakon mnogobrojnih kontakata i razgovora s pojedincima, predstavnicima institucija i udruga uključenih u proces oblikovanja biciklističkog prometa u gradu, zatim u sudjelovanjima na tematskim skupovima i okruglim stolovima i, konačno, uvidom u recentno znanstveno štivo u kojemu se sve češće ističe važnost participativnih oblika urbanog planiranja kod donošenja odluka važnih za održivi prometni sustav grada (Blickstein, 2010.; Gehl i sur., 2006.).

2. Suglasja i konflikti u razvoju prostora – k participativnim oblicima planiranja

Sudjelovanje u programu PRESTO, koje je podrazumijevalo komunikaciju i interakciju s nizom aktera uključenih u proces planiranja daljnjeg razvoja biciklističkog prometa u Zagrebu, otvorilo je uvid u niz problema suvremene planerske prakse. Kao jedno od ključnih pojavilo se pitanje koncepta razvoja biciklističkog prometa u Zagrebu, o čemu se mišljenja među (izravnije i neizravnije uključenim) akterima razlikuju. Upravo pitanje pluralnosti mišljenja, modaliteta razrješavanja konflikata među akterima različitih razina političke i financijske moći te demokratskog artikuliranja konačne odluke, smatraju neki od vodećih suvremenih teoretičara prostornog planiranja, ključni su izazovi koji se pred planiranje danas postavljaju. Allmendinger (2009.), primjerice, vrlo precizno postavlja pitanje: U trenutku kada postoji izrazito nepovjerenje u politički proces, fragmentacija u pojedinačne i nepovezane političke teme i pluralnost u mišljenjima, kako postići suglasje oko bitnih pitanja? (Allmendinger, 2009.:197). Healey (2006.) o problemima dosizanja suglasja u urbanizmu i prostornom planiranju slično zaključuje, ističući kako se među temeljnim uzrocima za fragmentiranost socijalnog poretka nalazi, uz pitanja političke moći, i pomak od zajedničkih ciljeva koji su dominirali modernizmom k postmodernističkom dobu raznolikosti životnih stilova i slavljenju različitosti (Healey, 2006.:32).

Takvi trendovi u društvu nužno zahtijevaju transformaciju sustava i uloge prostornog planiranja jer se prečesto doima kako ono nije u stanju pratiti njegove izrazito brze i intenzivne promjene ostajući čvrsto vezano za ideje i prakse iz nekog drugog vremena. Od niza zahtjeva koji se postavljaju pred struku prostornog planiranja kako bi bila sposobna odgovoriti zahtjevima vremena, u okviru novih, participativnih, komunikativnih i kolaborativnih pristupa, posebno se ističu:

- prepoznavanje različitih zainteresiranih strana, dionika i njihovih interesa,

- uvažavanje da se brojne aktivnosti tradicionalno smatrane isključivom domenom institucionalnog planiranja i urbanizma danas odvijaju izvan tih okvira,
- prepoznavanje da su svi oblici znanja socijalno konstruirani i da akademska i stručna znanja nisu toliko različita od iskustava temeljnih na praksi, kako su smatrali zagovornici tradicionalnijih pristupa planiranju (Healey, 2006.:29 i 288).

Iskustva autora ovog članka dobivena tijekom sudjelovanja u programu PRESTO uvelike reflektiraju navedene izazove u planiranju prostora, a posebno, kao što je već spomenuto, u pitanju viđenja koncepta razvoja biciklističkog prometa među akterima te različitih odnosa interesa i moći pojedinih aktera.

Prije razrade teme, dakle, aktera i koncepata biciklističkog prometa u Zagrebu, važno je ukratko istaknuti temeljne odrednice suvremenog planiranja prometnog sustava koje uvelike, barem deklarativno, počiva na postulatima održivog razvoja. To pak podrazumijeva snažnu podršku nemotoriziranim oblicima prometa, kakav je i biciklistički. Stoga se u nastavku kroz pregled literature i iskustva drugih gradova tumači značenje koje danas ima biciklistički promet u gradu.

3. Održivi prometni sustav grada

Rastućim problemima u planiranju i održivosti prometa u gradu, kao i potrebama za podizanjem kvalitete života, posvećuje se zamjetna pažnja te se smatraju važnim pitanjima za razvoj urbanih područja u razvijenim zemljama svijeta. Zajednički i dominantan čimbenik razvoja prometa gradova intenzivna je automobilizacija koja je postala neminovan pokretač brojnih problema među kojima se posebno ističu sljedeći:

- konstantan porast onečišćenja zraka i buke (40% emisija CO₂ i 70% emisija ostalih polutanata nastalih cestovnim prometom izazvano je prometom u gradu),
- prometna zagušenja, s nizom neželjenih posljedica (koštaju gotovo 100 milijarda eura, što je oko 1% BDP-a EU),
- porast broja prometnih nesreća (najugroženije su skupine pješaci i biciklisti koji imaju šest puta veće šanse smrtnog stradavanja u prometnim nesrećama u odnosu na vozače osobnih automobila),
- neadekvatan način korištenja gradskog zemljišta, često na štetu javnih površina (npr. smanjivanje i nestajanje pješačkih zona, sužavanje nogostupa, izgradnja pristupa podzemnim garažama, itd.),

- smanjenje kvalitete života u gradskim područjima, posebice u središnjim dijelovima grada,
- porast broja pretilih osoba i dr. (Blanco i sur., 2009.; Rybarczyk i Wu, 2010.; Pucher i sur., 2010.).

Održivi prometni sustav podrazumijeva optimiziranje različitih oblika prometa te integraciju javnog (vlak, tramvaj, metro, autobus, taksi) i osobnog prometa (automobil, motocikl, bicikl, pješaćenje). Na taj se način ostvaruju zajednički ciljevi u smislu ekonomskog prosperiteta, upravljanja potražnjom za prometom, tj. oblikom prometa ili prometnog sredstva koji će jamčiti mobilnost, kvalitetu života i zaštitu okoliša sadašnjim i, što je osobito važno, budućim generacijama (Geurs i Van Wee, 2003.).

Iz tog razloga, a kao odgovor na probleme s kojima se suočavaju i nose postojeći urbani prometni sustavi, sve se više zagovara implementacija alternativnih oblika mobilnosti, a biciklistički je promet jedan od glavnih oblika alternativne mobilnosti u kontekstu održivog višemodalnog prometnog sustava grada.

Navedeno sve više potiče znanstvenike, planere, političare, udruge, dakle, različite aktere na osmišljavanje i oblikovanje održivog i integralnog prometnog sustava grada. Akteri svoje interese nastoje ostvariti kroz zakonsku regulativu, artikulirajući ideje putem medija, znanstvenih istraživanja i javnih rasprava.

4. Biciklistički promet kao dio održivog urbanog višemodalnog prometnog sustava

Korištenje bicikla kao prijevoznog sredstva i oblika rekreacije povećava se u sve većem broju gradova. Rezultat je to promjena u načinu života, osvještavanju pojedinaca o značenju i važnosti bicikla za zdravlje, ulaganja značajnih sredstava gradskih vlasti u biciklističku infrastrukturu i promociju korištenja bicikla bez obzira na spol, razinu obrazovanja i dob i dr. (Pucher i Buehler, 2008.). Nadalje, to je rezultat spoznaja kako svakodnevno ili često korištenje bicikla za odlazak na posao, školu, fakultet, kupovinu ili u rekreativne svrhe povećava dnevnu mobilnost pojedinaca, smanjuje onečišćenost zraka i buku uzrokovanu prvenstveno automobilskim prometom (Cycling in London, 2008.; Gatersleben i Haddad, 2010.; Pucher i Buehler, 2008.; Pucher i sur., 2010.). Važnim se smatra i promjena paradigme u urbanom planiranju kojemu je održivi i usklađeni razvoj grada jedan od proklamiranih ciljeva, a biciklistički promet kao održivi oblik prometa to zasigurno i jest.

Kao primjeri dobre prakse planiranja višemodalnih prometnih sustava u kojim biciklistički promet ima značajan udjel uglavnom se ističu nizozemski, danski i njemački gradovi u kojima je udio putovanja biciklom dosegao vrlo visoku razinu (čak i do 40% svih putovanja u gradu) (Gehl, 2010.; Pucher i Buehler, 2008.; Pucher i Buehler, 2011.).³

Bicikl je i u Zagrebu sve više prisutan kao prijevozno sredstvo. U posljednjih desetak godina dosta je uloženo u obnovu i izgradnju infrastrukture. Označene su biciklističke trake i izgrađene nove biciklističke staze. Danas u Zagrebu ima oko 200 km biciklističkih staza i traka, od kojih je većina napravljena u posljednjem razdoblju. Uređenje i izgradnja biciklističke infrastrukture donekle je i zakonski regulirana. Tako su, primjerice, Generalnim urbanističkim planom (2007.) određeni neki standardi izgradnje biciklističkih traka i staza u gradu. Pored toga Grad Zagreb se uključio i u europske inicijative za čisti urbani transport: CIVITAS I (2002-2006), CIVITAS II (2005-2009), CIVITAS+ te participirao u konzorciju gradova koji je pripremio prijedlog projekta CIVITAS-ELAN, u kojem i sudjeluje (Bedenko, 2008.).⁴ Sve navedeno pridonijelo je, barem na temelju opažanja, povećanju broja građana koji koriste bicikl kao prijevozno sredstvo.

Ipak, usprkos navedenim pozitivnim pomacima, na temelju redovitog korištenja bicikla kao prijevoznog sredstva u Zagrebu zaključujemo kako se on još uvijek ne tretira kao ravnopravno i važno prijevozno sredstvo, odnosno kako se biciklistički promet nedovoljno doživljava kao integralni dio gradskog prometnog sustava. Primjerice, biciklističke staze, iako im je duljina povećana, nisu povezane u cjelovitu mrežu koja će omogućiti brzo, sigurno i učinkovito korištenje bicikla kao prijevoznog sredstva. Na nekim je lokacijama njihova uporabljivost upitna zbog nedovoljne širine te konflikta s ostalim oblicima prometa. Problem je posebice izražen u središtu grada. Broj biciklističkih parkirališta, iako povećan, još je uvijek nedovoljan. Gradske vlasti, iako dosta financijskih sredstava ulažu u infrastrukturu, još uvijek, prema mišljenju studenta, ne rade dovoljno na povećanju sigurnosti, izgradnji infrastrukture (staza, traka, parkirališta) i promociji bicikla kao alternativnog oblika prijevo-

³ Zanimljiv je podatak da u zemljama engleskog govornog područja broj dnevnih putovanja iznosi svega 1-2% (Pucher i sur., 2010.). Razlog je tome uznapredovao proces metropolitizacije koji je bio potaknut snažnom automobilizacijom tijekom 1960-ih i 1970-ih. Tako, primjerice, u velikim gradskim regijama Ujedinjenog Kraljevstva i posebice SAD-a pojedinac dnevno na put od stana do posla i natrag prijeđe udaljenost veću od stotinu kilometara pa bicikl nije konkurentan automobilu ili željeznici.

⁴ Ciljevi navedenih projekata na tragu su oblikovanja inteligentnijeg gradskog prometnog sustava u kojem će važniju ulogu imati i korištenje bicikla. Evidentno je i djelovanje nevladinih udruga na popularizaciju korištenja bicikla u svakodnevnom osobnom prijevozu te kao oblika rekreacije (udruga Bicikl, Zelena akcija).

za (Lukić i sur., 2011.). Zakonska regulativa uvelike ne odgovara suvremenim standardima biciklističkog prometa te ne postoji biciklistički dugoročni plan ni puna integracija biciklističkog s ostalim oblicima prometa u prostorno-planskoj dokumentaciji. Može se zamijetiti i jednodimenzionalan pristup biciklističkom prometu, bez propitivanja alternativnih koncepata razvoja (što se prvenstveno očituje u zagovaranju dijeljenja postojećih prometnica između sudionika u prometu, dok se koncepti izgradnje i uređivanja fizički odvojenih biciklističkih staza uglavnom smatraju neizvedivim u trenutnoj prometnoj situaciji grada).

5. Akteri biciklističkog prometa u Zagrebu

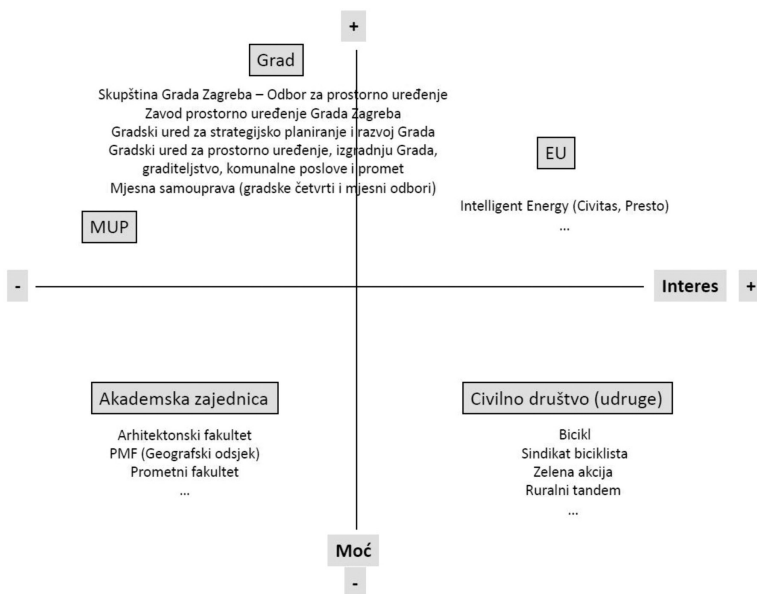
Razni akteri izravno ili neizravno sudjeluju u oblikovanju biciklističkog prometa i prateće infrastrukture u Gradu Zagrebu.⁵ Akteri mogu poticati, zaustaviti ili utjecati na konačan izgled i funkciju biciklističke infrastrukture te odvijanje biciklističkog prometa i to kroz donošenje i provođenje zakona, pravilnika i drugih propisa, kroz proces prostornog (urbanog) planiranja te konkretnim akcijama u prostoru. U planiranju ovog oblika prometa sudjeluje čitav niz institucionalnih aktera na svim prostornim razinama, od državne, preko regionalne (županijske) do lokalne (gradske četvrti i mjesni odbori). Različiti institucionalni akteri imaju stalne službe čija se mišljenja, dozvole i suglasnosti moraju ishoditi u svim fazama planiranja biciklističkog prometa, izgradnje i uređenja potrebne infrastrukture. Na razini Grada Zagreba broj institucionalnih aktera vrlo je velik, a ističu se sljedeći: Skupština Grada Zagreba kao najvažnije i ključno gradsko tijelo s Odborom za prostorno uređenje, zatim Zavod za prostorno uređenje Grada Zagreba, Gradski ured za strategijsko planiranje i razvoj grada, Gradski ured za prostorno uređenje, izgradnju grad, graditeljstvo, komunalne poslove i promet, i na koncu mjesna samouprava, tj. 17 gradskih četvrti sa svojih 208 mjesnih odbora (Službeni glasnik Grada Zagreba, 9/09).

Uz navedene nadležne gradske urede kao aktere možemo prepoznati i civilne udruge, kao što su Bicikl, Sindikat biciklista, Zelena akcija i druge.

⁵ Zakon o sigurnosti prometa na cestama (NN 67/08) biciklističku infrastrukturu definira kao prometnu površinu u okviru cestovnog prometnog sustava koja je namijenjena isključivo ili prije svega za prometovanje bicikala. Nadalje, ovim su zakonom izdvojeni i precizno definirani objekti namijenjeni isključivo prometovanju bicikala, a to su biciklističke staze i biciklističke trake. Biciklistička staza je izgrađena prometna površina namijenjena za promet bicikala koja je odvojena od kolnika i obilježena propisanim prometnim znakom. Za razliku od toga, biciklistička traka je dio kolnika namijenjen za promet bicikala koji se prostire uzduž kolnika i koji je obilježen uzdužnom crtom na kolniku i propisanim prometnim znakom.

Iako prisutna, akademska je zajednica u začetku sudjelovala vrlo skromno, što je vidljivo i po sve donedavno vrlo malom broju publiciranih znanstvenih i stručnih članaka o ovoj problematici.⁶ S vremenom je, potaknut dijelom i nekolicinom programa Europske unije koji promoviraju inteligentno planiranje gradskog prometa, prvenstveno putem intermodalnih sustava u kojim važno mjesto u europskim gradovima ima i bicikl, broj aktivnosti i mjera sve više rastao. Širila se i mreža aktera, posebno iz redova akademske zajednice i udruga civilnog društva, a i mediji postaju sve zaineresiraniji za ovu problematiku (dijelom potaknuti i rastućim cijenama goriva, kao i sve učestalijim konfliktima u prostoru između različitih sudionika u prometu). Na temelju poznavanja situacije i vlastite procjene, odnose između interesa i moći pojedinih aktera prikazali smo na slici 1.

Slika 1. Akteri biciklističkog prometa u Zagrebu

⁶ Primjerice, pretraživanje dviju najsveobuhvatnijih baza domaćih znanstvenih časopisa, odnosno radova hrvatskih znanstvenika, rezultiralo je tek s nekoliko publikacija i priloga o problematici korištenja bicikla kao prijevoznog sredstva (Hrčak-Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske (<http://hrcak.srce.hr>) te Hrvatska znanstvena bibliografija (<http://bib.irb.hr>). Iako su posljednjih godina održana dva značajna znanstvena skupa o problematici razvitka Zagreba i njegovog prometnog sustava, niti jedan od priloga nije naslovljen odnosno posvećen isključivo biciklističkom prometu u Zagrebu, iako se on spominje u nekoliko referata (riječ je o skupovima "Prometna problematika Grada Zagreba" u organizaciji Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 2006. te "Razvitak Zagreba" u organizaciji Gradskog poglavarstva Grada Zagreba i Hrvatskog inženjerskog društva 2008. Cjelovite reference navedene su u izvorima.).

Povećanje broja aktera potaknulo je i pitanje daljnjeg razvoja biciklističkog prometa u Zagrebu. Naime, usprkos nabrojenim pozitivnim rezultatima dosadašnjeg koncepta razvoja, sve se jasnije artikulira kritičan pa čak i negativan stav dijela medija, javnosti i udruga civilnog društva o daljnjem razvoju biciklističkog prometa u Zagrebu. Akteri počinju izražavati različite vizije i moguće je prepoznati da se dosadašnji koncept svojevrsnog neumreženog rasta i mješovitog korištenja prometnica više ne smatra jednim mogućim i poželjnim rješenjem (npr. biciklističke staze i trake, kao i prilagođavanje postojeće infrastrukture potrebama biciklista, uglavnom su pratile rekonstrukciju gradskih prometnica i to većinom bez fizičkog odvajanja od ostalih oblika prometa). Nova znanja, koja proizlaze kako iz znanstvenih istraživanja tako i praktičnih iskustava članova udruga civilnog društva, upućuju na potrebu otvaranja diskusije o viziji, strateškim smjernicama i akcijskom planu za daljnji razvoj biciklističkog prometa u Zagrebu. To pak podrazumijeva argumentiranu raspravu u oblikovanju koncepta planiranog, mrežnog razvoja, usklađivanje zakonske regulative s odabranim konceptom, mrežni pristup razvoju infrastrukture, izradu odgovarajuće prostorno-planerske dokumentacije za biciklistički promet i njenu punu integraciju u planove višeg reda, kontinuirana istraživanja i vrednovanja postignutog te daljnje poticanje participativnih oblika u planiranju (tablica 1).

Tablica 1. Obilježja prepoznatih konceptata razvoja biciklističkog prometa u Zagrebu

NEUMREŽENI RAST	MREŽNI RAZVOJ
Produljenje biciklističkih staza	Propitivanje koncepta razvoja biciklističkog prometa <ul style="list-style-type: none"> • pretežito odvojena infrastruktura • mješoviti koncepti • dijeljenje prostora
Zakonska regulativa <ul style="list-style-type: none"> • infrastruktura se širi usporedo s rekonstrukcijom prometnica (ograničavanje mrežnog sustavnog pristupa) 	Usklađivanje zakonske regulative s odabranim konceptom
Prilagođavanje postojeće infrastrukture	Mrežni pristup razvoju infrastrukture
Nepostojanje biciklističkog dugoročnog plana ni pune integracije biciklističkog s ostalim oblicima prometa u prostorno-planerskoj dokumentaciji	Izrada odgovarajuće prostorno-planerske dokumentacije za biciklistički promet i njena puna integracija u planove višeg reda
Jednodimenzionalni pristup biciklističkom prometu <ul style="list-style-type: none"> • bez propitivanja alternativnih konceptata 	Kontinuirana istraživanja i vrednovanja postignutog
	Daljnje poticanje participativnih oblika u planiranju
~ 2000.	~ 20XX.
Porast broja aktera pridonosi promišljanju konceptata razvoja biciklističkog prometa	

6. Zaključak

Biciklistički promet u Zagrebu, iako je još uvijek relativno slabo zastupljen, nedovoljno integriran u gradski prometni sustav i nedovoljno razvijene infrastrukture (a tu se posebno ističu neumreženost biciklističkih staza i traka, mali broj adekvatnih parkirališta), postaje sve zastupljeniji oblik prometa o čemu zorno svjedoči vidljivo povećanje broja korisnika te aktera koji se zalažu za njegovu jaču i širu emancipaciju. Povećanje značenja biciklističkog prometa u posljednjih je desetak godina bilo povezano s pojavljivanjem novih aktera i to proaktivnih (npr. udruge, dio akademske zajednice i sl.) te reaktivnih koji su se pojavili kao moguća prepreka u odvijanju i razvoju ovog oblika prometa (pojedini institucionalni akteri). Povećanje broja aktera različite moći (financijske, političke), od institucionalnih do pojedinaca, svojim djelovanjem i utjecajem sve više pridonosi pluralizmu u promišljanju alternativnih koncepata planiranja prostora, u ovom slučaju biciklističkog prometa. Ipak korak k stvarno otvorenom, demokratskom i participativnom planiranju podrazumijeva odgovornost institucionalnih aktera u smislu formaliziranje sustava koji bi omogućio da, uz akademska i stručna znanja, i praktična iskustva svih zainteresiranih aktera budu uključena i odgovarajuće vrednovana. To podrazumijeva spremnost na promišljanje alternativnih vizija i koncepata razvoja biciklističkog prometa u Zagrebu te osnaživanje svih aktera uključenih u taj proces.

ZAHVALA

Zahvaljujemo se mr. sc. Veleriji Kelemen-Pepeonik, Željki Pavlović i Matiji Vugeru iz Gradskog ureda za strategijsko planiranje i razvoj grada na interesu, svesrdnoj pomoć i podršci u planiranju i provedbi istraživanja. Studentima Geografskog odsjeka PMF-a u Zagrebu: Martini Cvitković, Marti Jovanić, Zlatki Matek, Tamari Mihoci, Šimi Sušiću i Anti Šušnjari zahvaljujemo na suradnji u anketiranju. Također zahvaljujemo i Vladimiru Halgoti iz udruge Sindikat biciklista na vrlo korisnim savjetima i prijedlozima.

Literatura

- Allmendinger, P. (2009). *Planning Theory*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Bedenko, V. (2008). *Održiva mobilnost za kvalitetu života u gradu*, u: Radić Jure (ur.). *Razvitak Zagreba*. Zagreb: Second HDGK d.o.o.
- Blanco, H.; Alberti, M.; Forsyth, A.; Krizek, K. J.; Rodriguez, D. A.; Talen, E.; Ellis, C. (2009). Hot, Congested, Crowded and Diverse: Emerging Research Agendas in Planning. *Progress in Planning*, 71:153-205.

- Blickstein, S. G. (2010). Automobility and the Politics of Bicycling in New York City. *International Journal of Urban and Regional Research*, 34 (4):886-905.
- Cycling in London, Final report, *Prepared for Transport for London* (2008). Pregledano 21. veljače 2011. (<http://www.tfl.gov.uk/assets/downloads/businessandpartners/cycling-in-london-final-october-2008.pdf>).
- Gatersleben, B. and Haddad, H. (2010). Who is the Typical Bicyclist? *Transportation Research Part F*, 13:41-48.
- Gehl, J. (2010). *Cities for People*. Washington: Island Press.
- Gehl, J.; Gemzøe, L.; Kirknæs, S. and Søndergaard, B. S. (2006). *New City Life*. Copenhagen: The Danish Architectural Press.
- Generalni urbanistički plan grada Zagreba (2007).
- Geurs, K. and van Wee, B. (2003). The Role of Non-motorised Mode in an Environmentally Sustainable Transport System, In: Tolley, Rodney (Ed.). *Sustainable Transport: Planning for Walking and Cycling in Urban Environments*. Cambridge: Woodhead Publishing.
- Healey, P. (2006). *Collaborative Planning: Shaping Places in Fragmented Societies*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Lukić, A.; Prelogović, V. and Rihtar, S. (2011). Planning a More Humane City: Student Expectations Concerning Bicycle Use and Transportation in Zagreb. *Hrvatski geografski glasnik*, 73 (1):111-132.
- Pucher, J. and Buehler R. (2008). Making Cycling Irresistible: Lessons from The Netherlands, Denmark and Germany. *Transport Reviews*, 28 (4):495-528
- Pucher, J. and Buehler, R. (2011). Sustainable Transport in Freiburg: Lessons from Germany's Environmental Capital. *International Journal of Sustainable Transportation*, 5:43-70.
- Pucher, J.; Dill, J. and Handy, S. (2010). Infrastructure, Programs, and Policies to Increase Bicycling: International Review. *Preventive Medicine*, 50:106-125.
- Rybarczyk G. and Wu C. (2010). Bicycle Facility Planning Using GIS and Multi-Criteria Decision Analysis. *Applied Geography*, 30:282-293.
- Službeni glasnik Grada Zagreba (9/09).
- Zakon o sigurnosti prometa na cestama (NN 67/08).

Internetski izvori:

- Hrčak–portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske. Pregledano 9. siječnja 2012. <http://hrcak.srce.hr>
- Hrvatske znanstvena bibliografija. Pregledano 9. siječnja 2012. <http://bib.irb.hr>

Diskusija nakon 4. sesije izlaganja

Franc Trček (sociolog, Ljubljana): Pokušat ću biti kratak. Kad pričamo o biciklima u ovim našim sredinama, bicikliste uvijek krađu. Krađu pješaku ili krađu automobilistu i to je već u startu problem, i u Ljubljani i u Mariboru. Tamo su isto kao i u Zagrebu iscrtali mimikriju biciklističkih staza. Sad mi se po glavi vrzma, kada sam išao u Malmu da vidim Turning Torso neboder od Calatrave i taj novi dio grada, najednom sam bio kao *cipelcug* Mohikanac. Oni imaju probleme kako pješake uspostaviti natrag. I u Gentu recimo isto. Tamo devedeset posto studenata vozi bicikle, ne vozi sedam posto koji su u gradu i tri posto koji su neke vrste kontrakultura. Onda mi pravimo CIVITAS projekt, onda bi dali *lovu* jer studenti malo krađu bicikle između sebe, da riješe taj problem. Ja sam rekao – koliko vi imate studenata koji nemaju svoje bicikle, pa ga *drmne*. Tih studenata je bilo par hiljada i onda sam imao jednoga ekonomista pa smo rekli za tu istu *lovu* kupite svima bicikl i riješen je problem. Svi će imati bicikle. Zezam se malo, ali rješenje bi vjerojatno bilo jeftinije.

Kada smo imali u Ljubljani CIVITAS ELAN sedmicu mobilnosti, bio je stručnjak za pitanja mobilnosti iz Nizozemske koji je pričao o tim stvarima. Mene tada nije bilo, ali znam njegov rad od prije. Njegova teza je da pravimo veliku grešku jer promoviramo bicikle kao zdravlje, eko, CO₂, gore, dolje, rekao je to ne pali. Pali ti to što oni znače komoditet i prednost. Da ti je jeftin, da ti je komodan, da imaš infrastrukturu prilagođenu.

Evo, mi smo radili istraživanje. Ljudi iz ljubljanske urbane regije vozili bi se biciklima, ali Slovenske željeznice kažu, pa znamo mi to, ali ne smijemo reći, nama fali garnitura, mi si ne možemo priuštiti kupnju Siemensa koji bi imao trećinu prostora za bicikliste, i to su te neke naše prakse. I još samo jednu rečenicu. Kolegica Leboš je pričala o kulturama sjećanja, pamćenja i tako dalje. Jučer sam kao EU recenzent moderirao skup u Sarajevu o oficijelnim politikama, kulturama sjećanja na ovim prostorima, znači Bosna, Hrvatska, Srbija. Sad sam se sjetio da je velika priča oko *Rekoma*, vjerojatno bi mi trebali gurati i neku inicijativu za reurbanizaciju ili defolklorizaciju tih naših sredina. Eto, tu bih ja završio i zahvalio što ste nas pozvali. Hvala.

Sonja Leboš (Udruga za interdisciplinarna i interkulturalna istraživanja, Zagreb): Ako smijem replicirati, ja sam prije svega mislila na jedan centar za urbana istraživanja, ali bi svakako bilo dobro da je on regionalni. Kada govorimo o regijama, mislim da Slovenija sada spada u službenu neka-

kvu regiju koja je srednjoeuropska, dočim ostatak bivše države spada u nešto što se zove *South-East European*. Mislim da bi tu bilo baš zanimljivo spojiti te nekakve regije i napraviti suradnju koja bi uključila i, naravno, te brojne kulture sjećanja koje postoje na raznim prostorima. Tim više što, to sigurno svi znate, postoji ta institucija, dakle spomen-park, spomen-područja iz bivšega sistema, koji su više zanimljivi svima pa i u Sjedinjenim Državama nego nama koji se najmanje time bavimo. Samo to kao primjer, a da ne govorimo o svemu ostalom.

Alija Hodžić (sociolog, Zagreb): Kada se govori o pamćenju, onda bi trebalo sačuvati pamćenje na kulturnu djelatnost Studentskoga centra iz šezdesetih i sedamdesetih godina. Usporedba s Ljubljanom nije dobra. Danas Studentski centar nisu zauzeli zagrebački studenti niti su smislili autonoman program, kao što je učinjeno u Ljubljani. Studentski centar je devedesetih godina izgubio svaku vezu s ranijim kulturnim praksama, postao je mjesto HDZ-ove kulturne politike koja je faktički dovela do stradanje toga centra. U tom smislu ovi arhitekti mogu sada s njim, bez ikakve obaveze kada su u pitanju zadnja dva desetljeća, raditi što hoće pošto tamo od devedesetih ništa autentično i nije stvoreno, kao što je stvoreno u Ljubljani.

Sonja Leboš (Udruga za interdisciplinarna i interkulturalna istraživanja, Zagreb): Mislim da autentičnost datira iz 1937., od onoga časa kad je tamo nastao Zagrebački zbor, a osim toga ono na što sam ja htjela isto uputiti je baš ta velika rupa u sjećanju koja se odnosi na četrdesete. Dakle, iako Aleksandar Laslo u svom istraživanju kada govori o arhitektonici Studentskoga centra razlaže situacije po dekadama, mi imamo jednu ogromnu rupu u sjećanju na koju ja stalno upozoravam u ovom gradu i u ovoj zemlji. Riječ je o rupi u sjećanju koja se odnosi na četrdesete, kada jedan centralni objekt, a to je akustična školjka koja je bila kontaminirana upotrebom od strane vlasti NDH-zije, u bijesu građana 1945. nestaje. Na toj lokaciji nema nikakve spomen-ploče niti bilo kakvoga obilježja da je to bilo mjesto deportacije Židova, Srba, Roma, komunista... Sukladno tome, ne možemo govoriti o sjećanju i zapostavljati takve povijesne drame jer jednostavno – to bi bilo vrlo upitno.

Dr. sc. Dušica Seferagić

Završna riječ

Mnogi su sudionici rekli da je jednodnevni Okrugli stol “Akteri društvenih promjena u prostoru...” trebao biti konferencija. Dvadesetak izlaganja, diskusije s brojnim govornicima. Da smo mogli, bila bi! Ovim Okruglim stolom postigli smo ono osnovno što smo htjeli – interdisciplinarnost i internacionalnost. Izlaganja i diskusije pokrivaju polja brojnih društvenih, znanstvenih, kao i stručnih disciplina. Zaključna riječ ne može biti sažetak svih izlaganja i diskusija, niti joj je to zadaća. Zadaća zaključne riječi, po meni, jest da podsjeti na: 1) okvir glavne teme, 2) sličnosti i razlike u izlaganjima i diskusiji, te, ako je moguće, 3) ukaže na glavne zaključke i njihovu poželjnu ulogu različitih aktera u društvenom odnosu prema prostoru. Na početku Okrugli stol se oslanja na nalaze istraživanja – “Akteri društvenih promjena u prostoru” (IDIZ, 2007. – 2011.) provedenoga u Hrvatskoj. Glavna tema jest uloga aktera u donošenju i provođenju odluka o prostoru.

- 1) Društveni okvir u ulozi aktera čini društveni kontekst od prethodnoga socijalističkog preko tranzicijskoga do (različito nazivanoga) državnoga kapitalizma, divljega kapitalizma, neoliberalizma i sl., čije su osnovne karakteristike: promjena koncepta razvoja društva, načina provedbe, do pojave i preobrazbe starih i novih aktera. Svi su sudionici suglasni u tome da se društveni kontekst promijenio, i kao okvir i kao sadržaj i kao tip djelovanja. Iz toga slijede i nove konsekvence u odnosu prema prostoru, kao i promjene u prostoru samom. Suglasni su i u tome da prostor nije postao nevažan, već obrnuto, postao je jedan od najlukrativnijih resursa jer je ograničen. Od kataklizmičkih ocjena da se više ne radi o održivom razvoju, već o golom opstanku, do optimističnih koje vide izlaz u novim strategijama, taktikama i ulozi novih aktera u njihovom ostvarivanju, širok je dijapazon.
- 2) Što se tiče aktera, brojna su izlaganja ukazala na njihovu šarolikost na svim razinama – od opće do posebne. Ono što povezuje sva ta izlaganja jest da je od države, njenih ekstenzija, lokalnih aktera, znanstvenih i stručnih tijela do građana i javnosti, potrebna suradnja na svim vertikalnim i horizontalnim razinama. Dio izlaganja oslanja se na poznatu Bassandovu podjelu aktera na: ekonomske, političke, stručne i civilne. I uistinu, ma kako dijelili aktere, razgranavali ih ili dodavali nove, osnovna podjela ostaje. U našoj regiji, a to pokazuju sva

izlaganja, novina su: promijenjena uloga države i porast uloge lokalnih aktera, pojava novih ekonomskih aktera (privatnoga kapitala, investitora, developera i sl., bilo domaćih ili stranih ili svjetskih), podijeljena uloga stručnjaka, te pojava i rast uloge nevladinih organizacija, građana i javnosti, tj. civilnoga sektora. Ovi potonji su, po svim nalazima, najslabija karika u četverokutu odlučivanja, ali se ipak pojavljuju, djeluju, polučuju neke društvene rezultate i, naglasimo, ne posustaju. Rast društava do osviještenih građana i formiranje javnosti, sporiji su od promjena društvenih ustroja. Među njima se još nije razvila ravnopravna komunikacija. Za takav zreo pristup potrebni su uzajamni odnosi svih aktera, kao što je to, manje-više, u uređenim razvijenim društvima. Naravno, kapa svemu jest globalni okvir, u usponu ili krizi, koji utječe *volens-nolens* na sva pojedinačna društva, regije, gradove, prostor uopće. Volja za integracijom, poslušnost, otpor, globalne reakcije dio su te međusobne neravnopravne igre raznih aktera. Istaknula bih samo neke dvojbe unutar brojnih priloga:

- a) najviše se razgovaralo o ulozi stručnjaka u donošenju odluka o društvenom prostoru, prostornih planera, planova, urbanista te arhitekta. Uloga planova i urbanista uzdrmana je činjenicom da su unutar nekonzistentnoga i privatnim interesima podređenoga društva, izgubili svoju klasičnu ulogu. Planovi više ne funkcioniraju kao nekada s obzirom da je društvo podložno brzim promjenama, mobilnosti, fleksibilnosti, nesigurnosti, dakle nepredvidivosti. Veliko planiranje i nepredvidivost u očitoj su koliziji. U takvim se uvjetima traže sugovornici među raznim akterima. Politički i ekonomski akteri, posebno privatni, ne haje mnogo za stručnjake, osim one koji pristaju na ulogu servisa privatnim interesima. Tako i nastaje "točkasti ili projektni urbanizam". Rijetki sociolozi prostora i još rjeđi urbani ekonomisti te antropolozi trude se svojim istraživanjima, napisima i javnim istupima uspostaviti kontakt s političkim i ekonomskim akterima, ali zbog svoje slabe društvene moći u tome, i slabo uspijevaju. Rečeno je da bi barem neki trebali ući u vlast kako bi mogli imati utjecaj (kao onaj Trojanski konj u Troji). Činjenicom slabljenja i rasapa urbanizma *ipso facto* minorizira se i suradnja urbanista i sociologa, koja je nekada bila značajna. U izlaganjima i diskusiji među sociolozima kao stručnjacima pojavila se zanimljiva različitost, pokrenuta starom Lefebvrovom kontradikcijom između scijentifikacije i humanoga pristupa u sociologiji i urbanizmu. Osobno smatram da neslaganja ne bi trebalo biti jer sociologija jest *scientia* sa strogim pravilima, da bez

- ekonomskih analiza (poput S. Sassen ili J. Jacobs) ne bismo mogli objasniti prostorne promjene, a da u samoj biti sociologije jest humani pristup bez koga bi ostala bez duše i pretvorila se u čiste brojke. Sve navedeno jednako se odnosi i na urbanizam.
- b) Mnogo se govorilo o građanima i javnosti kao važnim, ali zapostavljenim akterima, bez formalnih i legalnih okvira za djelovanje, često pasivnima, nezainteresiranima za javno dobro, nedovoljno informiranima, a naravno i nejedinstvenima. Zdušno i srčano najviše ih zastupaju civilne udruge. *Grassroot movements* i *les luttes urbaines* (Castells) u nas su još uvijek marginalna pojava. Moje je mišljenje da bez stvarne demokracije, učenja demokraciji i bez legalnih kanala utjecaja, neće moći osnažiti svoju građansku ulogu u bilo kom području, u ovom slučaju u prostoru.
- c) Relevantna i relativno nova tema u nas je uloga lokalnih aktera. Istraživanja u regiji pokazala su da iako je lokalna vlast ekstenzija državne, nije razvila moć, samosvijest i utjecaj na vlastitoj razini. Razlozi tome su brojni: država nevoljko i minimalno pomaže prebrojnim osamostaljenim jedinicama, direktna pomoć svjetskih aktera ponekad uspijeva, a ponekad je nemoguća bez posredovanja države, birokratizam, neznanje, uskogrudost, egoizam, autizam lokalnih zajednica, nepovoljan sastav stanovnika (mala brojnost, visoka dob, nisko obrazovanje, siromaštvo, nezaposlenost, pasivnost, emigracije...). Bez pomoći države i međusobnoga umreženja umjesto kompeticije, šanse za razvoj su često male. O velegradskim lokalnim moćnicima i njihovoj satrapskoj moći nije potrebno ponavljati već poznate priče.
- 3) U Završnoj riječi izabrat ću još jednu značajnu temu diskutiranu na Okruglom stolu. Svi smo bili uzbuđeni, vrijedni, aktivni i vrlo zainteresirani. Nikako da završimo razgovore. No, uvijek nakon takvih skupova (koji nisu strogo znanstveni), ostaje ono osnovno pitanje – a što dalje? Što dalje s našim priložima, našim znanjem, našim iskustvima, našom voljom da se nešto učini?! Nećemo se, valjda, ponovo samo tako rastati do nekoga budućeg sastanka s gorčinom pitanja o smislu naših napora. Pokušat ću iz svih izlaganja izvući neke zaključke koji bi trebali voditi nekim korisnim prijedlozima. Tiču se tema i adresanata. Moram ponoviti da su na ovakve sastanke uvijek pozvani svi akteri. Političari, bilo državni, bilo lokalni, a posebno oni koji se bave prostorom redovno izostaju – “nemaju vremena”. Isto tako izostaju ekonomski akteri, posebno oni novokomponirani. Ne zanima ih. Stoga, nama koji smo ovdje

– znanstvenicima, stručnjacima i civilnim akterima preostaje zbrojiti naša razmišljanja, prevesti ih na razumljiv jezik i po mogućnosti otjeloviti.

Počnimo od samokritike. Mnogi izlagači osudili su elitizam, zatvorenost, narcizam, vanjsku nejasnoću, nekomunikativnost, nedostatak dijaloga s “drugima”. U stručnim krugovima uočena je podjela na podobne pojedince, pasivna i za javni interes nezainteresirana stručna društva, te manje-više društveno nemoćne urbaniste “staroga kova”. Treba pohvaliti volju i aktivnost aktivista civilnih udruga i požaliti što im i mi više ne pomažemo jer je to “teška šljaka”. Niti zaključcima s ovoga Okruglog stola, niti objavljivanjem Zbornika ne možemo napisati neku važnu POVELJU (kao npr. što je bila Atenska povelja ili Habitat I i II), koja bi bilo koga na bilo što obvezivala. Osim možda, samo nas same. Pa ni to nije malo. Stoga, još jednom zahvaljujem svim sudionicima na interesu, trudu i dobroj volji da se ne odustane od našega osnovnog cilja: unapređenja kvalitete života svih građana u prostoru.

31

BIBLIOTEKA znanost i društvo

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu
Zagreb, Amruševa 11
Tel. +385 1 4810 264; fax: +385 1 4810 263
e-mail: idiz@idi.hr

Glavna urednica

Dinka Marinović Jerolimov

Uredništvo

Vlasta Ilišin
Mladen Labus
Iris Marušić
Katarina Prpić
Dušica Seferagić

Lektura

Ivana Marin Garac, prof. i Danijela Erceg, prof.

Grafičko oblikovanje naslovnice

Igor Kuduz

Grafička priprema

TERCIJA d. o. o., Zagreb

Tisak i uvez

M.A.K. GOLDEN d. o. o., Zagreb

Naklada

300 primjeraka